

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXVI

Sa. 245

Nisan 2002

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2002

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

AKDENİZ, ENGİN: Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu (1 harita, 1 grafik ile birlikte)	1
ÖZFIRAT, AYNUR: Van-Urmiye Kültürüne (M.Ö. II. Binyıl) Ait Ayakkabı Biçimli Kaplar (3 resim, 1 çizim ile birlikte)	35
AYDIN, AYŞE: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bir Kiliseye Ait Mimari Parçalar (4 resim, 6 çizim ile birlikte)	49
POLAT, M. SAİD: Türkiye'de İlk <i>Beglik</i> 'ler ve <i>Kabilevi Siyasî Birlik</i> 'lerin Ortaya Çıkışı (1071-1175)	61
ALTAN, EBRU: Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu	87
ASLAN, BETÜL: Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları	95
GÜÇLÜ, YÜCEL: Turkey's Relations with Germany from the Conclusion of the Montreux Straits Convention up to the Outbreak of the Second World War	123

Kitap Tanıtımlar:

ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: <i>Studies on Turkish-Jewish history: political and social relations, literature and linguistics</i>	163
DÖNMEZ, ŞEVKET: Kemalettin Köroğlu: <i>Üçtepe I.</i>	165
KORTEK, S. HALUK: Peter Jackson: <i>The Delhi Sultanate A Political and Military History</i>	169
ARSLANTAŞ, NUH: Richard J. Evans: <i>Tarihin Savunusu</i>	175
YÜKSEL, HASAN: Ömer Demirel: <i>Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişisine Bir Örnek</i>	181
GÖYÜNÇ, NEJAT: Howard Crane: <i>The Garden of the Mosques</i>	187
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Anonim Osmanlı Tarihi</i>	191

Nekroloji:

IŞIK, CENGİZ: Prof. Dr. Baki Ögün (1922-2001) (1 resim ile birlikte)	193
2001 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	207
İngilizce Özetler	337

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees
Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK
Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL
Prof. Dr. Fügen İLTER
Prof. Dr. Işın DEMİRKENT
Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68 (11 Hat)
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.org.tr>
email: yusuf@ttk.org.tr
e-posta: ttkinfo@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

Cilt: LXVI

Nisan 2002

Sayı: 245

BÜYÜK MENDERES HAVZASINDA PREHİSTORİK YERLEŞİM DOKUSU

ENGİN AKDENİZ*

COĞRAFYA:

Ege Bölgesi'nin en uzun akarsuyu olan Büyük Menderes Irmağı, Dinar-Sandıklı arasındaki dağlık arazide doğar. Burada bulunan kaynak kollarından biri Dinar'ın hemen kuzeydoğusundaki kireç taşı dikliklerinde yer alan karstik kökenli Antik Çağ'ın ünlü Marsyas kaynağından doğan koldur. Marsyas kaynağı çoğu zaman Büyük Menderes'in başlangıcı sayılır. Daha uzun olan ikinci kol ise Sandıklı Ovası'nı çeviren yüksek dağlardan inen derelerin birleşmesinden oluşur. Çivril Ovası'na kavuşan bu ikinci kol Büyük Menderes adını alır. Bir süre aynı ovanın eksenini doğrultusunda akıttan sonra Çal'da keskin bir dirsek yaparak batıya döner ve üçüncü bir kaynak olan Banaz Çayı ile birleşir. Günümüzde bu birleşme Banaz Çayı olarak adlandırılmaktadır. Büyük Menderes daha güneyde Sarayköy yakınlarında kendi adını taşıyan çöküntü ovasına girer. Honaz Dağı eteklerini izleyerek gelen Aksu Çayı'nı da aldıktan sonra genellikle ovanın güney kenarına yakın ve yaklaşık 200 km. uzunluğunda bir çığır izler. Dandalas Çayı'na (Morsynos) ek olarak Menteşe yöresi dağlarından gelen Akçay (Harpasos) ve Çine Çayları (Marsyas) da sularını Büyük Menderes Irmağı'na boşaltır. Bu akarsular dışında havzada sularını Büyük Menderes Irmağı'na boşaltan 50'den fazla akarsu, dere ve çay vardır¹. Irmak 600 km. uzunluğunda olup yaklaşık 25.000

*Yrd. Doç. Dr., Engin Akdeniz, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Aydın

¹ Göney 1975, 56.

km²'lik bir alanı dolaşarak Ege Denizi'ne ulaşır. Irmağın ortalama debisi saniyede 110 m³ dolayındadır. Ençok su getirdiği aylar Ocak ve Şubatır (ortalama saniyede 164 m³). Bol yağışlı yıllarda debisininin 300 m³'e çıktığı da olmuştur. Buna karşılık yazın çok azalır (Ağustos'ta 12 m³).

Büyük Menderes Havzası olarak adlandırılan ve Büyük Menderes Irmağı'nın doğduğu yerden denize döküldüğü kesime kadar uzanan alan ile çevresini oluşturan bölge, coğrafi özellikleri dolayısıyla genel olarak Aşağı Büyük Menderes, Orta Büyük Menderes ve Yukarı Büyük Menderes olmak üzere üç kısma ayrılır. Ancak Orta Büyük Menderes ayrımı özellikle coğrafyacılar tarafından kabul edilmemekte, bu bölümün toprakları da Aşağı Büyük Menderes kapsamında ele alınmaktadır.

BÖLGEDE YAPILAN PREHİSTORYA AMAÇLI ARAŞTIRMALAR:

Yöredeki Prehistorik yerleşimlere yönelik araştırmalar Klasik Arkeolojiyle ilgili olanlara oranla oldukça geç tarihlerde başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren araştırmacıların ilgisi antik kentler üzerinde yoğunlaşmış, hatta buralarda kazılar yapılmıştır. Havzada ilk prehistorik kazı 1935-1937 yılları arasında Lamb tarafından Kusura'da gerçekleştirilmiştir². Kusura kazıları Batı Anadolu'nun prehistoryasını tanımayı sağlayan ilk araştırmalardandır.

Mellaart'ın 1951-1954 yılları arasında Güneybatı Anadolu'da geniş bir alanda yürüttüğü yüzey araştırmaları da bölge prehistoryasının anlaşılmasına yardımcı olmuş önemli bir çalışmadır³. Ancak, bu araştırmada havzanın aşağı ve orta kesimleri incelenmemiş, dolayısıyla havzanın sınırlı bir bölümü ele alınmıştır. French'in 1959 ve 1960'da İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli illerinin bir bölümünde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında Büyük Menderes Havzası'nda yalnızca üç yerleşim incelenmiş olmasına karşın yerleşimlerin oldukça erken dönem özelliklerini yansıtması ve bunlardan Hamidiye'nin günümüzde yok olması sebebiyle önem taşımaktadır⁴. Mellaart'ın Lloyd ile birlikte 1954-1956 yılları arasında sürdürdüğü Beycesultan kazıları sayesinde havzanın olduğu kadar tüm Güneybatı Anadolu'nun da prehistoryası şekillenmeye başlamıştır⁵. Kazıda uygulanan bazı yöntem ve sonuçlar tartış-

² Lamb 1937, 1 vd.; Lamb 1938, 217 vd.

³ Mellaart 1954, 175 vd.

⁴ D. French, "Early Pottery Sites from Western Anatolia", Bulletin of the Institute of Archaeology 5 (1965), 15 vd.

⁵ Mellaart 1955, 39 vd.; Lloyd-Mellaart 1962, 1 vd.; Lloyd-Mellaart 1965, 1 vd.

malı olsa da ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, küçük buluntular Güneybatı Anadolu'nun kültürel yapısının anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Kazılar sırasında çevrede sürdürülen yüzey araştırmalarında saptanan yerleşimler kültürel yayılımı bir ölçüde gözler önüne sermiştir. Havza genelindeki toplam 129 yerleşimden önemli bir bölümü, belki de 3/2'si bu kazı sırasındaki yüzey araştırmalarında incelenmiştir.

Havzada kazısı yapılan üçüncü prehistorik merkez Aphrodisias'dır⁶. Burada Pekmeztepe, Akropolis ve sınırlı olarak Kuşkalesi'nde yürütülen kazılar, genel özellikleriyle Beycesultan'a benzese de kendine özgü niteliklere sahip bir kültürle karşı karşıya kalındığını göstermiştir. Ayrıca yine bu dönemde Dandalas Vadisi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bazı prehistorik yerleşimler ilk kez incelenmiştir⁷. Aphrodisias'ın güneydoğusunda, Tavas yakınlarında yer alan Karahisar Höyük'te 1985 yılında yapılan Müze kazısı da yöre kültürünün anlaşılmasını sağlamıştır⁸. Bu kazıdan çıkarılan eserlerle Karacasu çevresinde bulunan ve büyük bölümü yayınlanmayan eserler, tarafımızdan değerlendirilmektedir. Orta Büyük Menderes'deki bir başka yerleşim olan Yassı Höyük'de 1997 yılında başlatılan kurtarma kazısı sonuçları ise henüz tüm olarak yayımlanmamıştır⁹.

Prehistorik kazıların yapıldığı Kusura ve Beycesultan, havzanın yukarı kesimlerinde, Aphrodisias ise orta kesimlerinde yer almaktadır. Aphrodisias'dan Miletos'a kadar uzanan geniş coğrafyada ve aradaki Akçay, Çine Çayı vadilerinde prehistorik dönemlere yönelik hiçbir kazı gerçekleştirilmemiştir. Böylece bu bölgenin kültürel durumu yüzey araştırmalarıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla 1995 yılında yaptığımız yüzey araştırmalarında önemli sonuçlar elde edilmiş olsa da söz konusu alanda uzun süreli yeni yüzey araştırmalarına ve tabaka kazılarına ihtiyaç vardır¹⁰.

Aphrodisias'dan daha batıda prehistorik tabakaların kazıldığı iki yerleşim Miletos ve Didymadır¹¹. Zamanında Büyük Menderes Havzası üzerindeki

⁶ Joukowsky 1986a, 1 vd.; 1986 b, 1 vd.; Joukowsky 1987, 31 vd.

⁷ Leurquin 1986, 725 vd.

⁸ *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni* 8 (1986), 27-28

⁹ R.Duru, "Yassıhöyük Kazıları 1997", *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Dergisi Sayı 5* (1998), 17; R.Duru, "1997 Yılında Yassıhöyük'te Yapılan Kazılar Hakkında Rapor", XX. KST I, Ankara 1999, 131 vd.

¹⁰ Akdeniz 1996, 233 vd. Havzanın bu kesiminde Şükrü Tül tarafından Lisans Tezi hazırlamak amacıyla bir çalışma yapılmıştır; Ş.Tül, *Büyük Menderes Ovasında Prehistorik Yerleşimler*, Ankara Üniversitesi, DTCF Lisans Tezi, 1981.

¹¹ Gebel 1984, 29 vd.; Voigtlander 1983, 5 vd.; Gödecken 1988, 307 vd.; Schattner 1992, 369; Ayrıca Miletos kazı sonuçları için bkz: V. von Graeve, "Milet 1991", *IstMitt* 42 (1992), 97

doğal yollarla batıya uzanan ticaret ağının kilit noktalarından biri durumundaki Miletos, Büyük Menderes'in getirdiği alüvyonlar nedeniyle denizden kilometrelerce içeride kalmıştır. Miletos'un ve hemen güneyindeki Didyma'nın bilinen prehistorik tabakaları, havzadaki diğer kazı merkezlerine oranla çok kısıtlıdır. Buna karşın özellikle M.Ö. II. binyıl hakkında önemli bilgiler içermektedir. Miletos kazı ekibinin ve öteki Alman bilim adamlarının çevrede sürdürdükleri yüzey araştırmaları, hiç bilinmeyen Aşağı Menderes Havzası Prehistoryası'nın Ege Neolitik Çağı'na kadar uzandığını göstermiştir. Yine bir Alman araştırmacı olan Peschlow-Bindokat'ın Bafa Gölü çevresinde yürüttüğü çalışmalar da Bafa Gölü'nün prehistorik açıdan ilginç birikimlere sahip olduğunu belgelemiştir¹².

Kazı ve araştırmalar sonucunda havzanın kültürel yapılanması belirginleşmeye başlamışsa da yayılımı tam olarak anlayamamıştır. Bunun en büyük sebebi kazı ve yüzey araştırmalarının birbirini tamamlar nitelikte, yani ortaya çıkan tarihsel boşlukları ve problemleri çözecek şekilde planlanmaması, sadece sınırlı bir coğrafyanın durumunu yansıtması ve böylece çözümlenmesi gereken sorulara cevap verememesidir. Havzayı coğrafi olduğu kadar kültürel açıdan da bir bütün olarak değerlendirip sonuca ulaşmayı amaçlayan tek çalışma Marchese tarafından gerçekleştirilmiştir. Marchese'nin çalışmasında havzanın kapladığı coğrafyanın tümü olmasa da orta ve aşağı kesimlerinin erken dönemlerden Antik Çağlar'ın sonuna kadar uzanan kültürel yapılanması bir zincirin halkaları şeklinde, birbiriyle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Ancak, Marchese'nin arazi çalışması yapmaması ve eserinde havzanın yukarı kesimlerine gerektiği ölçüde değinmemesi havzanın çeşitli dönemlerdeki kültürel bütünlüğünün ya da farklılığının algılanmasını engellemiştir¹³.

vd.; V. von Graeve, "1992 Milet Çalışmaları", XV. KST II, Ankara, 1994, 83 vd.; V. von Graeve, "1993 Yılı Milet Çalışmaları", XVI. KST I, Ankara, 1995, 405 vd.; V. von Graeve, "1994/95 Yılı Milet Çalışmaları", XVIII. KST I, Ankara, 1997, 529 vd.

¹² Peschlow-Bindokat 1996 1 vd.; Peschlow-Bindokat, 1999, 461 vd. Peschlow tarafından bu resimler hakkında değişik tarihlendirmeler yapılmış, hatta M.Ö. VIII. binyıla tarihlendirilmişlerdir. Resimler üzerinde yapılacak teknik analizler resimlerin tarihlendirilmesine yardımcı olabilir. Metinde de belirttiğimiz gibi bu çalışmamızda -daha erkene tarihlendirilebileceği ihtimalini de göz ardı etmeden- resimleri şimdilik Geç Neolitik Çağ içerisinde değerlendirmeyi uygun bulduk. Peshlow'la yaptığımız kişisel görüşmede ise bu resimlerin Erken Kalkolitik Çağ'a ait olabileceği Peshlow tarafından dile getirilmiştir. Verdiği bilgiler için kendisine teşekkür ederim.

¹³ Marchese 1976, 1 vd.

PREHİSTORİK YERLEŞİM DOKUSU :

Büyük Menderes Havzası'nda 129 merkezde prehistorik dönemlere ait kalıntılara rastlanmıştır. Yörenin prehistorik dönemdeki kültürel yapısına ışık tutacak merkez sayısının oldukça yüksek olmasına karşın, bunların coğrafi ve tarihsel dağılımında bir düzensizlik söz konusudur. Yerleşimlerin büyük çoğunluğu, özellikle Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren havzanın yukarı kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndan uzaklaşıp ovaya inildikçe yerleşim sayısındaki azalma iyice belirginleşir. Araştırmalar sonucunda Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda 76, Orta Büyük Menderes Havzası'nda 40, Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda ise 13 prehistorik yerleşim ya da buluntu merkezi saptanmıştır. Ancak bu sayı, özellikle Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda yeni bulunan merkezlerle her geçen gün artmaktadır¹⁴.

Demir Çağ öncesindeki yerleşim sayısı coğrafi kesimler dışında tarihsel dönemlerde de değişim göstermektedir. En fazla yerleşimin belgelendiği evre Erken Tunç Çağı II'dir. Bu dönemde 81 merkezde arkeolojik kalıntı saptanmıştır. Bunlardan 4'ü Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda, 18'i Orta Büyük Menderes Havzası'nda, 57'si ise Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda yer almaktadır. Erken Tunç Çağı II'yi 56 merkezle Geç Tunç Çağı'nın ilk evresi izler. 56 merkezin 7'si Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda; 16'sı Orta Büyük Menderes Havzası'nda; 33'ü Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndadır. Sıralamada üçüncü sırada Orta Tunç Çağı vardır. Orta Tunç Çağı'na ait kalıntuların 4'ü Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda; 10'u Orta Büyük Menderes Havzası'nda; 28'i Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda olmak üzere 42 merkezdedir. Erken Tunç Çağı III'de sayı yaklaşık olarak Orta Tunç Çağı ile aynıdır. Bu döneme ait kalıntılar 40 merkezde saptanmıştır. Bunlardan 4'ü

¹⁴ Burada belirttiğimiz 129 yerleşim tarafımızdan Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak tamamlanan *Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, (İzmir, 1999) başlıklı doktora tezindeki verilere dayanmaktadır. Bu sayı özellikle Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda henüz yayınlanmayan çok sayıda yerleşimle artmaktadır. Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda, Çivril çivarındaki höyükler hakkında verdiği bilgilerden ötürü arkeolog Hakan Kale'ye teşekkür ederim. Ayrıca Müze Müdürlükleriyle Kültür ve Tabiat Varlıkları'nı Koruma Müdürlükleri tarafından yapılan çalışmalarla Denizli Acıpayam Gargın Höyük, Corum Höyük, Pınarbaşı Höyük, Bağardı Höyük-Yuğ Höyük, Kelerlik Höyük, Çivril Alan Höyük, Çukulu Höyük, Gümüşsu Höyük, Serinhisar Sarı Höyük, Çardak Gölçük Höyüğü, Bozkurt Yenibağlar Höyüğü, Sarayköy Kocahöyük, Merkez Baklan Höyük ve Kodare Höyük'lerin varlığı tespit edilmiştir. Bu höyükler hakkında verdiği bilgilerden dolayı Prof.Dr. Abdullah Yaylalı'ya teşekkür ederim.

Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda; 19'u Orta Büyük Menderes Havzası'nda; 17'si Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndadır. Geç Tunç Çağı'nın II. evresindeki merkez sayısı 36'dır. Bu 36 merkezin 7'si Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda; 15'i Orta Büyük Menderes Havzası'nda; 14'ü Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda yer almaktadır. Yerleşim sayısı açısından Geç Tunç Çağı II. dönemini 30 merkezle Geç Kalkolitik Çağ izler. Bu döneme tarihlenen merkezler Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda 3; Orta Büyük Menderes Havzası'nda 15 ve Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda 12'dir. Erken Tunç Çağı I'deki merkez sayısı ise 26'dır. Bunlardan 5'i Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda; 12'si Orta Büyük Menderes Havzası'nda; 9'u Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndadır. Havzanın diğer dönemlerindeki merkez sayısı Erken Tunç Çağı II, Geç Tunç Çağı I, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı II ve Erken Tunç Çağı I'e oranla oldukça düşüktür. Geç Neolitik Çağ'da Aşağı Menderes Havzası'nda 3; Orta Büyük Menderes Havzası'nda 5, Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda 2 olmak üzere toplam on merkez saptanmıştır. Havzada buluntu merkezi sayısının en az olduğu dönem Erken-Orta Kalkolitik Çağlar'a aittir. Erken-Orta Kalkolitik Çağ'da 4 merkez (Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda 3, Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda 1) saptanmıştır.

Yukarıda, havzanın Demir Çağ öncesindeki yerleşimleri sayısal üstünlüğe dayalı olarak incelenmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu yerleşimler ve dolayısıyla kültürel özellikler tarihsel bir sırayla ele alınacaktır.

Havzada üzerinde bazı kuşkular devam etmesine karşın şu an için en erkene tarihlenebilecek kalıntılar Beşparmak Dağları'ndaki kaya sığınaklarındaki resimlerdir. Beşparmak resimlerine ilaveten, çakmaktaşı buluntuları ile dikkat çeken Çine-Kızıлтаş, Neolitik Çağ'dan da önceye inebilecek merkezler olabilir¹⁵. Bu merkezlerdeki kültürel yapılanmanın daha iyi yorumlanabilmesi için sistemli araştırmalara ihtiyaç vardır. Beşparmak resimlerinin kesin tarihlenmesi bile henüz yapılamamış, çeşitli tarihlendirme önerileri getirilmiştir¹⁶.

¹⁵ Akdeniz 1996, 240, 241; Peschlow-Bindokat 1996, 17 vd.; 1999 463 vd. Kızıлтаş'ta yüzeyde dikkat çeken çok miktardaki çakmaktaşı parçalarının gerçekten prehistorik çağlara ait olduğunun saptanması için konunun uzmanı bilim adamları tarafından ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bilindiği gibi Anadolu'nun bazı yörelerinde modern zamanlarda kullanılan döven bıçaklarının prehistorik çakmaktaşıyla karıştırıldığı da olmuştur.

¹⁶ C. Gerber, Beşparmak yöresinde duvarları resim içermeyen, ancak zemininde çanak çömlek parçalarının bulunduğu yeni bir mağaradan söz etmektedir. Henüz yayımlanmayan bu parçalar Neolitik Çağ'ın geç evrelerine ait olmalıdır. Verdiği bilgiler için C. Gerber'e teşekkür ederim.

Bu çalışmamızda, Beşparmak kaya sığınakları da daha erkene indirme ihtimalini de göz önüne almakla birlikte şimdilik ihtiyatla yaklaşılarak Geç Neolitik Çağ merkezleri arasında gösterilmiştir. Beşparmak da dahil olmak üzere Geç Neolitik Çağ'daki 10 merkez havzanın aşağı ve orta kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan bir kısmı Didim-Miletos çevresinde, deniz kıyısında ya da yakınında yer almaktadır. Bu döneme ait buluntular içeren kazı sadece Aphrodisias'da gerçekleştirilmiştir¹⁷. Kazılan alan 5 m.'ye yakın bir deposit olmasına karşın yeterince bilgi edinilememiştir. Aphrodisias bu dönemden sonra bir süre terk edilmiştir. Bunun sebebi bilinmemekle birlikte Joukowsky de dahil olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından kuzeybatıdan yapılan göçlerle açıklanmaya çalışılmıştır¹⁸. Fakat sonraki dönemlere ait buluntular da kuzeybatı kültürünün etkisini yansıtacak veriler yoktur. Bu nedenle yerleşimdeki boşluğu doğal faktörlere bağlamak şu an için en tutarlı görüş olacaktır.

Erken ve Orta Kalkolitik Çağ'a¹⁹ ait buluntular içeren dört merkez saptanmış ve bunlar da Aşağı Büyük Menderes'deki yerleşimlerdir. Bunlarda Erken Kalkolitik Çağ'a dair bir kuşku olmamakla birlikte Orta Kalkolitik Çağ'da kesin olarak yerleşimin olup olmadığı kuşkuludur. Orta Kalkolitik Çağ varlığı halen tartışma konusu olan bir süreçtir. Ancak Büyük Menderes Havzası'nın yakınındaki Kuruçay Höyüğü'nün 6A-4 tabakaları arasında ele geçen çanak çömlek buluntuları, Anadolu'nun diğer bazı yöreleri için kabul edilen Orta Kalkolitik Çağ kavramının Büyük Menderes Havzası'ndaki bazı kronolojik boşlukları doldurabileceğini ortaya koymaktadır²⁰. Böylece, Elmalı yöresi, Eskişehir-Kütahya çevresi, Orta Anadolu'nun güneyi, Trakya ve Güneydoğu Anadolu için kullanılan Orta Kalkolitik dönemini havza için de uygulayabiliriz. Orta Kalkolitik kabul edildiği takdirde tüm Güneybatı'nın olduğu gibi havzanın da Geç Kalkolitik ve öncesi tabakalarının tarihleri yeni-

¹⁷ Joukowsky 1987, 32 vd.

¹⁸ Joukowsky 1986a, 166.

¹⁹ Erken Kalkolitik Çağ'dan sonra gelen evre uzun yıllar boyunca Geç Kalkolitik adıyla anılmıştır. Ancak son zamanlarda Erken ile Geç Kalkolitik arasında Orta Kalkolitik olarak adlandırılan bir evrenin varlığı kabul edilmektedir. Batı ve Orta Anadolu genelinde düşünüldüğünde bu evrede yalnızca çanak çömlek özelliklerinde değil aynı zamanda sınırlı olmakla birlikte yerleşimlerin boyut ve tiplerinde de bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. C.Eslick, "Middle Chalcolithic Pottery from Southwestern Anatolia", *AJA* 84 (1980), 5 vd.; M. Mellink, "Anatolian Chronology", *Chronologies in Old World Archaeology*, Vol. I, (Ed. R.W.Ehrich), Chicago/Londra, 1992, 207 vd., Tablo 2.

²⁰ Yakar, 1985, 108; R.Duru, *Kuruçay Höyük II*, Ankara, 1996, 101, 101,

den gözden geçirilmeli, özellikle Geç Kalkolitik Çağ'ın tarihi daraltılarak bir bölümü Orta Kalkolitik içerisinde değerlendirilmelidir. Beycesultan kazıcılarının tarafından önerilen ve üzerindeki soru işaretlerinin halen kaybolmadığı Geç Kalkolitik için verilen 2000 yıllık zaman dilimi de böylelikle daraltılmış olacaktır²¹.

Geç Kalkolitik Çağ'da tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi havzada da yerleşim sayısı artarak 30'a ulaşır. Bu dönemden itibaren havza kültürü kendine özgü özellikler sergilemeye başlar. Geç Kalkolitik yerleşimlerin en ünlüsü hiç şüphesiz Beycesultan'dır. Beycesultan bu dönemde yalnız Güneybatı Anadolu'nun değil tüm Batı Anadolu ve Ege Havzası'nın başlıca yerleşimlerinden biridir. Beycesultan'da Geç Kalkolitik yerleşimin son derece küçük bir bölümü kazılmış olmasına karşın ele geçen buluntular "Beycesultan Geç Kalkolitik Kültürü" olarak adlandırılan bir kültürle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu kültürün en iyi gözlemlendiği maddi buluntular çanak çömleklerdir. Beycesultan dışında Kusura ve Aphrodisias kazılarında ve yüzey araştırmalarında oldukça geniş bir sahada bulunan bu çanak çömleğin başlıca özelliği formlarının yanında siyah zemin üzerine beyaz boya bezemesidir. Güneybatı Anadolu dışında Akhisar-Manisa yöresi başta olmak üzere Kuzeybatı Anadolu, bazı Ege Adaları da bu türde çanak çömleğin ele geçtiği merkezlerdir²². Beycesultan Geç Kalkolitik Kültürü çanak çömleğin yanı sıra metal işçiliğinde de kendinden söz ettirir. Beycesultan'ın XXXIV. tabakasının metal buluntuları bir kavanoz içerisine konulan iğne, keski, biz, tuğ ve

²¹ Lloyd-Mellaart 1962, 18 vd., Fig. 3. Beycesultan'da Geç Kalkolitik tabakalar XL-XX arasına aittir. Bu tabakalar küçük höyüğün güneybatı köşesinde yer alan SX sondajında saptanmıştır. Ancak XL. tabakada arkeolojik herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Beycesultan kazıcıları Geç Kalkolitik için her 20 tabakaya yaklaşık 100'er yıllık tarihler vererek neredeyse 2000 yıllık kabul edilmesi zor bir tarih önermektedir. Mellaart'ın görüşünün temelinde Hacılar kültürünün hemen ardından Beycesultan kültürünü başlatmak, dolayısıyla kültürel bir devamlılık prensibi yatmaktadır. Beycesultan'dan alınan az sayıdaki C14 tarihlemesi de Mellaart'ın görüşünü desteklememektedir. Mellaart Beycesultan'ın Geç Kalkolitik tabakalarını "...uzun süre yaşanmış ancak gelişmesi yavaş" bir evre olarak nitelemektede de bu tarihlenmenin en azından bir kısmının Orta Kalkolitik Çağ içerisinde yer alması gerekmektedir.

²² A.Furness, "Some Early Pottery of Samos, Kalimnos and Chios", PPS 22 (1956), Fig.8:4, 9:7, 6; Lloyd-Mellaart 1962, 106.; D.French, "Early Pottery Sites from Western Anatolia", *Bulletin of the Institute of Archaeology* 5 (1965), 15 vd.; D.French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II, The Balıkesir-Akhisar-Manisa Areas", AS 29 (1969), 59; J.D.Evans-C.Renfrew, *Excavations at Saliagos near Antiparos*, Oxford, 1968, Fig. 31.2, 32.1, 33.5-7, 57.11,19, 39.6, 40.14-19, 42, 43, 45.1-5.

bıçak ağızlarından oluşmaktadır²³. On bakır parçadan düşük oranda arsenik içeren ikisi, arsenik katkılı bakırın bu dönemden itibaren havzada üretildiğini kanıtlamaktadır. Beycesultan ile hemen hemen çağdaş bir yerleşimin belgelendiği Pekmeztepe Açma 2, tabaka VIIIa'da metal buluntular ele geçmiştir²⁴. Kuruçay'ın Geç Kalkolitik Çağ 6A tabakası metal buluntularıyla birlikte²⁵ Batı Anadolu'daki en eski metal eser gruplarından birisini oluşturan bu örneklerin Büyük Menderes Havzası'nda bulunması hiç şüphesiz havzanın belirginleşmeye başlayan kültürel yapısından ve zengin maden rezervinden kaynaklanmaktadır²⁶. Geç Kalkolitik Çağ'ın son evresinde Beycesultan'da Megaron planlı yapılar ortaya çıkar. Bu yapılar Anadolu'da bilinen en erken megaron örnekleridir²⁷. Geç Kalkolitik Çağ'a ait tabakaların saptandığı diğer bir merkez Kusura A'dır. Ayrıca son kazı raporlarında Miletos'da Geç Kalkolitik Çağ'a kadar inildiği bildirmektedirse de Kusura gibi Miletos'un da bu dönem tabakaları tartışılabilir²⁸. Kusura ve Aphrodisias'ın çanak çömlek buluntuları ise yerleşimlerin kendine özgü bir kültür oluşturduğunu ispat edecek yoğunlukta değildir. Genel olarak bu yerleşimlerin Beycesultan Geç Kalkolitik kültürünün etkisinde kaldığı söylenebilir. Kusura'nın A mezarlığı çanak çömlek buluntuları da Göller Bölgesi'yle bir etkileşimi belgeler.

Elimizdeki kanıtlara göre Büyük Menderes Havzası Erken Tunç Çağı I Kültürü'nün yerel Geç Kalkolitik Çağ, özellikle de Geç Kalkolitik Çağ IV Kültürü'nden türediği söylenebilir. Erken Tunç Çağı I'e kültürel bir kesinti olmaksızın ulaşılmıştır. Ne Beycesultan ne de Aphrodisias'da böyle bir kesintiden söz edilmez. Bu durum çanak çömlekte kolaylıkla gözlenmektedir.

²³ Lloyd-Mellaart 1962, 280-283, Pl.11, Fig.F.8; P. de. Jesus, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, BAR International Series 74 (i,ii), Oxford, 1980, 76; J.Yakar, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia, Part I", AS 34 (1984), 64.

²⁴Buluntular Pekmeztepe Açma 2, tabaka VIIA, VIID, VIIC ve VII'de ele geçmiştir. Joukowsky 1986a, 288, Fig.274; Joukowsky 1986b, 379.36, 385.49, 394.27, 400.21, 400.22, 400.15.

²⁵ Duru 2000, 58.

²⁶G.Budanur, *MTA Enstitüsünce Bilinen Türkiye Yeraltı Kaynakları Envanteri*, Ankara, 1977, 19, 20, 45, 46, 108, 169, 170; MTA verilerine göre havzadaki **demir yatakları**: Aydın Bozdoğan-Altıntaş, Genzile, Çine-Akçaova Bucağı, Karpuzlu Bucağı-Ömerler Köyü, Mutaflar Köyü, Çatak Köyü, Karacasu-Seki Köyü, Yazır Köyü, Eymir Köyü, Germencik-Çamköy, Nazilli-Gireniz Köyü, Söke-Kızıllık Köyü, Bağarası Bucağı-Çavdar Köyü, Denizli Karcı Köyü, Manastır, Tavas-Uzunpınar Köyü, **bakır yatakları**: Aydın Söke-Yaylaköy, Denizli Çal Bakla Köyü, Selçekli Köyü, Çivril Koçak, Sarayköy Kıranyeri, Tavas Kızılcaölük, **gümüş yatakları**: Denizli Işıklı ve çevresinde bulunmaktadır.

²⁷ Naumann 1975, 357.

²⁸ V. von Graeve, "1996/1997 Yılı Milet Çalışmaları", XX. KST I, Ankara, 1999, 584.

Beycesultan'ın XX/XIX tabakalarının çanak çömleği, Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı I'e geçişi yansıtmaktadır. Bu nedenle, Beycesultan'ın XX/XIX. tabakaları Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nden Erken Tunç Çağı I Kültürü'ne geçiş olarak değerlendirilmelidir. Havzanın Erken Tunç Çağı I kültürü, havza dışında Güneybatı Anadolu'da geniş bir alana yayılmıştır. Ancak, bu yayılım önceki Geç Kalkolitik Çağ ve sonraki Erken Tunç Çağı II'ye oranla sınırlıdır. Büyük Menderes Havzası Erken Tunç Çağı I Kültürü'nün etkisi Marmara Denizi'nin güneyi, Eskişehir-Kütahya yöresi, yoğun bir biçimde Afyon yöresi, Gavurtepe başta olmak üzere Akhisar-Manisa yöresi, Elmalı yöresi ve Göller Bölgesi'ne uzanmıştır. Ege Adaları'nda Geç Kalkolitik Çağ'daki yoğun Beycesultan etkisi bu evrede azalır²⁹.

Yukarıda da belirtildiği gibi Erken Tunç Çağı I Kültürü havzanın Geç Kalkolitik Çağ Kültürü'nden türemiştir. Bu dönemde yerleşilen höyük sayısında Geç Kalkolitik Çağ'a oranla küçük bir azalma olmasına karşın, maddi kültür eserlerinde belirgin bir kalite artışı gözlenir. Böylece, arkeolojide kültürün gelişiminin yerleşim sayısının artmasıyla doğru orantılı olduğu yönündeki görüş, Beycesultan Erken Tunç Çağı I ve Geç Kalkolitik Çağ örneklerinin karşılaştırılmasıyla çürütülmüş olur. Her dönemde olduğu gibi Erken Tunç Çağı'nda da kültürel gelişimin ekonomik gelişim tarafından desteklenmiş olması gerekmektedir. Kazı sonuçlarından anlaşıldığı kadarıyla havzada bu gereklilik yeterince sağlanmıştır. İlk kez bu dönemde çok çeşitli et tüketilmeye başlanır. Geç Kalkolitik Çağ'da koyun-keçi eti tüketilmekteyken Erken Tunç Çağı I'de koyun-keçi dışında, geyik, domuz ve sığır eti temel protein maddesi olmuştur. Metal teknolojisindeki gelişme bu zincirin en son halkasını oluşturmaktadır. Özellikle Kusura gerek alet sayısı, gerekse çeşitliliği açısından ayrı bir kültür olarak nitelenebilecek boyuttadır. Dönemin başlıca madeni bakırdır. Bakır, -gerçek anlamda- ilk olarak Geç Kalkolitik Çağ'da kullanılmaya başlansa da Erken Tunç Çağı I'de bakırdan araç gereç yapma teknikleri gelişmiş ve bakıra arsenik katılarak son derece kaliteli eserler üretilmiştir. Bakırın ısıtıldığı zaman ıslatılmış kil gibi kolayca şekillendirilebilmesi ve soğuyunca taş kadar sert olması tercih edilme sebepleridir. Dönemin bir başka özelliği bakıra 1/6 oranında kalay karıştırılarak "tunç" adı

²⁹ T.Efe, "Patterned Reserve-Slip Decoration in the Early Bronze Age of Western Anatolia", *Anatolica* 13 (1986), 2; T.Efe-A.Topbaş-A.İlslı, "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part I:Kaklık Mevkii, A Site Transitional to the Early Bronze Age", *Studia Troica* 5 (1995), 3373; S.W.Manning, *The Absolute Chronology of the Aegean Early Bronze Age*, Sheffield, 1995, 74.

verilen dayanıklı bir alaşımın üretilmesidir. Arsenik yerine kalayın bakıra katkı maddesi olarak katılmaya başlanması, bilerek ya da bilmeyerek insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri de kaldırmıştır. Görüldüğü gibi bakır, bu dönem kültürlerinde çok önemli bir role sahiptir. Havzada birçok yerde bakır madeni yataklarının varlığı bilinmektedir. Ancak bu yataklar daha çok ulaşılması tehlikeli sarp dağlarda yer almaktadır. Bu nedenle, bakırı yataktan çıkaran, yerleşimlere ulaşturan, eritip bileşenlerinden ayıran, belki de ihraç eden ve son olarak da işleyen bir iş düzeni kurulmuş olmalıdır. Bu süreç ancak koordineli bir iş bölümüyle aşılabılır. Prehistorik Çağlarda bakırı eritmek için kullanılan tek nesne yaş ağaçlardan elde edilen maden kömürüdür. Bu nedenle havzada metalurjinin hızlı gelişme sürecine girmesinin yöredeki zengin ormanlık alanlarda kademeli bir azalmaya yol açması muhtemeldir.

Beycesultan'da Geç Kalkolitik Çağ'da ortaya çıkan megaron tarzındaki yapılar Erken Tunç Çağı I'de de devam eder. Bu dönemde yerleşim bir sur duvarı ile çevrilmiştir. Taş temel üzerine kerpiç kullanılarak inşa edilen bu duvar, bölgedeki karışıklıkların bir göstergesidir. Beycesultan tabaka XIX ile birlikte mimaride büyük değişimler başlar³⁰. Yapı malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Geç dönemlere doğru taşın kullanımı artar. Erken Tunç Çağı I, özel kapalı mekanlarda dini merasimlerin yapılmaya başlandığı bir evredir. Adeta bir şehir görüntüsü kazanan Beycesultan tabaka XVII'deki megaron tarzındaki yapı, plan ve içerik açısından bir kutsal alan ya da tapınak olarak değerlendirilebilir³¹. Planı evlerden farklı olmayan yapının ön odasının orta kesiminde kil bir yükselti yer alır. Bu yükselti, komposit bir sunaktır. Sıvalı kilden yapılan sunak, ikiz stelden oluşmaktadır. İkiz stel, çifte tanrı düşünce-sinin somutlaştırılmış şeklidir³². Steller arasında sıvı adakları için bir çukurluk, önde ise hayvanların kurban edildiği kilden yapılmış bir çift kutsal boy-

³⁰ Lloyd-Mellaart 1962, 27.

³¹ K.Werner, *The Megaron During the Aegean and Anatolian Bronze Age, Studies in Mediterranean Archaeology*, vol. CVIII, Jonsered, 1993, 22, 23.

³² Anadolu'da stel geleneği pek çok yerleşimden bilinmektedir. Erken Tunç Çağı'nın erken evrelerine tarihlenebilecek Orta Troia I'deki insan yüzlü kabartmalı stel ve Prof.Dr. Ersin Doğer tarafından Helvacıköy-Höyücek'de bulunmuş kazıma figürlü stel dışında Troia tabaka IV oda 402 ve tabaka V ev 501'de stel benzeri dikmeler saptanmıştır. Ayrıca tabaka VI'daki anteli evin ve tabaka VII'deki kulenin önünde dört adet geniş taş sütun bulunmuştur. Troia dışında Konya Karahöyük, Alışar, Kültepe, Alacahöyük, Horoztepe, Pulur, Kuruçay ve Tarsus'da değişik özelliklere sahip steller bulunmuştur. Blegen ve diğerleri 1951, 144, 258; Yakar 1974, 151; E.Doğer, "Helvacıköy-Höyücek'de Bulunmuş Kazıma Figürlü bir Stel", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* III, 1995, 61 vd. Prof. Dr. Ersin Doğer'e verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

nuz bulunmaktadır. Beycesultan XVII. tabaka megaronunun en önemli özelliği ilk dini yapılardan biri olmasıdır³³. Yapının ölçüleri bir grubun toplu olarak ibadet yapmasını sağlayacak ölçülerdedir. Böylece, Geç Kalkolitik Çağ' da evlerde ya da açık havada sürdürülen dinsel aktivitelerin, bu dönemden itibaren özel mekanlara kaydırıldığı ve bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca toplumda dinsel törenlerden sorumlu bir sınıf oluşmuştur. Ancak bu sınıfa dahil olan insanların, yani rahiplerin yönetim ile bağlantısı bilinmemektedir. Buna karşın sunak odasının gerisindeki odaya rahip odası adı verilmiştir. Önceki dönemlerdeki gerçekçi idollerin aksine Erken Tunç Çağı'nda tümüyle soyutlaşmış özellikteki mermer idoller üretilmeye başlanmıştır³⁴. Bu yapıdaki rahip odasının içinde çok sayıda keman (violin) formulu idol, metal eşyalar, çeşitli kaplar ve dağ kristaliyle mermerden yapılmış havan ile dibek ele geçmiştir. Beycesultan ve Kusura'da ele geçen, ana tanrıçayı ifade ettiği anlaşılan bu idoller ve ortaya çıkarılan kutsal alanlar, havza toplumlarında dini inançların yeniden şekillenmeye başladığı görüşünü desteklemektedir. Ölü gömme gelenekleri hakkındaki bilgiler de dini inanışların anlaşılmasında yardımcı olabilir. Kusura kazılarında B evresine tarihlenen değişik mezar tiplerine rastlanmıştır³⁵. Bu mezarlar, *hocker* pozisyonunda cesedin yerleştirildiği küp mezarlar, gömünün yapılmadığı küp mezarlar, taş sanduka mezarlar ve toprak mezarlardan oluşmaktadır. İskelet başının ve küp ağzının batıya çevrildiği Kusura küp mezarları bu özellikleriyle Batı Anadolu'daki diğer küp mezarlardan ayrılmaktadırlar. Babaköy, Yortan ve Karataş mezarlarında küplerin ağız kesimleri ve iskeletlerin başları daima doğuya dönüktür. Güneşin doğuşu esnasında güneş ışınlarının üzerine yansması ve böylece bir tür yeniden doğuşun gerçekleşmesi için küplerin ağızlarının ve dolayısıyla iskeletlerin başlarının doğuya çevrilmesi düşüncesi oldukça tutarlı bir yorumdur. Ancak, Kusura mezarlarında olduğu gibi küplerin ağızlarının batıya, güneşin battığı yöne çevrilmesinin yeniden doğuşla hiçbir ilgisi yoktur. Mezarların tümünün aynı yöne çevrili olması da rastlantı

³³ Gavurtepe'de kazı kapatılmadan önce sürdürülen son kazılarda da Beycesultan'da ortaya çıkarılan dini yapı ile çağdaş bir kutsal alan bulunmuştur. Gavurtepe kutsal alanı Beycesultan'daki örnekle aynı plana sahip olmasına karşın Beycesultan'daki sunağa burada rastlanmaz. Gavurtepe'deki kutsal alanın avlusunda koyun-keçi türüne ait hayvan kemikleri ve geyik boynuzlarının ele geçmesi kazı başkanının da belirttiği gibi hayvan kurban edildiğini akla getirmektedir. R.Meriç, "1992 Yılı Alaşehir Kazı Raporu", XV. KST II, Ankara 1995, 422 vd.

³⁴ Lamb 1937, 28, 29,50, Fig. 11:5; Lamb 1938, 251, 266, Fig. 17:1-4; Lloyd-Mellaart 1962, Fig.F.1-12.

³⁵ Lamb 1937, 55 vd., Fig.25, Pl.25:1

ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla, Batı Anadolu küp mezarları içerisinde farklı yöne çevrili tek küp mezarlık olan Kusura B mezarlarının, değişik bir dini inanışla ilgisi olabilir. Kusura'ya çok yakın coğrafyada yer alan Beycesultan'da ise bu döneme tarihlenecek mezarlık bulunamamıştır. Beycesultan'da Geç Kalkolitik Çağ'da başlayan ve küçük çocukların intra mural şekilde çömlekler içerisine konmasından oluşan gömü tarzı Erken Tunç Çağı I'de de devam eder. Ancak, bu mezar şekli sadece çocuklara özgü olduğundan yetişkinlerin gömüldüğü ayrı bir mezarlık olmalıdır.

Erken Tunç Çağı I'de üretilen pişmiş toprak kaplar kaliteli eserlerdir. Formlar arasında çanaklar, küçük testi ve kavanozlar başlıcalarıdır³⁶. En çok kırmızı ve parlak astar kullanılmıştır. Kap formları genelde Geç Kalkolitik Çağ örneklerine benzemesine karşın balık pulu motifi ve barbotin tekniği ilk kez bu dönemde ortaya çıkar.

Erken Tunç Çağı II'ye gelindiğinde havzanın kültürel yapılanmasında önemli değişimler gözlenir. Büyük Menderes Havzası Erken Tunç Çağı II kültürünün Kuzeybatı Anadolu Erken Tunç Çağı I kültüründen etkilendiği kesinlik kazanmış bir teoridir. Yaptığımız yüzey araştırmalarında da bu teoriyi destekleyecek veriler saplanmıştır. Troia I'in yıkılışını izleyen süreçte kuzeybatıdaki bazı yerleşimler terk edilmiş ve burada yaşayan toplumlar güneye-güneydoğuya doğru yayılmışlardır. Bu yayılım alanı içerisinde Güneybatı Anadolu'nun ve özellikle Büyük Menderes Havzası'nın da bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece, Kuzeybatı Anadolu Erken Tunç Çağı I Kültürü, havzaya Erken Tunç Çağı II'de ulaşmış ve yerli kültürle birleşerek sentez yapıda yeni bir kültür oluşmasına neden olmuştur. Bu sentez kültür içerisinde Beycesultan'ın yanı sıra Kusura da kendine özgü eserler meydana getiren önemli bir kültür durumuna erişir. İki kültürün yayılım sahaları birbirleriyle çakışmakta, özellikle Beycesultan'ın etkisi çok geniş bir coğrafyada hissedilmektedir. Erken Tunç Çağı II Beycesultan Kültürü, kuzeyde Afyon yöresi, kuzeybatıda Uşak, güneybatıda Göller Bölgesi, sınırlı olarak Elmalı yöresi ve Eskişehir yöresine kadar yayılmıştır³⁷. Bu kültürün batıdaki en uç noktası Samos Adasıdır. Adadaki Heraion II ve Tigani yerleşimleri, Beycesultan tabaka XIIIa'nın çanak çömlek özelliklerini sergilemektedir. Kusura Kültürü ise daha sınırlı bir yayılım alanını kapsar. Beycesultan'ın aksine bu kültür

³⁶ Yakar 1985, 163.

³⁷ Lloyd-Mellaart 1962, 181; French 1968, 36, 38; C.Renfrew, *Emergency of Civilization : The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B.C.*, Londra, 1974, Fig.20/1,2,3,4.

kuzey ve kuzeybatıda görülmez. Kusura Kültürü'nün Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndan Isparta yöresine kadar uzanan alanda etkisi belgelenmiştir. Beycesultan ve Kusura Kültürü'nün yayılım sahaları, Erken Tunç Çağı I'de azalan bölgesel ilişkilerin Erken Tunç Çağı II'de yeniden artmaya başladığını göstermektedir.

Erken Tunç Çağı II'de yerleşim sayısında büyük bir artış meydana gelir. Havzada tüm prehistorik çağlar boyunca en fazla yerleşim bu döneme aittir. Aşağı Büyük Menderes'de 6, Orta Büyük Menderes'de 18, Yukarı Büyük Menderes'de 57 olmak üzere 81 yerleşimde iskan saptanmıştır. Erken Tunç Çağı II'de özellikle Yukarı Büyük Menderes'deki yerleşim sayısının artışı dikkat çekicidir. Bu artış, Kuzeybatı Anadolu'dan gelen göçlerin rotasının Yukarı Büyük Menderes'den geçtiğini ve göçmenlerden en azından bir kısmının daha çok Yukarı Menderes Havzası'nı yurt olarak seçtiklerini akla getirmektedir. Orta Büyük Menderes'deki Dandalas Vadisi'nde yer alan Aphrodisias'da bu dönemde önemli bir değişim gerçekleşmiş, Pekmeztepe bilinmeyen bir sebeple terk edilmiş ve yerleşim Akropolis'e taşınmıştır.

Kuzeybatı Anadolu'dan gelen ve sentez bir kültür oluşumuna neden olan bu göçleri en iyi anlatan buluntular çanak çömleklerdir. Havzada çark yapımı ve pembe astarlı mallar ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, elde üretilmeye devam edilen pek çok form vardır. El yapımı kapların kalitesi çarkda yapılanlara oranla daha yüksektir. Bu dönemde çift kulplu içki kapları (depaşlar), tankart türü kaplar, gaga ağızlı kaplar, içe dönük ağız kenarlı kaideli çanaklar, içe çekik ağız kenarlı makara kulplu çanaklar ve değişik bezeme şekilleri (beyaz boya, kazıma bezeme) ortaya çıkar. Bu eserler Beycesultan, Aphrodisias ve Kusura kazılarında Erken Tunç Çağı II, Troia'da ise Troia I sonu ve II. tabakada bulunmuştur. Havzada bu dönemde Troia dışında Yortan türü mallar da görülmeye başlanır. Özellikle Beycesultan tabaka XV, XIV, XIII ve Aphrodisias buluntuları Yortan'ın A sınıfı mallarına benzer³⁸. Bu dönemde yöresel bir kültür haline gelen Kusura oldukça önemli bir çanak çömlek üretim merkezidir³⁹. Kendi adıyla anılan ve metalik formları taklidden türediği anlaşılan kaplar, havzanın en güçlü yerleşimi Beycesultan'da da bulunmuştur. Bu kapların formlarının metal örneklerin

³⁸ Lloyd-Mellaart 1962, 181, Fig.P.41; T.Kamil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR

International Series 145, Oxford, 1982, 64, 76.

³⁹ Lamb 1937, pl.XXXIII, no.6 ve 7.; French 1968, 35.

kopyası olduğu kabul edilirse Kusura'da gelişmiş bir metal okulundan söz etmek gerekecektir. Ancak kazılarda ele geçen metal eserler bu düşünceyi destekleyecek verilerden yoksundur. Kazılarda bakır eserlerin yanı sıra tunçtan yapılmış süs eşyaları, aletler ve silahlar da bulunmuştur. Bu dönemin Kusura için bir başka özelliği kendi adıyla anılan idol tipinin ortaya çıkmış olmasıdır⁴⁰.

Beycesultan Erken Tunç Çağı II tabakaları dönemin mimari özellikleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu dönemin ilk yerleşimini oluşturan tabaka XVI'da hem sivil hem de dini mimariye yönelik kalıntılar saptanmıştır⁴¹. Bu tapınaklar yıkıldıktan sonra yeni tapınağın da aynı yere inşa edilmesi özellikle Mezopotamya kültürlerinde bilinen bir uygulamadır. Daha önceki ev sunaklarından türeyen çifte tapınaklar Beycesultan'daki mimari gelişimi açıkça belgelemektedir. Bu tapınaklara, önceki kutsal alanlar gibi batudan girilmektedir. Çifte tapınaklar, herbiri sunak odası ve bu odanın girişinde yer alan rahip odasından meydana gelen iki ayrı bölümden oluşmuş iki yapıdır. Sunak odasının ortasında iki stel, stela yakın noktalarda da bir ağaç direk yer alır. Bu direk, Minos'da ya da geç dönemlerdeki Arap kabilelerinde olduğu gibi başlı başına bir kült olarak değerlendirilebilir. Bazı durumlarda stelin önünde kil boynuz ve kaldırım bulunur. Boynuz, Anadolu'da Çatalhöyük'ün Neolitik tabakalarından itibaren süregelen boğanın kutsallığının bir uzantısıdır. Bu boynuzlara kurban edilecek hayvanın boynu konulmaktadır. Ayrıca kanın akıtılması için yapılmış bir kan sunağı da (havuz) vardır. Kan sunakları Orta Tunç Çağı'nda Minos'da da kullanılacaktır. Diğer Beycesultan tapınaklarında olduğu gibi bu tapınaklar da tahıl siloları tahıl adağını düşündürmektedir. XV. tabakadaki tapınak Beycesultan tapınaklarının en tipik olanıdır. Tapınak tabanında yanmış hasır kalıntıları ve ayrıca sağdaki A odasındaki sunağın arkasında hasır örtünün (perde?) asılı olduğu anlaşılmaktadır. Beycesultan'da XIV. tabakadan itibaren ikiz tapınakların arasına değişik amaçlı odaların yapılmasıyla dikkat çeker. Bir önceki tabakadan kesin olarak varlığı bilinen stellerin arkasındaki hasırın (perde?) varlığına dair veriler vardır. XIII. tabaka, tapınakların dini özelliklerini kaybetmeye başlayarak sivil yapılar haline geldikleri dönemdir. Havzanın Erken Tunç Çağı II dönemi mimarlığı hakkında bilgi veren bir başka yerleşim Kusuradır. Kusura'nın B3 tabakasında bir yolun iki yanına dizilmiş durumda ev

⁴⁰ Lamb 1938, Pl.84.II.

⁴¹ Lloyd-Mellaart 1962, 36 vd.; Yakar 1974, Fig.1.

kalıntıları saptanmıştır. Yerleşimi ikiye ayıran yolun batı kesiminde “külliye” olarak nitelendirilebilecek bir yapı kompleksi vardır⁴². Bu kompleksde yer alan evler, aralarında bağlantı kapıları olmayan bir bütünü oluşturur. Beycesultan’da olduğu gibi bu evlerde de megaron plan uygulanmıştır. Dönemin sonlarına doğru Kusura’da, Beycesultan sunaklarına benzer sunak ve kutsal alan inşa edilmiştir. Dolayısıyla, özellikle Yukarı Büyük Menderes’in dini mimari açısından ve belki de dini inanışlar açısından ortak özellikleri paylaştığı düşünülebilir. Kutsal alanlar ve sunaklar dışında dönemin dini yaşantısının anlaşılmasını sağlayan bir başka arkeolojik kanıt da mezarlardır. Büyük Menderes Havzası’nda Erken Tunç Çağı II’ye tarihlenen mezarlar Aphrodisias ve Kusura’da saptanmıştır. Bu mezarlardaki gömü şeklinde bir değişim meydana gelmemiş, Aphrodisias’da küp gömü ve urne şeklinde kavanoz gömü, Kusura’da ise küp gömüler kullanılmaya devam edilmiştir.

Erken Tunç Çağı II’de Batı Anadolu’daki yerleşim sayısında gözlenen büyük artış, Erken Tunç Çağı III’de azalır. Ancak, Büyük Menderes Havzası’ndaki yerleşimlerin oranı Batı Anadolu’nun diğer yörelerinden daha fazladır. Bu nedenle havzanın kültürel oluşumu hakkında bilgi edinmek mümkündür. Erken Tunç Çağı III’de Aşağı Büyük Menderes’de 4, Orta Büyük Menderes’de 19, Yukarı Büyük Menderes’de de 17 olmak üzere toplam 40 yerleşimin iskan edildiği saptanmıştır. Batı ve Güneybatı Anadolu’daki çok sayıdaki yerleşimde Erken Tunç II’den sonra terk edilmiştir. Yerleşim sayısındaki düşüşün en büyük nedeni Erken Tunç Çağı II’nin sonunda oluşan felakettir. Bu felaketi meydana getiren insanların Luwiler olduğu yönünde çeşitli görüşler ve karşı görüşler vardır. Luwiler hakkında doğrudan bilgi verebilecek yazılı belge eksikliği konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ancak sınırlı da olsa bazı veriler kimi noktaların açıklanmasını kolaylaştırmaktadır. İzmir çevresindeki Karabel ve Manisa Akpınar’daki anıtlarda saptanan yazı karakterleri bunların Hitit etkili, Luwi kökenli insanlar tarafından yapıldığı ihtimalini ortaya koymuştur⁴³. Ayrıca son yıllarda Troia kazısında ve Metropolis’de bulunan Luwi mühürlerini de dikkate almak gerekmektedir. Büyük Menderes Havzası’nın yukarı kesimlerinde de bu halklarla ilgili iki

⁴² Lamb 1938, Fig.2, 3.

⁴³ H.G.Güterbock “Hittites and Akhaens: a New Look”, *Proceedings of American Philosophical Society*, Vol 128 No:2 (1984), 115, Fig.5; M.Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992, 183; G.E.Bean, *Eskiçağlarda Ege Bölgesi*, İstanbul, 1995, 32; A.Salvini-M.Salvini, “Nouvelles Considerations Sur Le Relief Rupestre De La Pretendue Niobe Du Mont Sipyle”, *Collectanea Orientalia* 3 (1996), 7 vd.;

buluntu ele geçmiştir. Biraz daha geç bir döneme tarihlenen bu eserlerden ilki Beycesultan'ın Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçiş evresinde bulunan kil mühür, diğeri ise Çivril yakınlarında Habib-i Acem höyüğünde ele geçen, literatürde "Çivril Grafitosu" denilen, üzerinde Luwi hiyeroglifinin saptandığı kase parçasıdır⁴⁴. Kil mühür üzerinde i-ha-a (zi-ha-a) şeklinde bir isim geçmektedir. Bu ismin bir şahısa ait olduğu düşünülmektedir⁴⁵. Bu eser Anadolu'nun en eski yazılı belgelerinden biri olma özelliğine de sahiptir. Ayrıca Hitit metinlerinde rastlanan ve Büyük Menderes Havzası'nda lokalizasyonlarını kabul ettiğimiz bazı yerleşimlerin isimleri de Luwice'nin etkisini belgelemektedir. Böylece, Büyük Menderes Havzası'nın en azından orta ve yukarı kesimlerinin İzmir-Manisa çevresi ile birlikte Luwi yayılımı içerisinde yer aldığı ileri sürebilir. Özellikle Beycesultan'ın, Luwi idare merkezlerinden biri olması muhtemeldir. Beycesultan'da yeniden başlatılacak bir kazı pek çok sorunun çözümünün yanında bu konuyla ilgili bilgi de verebilir⁴⁶.

Erken Tunç Çağı II sonunda yaşanan felaket, yerleşim sayısındaki düşüşün yanı sıra maddi kültür öğelerine de yansımıştır. Erken Tunç Çağı II'de doruk noktasına ulaşan havza kültürü Erken Tunç Çağı III'de silik bir sürece girer. Bu dönemde tüm Batı Anadolu hatta Troia'dan Doğu Akdeniz'e kadar uzanan geniş coğrafyada ortak özellikler gösteren genel bir kültür vardır⁴⁷. Özellikle, Erken Tunç III'ün ilk evresi olan III a'da bu kültür havzanın tümünü etkilemiştir. Kuzeybatı Anadolu ve Kuzey Ege Adaları'na özgü bazı öğeler havzada görülmeye başlanmış, bu döneme kadar kesintisiz bir iskanın belgelendiği Beycesultan'da XVI-XIII ve XII-VIII. tabakaları arasında yerleşimde bir boşluk meydana gelmiştir. Erken Tunç Çağı IIIa çanak çömleğinin en önemli özelliği çarkın son derece yoğun kullanılmasıdır. Ancak, el yapımı mallar üretilmeye devam eder. Gaga ağızlı testiler, tabaklar, çift kulplu çanaklar ve depaslar tipik formlardır⁴⁸. Kırmızı ve kahverengi astar hakim mal grubudur.

⁴⁴ Mellaart 1955, 80; Mellaart 1958, 24, 81, 97; J.Mellaart, *The Archaeology of Ancient Turkey*, Londra, 1978, 48.

⁴⁵ Mellaart-Murray 1995, 119, 137, Fig.012, Pl.XIIIa.

⁴⁶ Son yıllarda A. Peschow tarafından Bafa Gölü çevresinde sürdürülen araştırmalarda, Beşparmak Dağlarında Luwi hiyeroglifleri içeren bir Hitit kaya anıtına rastlanmıştır. Bu çok yeni buluntu hakkında bilgi veren A. Peschlow'a bir kez daha teşekkür ederim.

⁴⁷ French 1968, 124.

⁴⁸ B.Kadish "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias, 1968 and 1969", *AJA* 75 (1971), 132.

Erken Tunç Çağı III'ün ikinci yarısında, yani IIIb'de kültürde yeniden bir canlanma gözlenir. Mellaart'ın deyimiyle bu değişim adeta bir rönesans niteliğindedir⁴⁹. İlk evrede, Kuzeybatı Anadolu kökenli kültürel öğelerin havzaya girmesinin ardından bu dönemde yerel kültürel gruplar yeniden oluşmaya başlar. Beycesultan, Kusura ve bir ölçüde de Aphrodisias bu oluşum içerisine girmiştir. Erken Tunç Çağı III'ün ikinci yarısında kırmızı haçlı çanaklar, dışa kıvrılan yuvarlak (boncuk) ağız kenarlı, yivli ağız kenarlı çanaklar, çaydanlıklar ve volüt kulplu kavanozlar ortaya çıkar⁵⁰. Kap formlarından bazısında Orta Anadolu benzerlikleri dikkat çekicidir. X. tabakadan itibaren bu benzerlik artar. Bu benzerlik yoğun olarak kırmızı astarlı-çark yapımı mallarda görülür. Mellaart'ın bu dönemdeki değişimi rönesans olarak adlandırmasına karşın çanak çömleğin kalitesinde önceki dönemlere oranla düşüş inkar edilemez. Yerleşim sayısında ve çanak çömlek kalitesinde meydana gelen düşüşün yanı sıra diğer küçük buluntularda da örneğin metal eser sayısında azalma vardır. Bu durum doğal olarak kültürün bütünlüğünden kaynaklanmaktadır. Ancak, Erken Tunç Çağı III'de dokuma ile ilgili alet sayısında dikkati çeken bir artış meydana gelmiştir. Bunun nedeni dokuma endüstrisindeki gelişmenin yanı sıra dokumaya duyulan talebin artması ve belki de dolaylı olarak nüfustaki bir artıştan hatta iklim değişiminden kaynaklanabilir.

Erken Tunç Çağı III'de mimaride büyük bir yenilik gözlenmez. Önceki dönemlerde olduğu gibi megaron planlı evler gelişerek devam eder⁵¹. Dönemin ikinci yarısında Aphrodisias'da birbiriyle bağlantılı yerleşim planı ortaya çıkar. Kazılarda bazı kısımları batıdaki bir bağlantı duvarıyla birleştirilmiş megaron planlı evler saptanmıştır. Megaron planlı evler Beycesultan'da da en karakteristik örnekleriyle devam eder. Dönemin ölü gömme adetlerine ait bilgiler Aphrodisias ve Kusura kazılarında açığa çıkarılan küp mezarlara dayanmaktadır.

Orta Tunç Çağı ve ardından gelen Geç Tunç Çağı, Erken Tunç Çağı'na oranla sosyal ve siyasal yapıda büyük değişimlerin yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde Büyük Menderes Havzası genelindeki toplam yerleşim sayısında Erken Tunç Çağı'na oranla bir artış meydana gelmiş olsa da bu artış sadece Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndaki merkezlerden kaynaklanmaktadır.

⁴⁹ Lloyd-Mellaart 1962, 193.

⁵⁰ Joukowsky 1986a, 371, 404.

⁵¹ Bkz.dp.47, 132.

Eldeki verilere göre Aşağı Büyük Menderes'de Erken Tunç Çağı IIIb'de olduğu gibi 4 merkez, Orta Büyük Menderes'de Erken Tunç Çağı III'deki 19 merkezden yalnızca 10'u bu dönemde de iskan edilmiş, Yukarı Büyük Menderes'de ise yerleşim sayısı 19'dan 28'e yükselmiştir. Bu yerleşimlerden bir kısmı Minos ve geç dönemlere doğru Miken, bir kısmı ise Hitit kültürünün etkisinde kalmaya başlamıştır. Bu etkilerin en önemli sebebi çok uzak mesafeler arasında bile rahatlıkla yapıldığı anlaşılan geniş çaptaki ticaret ve siyasi ilişkilerdir. Ancak, bu ilişkiler sonucunda meydana gelen toplumlar arası kültürel etkilere karşın, havzanın Neolitik Çağ'dan itibaren süregelen kendine özgü çekirdek kültürel yapısı varlığını devam ettirmiştir. Siyasi, ticari ve bunların sonucundaki kültürel ilişkiler, materyal buluntulardaki etkilerin yanında hiç umulmadık bir gelişmenin havzada yaşanmasına neden olmuştur. Bu ilişkiler sonucunda havza yazı ile tanışmıştır. Orta Tunç Çağı'nda Miletos ve Beycesultan'da ilk yazılı eserler ortaya çıkar. Miletos'da bulunan yerel üretim bir vazo üzerindeki yazı, üç işaretli kazıma çizgiden oluşmaktadır. Yapılan incelemelerle bu yazının *Linear A* türünde olduğu anlaşılmıştır⁵². Diğer eser ise daha önce de belirttiğimiz şekilde Beycesultan'da batı höyükte Erken Tunç'dan Orta Tunç Çağı'na geçiş tabakalarında ele geçen, üzeri hiyeroglif yazılı kil mühürdür. Bu iki eser, yazı türleri farklı da olsa Erken Tunç/Orta Tunç Çağı'ndan itibaren havzada yazının bilindiğini göstermektedir.

Büyük Menderes Havzası'nda Orta Tunç Çağı'nın en önemli yerleşimi Beycesultandır. Beycesultan, 23 hektara ulaşan alanı ve görkemli sarayıyla Orta Anadolu ve Kıta Yunanistan'daki benzerleri gibi büyük bir kent ya da merkezi yerleşim olarak nitelenebilecek durumdadır. Bu dönemde, Orta Anadolu ile Ege Adaları arasında güçlü ticari ilişkiler kurulmuştur. Karahöyük'de ele geçen kil mühürler, kil objeler ve mühür baskıları Ege yerleşimleriyle, Tryns, Nezero ve Lindos'da bulunan bazı figürinler de Hitit örnekleriyle benzerdir. İki bölge arasında gerçekleşen bu ilişkilerin günümüzdekine benzer bir rota izlenerek Büyük Menderes Havzası üzerinden yapılan ticaretle sağlanmış olması güçlü bir ihtimaldir. Havzanın başlangıç noktasında kurulan Beycesultan, bu ticarete kilit yerleşim konumundadır. Havzanın

⁵² W.D. Niemeier, "1994/95 Yılı Milet, Myken-Minos Dönemi Kazıları", XVIII. KST I, Ankara, 1997, 532.

W.D.Niemeier, "The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition Honor of Trade Dotham*, Israel Exploration Society, (Ed.S.Gitın, A.Mazar, E.Stern), Kudüs, 1998, 28.

aşağı kesiminde, Ege Denizi kıyısındaki liman kenti Miletos da ticaretin Ege yerleşimleriyle olan bağlantısını sağlamış olmalıdır. Miletos ve çevresindeki diğer yerleşimlerde bu döneme ait buluntu yoğunluğu dikkat çekici bir yoğunluktadır. Büyük Menderes Havzası vasıtasıyla Orta Anadolu ile Minos arasında yapılan ticarete ek olarak Beycesultan başta olmak üzere havzanın yukarı kesimleriyle Minos-Orta Anadolu, aşağı kesimleriyle de Minos-Miken arasında da ticari ve kültürel ilişkilerin varlığı saptanmıştır. Bu ilişkiler, aşağıda anlatılacağı şekilde mimari ve çanak çömlekte göze çarpar. Havzanın Orta Tunç Çağı çanak çömleği yerel nitelikleri devam ettiren mal gruplarının yanı sıra erken dönemlerde Minos ve Hitit, geç dönemlerde ise Miken etkili mallardan oluşmaktadır. Hitit çanak çömleğine benzer parçalar Beycesultan ve Kusura, bir ölçüde de Aphrodisias'da bulunmuştur⁵³. Minos çanak çömleği ise daha çok havzanın aşağı kesimleriyle sınırlı kalmıştır. İlk olarak Erken Tunç Çağı II'de basit bir yerleşime sahne olan Miletos, bu dönemde ayrı bir kültür olarak nitelenebilecek düzeye ulaşır. Bu kültür, Minos kültürü ile İçbatı Anadolu kültürünün bir sentezidir. Ancak, Miletos Orta Tunç Çağı kültürünün etki alanı oldukça sınırlıdır. Coğrafya bu kültürün yayılımında birinci derecede etkin rol oynamıştır. Miletos dışında Kömür Adası, Değirmentepe Mezarlığı ve Didyma bu kültürün izlerini taşıyan yerleşimlerdir. Bu dönemde Miletos'da üretilen yerel mallardan bazıları Beycesultan'ın saray malları olarak adlandırılan mal grubuna benzer. Orta Tunç Çağı çanak çömleğinde çok değişik yüzey özelliğine sahip örnekler bulunmuş olmasına karşın kap formlarının bazısı bir önceki dönemin devamıdır. Havzanın Orta Tunç Çağı çanak çömleği arasında Minyas malları önemli bir grubu oluşturur. Minyas Malları, Batı Anadolu'dan Kıta Yunanistan'a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada üretilmiştir. Bu malların ilk ortaya çıktıkları yörelerden birisi Yukarı Büyük Menderes Havzası olmasına karşın, burada ele geçen Minyas malları, Batı Anadolu'daki benzerlerinden bazı teknik farklar gösterir. Minyas kaplarında tipik renk gridir, ancak Yukarı Büyük Menderes'deki Beycesultan'da gri renkli hiçbir parçaya rastlanmamıştır. Gri renkteki Minyas malları yaptığımız yüzey araştırmalarında Orta Büyük Menderes'deki Dede-kuyusu, Küçüktepe (Çakırbeyli), Üsgebi ve Ayaklı'da bulunmuştur. Ayrıca, Minyas mallarının başlıca özelliklerinden birisi, çarkda üretilmeleri olmasına karşın, Beycesultan'da çok sayıda el yapımı Minyas parçasının ele geçmiştir.

⁵³ Lamb 1937, 23 vd.; Lloyd-Mellaart 1965, Fig.P.2:6-12, 12:12, 13:1-12, 24:1,2,5-8,10,14,15, 24,27, 21:11, 2,34:1-3, Joukowsky 1986a, Fig.326:3; 439:1; Mellaart-Murray 1995, 106.

dir⁵⁴. Tüm bu noktalar dikkate alınarak Minyas çanak çömleğinin yayılımı yeniden ele alınmalıdır.

Orta Tunç Çağı'nda çanak çömlek dışında metal eserlerin sayısında ve çeşidinde de değişim meydana gelir. Anadolu genelinde gümüş, yoğun olarak kullanılmaya başlanır. Gümüşün kullanımındaki bu artış, Hitit Devleti'nin Batı Anadolu'ya düzenlediği seferlerin çoğaldığı döneme rastlar. Beycesultan tabaka V'deki saray içerisinde de gümüş süs eşyaları ele geçmiştir. Bu eşyalar, gelişmiş bir metalurjinin varlığına işaret ederler. Madeni eserlerdeki artış silahlarda ve marangoz aletlerinde gözlenmektedir. Beycesultan'da marangoz aletlerindeki artışın en büyük sebebi, yapımında büyük miktarda kereste kullanıldığı anlaşılan saray olmalıdır. Doğu höyükte saptanan sarayın sadece 40 odası açığa çıkarılmıştır. Saray, merkezi bir avlu etrafında yükselmektedir. Enaz iki katlı ve sütunlu kabul salonlarından oluşan bu saray, mimarlık gelişiminin doruk noktasına ulaştığı V. tabakaya aittir. Yapının düzeltilmiş taşdan meydana gelen, keresteyle desteklenmiş son derece sağlam bir temeli vardır⁵⁵. Duvarlar taş ve kerpiçten yapılmış, bazı durumlarda ahşap kirişler yardımcı eleman olarak kullanılmıştır. Kereste iskelet, en alttan çatıya kadar bütün yapıyı sarar. Ayrıca, yine keresteden yapılan sütunlar, bu görkemli yapıyı ayakta tutmayı başaran dayanaklardır. Sarayın batı girişine ulaşılan rampanın alt kısmında üç taş stel bulunmuştur⁵⁶. Bu taş steller, Beycesultan ve Kusura'da yüzyıllardır devam ederek adeta dini bir sembol haline gelen pişmiş toprak stel geleneğinin değişime uğramış halidir. Beycesultan stelleri Troia VI'da olduğu gibi yapıyı dış güçlerden, tehlikelerden korumak amacıyla dikilmiş olabilir. Beycesultan sarayı Beycesultan'ın ilişki içerisinde olduğu iki kültürün, Minos ve Orta Anadolu'nun saraylarıyla benzerlik göstermektedir⁵⁷. Minos saraylarının tipik formu olan labirent tarzındaki bitişik plan, bir ölçüde Beycesultan sarayında da uygulanmıştır. Bu sarayda görülen dikdörtgen avlu, değişik boyutlarla Minos sarayında da vardır. Beycesultan sarayı, M.Ö. 1900-1750 arasına tarihlenmekle birlikte, benzer bir inşaa tarzının kullanıldığı Minos sarayları M.Ö. 1700'den önceye tarihlenemez. Dolayısıyla, Minos saraylarının Erken Tunç Çağı II mimari elemanlarında olduğu

⁵⁴ J.Mellaart, "The Origin of Minyan Ware", V.Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1960, 149

⁵⁵ Lloyd-Mellaart 1965, 62.

⁵⁶ Yakar 1974, 151.

⁵⁷ J.G.Macqueen, *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*, Southampton, 1975, 71.

gibi Beycesultan'dan etkilendiği söylenebilir. Bu mimari etkileşim ticari ilişkiler sonucunda Minos'a ulaşmış olmalıdır.

Beycesultan Orta Tunç Çağı sarayı, yönetici sınıf ve yönetilen toplum yapısını akla getirir. Bu yapılanma bir anlamda havzadaki ilk kent-devlet örgütüdür. Sağlam duvarlarla desteklenen, içerisinde depo ve tapınaklar bulunan sarayda yönetici sınıf ve askerlerin sürekli olarak yaşadığı, halkın ise belirli dönemlerde dinsel ayinler ya da bir tehlikeden korunmak için içeriye alındığı ileri sürülebilir. Saray, yaklaşık M.Ö.1750 yıllarında tahrip edilmiştir. Bu tahribatın Hitit kralı II. Labarnaş'ın (Hattuşiliş I) Arzawa seferi sırasında oluşması muhtemeldir⁵⁸.

Sarayın ortaya çıkarıldığı V. tabakada, steller dışındaki dini mimari hakkında da önemli bilgiler edinilmiştir. Alan R'de kazılan çifte kutsal alan Erken Tunç Çağı'ndaki öncülerinden ve sonraki benzerlerinden bazı noktalarla ayrılmaktadır. Sunak odasının gerisindeki rahip odası ortadan kalkmış, çifte stellerin yerini seromonik ocak ve ateş sunakları almıştır⁵⁹. Bu durum, etnik yapı, dolaylı olarak da dini inanıştaki bir değişimle ilgili olabilir.

Bu dönemin bir diğer yerleşimi olan Kusura'nın Orta Tunç Çağı mimarisinde Hitit etkilerini gözlemek mümkündür. Kusura C tabakasında ortaya çıkarılan ve "hisar" olarak adlandırılan yapı, plan ve teknik özellikleriyle Hitit örneklerini hatırlar⁶⁰. Orta Anadolu'daki pek çok yerleşimde belgelenen gelişmiş plan tipi Kusura'da da uygulanmıştır. Havzanın orta kesiminde, Dandalas Vadisi'nde yer alan Aphrodisias'ın oldukça sınırlı mimari kalıntılarında Hitit ya da Minos etkili herhangi bir mimari elemana rastlanmamıştır. Açma 7, kompleks C'de ortaya çıkarılan megaron tarzındaki yapı, bu plan türünün devamlılığının belgelenmesi açısından önem taşır. Aphrodisias ve Kusura kazıları mimari açıdan Beycesultan'a oranla son derece sınırlı bilgiler vermelerine karşın, Orta Tunç Çağı'nın ölü gömme geleneklerinin bir ölçüde de olsa anlaşılmasını sağlamıştır. Beycesultan'da bu döneme tarihlenilecek bir mezar bulunamamıştır. Aphrodisias Akropolis Açma 6'da kavanoz gömü içeren mezarlar, Kusura'da ise küp mezarlar saptanmıştır.

⁵⁸ Lloyd-Mellaart 1965, 73; J.Mellaart, "Western Anatolia, Beycesultan and the Hitütes", *Mansel'e Armağan I*, Ankara, 1974, 496; S.H.Krahmer, *Arzawa, Untersuchungen Zuseine Geschichte nach den Hethitischen Quellen*, Heidelberg, 1977, 1 vd.

⁵⁹ Yakar 1974, 154.

⁶⁰ Lamb 1937, Lev.4; Lamb 1938 Lev.78; R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara 1974, 384.

Orta Tunç Çağı'ndaki yerleşim sayısı Geç Tunç Çağı'nın ilk evrelerinde artış gösterir. Bu artış özellikle Yukarı Büyük Menderes'de çok belirgindir. Geç Tunç Çağı I'de Aşağı Büyük Menderes'de 7, Orta Büyük Menderes'de 16, Yukarı Büyük Menderes'de 33 olmak üzere toplam 56, Geç Tunç Çağı II'de ise Aşağı Büyük Menderes'de 7, Orta Büyük Menderes'de 14, Yukarı Büyük Menderes'de 14 olmak üzere toplam 35 yerleşim iskan görmüştür.

Geç Tunç Çağı'nda havzanın homojen yapısı iyice değişerek, yöresel kültür grupları en yüksek düzeye ulaşır. Beycesultan, Kusura ve Aphrodisias'ın küçük buluntuları arasında önceki dönemlerde de bazı farklar görülmesine karşın Geç Tunç Çağı'nda ilk kez bu kadar belirginleşir. Havzanın yukarı kesimlerinde Orta Tunç Çağı'nda olduğu gibi Hitit, aşağı kesimlerinde ise Miken etkisi devam etmektedir. Miken etkisi Büyük Menderes Ovası'nın doğusuna gittikçe azalır. Orta Tunç Çağı'nda Güneybatı Anadolu'daki Minos yerleşimleri, Orta Tunç Çağı sonu ve Geç Tunç Çağı başlarından itibaren yerlerini Miken kolonilerine bırakırlar. Aşağı Büyük Menderes'de yer alan Miletos bu dönemde, Hitit metinlerinde Millawanda/Milawatas olarak geçen, Ahhiyawa Ülkesi'ne dahil önemli bir Miken kolonisi haline gelmiştir. Miletos Geç Tunç Çağı Kültürü, yoğun bir şekilde Miken Kültürü'nün etkisinde kalsa da kendine özgü bazı yöresel özelliklere sahiptir. Bu durum havzada binlerce yıldır süregelen kültürel birikimin sonucudur.

Geç Tunç Çağı'nda havzada üretilen madeni eserlerin sayısında ve çeşidinde artış meydana gelir. Metal eşya yapımında yüzyıllardır ana maden olarak kullanılan bakır, yerini demire bırakmaya başlar. İğnelere yeni tipler eklenmiş, çok sayıda bıçak ağzı, ok ucu, mızrak ucu, topuz ve kılıç bulunmuştur. Bu kadar değişik tipte metal eşyanın, özellikle silahların, bir anda ortaya çıkması tesadüf olamaz. Çevresel etkilerin yanı sıra Hitit Devleti'nin yöre üzerindeki baskıları ve düzenlediği seferler, havzadaki toplumların silah yapımına verdikleri önemi artırmış olabilir. Bu dönemde demirin silah sanayiindeki tartışılmaz üstünlükleri keşfedilmiştir. Demir aletler Tunç Çağları'ndan itibaren üretilmekle birlikte tavlama tekniği ancak M.Ö. 1400'lerde silahlarda kullanılmaya başlanmıştır. Demir silahlar bakıra karşı baskın bir grup oluşturmaya başlamışsa da demirin işlenmesi için bakırdan daha fazla emek harcandığı dikkate alınmalıdır. Bakır, soğuduğu sırada bile işlenebilen bir maden iken, demirin başlangıç aşamasından bitimine kadar geçen sürede kor halinde olması gerekmektedir. Bu nedenle demir üretimi, seri ve hızlı bir çalışmayı gerektirir. Bu dönemde, demirin kullanımında görülen

artış dışında bakır, kalay ve her ikisinin karışımından oluşan tunç eser sayısında da küçümsenmeyecek bir artış meydana gelir. Gümüş ise özellikle süs eşyası yapımında tercih edilmiştir.

Geç Tunç Çağı, maden ihtiyacının arttığı bir dönemdir. Hitit'in gücünü ayakta tutabilmek için daha çok silah ürettiği, dolayısıyla metalurjiyi geliştirdiği ve hatta demirden silah yapımında tekel oluşturduğu düşünülebilir. Metalurjideki ilerleme nedeniyle Orta Anadolu ve çevresindeki maden yatakları bir süre sonra maden ihtiyacını karşılayamaz hale gelince Hititler, alternatif maden yatakları aramaya başlamışlardır. Maden ihtiyaçlarını karşılayabilmek için M.Ö. 14. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'deki Ugarit kenti ile ticari ilişkiler kurmuşlar ve Kıbrıs'a (Alaşiya) sefer düzenlemişlerdir. Maden ihtiyacını karşılamak için Kıbrıs'a dahi sefer düzenleyen bir devletin aynı ana karada yer alan, zengin bakır ve demir yataklarının bulunduğu Büyük Menderes Havzası'nı gözardı etmesi düşünülemez. Dolayısıyla, Hitit metinlerinde basit nedenlere bağlanan Arzawa ve Ahhiyawa seferlerinin en önemli, belki de tek sebebi birçok savaşta olduğu gibi ekonomik taleplerdir. Maden yataklarının yanı sıra Güney Ege Adaları ve Orta Anadolu arasında yapılan ticaretin gerçekleştiği doğal yollardan birinin Büyük Menderes Havzası'nda bulunması Hitit Devleti'nin yöre üzerindeki emellerini kuvvetlendiren bir başka sebep olarak düşünülebilir. Havzadaki tepeler üstü yerleşim sayısının Geç Tunç Çağı'nda çoğalması ve savunulması kolay yüksek kesimlerin tercih edilmesi Hititler'in saldırılarına karşı düşünülmüş bir çözüm olabilir.

Büyük Menderes Havzası'nda yer alan ve lokalizasyonları hakkındaki tartışmaların günümüzde de devam ettiği yerleşimler, Hitit seferlerine karşı direnmişlerse de, Hititler bu seferlerden kazançlı çıkan taraf olmuştur. Hitit yazılı belgeleri havzanın bu döneminin tarihsel coğrafyasının anlaşılmasını sağlamıştır. Bu seferlerde bahsedilen Arzawa Ülkeleri'nden Seha Irmağı Ülkesi, Zippasla, Hariati, Mira Kuwalia'nın ve Ahhiyawa Ülkesi'nin bir bölümünün, Millawanda/Milawatas, Waliwanda, Iyalanda/Iyalanti, Atriya, Pariyana ve Wallarima kentlerinin havza içerisinde yer alması muhtemeldir⁶¹.

⁶¹ J.Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor", *AJA* 47 (1943), 42, pl.XVII; J.Garstang-O.R.Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, Londra, 1959, 78; O.R.Gurney, "Hittite Geography. Thirty Years After", *Hittite and Other Anatolian Near Eastern Studies, Honour of Sedat Alp*, (Ed.H.Otten-E.Akurgal-H.Ertem-A.Süel), Ankara, 1992, 220; D.F.Easton, "Hittite History and the Trojan War", *The Trojan War, Its Historicity and Context*, Papers of the First Greenbank Colloquium, (Ed.L.Foxhall-J.K.Davies), Bristol 1984, 29, 30; Marchese

Son yıllarda A. Peschlow'un Beşparmak Dağları'nda saptadığı Luwi hiyerog-rifi Mira ülkesinin, dolayısıyla Arzawa ülkelerinin yerlerinin saptanmasında büyük önem taşımaktadır.

Geç Tunç Çağı'na kadar havzada yaşayan toplumların etnik yapısı bilinmemektedir. Antik Yunan kaynakları sayesinde Geç Tunç Çağı ve sonrası halklar hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Buna göre Pelasglar, Le-legler ve Karlar'ın Geç Tunç Çağı'nda havzada yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu halklardan Pelasglar Orta Büyük Menderes'de, Lelegler ve Karlar ise bi-raz daha güneybatıda Aşağı Büyük Menderes ve çevresinde yaşamış olmalı-dırlar⁶². Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda yaşayan halklar konusunda bilgi yoktur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Geç Tunç Çağı'nda havzanın aşağı kesimleri Miken, yukarı kesimleri ise Hitit kültürünün etkisi altında kalmıştır. Bu etkiyi en iyi çanak çömlek buluntularında görmek mümkündür. Miken etkili çanak çömlek arasında koyu yüzeyle ve dalgalı hatlı bezemeli ayaklı bardaklar, mey-valıklar, omurgalı çanaklar, bardaklar, kraterler, testiler ve askoslar sayılabi-lir. Bu kapların en tipik örnekleri Miletos'da bulunmuştur. Dönemin geç ev-relerinde Miletos, Kos-Miletos stili olarak adlandırılan ve Rodos başta olmak üzere kıyıya yakın Ege Adaları'nda da görülen bir çanak çömlek türüne sa-hiptir⁶³. Havzanın doğusunda Miken malzemesi yok denecek kadar azdır. Beycesultan'da yalnızca bir Miken parçası bulunmuştur. Orta Büyük Mende-res'deki Aphrodisias ise, tabaka kazısında Miken buluntusu veren tek mer-kezdur⁶⁴. Ancak Aphrodisias'da ele geçen Miken malları ithal olmaktan zi-yade ithal malların yerel taklididir. Bu merkezlerdeki kazılar dışında, değişik bilim adamlarının ve bizim yaptığımız yüzey araştırmalarında az sayıdaki yer-leşimde Miken çanak çömleği bulunmuştur. Bu yerleşimler de havzanın orta ve özellikle aşağı kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Miken çanak çömleği dı-

1976, 68; R.T.Marchese, *The Historical Archaeology of Northern Caria*, BAR International Series 536,1989, 33.

⁶² G.Thomson, *Tarihöncesi Ege*, (Çev. Celal Üster), İstanbul, 1983, 188; E.M.Melas, "The Dodecanese and West Anatolia in Prehistory: Interrelationships Ethnicity and Political Geography", AS 37 (1988), 114; R.T.Marchese, "Carian Notes: Funerary Practices in the Maeander Valley", *Anatolica* XXII (1996), 227 vd., Peschlow-Bindokat 1996, 22 vd.

⁶³ C.Gates, "Defining Boundaries of a State: The Mycenaean and Their Anatolian Frontier", *Politeia, Society and State in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM 12*, (Ed. R. Laffineur and W.D. Niemeier), Heidelberg, 1995, 285.

⁶⁴ Marchese 1976, 411

şında havzanın yukarı ve yine sınırlı olarak da orta kesimlerinde Hitit çanak çömleği benzeri parçalar bulunmuştur. Görüldüğü gibi Orta Büyük Menderes Havzası, bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle batıdan gelen Miken ve doğudan gelen Hitit etkilerinin arasında kalarak her iki kültürden de sınırlı bir şekilde etkilenmiştir. Bir saptama yapmak gerekirse, Hitit benzeri malların havzada dağılımı Arzawa Ülkeleri'nin, Miken mallarının dağılımı ise Ahhiyawa Ülkesi'nin lokalize edildiği coğrafyada yoğunlaşmaktadır. Böylece Hitit metinlerinin dışında arkeolojik malzemeler de tarihsel coğrafyanın biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, Yukarı Büyük Menderes Havzası'nın Geç Tunç Çağı boyalı çanak çömleğinde Hitit etkisi gözlenmesine karşın özellikle formlar önceki dönem örneklerinin büyük ölçüde devamıdır. Güneybatı Anadolu'da Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndan daha ötede Gavurtepe ve Sardes dışında Hitit benzeri çanak çömleğin ele geçtiği en önemli merkez Bayraklıdır. Bayraklı'nın II. binyıl çanak çömleği tam olarak yayınlandığı takdirde Büyük Menderes Havzası'nda bulunan Hitit benzeri çanak çömlek daha iyi yorumlanabilecektir⁶⁵.

Havzanın Geç Tunç Çağı mimarlığı hakkında Beycesultan, Kusura ve Miletos kazıları bilgi vermektedir. Beycesultan Geç Tunç Çağı yapılarının en önemlisi Orta Tunç Çağı sarayının bir tür kopyası olan ve "küçük saray" olarak adlandırılan yapıdır⁶⁶. Doğu tepede bulunan bu yapı, birbiriyle bağlantılı çok sayıda oda ve avludan meydana gelir. Benzerleri Pylos, Mykenai ve Tiryns'de ortaya çıkarılan saray, Geç Tunç Çağı'nda da Orta Tunç Çağı'nda olduğu gibi yönetici bir sınıfın varlığını düşündürmektedir. Beycesultan'ın Geç Tunç Çağı tabakalarında çok sayıda ev ve kutsal alan açığa çıkarılmıştır. Kutsal alanların devamlılığı dinsel düşüncelerin değişmediğini gösterir. Beycesultan'da kutsal alanlar adeta bir gelenek halinde ikiz mekanlar olarak inşa edilmiştir. Yukarı Büyük Menderes'deki diğer yerleşim Kusura'da yapılan kazılar da dönem mimarlığı hakkında bilgi vermektedir⁶⁷. Bu dönemde inşa edilen ve kazıcılar tarafından "pillar shrine" olarak adlandırılan kutsal alanda boğa başı şeklinde bir stel bulunmuştur. Bu stel, daha önce de belirtildiği gibi, Anadolu'da kökeni Neolitik Çağ'a kadar uzanan ve havzada Erken Tunç Çağı IIIb'de şekillenen boğa kültürünün bir uzantısıdır.

⁶⁵ E.Akurgal, "Bayraklı Kazısı: Ön Rapor", *DTCF Dergisi* 8 (1950), 1 vd (Türkçe), 52 vd. (Almanca).

⁶⁶ Lloyd 1972, 7 vd.

⁶⁷ Lamb 1937, 89.

Aşağı Büyük Menderes'de yer alan Miletos, bu dönemin sivil ve askeri mimarisine ait izler taşımaktadır. Havzada ilkin Geç Kalkolitik Çağ'da kullanılan megaron tarzı, Miletos'da Geç Tunç Çağı evlerinde ve birleşik plana sahip bazı yapılarda da uygulanmıştır. Ancak, Miletos'un bu döneme tarihlenen mimari kalıntularından en önemlisi sur duvarıdır⁶⁸. Kazılarda bu duvarın 70 m.lik bir kısmı açığa çıkarılmış ve her 14 m.de bir burç yerleştirildiği saptanmıştır. Duvarın bulunduğu dönemde Miletos, Hititler'le ilişki içerisinde fakat Ahhiyawa Ülkesi'ne dahil bir yerleşimdir. Bu sur duvarı, Miken'den çok Hitit etkisi göstermektedir. Özellikle kazamatlar, Hitit mimarlığının Milet'e yansıyan etkileridir. Duvarın yapılma sebebi de en az yapıldığı dönem kadar önemlidir. Duvar, Miletos'u karadan, özellikle doğudan gelebilecek tehlikelerden korumak için yapılmış olmalıdır. Surun boyutları tehlikenin büyüklüğünü belgelemektedir. Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'da bu denli büyük silahlı tek güç Hitit ordusudur. Hititler'in, Güneybatı Anadolu ve Ahhiyawa üzerine düzenlediği seferler dönemin en önemli askeri olaylarıdır. Elimizdeki bilgilere göre Ahhiyawa'nın büyük bir surla korunmasını gerektirecek güçte yerel bir düşman devlet de yoktur. Dolayısıyla bu duvarın Hitit tehlikesine karşı yapılmış olması muhtemeldir. Miletos, mimarlık kalıntıları dışında havzanın aşağı kesimlerinin ölü gömme adetleri hakkında da bilgi vermektedir. Miletos yakınlarındaki Değirmen-tepe mezarları Miken etkili oda ve kaya mezarlarından oluşmaktadır. Benzerleri Güneybatı Anadolu kıyılarında ve karşıdaki adalarda görülen bu mezarlar, havzanın aşağı kesimindeki Miken etkisini gözler önüne sermektedir.

DEĞERLENDİRME:

Büyük Menderes Havzası'nın coğrafi kesimleri ve tarihsel dönemleri arasında yerleşim sayısındaki farklılığın yanı sıra yerleşimlerin niteliklerinde ve boyutlarında da bazı farklılıklar vardır. Havzada en fazla prehistorik yerleşimin belgelendiği Yukarı Büyük Menderes'deki höyüklerin kapladıkları alan oldukça geniş, Aşağı ve Orta Büyük Menderes'deki az sayıdaki höyük ise çok daha küçük boyuttadır. Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda tepe üstü yerleşim sayısı azdır. Oysa, havzanın özellikle orta kesimlerinde Erken Tunç Çağı III'den itibaren tepeler yerleşim yeri olarak seçilmeye başlanmış, Orta Tunç Çağı sonları ve Geç Tunç Çağı'nda da bu durum devam etmiştir. Havzadaki düz yerleşimler hakkında yeterli bilgi yoktur.

⁶⁸ Naumann 1975, ek bölüm.

Yüzey buluntularının incelenmesi sonucunda bazı yerleşimlerin uzun süreli iskan gördüğü, bazısının ise çok kısa sürede terk edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, havzanın en önemli yerleşimi olan Beycesultan, Geç Kalkolitik Çağ'dan Bizans Dönemi'ne kadar -kısa süreli aralar dışında- binlerce yıl neredeyse kesintisiz bir iskana sahne olmuştur. Beycesultan'ın çok yakınında yer alan Ömerköy Höyüğü ise sadece Geç Kalkolitik Çağ'da iskan edilmiştir. Beycesultan gibi uzun süreli ve geniş ölçekli yerleşimler, çevrelerinde kendinden daha gelişmiş merkezlerin oluşmasını engellemiş olabilir. Bu durum Yukarı Büyük Menderes'de belirgin bir biçimde görülmektedir. Beycesultan çevresine kurulmuş olan çok sayıdaki yerleşimde kültürel oluşum Beycesultan'dan bağımsız gelişmemiş, geniş çaptaki bir coğrafyada ortak kültürel özellikler sergilenmiştir. Bu kültürel oluşumları kültür grupları olarak adlandırmak yanlış olmaz. Geniş bir alanda ortak özellikler sergileyen kültürel grupların içerisinde etki alanları sınırlı yerel kültürlerin oluşmuş olması da mümkündür. Yerel kültürlerin kültürel özellikleri hem birbirlerini etkilemiş, hem de kültür gruplarının gelişimine katkı sağlamıştır.

Büyük Menderes Havzası'nın coğrafi bölgeleri arasındaki yerleşim sayısında ve tiplerindeki farklılığın çeşitli sebepleri vardır. Uzun yıllar boyunca bu farklılığın araştırma eksikliğinden kaynaklandığı, özellikle Aşağı ve Orta Büyük Menderes Havzası'nda araştırmaların havzanın yukarı kesimlerine kıyasla oldukça yetersiz kaldığı kabul edilmekteydi. Gerçekten, özellikle Beycesultan kazısı sırasında çevrede yürütülen yüzey araştırmaları Yukarı Büyük Menderes Havzası'nın yalnızca Batı Anadolu'nun değil tüm Anadolu'nun en iyi araştırılan bölgelerinden birisi olmasını sağlamıştır. Ancak elimizdeki veriler bu durumu yalnızca araştırma eksikliğiyle açıklamaya çalışmanın doğru bir yaklaşım olmadığını ortaya koymaktadır.

Havzanın coğrafi bölümleri arasında yerleşim sayısı ve tipindeki farkların sebeplerinden birisi de jeolojik şartlardır. Büyük Menderes Irmağının getirdiği alüvyon dolgunun havzadaki yerleşimlerin sayısını etkileyici bir sebep olması mümkündür. Alüvyon dolgu nedeniyle havzanın özellikle aşağı kesimlerindeki yerleşimlerin bütününe ya da en azından erken dönem tabakalarının toprak altında kaldığı düşünülebilir. Bu durumu yazılı kaynaklar da desteklemektedir. Örneğin Priene, Strabon'un bildirdiğine göre başlangıçta deniz kıyısında bulunmaktaydı. Ancak Strabon'un yaşadığı dönemde (M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısı) 40 stadia (yaklaşık 7.5 km.) alan Maiandros'un taşıdığı millerle dolmuş ve böylece Priene kıyından uzaklaşmıştır. İlk Pri-

ene kentinin yeri dahi bilinmemektedir, bugün kalıntılarını gördüğümüz kent ise M.Ö. 4. yüzyılda kurulmuştur⁶⁹. Strabon ırmağın bataklık olan ağzından içeri kürekli teknelerle 30 stadia (yaklaşık 5.5 km.) girildiğinde 12 İon kentinden biri olan Myus'a ulaşıldığını, nüfusun azalması yüzünden bu kentin Miletos'a bağlandığını belirtir⁷⁰. Myus'un M.Ö. 500'lerde açık bir liman olduğu bilinmektedir⁷¹. Büyük Menderes'in getirdiği miller sonucunda M.Ö. 3 yüzyılın başında buraya deniz yoluyla ulaşmak olanağı kalmamıştır. M.Ö. 2 yüzyılda ise Myus bir bataklık haline dönüşmüş ve kent terk edilmiştir. Myus'un 5-6 km. kuzeydoğusunda bulunan Özbaşı Köyü civarında yapılan bir sondajda denizde yaşayan organizma kalıntularına rastlanması Büyük Menderes Irmağı'nın eski halicinin Bağarası ve Söke'nin biraz doğusuna kadar sokulabileceğini ispatlamaktadır⁷². Bugün Bafa Gölü'nün kuzeyinde yer alan Azap Gölü'nün bu eski lagün olduğu tahmin edilmektedir.

Büyük Menderes'in getirdiği millerin kıynın yılda ortalama 6.10 m. ilerlemesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu oluşum Ege Denizi'ne daha yakın konumda bulunan Miletos'u da fazlasıyla etkilemiş ve Antik Çağ'ın bu önemli körfez kenti şimdi denizden 8 km. içeride kalmıştır⁷³. Bu eski körfezin içinde yer alan Lade Adası da şimdiki Batmaz Tepeleri'ne dönüşmüştür. Miletos'un bu duruma gelmesi yaklaşık M.S. 6. yüzyılda tamamlanmıştır. Miletos'ta son yıllarda yapılan çalışmalar aslanlı limanın tabanının bugünkü deniz seviyesinden 13 m. aşağıda bulunduğu ortaya çıkarmıştır. Profilin alt kesimlerinde M.Ö.4000'lerden 400'lere kadar uzanan profillere rastlanmıştır⁷⁴.

Daha güneyde yer alan Latmos Körfezi de önünün kapanması sonucunda Bafa Gölü'ne (Çamiçi Gölü) dönüşmüştür. Arkeolojik verilere dayanarak M.S. 4. yüzyılda Bafa Gölü'nün önünün tamamen kapandığı bilinmektedir. Göney'in belirttiğine göre Büyük Menderes Irmağı Deltası denize

⁶⁹ Eisma 1978, 70, 71.

⁷⁰ Ünal Yalçın şimdiye kadar Myus antik kenti olarak bildiğimiz mevkiinin aslında antik bir taş ocağı olduğunu iddia etmektedir. Ü.Yalçın-B.Schröder, "Milet ve Yöresinde Jeoarkeolojik Çalışmalar", VIII. AST, Ankara, 1993, 489.

⁷¹ Herodotos V, 36.

⁷² Göney 1975, 53.

⁷³ Eisma 1978, Fig.2.

⁷⁴ Ü.Yalçın, "Milet'te Bilimsel Araştırmalar, 1993", X.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1995, 6.

doğru ilerlememiş, ırmağın içinde yerleştiği tektonik oluğun bir körfez halindeki batı kısmını doldurmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi Büyük Menderes Deltası denize doğru ilerlemiş bir çıkıntı değildir ve bu özelliğiyle Anadolu'nun diğer önemli deltaları olan Yeşilırmak, Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Göksu ve Sakarya Irmağı deltalarından farklıdır⁷⁵. Söke Ovası genellikle doğuya doğru genişlemekte ve yükselmektedir. Taşkın ovalarının yüksekliği Sarıkemer Köyü'nün kuzeyinde 8 m., Söke'nin güneyinde ise 10 m.dir. Böylece Büyük Menderes'in getirdiği alüvyon dolgu denizi karaya dönüştürmesinin yanında ova seviyesinin de artmasına yol açmış olmalıdır. Batı Anadolu'da geniş bir coğrafyada karşılaşıldığı şekilde Aşağı Büyük Menderes'in çeşitli kesimlerinde alüvyon dolgunun oluşturduğu birikinti alanları kolaylıkla görülmektedir. Birikintiler, düz yerleşimler ve alçak höyükler üzerinde daha etkili olmuş, bazı durumlarda ova seviyesi yükselerek yerleşimin üst noktasına kadar ulaşmış ve yerleşim ile ova aynı seviyeye gelmiştir. Bu konuda daha sağlıklı veriler elde etmek için Aşağı Büyük Menderes Havzası'nda Miletos kazı ekibi tarafından gerçekleştirilen Jeoarkeolojik çalışmaların havza içerisinde daha geniş bir alanda yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Havzanın özellikle aşağı kesimlerindeki Jeomorfolojik çalışmalardan birisi Bochum Ruhr üniversitesinden Bilal Bay tarafından gerçekleştirilmiştir⁷⁶. Bu çalışmaya göre, Ege Denizi, Büyük Menderes Ovası içerisindeki en geniş konumunu günümüzden yaklaşık 3500 yıl önce almıştır. Buna göre deniz yaklaşık Aydın kent merkezinin güneyine kadar sokulmuş ve günümüzde Çine Çayıyla Büyük Menderes'in birleştiği kesim sınır olmuştur⁷⁷. Belki de iklimdeki değişiklikler sonucundaki deniz seviyesindeki yükselmeler bu durumu meydana getirmiştir.

Havzanın coğrafi kesimleri arasındaki yerleşim sayısı farklılığını inceleyen, üzerinde durulması gereken bir başka nokta tahribattır. Aşağı ve Orta Büyük Menderes'deki tahribat, Yukarı Büyük Menderes'den daha fazladır. Büyük Menderes Havzası'nın, 'Büyük Menderes Ovası' olarak adlandırılan aşağı ve orta kesimlerinde tarım, 1950'lerden itibaren son derece gelişmiş makinelerle yapılmaya başlanmıştır. Böylece, yığma tepeler konumundaki

⁷⁵ Göney 1975, 52, 53.

⁷⁶ B.Bilal Bay, *Geoarchaeology, Anthropogenic Soil Erosion and Delta Progradation in the Büyük Menderes Delta (SW-Turkey)*, 190 pp., Bochum, 1999. (GCA-Verlag). Bilal Bay'a verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

⁷⁷ Bilal Bay'ın bildirdiğine göre bu bilgiler DSİ ve özel sondaj verilerince de doğrulanmaktadır.

höyükler, diğer arkeolojik anıt ve yerleşimlere oranla daha hızlı ve acımasız bir tahrip sürecine girmiştir. Yöre halkının tarihi eser konusunda son derece bilinçsiz ve duyarsız olması da tahribatı hızlandırmıştır. Tahribatı meydana getiren bir başka etmen kaçak kazılardır. Bölgede tarihi eser kaçakçılarının faaliyetleri höyüklerde küçümsenemeyecek tahribatlara yol açmıştır. İçerisinde tümülüs şeklinde mezar bulunabileceği düşüncesiyle hemen her höyüğe çeşitli boyutta çukurlar açılmıştır. Tahribat, bazen o denli büyük boyutlara ulaşmıştır ki höyük boydan boya bir yarma şeklinde ikiye ayrılmış, sonuç olarak 1960'lı yıllarda varlığı bilinen bazı höyükler bile aradan sadece 40 yıl geçmesine karşın yok olmuştur. Bu duruma oldukça üzücü bir örnek olarak Hamidiye Höyüğü'nü verebiliriz. French tarafından saptanan ve Neolitik Çağ'a kadar uzanan buluntuların toplandığı höyük tarımsal faaliyetler sebebiyle yok olmuştur⁷⁸.

Havzada en yoğun yerleşimin saptandığı Yukarı Büyük Menderes Havzası'nda havzanın diğer kesimlerine oranla daha zengin orman kaynaklarının⁷⁹ ve maden yataklarının bulunması, çevredeki çok sayıda göl, bu göllerin oluşturduğu ekolojik sistemde avcılık ve balıkçılığın rahatlıkla yapılabilmesi yerleşim yeri olarak tercih edilmesinde rol oynamış olmalıdır. Göllerin bazı dönemlerde kurumması sonucunda, sınırlı olmakla birlikte yüksek kalitede ürün üretilebilecek toprakların ortaya çıkması da göl çevresini yerleşim için cazip hale getirir. Ayrıca Yukarı Büyük Menderes Havzası'ndaki engebeli arazi yapısı sayesinde savunmanın kolaylaşması ve konumuyla Batı Anadolu ile Orta Anadolu arasındaki doğal geçişi oluşturması yerleşim yeri seçiminde önemli diğer hususlardır⁸⁰.

⁷⁸ O.Tanıncı ve diğerleri, *Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporu 2000*, İstanbul 2001, s.41 Hamidiye.

⁷⁹ Yukarı Büyük Menderes Havzası günümüzde giderek azalmakta dahi olsa havzanın diğer kesimlerine kıyasla geniş ormanlık alanlara sahiptir. Beycesultan'ın görkemli II. bin yıl sarayında yoğun bir şekilde kereste kullanıldığı bilinmektedir. Lloyd'un hesaplarına göre sarayın en azından kazılan kısmında dört binden fazla ağaç kütük kullanılmış olmalıdır. Ayrıca çevrede, Beycesultan dışında onlarca höyüğün bulunduğu da dikkate alınmalıdır. Bu yerleşimlerde de kereste kullanıldığı düşünüldüğünde ormanlık alanların günümüzdekinden daha geniş olduğu ileri sürülebilir.

⁸⁰ Ramsay 1960, 50; Günümüzde bölgede kullanılan ana yolların çoğu Dinar ve çevresinde birleşmektedir. Antik Çağlar'da da Yukarı Menderes'in bu uç noktası aynı özelliğe sahiptir. Bu yollar daha önce de belirttiğimiz gibi Ephesos'dan Magnesia'ya ulaşmakta ve buradan Büyük Menderes Ovası'ndaki şehirleri takip ederek Yukarı Büyük Menderes Havzası'na uzanmaktaydı. Ayrıca daha güneybatıdaki Denizli de uygun yol koşullarıyla oldukça önemli bir konumdadır. Denizli'den batıya doğru giderek Buldan üzerinden Sarıgöl ve dolayısıyla Gediz Havzası'na

KAYNAKÇA

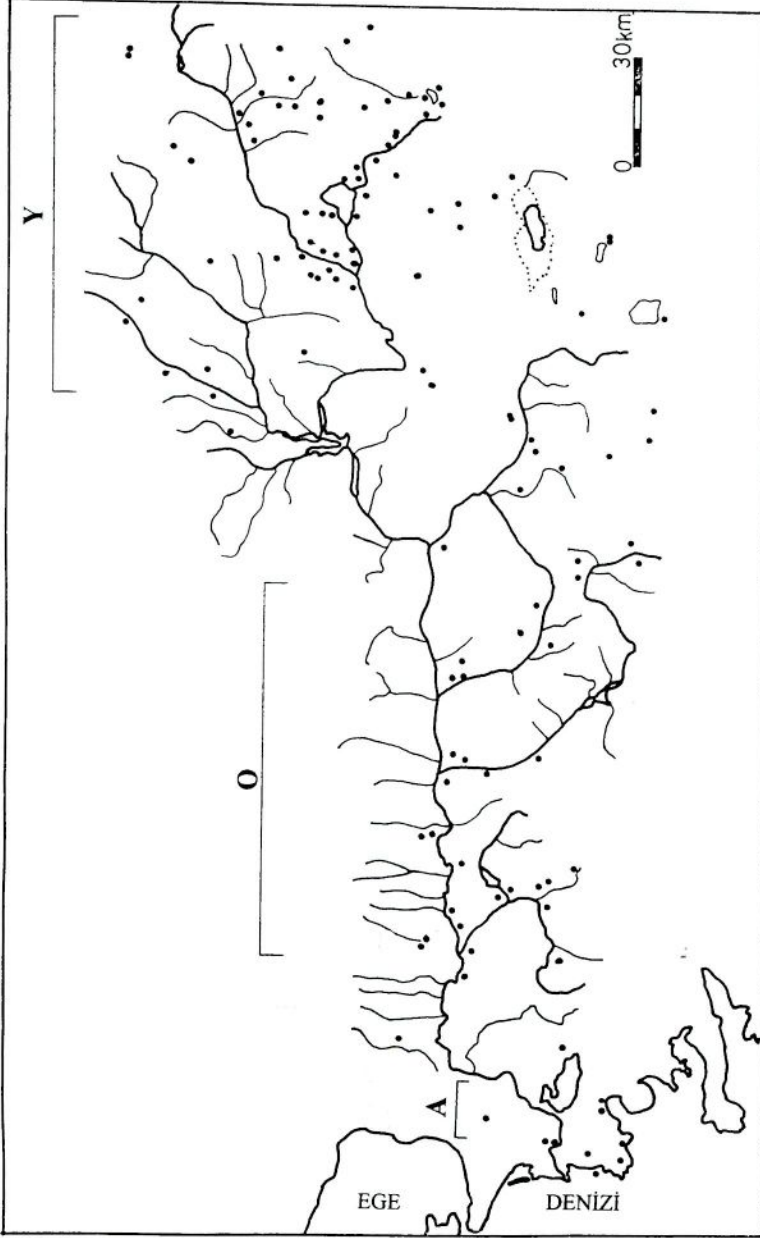
- Akdeniz 1996** E.Akdeniz, "1995 Yılı Büyük Menderes Ovası ve Çevresi Yüzey Araştırmaları", XIV.AST, Ankara 1996, 233 vd.
- Duru 2000** R.Duru, "Burdur Bölgesi Araştırmaları ve Kuruçay Höyüğü Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara 2000, 54 vd.
- Eisma 1978** D.Eisma, "Stream Deposition and Erosion by the Eastern Shore of the Aegean", *The Enviromental History of the Near and Middle East, Since the Last Ice Age*, (Ed.W.C. Brice), Londra, 1978.
- French 1968** D.H.French, *Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C.*, (Basılmamış Doktora Tezi), Cambridge, 1968.
- Gebel 1984** H.G.Gebel, "Ein Weiteres Prahistorisches Felsgesteingerat in Didyma", *IstMitt* 34 (1984), 29 vd.
- Gödecken 1988** K. B.Gödecken, "A Contribution to the Early History of Miletos. The Settlement in Mycenaean Times and its Connections Overseas", *Problems in Greek Prehistory*, (Ed.E.B. French-K.A.Wardle), Bristol 1988, 307 vd.
- Göney 1975** S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul, 1975.
- Joukowsky 1986 a** M.Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Louvain-La Neuve, 1986.
- Joukowsky 1986 b** M.Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias, II, An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Louvain-La Neuve, 1986.

ulaşılır. Bu yol Küçük Menderes Vadisi'ne gitmek için de kullanılabilir. Yolun bir bölümü Myriokephalon Savaşı'na katılan Bizans Ordusu tarafından da kullanılmıştır. Ulubat yakınlarındaki Lapadium'da toplanan ordu Achyraus (Balıkesir), Thyateria (Akhisar), Sardes, Philadelphia (Alaşehir), Tripolis (Buldan), Hierapolis (Pamukkale), Laodikeia (Eskihisar) üzerinden Khonia/Colassae'ye (Honaz) ulaşmış, buradaki kiliseyi ziyaret ettikten sonra Lapis-Kelainai yoluyla Khomai'ya, oradan da Kufi Çayı Vadisi'ndeki Myriokephalon kalesine varmışlardır.

Ayrıntılı bilgi için bkz, N. Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev. F.İşiltan), Ankara, 1995; K. Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun bir Türk Vatani Oluşu", *Myriokephalon Savaşı, I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayın No: 1, Denizli 1997, 4-26.

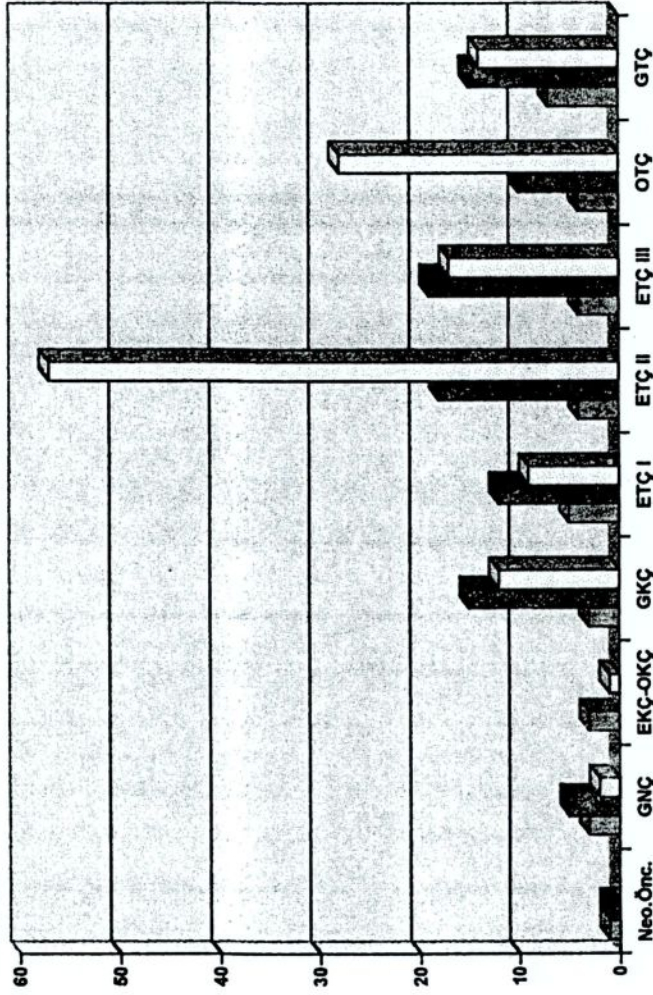
- Joukowsky 1987** M.Joukowsky, "Prehistoric Aphrodisias", *Aphrodisias de Carie*, Colloque de l'Universite de Lille III, (Ed.J.de la Geniere-K.Erim), Paris 1987, 31 vd.
- Lamb 1937** W.Lamb, "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar", *Archaeologia* 86 (1937), 1vd.
- Lamb 1938** W.Lamb, "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar", *Archaeologia* 87 (1938), 217 vd.
- Leurquin 1986** J.L.Leurquin, "Prospection de la Vallee du Dandalas Campagne de Fouilles-1982", *Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Louvain-La Neuve, 1986, 725 vd.
- Lloyd 1972** S.Lloyd, *Beycesultan III/I, Late Bronze Age Architecture*, Londra,1972.
- Lloyd-Mellaart 1962** S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan I, The Chalcolithic and the Early Bronze Age Levels*, Londra, 1962.
- Lloyd-Mellaart 1965** S.Lloyd-J.Mellaart, *Beycesultan II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, Londra, 1965.
- Marchese 1976** R.T.Marchese, *History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.*Newyork, 1976.
- Mellaart 1954** J.Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", AS 4 (1954), 175 vd.
- Mellaart 1955** J.Mellaart, "Beycesultan Excavations, First Preliminary Report", AS 5 (1955), 39 vd.
- Mellaart 1958** J.Mellaart, "Excavations at Beycesultan, 1957, Pottery from the Lower Levels at Beycesultan", AS 8 (1958), 113 vd.
- Mellaart 1961** J.Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau", AS 11 (1961), 159 vd.
- Mellaart 1963** J.Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II", AS 13 (1963), 199 vd.
- Mellaart-Murray 1995** J.Mellaart-A.Murray, *Beycesultan III/II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Oxford, 1995.

- Peschlow-Bindokat 1996** A.Peschlow-Bindokat, *Der Latmos, Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der Türkischen Westküste*, Mainz, 1996
- Peschlow-Bindokat 1999** A.Peschlow-Bindokat, "Die Arbeiten des Jahres 1997 in Herakleia am Latmos und Umgebung", XVI. AST II, Ankara 1999, 461 vd.
- Ramsay 1960** W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev.M.Pektaş), İstanbul, 1960.
- Schattner1992** T.G.Schattner, "Didymaein Minoische-Mykenischen Fund Platz", AA 1992, 369 vd.
- Strabon** *Geographica*, (Çev.A.Pekman), İstanbul, 1993.
- Voigtlander 1983** W.Voigtlander, "Frühe Funde von Killiktepe bei Milet", *IstMitt* 35 (1983), 5 vd.
- Voigtlander 1986a** W.Voigtlander, "Survey bei Akbük" III. AST, Ankara, 1986, 251 vd.
- Voigtlander 1986b** W.Voigtlander, "Umrise Eines Vor und Frühgeschichtlichen Zentrums an der Karisch-Ionischen Küste", AA 1986, 613 vd.
- Yakar 1974** J. Yakar, "The Twin Shrines of Beycesultan", AS 24 (1974), 151 vd.
- Yakar 1985** J. Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia*, BAR 268, Oxford, 1985
- Yakar 1991** J.Yakar, *Prehistoric Anatolia*, Tel Aviv, 1991.

Büyük Menderes Havzası ndaki Prehistorik Buluntu Merkezleri ve Yerleşimler

A: Aşağı Büyük Menderes O: Orta Büyük Menderes Y: Yukarı Büyük Menderes

Büyük Menderes Havzası'ndaki Prehistorik Buluntu Merkezleri ve Yerleşimlerin Dönemlere Göre Dağılımı

- ▨ Aşağı Büyük Menderes
- Orta Büyük Menderes
- Yukarı Büyük Menderes

VAN-URMİYE KÜLTÜRÜNE (M.Ö. II. BİNYIL) AİT AYAKKABI BİÇİMLİ KAPLAR

AYNUR ÖZFİRAT*

Pişmiş topraktan yapılmış olan kaplar bazen ayak biçimli oluşlarıyla dik-
kat çekicidirler. Anadolu'da Geç Neolitik Çağ'dan beri bilinen¹ bu türde
kaplar özellikle Orta Tunç Çağı'nda yaygın bir kullanım alanı bulmaya baş-
lamış gibidir. Samsun/İkiztepe² İlk Tunç Çağ I ve Boğazköy'den³ İlk Tunç
Çağ III'e tarihlenen birer örneğin yanısıra M.Ö. II. binyıla ait Kültepe, Alishar
ve Boğazköy'den ayakkabı biçimli kaplar bu türün en güzel örnekleri
arasında sayılabilirler. Benzer durum Transkafkasya ve Doğu Anadolu
bölgeleri için de geçerlidir. Bu bölgelerde Orta Tunç Çağ ile birlikte
başlayan ve "Van-Urmiye Boyalıları" denen boya bezemeli çanak çömlek
geleneğinde ayakkabı biçimli kapların özel bir önem taşıdığı oldukça
belirgindir. Aşağıda müzelerimizdeki bu türde bazı örnekler ele alınarak
özellikleri üzerinde durulacaktır. Aslında bu konu çok önceleri Azarpay⁴
tarafından etraflıca ele alınmakla birlikte, o tarihlerde Transkafkasya ve
Doğu Anadolu yüksek yaylasının Orta ve Son Tunç Çağ kültürleri hakkında
yeterli bilgiler mevcut değildi.

Transkafkasya ve Doğu Anadolu'da bugüne kadar müzelere ulaşabilmiş
ayakkabı biçimli kapların hemen tamamı kaçak kazılar yoluyla gelmiştir.
Sağlam durumlarından anlaşılacağı gibi, buluntu yerleri de mezarlar ol-
malıdır. Nitekim, bugüne kadar M.Ö. II. binyıl için oldukça önemli olan Ku-
zeybatı İran'da Haftavantepe ve Geoytepe, Azerbaycan'da Üzerliktepe ile
Nahçıvan'daki II. Kültepe gibi tabakalı yerleşme yerlerinde yapılan kazılarda,
parçalar halinde de olsa ayakkabı biçimli kaplara rastlanmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Aynur Özfirat, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Kampüs, 65080-VAN

¹ Höyücek'te bulunmuş bu döneme ait ayakkabı biçimli kap için bkz. Umurtak 1996: 487
vd., lev. 6/3, 12/6; Duru 1999: 178, res. 19.

² Bilgi (baskıda): Res. 1

³ Seeher 1999: 418, res. 1.

⁴ 1964-65.

Doğu Anadolu yüksek yaylası Orta ve Son Tunç Çağ çanak çömlek kültürlerinde ayakkabı biçimli kaplar başlıca iki tipe ayrılabilir: a- Kısa konçlu çarıklar; b- Uzunca konçlu botlar. Müzelerimize satın alma yoluyla girmiş olan bu kapların Şahtahtı örneği hariç Van Gölü'nün batısında, Ahlat, Muş, Bulanık ve Malazgirt'in yüksek yaylalarındaki yağmalanan mezarlardan geldiği anlaşılmaktadır⁵.

a- Kısa konçlu çarıklar: İlk gruba giren bu kaplar kısa konçlu ve uçları yukarı doğru kalkık birer çarık biçimindedir. Ağız kenarları basittir. Van Müzesi'nde bu tipin üç güzel örneği vardır. Her üçü de müzeye satın alma yoluyla girmiş bulunan bu kapların ikisi boya (1-2), diğeri ise kazıma (3) bezemelidir.

1-2: Boya bezemeli örnekler 15.5 cm. uzunluğunda ve 10.5 cm. yüksekliğindedir; ağız çapları 4.5 ve 5.5 cm. dir. Bu iki kap adeta bir çift gibidir ve müzeye de beraberce getirilmişlerdir (Env. no: 74. 17. 229; res. 1/1-2; 2). Oldukça küt formdaki kapların tabanları tümüyle yere basmaktadır. Ayağın burnundaki yukarı kalkık uç, kabın bu kısmına sonradan yapıştırılan bir eklentiyle sağlanmıştır. Bir ayağın gerçek anatomisini dışa vuran hiçbir özelliğe sahip değildir. Her ikisinin de orta derecedeki kum katkılı hamurları kahverengindedir. Hamurunun renginde astarlı olan kaplar orta derecede pişirilmiştir. Üst kısımlarına krem renginde ikinci bir astar sürülerek bunun üzerine motifler siyah ve kiremit renkte boya ile yapılmıştır. Kapların alt kısmında, tabana yakın bölümde, topuktan ayak ucuna değin kiremit renginde yatay bir bant yer alır. Krem astar ve diğer boyalar bu bantın üst kısmından başlayarak sürülmüştür. Ancak başparmak uçlarındaki kalkık kısımlar astar renginde yani kiremit renginde bırakılmıştır. Bu yatay bant çarığın üstteki yumuşak saya bölümü ile buna dikili alttaki sert deriden taban bölümünü ayıran çizgi olmalıdır. Biri biraz daha bozulmakla birlikte her iki kabın yüzeyi de siyah renkli çizgilerle konturlanmıştır. Bunlar belki de çarığın sayısı üzerindeki dikişlerin birer yansıması olabilir. Çünkü bağcıklı olduklarına işaret eden herhangi bir iz yok gibidir. Bununla birlikte bileğin ön kısmına rastlayan kesimde görülen kiremit renkli iki nokta belki de ayağa giyildikten sonra çarığın ağzını büzmeye yarayan kaytan uçlarını ifade etmiş olabilir.

⁵ Bu nekropoller için bkz. Özfirat 1994: 361 vdd.; 1999: 1 vdd.; 2000: 194 vd.; 2001: 77 vdd.

3- Bu grubun son temsilcisi, diğerlerine kıyasla proporsiyon açısından daha ince, uzun ve gerçekçidir (Env. no: 2. 106. 78; res. 1/3; 2). 18 cm. uzunluğunda ve 12.5 cm. yüksekliğindedir; ağız çapı 5.5 cm. dir. Basit ağız kenarlı olan kabın tabanı tümüyle düz olmayıp uca doğru kalkıktır. Böylelikle ilk iki örneğin aksine, yumuşak deri malzemenin ifadesinde başarı sağlanmıştır. Burun kısmındaki yukarı kalkık uç ayrıca bir çıkıntıyla gösterilmiştir. Kaba kum katkılı hamuru kahverengindedir. Hamurunun renginde astarlı ve orta derecede pişirilmiştir; açılarak parlattırılmış olan yüzeyi fırın ısısındaki düzensizlik nedeniyle siyah renkte alacalı ve kazıma çizgilerle bezelidir. Paralel hatlar arasına, içleri taranmış üçgenlerden oluşan bezeme ayakkabının bilek kısmı ile her iki yandan ön kısmını süslemektedir.

b- Uzunca konçlu botlar: Her ikisi de boyalı (4-5) olan bu kaplar ilk gruptakilerden ayak bileğinin üzerine çıkan uzun konçlarıyla kolaylıkla ayrılabilir. Tabanları, yukarıdaki boyalı iki örnek gibi tümüyle yere basmaktadır. Yine aynı şekilde ayağın burnundaki yukarı kalkık uç, kabın bu kısmına sonradan yapıştırılan bir eklentiyle oluşturulmuştur. Bu grubun ortak özelliği ayağın üzerindeki konç bölümünün silindir biçiminde oluşudur. Daha sonra Assur ve Urartu uygarlıklarında görülecek olan yukarı doğru genişleyen konçlar henüz bu dönemde görülmez, gerçek bir çizme denilebilecek bu sonuncu tür daha çok M.Ö. I. binyılın ilk yüzyıllarından sonra ortaya çıkmış gibidir⁶.

4- Bu grubun içine aldığımız ve elimizdeki ayakkabı biçimli kapların en güzel örneği bugün Van Müzesi'nde (Env. no: 26. 1. 96; res. 1/4; 3) sergilenmektedir. Nahçıvan'da, Aras kıyısındaki Şahtahtı Nekropolü'nde köylülere bulunmuştur. Uzunluğu 11 cm., yüksekliği 10.5 cm., ağız çapı 3.5 cm. dir. Her iki tarafta yer alan yumrular bilekteki çıkıntılı kemikleri betimleyebilir. Konçun ucunda küçük bir delik yer alır. Diğer taraf kırık olmakla birlikte burada da bir deliğe yer verilmiş olduğu söylenebilir. Bu küçük delikler ip geçirmek amacıyla yapılmış olmalıdır. Orta derecedeki kum katkılı hamuru açık kahverengindedir. Hamurunun renginde astarlı olan kap iyi pişirilmiştir. Bilekten buruna kadar siyah ve kiremit renkte boya ile bezeme yapılmıştır. Bu bezemeye sanki bilekten bağlanan bir çarık betimlenmiştir. Arka topuğu tümüyle saran kiremit kısım bileğin önünde incelik ve uçtaki çıkıntıdan başlayarak devam eden çarpaz ipe birleşir. Kiremit bant burundaki

⁶ **Karmir Blur**, Piotrovskii 1967: Lev. 23/a-b; Azarpay 1964-65: 62, res. 1-2; **Ziwiye**, Azarpay 1964-65: 62, res. 3.

çıkıntıyı da içine alarak kabı çepeçevre kuşatır, ortadaki boşluk ise siyahla doldurulmuştur. Bu siyahlık başka bir malzemeyi veya farklı renkte bir deriyi ifade ediyor olabilir.

5- Adana Müzesi'ndeki (Env. no: 29. 5. 1972; res. 1/5) bu kabın uzunluğu 16 cm., yükseklik 13 cm., ağız çapı 4 cm. dir⁷. İlk gruptaki boyalı örnekler gibi bezemeler krem astar üzerine yapılmıştır. Kahve ve kızıl kiremit renkte yapılmış motifler, içi kafes motifiyle doldurulmuş üçgenler ve baklavalarından oluşur. Her iki yanda yer alan üçgenlerin uçları ortadan geçen bir hatta birleşir. Baklavalar ise bilek kısmında kalınca bir bant halinde dizilmiştir.

Bu türde kapların boyalı yada boyasız Anadolu'daki en yakın benzerlerine şimdikiye kadar yalnızca Alishar II ve IV⁸, Kültepe II⁹ ile Boğazköy'ün¹⁰ Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit İmparatorluk Çağı tabakalarında rastlanmıştır. Ayrıca Eski Hitit Dönemi'nin Bitik vazosunda¹¹ ve Orta Tunç Çağı'nın gümüş Karaşamb (Ermenistan) kadehi üzerindeki figürlerde¹², Erken Demir Çağı'na tarihlenen Hakkari Stelleri'nde¹³ ve Assur'da M.Ö. IX. yüzyılın ortalarına ait kabartmalarda aynı türde ayakkabılar vardır¹⁴. Hasanlu'nun Demir Çağ tabakalarında da bu türde kaplar görülür¹⁵.

İncelediğimiz ayakkabı biçimli kaplar Transkafkasya ve Doğu Anadolu yüksek yaylası Orta ve Son Tunç Çağ boyalıları türündedir. Bu kültür genel bir sınırlamayla, kuzeyde Kafkas Dağları'nın güney etekleri, doğuda Hazar Denizi, güneyde Urmiye Gölü'nün batı kıyıları ile -araştırmalarımıza göre- Hakkari¹⁶ yöresini de içine alarak Van Gölü havzasına, batıda ise Muş,

⁷ Taşyürek 1977: No. 12, res. 10, lev. 12; Çilingiroğlu 1984: No. 4, res. 4; 1988: No. 4, res. 4.

⁸ Schmidt 1931: 86, 116, res. 161, 126; 1932: 133, res. 164; von der Osten ve Schmidt 1932: 37 vd., res. 28/1106, 1533, 1671; von der Osten 1937: 165, res. 216.

⁹ Bossert 1942: 42, no. 399-400, 407-408; Özgüç ve Özgüç 1953: 93 vd., lev. XLII/338-339, 341; Özgüç 1959: 64 vd., res. 84, lev. XLIII/4; 1986: 64 vd., lev. D/1-2, 119/4; Azarpay 1964-65: 69, res. 8-9.

¹⁰ Bittel ve Naumann 1939: 30 vdd., res. 38-40; Fischer 1963: 79 vd., lev. 131/1238-1243.

¹¹ Darga 1992: Res. 37.

¹² Simonyan 1996: No. 34; Oganesyanyan 1988: Res. 1-3; 1992: Res. 1-3.

¹³ Sevin ve Özfırat 1999: 6 vd., res. 1, 4.

¹⁴ Madhloom 1970: Lev. LVI/1.

¹⁵ Azarpay 1964-65: Res. 4; Muscarella 1989: Res. 3.

¹⁶ Bizzat katıldığımız 1999 yılı Hakkari kazılarında bu kültüre ait boyalı çanak çömlek bulunmuştur. Bu malzeme üzerinde yayın çalışmalarımız devam etmektedir.

Erzurum ve Artvin arasına çekilecek bir hat içine yayılmıştır. Tarafımızdan "Aras Boyalıları" olarak adlandırılan¹⁷ söz konusu kültür kendi içinde, ortak özellikler taşımakla birlikte çeşitli alt kültür gruplarına ayrılmıştır¹⁸. Bu geniş bölge içinde ayakkabı biçimli kaplara bugüne değin yalnızca Van Gölü havzası ile Nahçıvan'da Şahtahtı, biraz daha geç olmakla birlikte Ermenistan'da David-Beka¹⁹ ve Ltsen²⁰, Nahçıvan'da Çulfa²¹ ve Kızılvan²² ile Azerbaycan'da Mingeçayır'da²³ rastlanmıştır. Farklı alt kültür grubuna dahil olan Trialeti kurganlarında ve Ermenistan'daki kazı yapılan bir çok merkezde tek bir parça dahi ele geçirilmiş değildir. Bu yüzden ayakkabı biçimli kapların bugünkü verilere göre, Orta Tunç Çağı için, daha çok "Aras Boyalıları"nın bir alt grubu olan ve Nahçıvan, Van-Erzurum ve Urmiye Gölü'nün batı kıyılarını içine alan "Van-Urmiye Kültürü"ne özgü olduğu söylenebilir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Transkafkasya'da bazı nekropollerde ayakkabı biçimli kaplara rastlanmıştır. Bunların ortak özelliği ise ayakkabıların oldukça uzun konçlarıyla aruk gerçek bir çizme formunu almış olmalarıdır. Bu özellikleriyle de "çarık" denilebilecek Orta Tunç Çağ örneklerinden çok Demir Çağı'nın yüksek konçlu çizmeleriyle karşılaştırılabilirler. Son Tunç Çağ ve Erken Demir Çağı'na tarihlenen David-Beka, Ltsen ve Mingeçayır kapları birbirine çok benzer. Erken dönemin çarıklarıyla farklılık mal ve bezemede kendini göstermektedir. Örneğin Mingeçayır örneklerinde bezeme, beyaz enkrüstasyon tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu türde bezeme söz konusu kültürün kuzeyinde karşımıza çıkan Son Tunç Çağı'nın en belirgin özelliğidir. Çulfa çizmesi polikrom türde boyalı ise de Nahçıvan'da Orta Tunç Çağı boyalı çanak çömlek geleneğinin Son Tunç ve Erken Demir Çağı'nda da devam ettiği bilinmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan mezarlarındaki yüksek konçlu çizmelerin birer kulba sahip olmaları ve Çulfa

¹⁷ Özfirat 2001: 111.

¹⁸ Martirosyan 1964: 54 vdd.; Çilingiroğlu 1986: 115; Edwards 1986: 57 vdd.; Kuşnareva 1993: 100 vdd.; Özfirat 2001: 17 vdd.

¹⁹ Martirosyan 1964: 148, res. 60/3.

²⁰ Martirosyan 1964: 152, res. 61/1-2.

²¹ Aliev 1965: Lev. II/5; 1977: 72 vd., lev. 10/5; 1991: 108 vd., lev. XII/3; Abibullaev 1982: 168 vd., lev. XXIX/16. Bu kap Çulfa demiryolunun yapımı sırasında tesadüfen rastlanan bir mezarda bulunmuş ve diğer buluntularla birlikte Tiflis Müzesi'ne götürülmüştür.

²² Hançar 1941-44: 290 vd., res. 8.

²³ Ione 1953; Azarpay 1964-65: 63 vd., res. 5-6.

örneğindeki emzik te bu kronolojik farklılığı destekler. Gerçekten de bu örneklerin Son Tunç ve Erken Demir Çağı'na ait olabilecekleri söylenebilir²⁴.

Doğu Anadolu yüksek yaylası ve Transkafkasya ayakkabı biçimli kapları alçak çarıklardan başlayarak, önce yüksek konçlu çarık ve son olarak da üst kısmı giderek genişleyen çizmeye doğru bir gelişim çizgisi izlemiş gibidir. Bu sonuncu örneklerin Urartular'ın çizme biçimli kaplarıyla bir ilişkisi olması hiç de olanaksız değildir. Özellikle Karmir-Blur'dan²⁵ bulunmuş boya bezemeli bir çizme ve Van Müzesi'ndeki Urartu Dönemi'ne ait pişmiş toprak ayakkabı biçimli kaplar (bkz. res. 4) bu görüşü desteklemektedir. Ayakkabıların parmak ucundaki çıkıntı ise hem sözünü ettiğimiz Transkafkasya örneklerinde hem de incelediğimiz kapların hepsinde vardır. Kültepe, Alişar, Hakkari Stelleri ve Hasanlu'da gördüğümüz kıvrık uçlar Transkafkasya ve Doğu Anadolu kaplarında yoktur. Bununla birlikte pişmiş toprak örneklerde görülmesi de Karaşamb kadehi üzerindeki kabartmalarda bu türde kıvrık uçlu çarıklar vardır.

Daima mezarlarda bulunan M.Ö. II. binyıla ait ayakkabı biçimli kapların birer içki kadehinden çok özel bir mezar hediyesi olarak kullanılmış olmaları mümkündür. Bunlar belki de ölünün öteki dünyada giymesi içindir, çünkü ritona benzer akıtacak veya tutamaklar yoktur. Azarpay²⁶ tarafından belirtildiği gibi, birer amulet işlevi görüp görmedikleri konusu ise açık değildir. Çulfa kabı form olarak diğerlerinden farklıdır, üstü çaydanlık alt kısmı ise ayakkabı biçimindedir. Çaydanlık kısmındaki emziğin ucunun isli olması nedeniyle dini ayinlerde kandil olarak kullanıldığı düşünülür²⁷.

Çoğu kez polikrom boya bezemeli olan ayakkabı biçimli kapların kronolojisinin belirlenmesi kolay değildir. Bugüne kadar Doğu Anadolu ve Transkafkasya'da bu türde kapların Erken Transkafkasya kültürlerinde var olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt elde edilebilmiş değildir. Öyle anlaşılıyor ki ortaya çıkış tarihleri daha çok Orta Tunç Çağ olmalıdır. Bu dönemin ne zaman başladığı konusunda, Kuzeybatı İran'da Haftavantepe ve Dinkhatepe, Kuzey Ermenistan'da Horom ve Doğu Anadolu'da Sos Höyüğü gibi nisbeten düzenli stratigrafik malzeme sağlayan merkezlere ağırlık vererek bazı sonuçlar elde edilebilir.

²⁴ Ione 1953: 51 vd.; Hançar 1941-44: 290; Azarpay 1964-65: 63 vd.; Aliev 1977: 63 vdd.

²⁵ Piotrovskii 1967: Lev. 23/a-b.

²⁶ 1964-65: 64.

²⁷ Aliev 1977: 73.

Haftavantepe Orta Tunç Çağı için M.Ö. 2200-1450 (VIC: M.Ö. 2200-2000, Erken VIB: M.Ö. 1900-1550, Geç VIB: M.Ö. 1600-1450) yılları kabul edilir²⁸. Dinkhatepe'de ise IVD'nin polikrom boyalı parçaları M.Ö. 1600-1450/1400 tarihleri arasına yerleştirilir²⁹. Kuzey Ermenistan'daki Horom kazılarında bir sondajda, herhangi bir mimariye bağlı olmaksızın, Erken Demir Çağ tabakasının alundan bazı Orta Tunç Çağ boyalı parçaları ele geçirilmiştir. Buradan alınan tek C14 örneği ise M.Ö. 1887-1693 yıllarını vermiştir³⁰. Boyalı çanak çömlek bulunmama ile birlikte Sos Höyük Orta Tunç (IV) ve Son Tunç Çağ (III) tabakalarının tarihleri ise çok sayıda C14 örneğine göre şöyledir³¹: IVA, M.Ö. 2200-2000; IVB, M.Ö. 2000-1500; III, M.Ö. 1500-1100. Bugünkü bilgilerimizin ışığında Orta Tunç Çağ boyalıların kesin başlangıç tarihini belirlemek oldukça güçtür. Ancak eldeki verilere göre, Erken Transkafkasya Dönemi'nin sonu ve Orta Tunç Çağ boyalıların başlangıcı için kabul edilebilecek ortalama tarihin, genel olarak M.Ö. 2000 yılları civarı olduğunu kabul edebiliriz³².

Boyalı çanak çömlek kültürlerinin sonu için de Erken Demir Çağı'nın başlangıcına ilişkin bazı tarihler yardımıyla bulunabilirler. Kuzeybatı İran ve Nahçıvan malzemesiyle tam bir paralellik içindeki "Van-Urmiye Boyalıları"nın Çilingiroğlu³³ Transkafkasya ve özellikle Haftavantepe ile yaptığı karşılaştırmalar sonucunda, M.Ö. 1900-1400 yılları arasına tarihlenmiş ve bu tür çanak çömleklerin Van bölgesinde Erken Demir Çağı göç dalgasına, M.Ö. 1300-1200 yıllarına değin kullanılmış olabileceğini önermiştir. Doğu Anadolu yüksek yaylası Erken Demir Çağı için henüz Sos Höyük'ten³⁴ iki örneğin dışında (M.Ö. 1520-1215, 1675-1395) C14 tarihlerine sahip değiliz. Kuzey Ermenistan'daki Horom'dan elde edilen C14 tarihi ise M.Ö. 1290-1050 veya

²⁸ Edwards 1981: 102; 1986: 70 vd.

²⁹ Rubinson 1994: 200.

³⁰ Badaljan ve diğ. 1994: 10.

³¹ Sagona 2000 : 336 vdd.

³² Sagona 1984: 108 vdd. ve tab. 2; Voigt ve Dyson 1984: 178; Edens 1995: 56 vdd.'de Gürcistan'da Kura-Aras'tan Orta Tunç Çağı'na geçiş evresi olarak kabul edilen Erken Kurganlar Dönemi'ne ait bazı yeni C14 sonuçlarına göre bu tarih biraz daha yükseğe çıkarılarak M.Ö. III. binyılın içine girebileceği önerileri tartışılmaktadır. Son yıllarda Ermenistan'da yapılan çalışmaların sonucunda da aynı şekilde Orta Tunç Çağı'nın başlangıcı geriye alınmıştır, bkz. Simonyan 1996: 54 vdd. ve 278 vd. daki kronoloji levhası. Bu görüş çok aykırı görünmemekle birlikte bu kültürün alt bölgeleri arasındaki yöresel gelişimler ve kronojik farklılıklar nedeniyle daha kesin sonuçlar için daha çok veriye gerek vardır.

³³ 1990: 171 vdd.; 1994^a: 28 vd.; 1994^b: 2 vdd.

³⁴ Sagona ve diğ. 1999: 205 vd.

1370-1010 yıllarını vermiştir³⁵. İran Azerbaycanı'nda Demir Çağı'nın başlangıcı Hasanlu V'in yeni kalibrasyonlu C14 tarihlerine göre M.Ö. II. binyılın üçüncü çeyreği içinde bir yerlerdedir (M.Ö. 1491, 1496, 1386, 1293)³⁶. Kordlar-tepe'nin beş evreli Demir Çağ yerleşiminin dördüncü evresinden bir C14 tarihi M.Ö. 1380-1280 yıllarını göstermiştir³⁷. Dinkhatepe III'ten kimi örnekler de bunları desteklemektedir³⁸. Ancak Erken Demir Çağı'nda Doğu Anadolu yüksek yaylası Urmiye yöresinden daha farklı bir gelişim izlemiş gibidir³⁹, bu nedenle de boyalı çanak çömleğin sonu için önerilen M.Ö. 1450 tarihi biraz daha yukarı çekilerek M.Ö. 14-13. yüzyıllar kabul edilebilir⁴⁰.

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, Doğu Anadolu ve Transkafkasya'nın ayakkabı biçimli kapları en erken M.Ö. II. binyılın ilk yarısı içinde ortaya çıkmış ve kullanımı gitgide gelişip değişerek Urartu Krallığı Dönemi'nin içlerine değin sürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Abibullaev, O. A.

1982

Eneolit i Bronza na Territorii Nahıçhevanskoi ASSR, Bakü.

Aliev, V. G.

1965

"Azerbaycan'da Boyalı Gaplar Medeniyetinin Öğrenilmesine Dair", *Materialnaja Kultura Azerbaydjana* VI: 59-64.

1977

Azerbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Gaplar Medeniyeti, Bakü.

1991

Kultura Epokhi Sredneii Bronzi Azerbaidjana, Bakü.

Azarpay, G.

1964-65

"Two Urartian Boot-Shaped Vessels", *Artibus Asiae* XXVII: 61-71.

³⁵ Badaljan ve diğ. 1994: 10.

³⁶ Dyson ve Muscarella 1989: 11, Tab. 1.

³⁷ Lippert 1979: 137.

³⁸ Dyson ve Muscarella 1989: Tab. 1.

³⁹ Sevin 1996^a: 90; 1996^b: 445 vdd.

⁴⁰ Benzer görüş için bkz. Çilingiroğlu 1987: 112; Muscarella 1994: 139 vd.

- Badaljan, R. S., L. P. Kohl, D. Stronach, V. A. Tonikjan
1994 "Preliminary Report on the 1993 Excavations at Horom, Armenia", *Iran* XXXII: 1-29.
- Bilgi, Ö.
"Metal Workers of the Central Black sea of Turkey in the Early Bronze Age", *1 st. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Rome (baskıda).
- Bittel, K., ve R. Naumann
1939 "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy 1930", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 77: 1-46.
- Bossert, T.
1942 *Altanatolien, Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgeben in der griechen Kultur*, Berlin.
- Çilingiroğlu, A.
1984 "The second millenium painted pottery tradition of the Van Lake Basin", *Anatolien Studies* XXXIV: 129-140.
- 1986 "Van Gölü havzasında 2. bin boyalı çanak-çömlek geleneği", *IX. Türk Tarih Kongresi*: 109-115.
- 1987 "Van Gölü Havzasında Demir Çağların Başlangıcının Tarihi", A. Çilingiroğlu (Yay.), *Anadolu Demir Çağları I*, İzmir: 108 115.
- 1988 "Van Gölü havzasında M.Ö. 2. binyıla ait boyalı çanak-çömlek geleneği", Ege Üniversitesi, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* IV: 5-18.
- 1990 "Van ve Urmiye bölgeleri arasındaki kültürel ilişkinin Van-Urmiye boyahları ışığında değerlendirilmesi", *X. Türk Tarih Kongresi*:169-173.

- 1994^a "Van Gölü havzasında üretilen M.Ö. II. binyıl boyalı çanak çömleği", Ege Üniversitesi, *Arkeoloji Dergisi* II: 1-31.
- 1994^b *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 77, Bornova.
- Darga, A. M.
1992 *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları 56, İstanbul.
- Duru, R.
1999 "The Neolithic of The Lake District", M. Özdoğan, N. Başgelen (Yay.), *Neolithic in Turkey*, İstanbul: 165-191.
- Dyson, Jr. R. H., O. W. Muscarella
1989 "Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV", *Iran* XXVIII: 1-27.
- Edens, C.
1995 "Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300: 53-64.
- Edwards, M. R.
1981 "The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)", *Iran* XIX: 101-140.
- 1986 "Urmia Ware and its distribution in North-Western İnan", *Iran* XXIV: 57-77.
- Fischer, F.
1963 *Die hethitische Keramik von Boğazköy*, WVDOG 75, Berlin.
- Hançar, F.
1941/44 "Die Bemalte Keramik Transkaukasiens im Lichte neuer Funde", *Archiv für Orientforschung* XIV: 284-298.

- Ione, G. I.
1953 "Glinianye sosudy-sapozhki is Mingechaura", *Material'naia kul'tura Azerbaidjana III: Akademiya Nauk Azerbaidjanskoi SSR, Institut i İstorii i filosofii* : 36-60.
- Kuşnareva, K. K.
1993 *Yujnyy Kavkaz v IX-II* (Tis. do N. E.), Sankt Petersburg.
- Lippert, A.
1979 "Die Österreichischen Ausgrabungen am Kordlar Tepe in Persisch-West Aserbaidshan (1971-1978)", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* XII: 103-154.
- Madhloom, T. A.
1970 *The Chronology of Neo-Assyrian Art*, London.
- Martirosyan, A. A.
1964 *Armeniya v Epokhi Bronzi i Rannego Jeleza*, Erevan.
- Muscarella, O. W.
1989 "Warfare at hasanlu in the Late 9th Century B. C.", *Expedition* 31/2-3: 24-36.
- 1994 "North-Western Iran: Bronze Age to Iron Age", A. Çilingir-oğlu, D. French (Yay.), *Anadolu Demirçağları* 3, Ankara: 139-155.
- Oganesyan, V. E.
1988 "Serebriyanii Kubok iz Karaşamba", *İstoriko-Filologicheskii Jurnal* 4 (123): 145-160.
- 1992 "A Silver Goblet from Karashamb", *Soviet Antropology and Archaeology* 30/4: 84-102.
- von der Osten, H.H.
1937 *The Alishar Hüyük: Seasons of 1930 and 1932*, I, The University of Chicago, Oriental Institute Publications XXVIII, Chicago.

- von der Osten, H. H., E. F. Schmidt
1932 *The Alishar Hüyük: Season of 1927, I-*, The University of Chicago, Oriental Institute Publications VII, Chicago.
- Özfirat, A.
1994 "M.Ö. II. Binyılda Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 359-377.
- 1999 "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*: 1-22.
- 2000 "1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağlar" *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 193-210.
- 2001 *Doğu Anadolu Yayla-Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özgüç, T.
1959 *Kültepe-Kaniş: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Ankara.
- 1986 *Kültepe-Kaniş II: Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Ankara.
- Özgüç, T., N. Özgüç
1953 *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara.
- Piotrovskii, B. B.
1967 *Urartu*, London.
- Rubinson, K. S.
1994 "Eastern Anatolia Before the Iron Age: A View from Iran" A. Çilingiroğlu, D. French (Yay.), *Anatolian Iron Ages 3* Ankara: 199-203.
- Sagona, A.
1984 *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*, BAR Int. S. 214, Oxford.

- 1999 "Excavations at Sos Höyük, 1997", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 205-206.
- 2000 "Sos Höyük and The Erzurum Reion in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeast Anatolia", C. Marro, H. Hauptmann (Yay.), *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IIIe-IIIe Millenaires*, Varia Anatolica XI, Paris: 329-373.
- Schmidt, E. F.
1931 *Anatolia Through The Ages: Discoveries at the Alishar Mound 1927-29*, The Oriental Institute of The University of Chicago, Oriental Institute Communications 11, Chicago.
- 1932 *The Alishar Hüyük: Seasons of 1928 and 1929*, The University of Chicago, Oriental Institute Publications XIX, Chicago.
- Seeher, J.
1999 "Boğazköy-Hattuşa 1997 Yılı Çalışmaları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 417-431.
- Sevin, V.
1996^a "La céramique de l'âge du Fer ancien dans la région de Van (Turquie de l'est)", *Orient Express* 13: 89-90.
- 1996^b "Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri", *Anadolu Araştırmaları XIV, Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan*: 439-467.
- Sevin, V., A. Özfirat
1999 "Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/Hakkari Stelleri: Hubuşkia Prensleri", *Arkeoloji ve Sanat* 87: 6-9.
- Simonyan, A. E.
1996 "Pasteurs et chefs de guerre au Bronze Moyen (XXIII-XXII Siecle Avant J.C.)", J. Santrot (Yay.), *Arménie: Tresors de l'Arménie ancienne, des origines au IVe siècle*, Paris: 54-69.

Taşyürek, O. A.

1977

"Urartian Polychrome Pottery in the Adana Regional Museum", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIV/1: 181-194.

Umurtak, G.

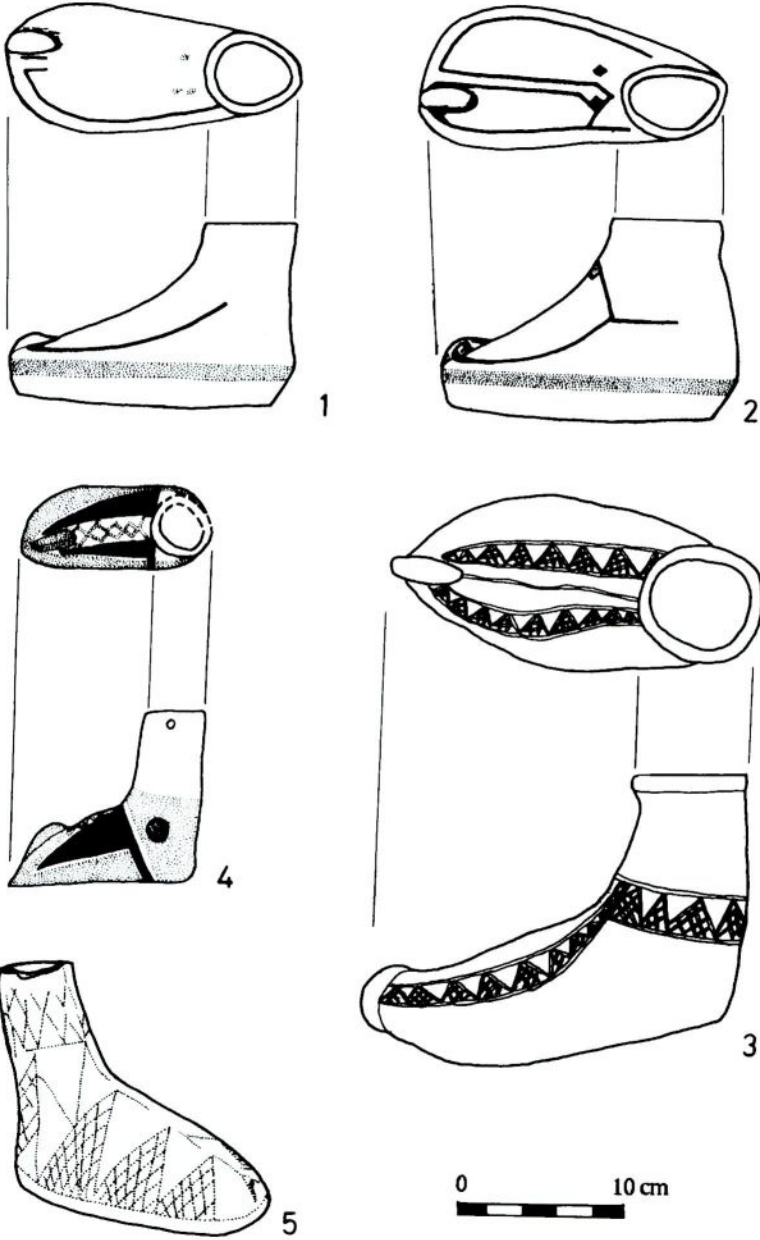
1996

"Anadolu'nun Batı Bölgelerinde ve Trakya'da Tunç Çağları Öncesi Yerleşmelerinde Bulunmuş Olan Ayrışık Kaplar", *Anadolu Araştırmaları XIV, Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan*: 479-517.

Voigt, M., R. Dyson

1992

"The Chronology of Iranica 8000-2000 B.C.", R. W. Ehrich (Yay.), *Chronologies in Old World Archaeology I*, Chicago: 122-178.

Resim 1 - Polikrom boyalı ve kazı bezemeli ayakkabı biçimli kaplar (Van ve Adana müzeleri).

Aynur Özfirat

Resim 2 - Van Müzesi'ndeki ayakkabı biçimli kaplar.

Resim 3 - Van Müzesi polikrom boyalı ayakkabı biçimli kap.

Resim 4 - Van Müzesi Urartu Dönemi ayakkabı biçimli kaplar.

ANKARA ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ'NDEKİ BİR KİLİSEYE AİT MİMARİ PARÇALAR

AYŞE AYDIN*

MİMARİ PARÇALARIN TANITIMI

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi bahçesinde envanter numarasız bir ambona¹ ait olduğunu düşündüğümüz iki levha ile bir templon² payesi bulunmaktadır. Bu üç eserin pembe öbeklere sahip mermer malzemeye sahip oluşları, aynı kiliseye ait mimari parçalar olduklarını gösterir.

Dikdörtgen kesitli paye³, üstte kare ve onun üzerinde iki sıra yuvarlak sütun kaidesi ile birlikte monolit olarak yapılmıştır (Res. 1). Payenin altta sol tarafı kırıktır. Ön yüzünde alçak kabartma tekniğinde iç içe iki dikdörtgen-den oluşan soffit motifi vardır. Motifin üst ve alt kenarları iç bükeydir. Payenin arka yüzü düzgün, ince taraklıdır. İki yan yüzde üst kısmı 10 cm, uzun alt

*Yrd.Doç.Dr. Ayşe Aydın, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Ölçü alımı ve fotoğraf çekiminde yardımcı olan Leyla Aydın'a ve çizimleri yapan Sedat Kaçmaz'a teşekkür ederim.

¹ Yunanca bir sözcük olan ambon, birkaç basamakla yükseltilmiş kürsü anlamına gelir (C. Delvoye, Ambo, RBK I, 1966, 126). Ruhban sınıfından Lektör ve Diakonlar bu kürsüye çıkarak kutsal metinleri okuyorlardı. Dini işlevi yanısıra özellikle başkent İstanbul'daki bazı kiliselerde taç giyme törenlerinin ambonda gerçekleştirildiği bilinmektedir (Delvoye, age. 127). İlk olarak Laodekia Konsili'nde (364-371) ambon ve işlevleri hakkında bilgi verilir (Liturjik kaynaklardaki ambon tanımlamaları için bkz. P.H.F. Jakobs, Die frühchristlichen Ambone Griechenland, Bonn 1987, 30 vd.). Özellikle 5.-6.yüzyıllarda yoğun olarak yapıldığı arkeolojik buluntularla kanıtlanan ambonların bazıları Orta Bizans Dönemi'nde tekrar kullanılmış (U. Peschlow¹, Der mittelbyzantinische Ambo aus archäologischer Sicht, ΘΥΜΙΑΜΑ στη μνημη της Λασκαρινας Μπουρα, 1994, 255), yine bu dönemde de daha önceki yoğunlukta olmasa da ambon yapımına devam edilmiştir (Peschlow¹, age. 255 vd.; M. Dennert, Mittelbyzantinische Ambone in Kleinasien, İstMitt 45,1995, 137 vd.).

² A. Aydın, Kilikia ve İsauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları, OLBA III, 2000, 216 vd. Erken Hıristiyan Dönemi Kiliseleri'nde bema ile naosu birbirinden ayıran, levhalardan oluşan bölmeye templon adı verilir. Üst kısımları topuz ile sonuçlanan, arasında levhaların olduğu kısa payelerden oluşan tip alçak (Lev. 47,1), topuz yerine payenin üst kısmının sütun olarak devam etmesiyle (sütunpaye) oluşan ise yüksek templon (Lev. 47,2) olarak adlandırılır.

³ E: 25 cm, D: 25 cm, Y: 99 cm

bölümü 4 cm, derinliği 2,5 cm olan levha oyugu vardır. Üstte yüksekliği 11 cm olan kırık sütun kaidesi yer alır.

Levhalarından figürlü olanın⁴ üstü ve sağ kenarı kırık, diğer kenarı ve üzerinde ise aşınmalar vardır (Res. 2, Çiz. 1). Arka yüzü işlenmemiş, kabaca bırakılmıştır. Dört kalın yüksek kabartma tekniğinde yapılmış profil tarafından çevrelenen bir üçgen pano içinde, alçak kabartma tekniğinde yapılmış sola dönük bir tavus kuşu figürü yer almaktadır. Üçgen yüzeyi tamamen kaplayan kuşun boyun kısmı dışında kanatları, gövde ve kuyruğu kazıma tekniğiyle ince çizgilerle detaylandırılmıştır.

Kuşun başının üst kısmı, kuyruk bölümünün sonunda olduğu gibi tahrip olmuştur. Ancak gagasında aşağı doğru sarkan bir üzüm salkımı tutmaktadır. Kuşun ayakları üçgen panonun iki kenarının birleştiği iç köşede görülmekte, tam olarak tabana basmamaktadır.

Diğer levhanın⁵ üst, sağ ve sol kenarları kırıktır. Altta iki ince düz profil arasında oldukça kalın bir profil yer alır (Res. 3, Çiz. 2). Bunu iki sıra düz profil daha takip eder. Levha kırık olmasına rağmen, bu iki profilin üstte de devam ederek bir çerçeve oluşturduğu söylenebilir. Bu çerçevenin içinde, köşede dıştaki yüksek kabartma, içteki düz profillerle iç içe iki üçgen oluşturulmuş, ortada ise basit geometrik bir motif yer almıştır. Levhanın ortasında yine iç içe farklı yüksekliklerde kabartılmış profillerden oluşan eşkenar dörtgen motifleri bulunmaktadır. Levhanın arka kısmı da işlenmiştir (Res. 4, Çiz. 3). En dışta kalın bir profil sonrasında üç sıra düz profil yer almakta, bunlar üstte de devam ederek bir çerçeve oluşturmaktadır. Ortada ise bir daire ve içinde Malta haçına ait iki kol görülmektedir.

MİMARİ PARÇALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Paye

Müzedeki payenin yan yüzlerindeki levha oyuklarının 10 cm oluşu, bahçedeki diğer iki levhanın kalınlıklarının daha fazla olması, bu parçaların birbirlerine ait olmadıklarını gösterir. Üstteki kaide kısmı, payenin monolit olarak bir sütunla birlikte yapıldığına işaret eder. Sütunpaye adı verilen bu destekler, yüksek tipteki templon kuruluşlarında kullanılmıştır.

⁴ E: 60 cm, Y (k): 57 cm, K: 17 cm

⁵ E: 71 cm, Y(k): 65 cm, K: 17 cm

Soffit motifi, payelerde çok kullanılan bir motiftir. İstanbul, Marmara Surları'nda sur duvarı içinde devşirme olarak kullanılan payeler⁶, Bursa ve çevresinde tespit edilmiş bazı payeler⁷, Ankara örneğinde olduğu gibi kısa kenarları iç bükey, iç içe iki dikdörtgenden oluşan soffit motifine sahiptir. Aynı özellikteki sütunpaye örneklerine ise İstanbul, Kalenderhane Camii'nde⁸, Parenzo Eufrasiano Kilisesi'nde⁹ rastlanmaktadır.

Soffit motifli eserler genelde 5.-6.yüzyıllara ya da sadece 6.yy'a tarihlenmektedir¹⁰.

Levhalar

Çerçeve ve figür açısından üzerinde tavus kuşu olan levha, ambon yan kenarına ait olmalıdır. Bu tür yan kenarlara sahip ambon kuruluşları çift merdivenli ambonlar olarak adlandırılır (Çiz. 4). Bunlar, diğer çeşitleriyle kıyaslandığında daha çok tercih edilen ambonlar olarak dikkat çeker¹¹. 5.yy sonu- 6.yy'dan itibaren bu tipin kullanıldığı ispatlanabilmektedir¹². Çift merdivenli ambonların en ünlü örneği İstanbul, Hagia Sophia'nın ambonudur. Paulus Silentiarios'un anlattığı kadarıyla bu ambon çeşitli mermerlerden yapılmış, değerli maden ve taşlarla bezenmiştir¹³.

Bu tür ambonlar kilisenin naosunda doğu-batu eksenini üzerinde yer alır. Ambonun İstanbul, Hagia Sophia ve Euphemia Kilisesi, Korinth, Lechaion Bazilikası örneklerinde görüldüğü gibi bema ya da solea ile bağlantısı vardır¹⁴.

⁶ H. Tezcan, Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, İstanbul 1989, 45 Res. 23.50

⁷ Y. Ötügen, Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, İstMitt Beiheft 41, Tübingen 1996, 58 vd. Taf. 1,2; 3,4

⁸ U. Peschlow², Zum Templon in Konstantinopel, Αρμος. Τιμητικός Τομος στου Καθηγη Ν.Κ. Μουτσόπουλο 1991, 1475. 1468 Taf. 24

⁹ E. Russo, Sculture del Complesso Eufrasiano di Parenzo, Napoli 1991, Fig. 86-86. 124. 131. 133

¹⁰ Russo, age. 116. 156. 163; Ötügen, age. 69

¹¹ Delvoye, age. 130; Jakobs, age. Diğer tipler için bkz. 51 vd.; Ayrıca planları için bkz. A.K. Orlandos, He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakas lekanes, Athen 1952, Abb. 509-528

¹² Jakobs, age. 44 vd. Amphipolis Bazilika A (Pl. 15), Korinth, Lechaion Bazilikası (Pl. 40), Samos, Tigani Bazilikası (Pl. 97-100) gibi.

¹³ P. Friedländer, Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius. Kunstbeschreibungen Justinianischer Zeit, Leipzig-Berlin 1912, 257 vd.; St. G. Xydis, Tha Chancel Barrier, Solea and Ambo of the Hagia Sophia, ArtBulletin 29, 1947, 23 Abb. 32-33

¹⁴ Jakobs, age. Pl. 3.11.40

Anadolu'da da daha çok çift merdivenli ambon karşımıza çıkar. Efes Aziz Ioannes Kilisesi¹⁵, Milet Michael Kilisesi¹⁶, Priene Tiyatro yakınındaki Bazilika¹⁷, Bergama Athena Terası üzerindeki Kilise¹⁸, Uşak Selçukler Köyü'ndeki Kilise¹⁹ bu tipe ait ambonu olan bazı örneklerdir.

Çift merdivenli ambonların yapımı 11.yy'a kadar sürmüştür²⁰.

Genel olarak ambon parçalarında kullanılan süsleme teknikleri alçak kabartma, yüksek kabartma, kazımadır.

Yüksek kabartma tekniği daha çok kompozisyon ve süslemelerin yer aldığı zemine çerçeve oluşturan profillerde, alçak kabartma tekniği, motifleri ve figürleri oluştururken, kazıma tekniği ise bunların ayrıntılarının belirtilmesi için kullanılmıştır.

Bu düzen Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki ambona ait yan kenarda da aynen uygulanmıştır.

Tavus kuşu figürlü²¹ ambon yan kenarı, Ankara dışında Afyon, Beçin (Peçin) Kalesi, Çavdarhisar, Gaita, Ilıcıkören, İzmir, İznik, Konya, Kütahya, Milas, Meydan Kran-Aizanoi ve Priene'de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵ H. Hörmann, Die Johanneskirche. Forschungen in Ephesos IV/3, Wien 1951, 176 Abb. 50

¹⁶ W. Müller-Wiener, Milet, RBK VI, 1999, 369f. Abb. 3

¹⁷ S. Westphalen, Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung, *İstMitt* 48, 1998, 291 Abb.7

¹⁸ K. Rheidt, Die Stadtgrabung, Teil 2 Die byzantinische Wohnstadt, Berlin-New York 1991, 229. 227 Abb. 43 d, 230 Abb. 44; Dennert, age. 138 vd.

¹⁹ N. Fıratlı, Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970, TAD XIX-II, 1970, 117. 127 Res. 6-8; Dennert, age. 140 vd.

²⁰ Jakobs, age. 162

²¹ Anavatani Hindistan olarak kabul edilen tavus kuşu, Hint Mitolojisi'nde de Savaş Tanrısı Skanda'nın simgesidir (M. Lurker, Wörterbuch der Symbolik, Stuttgart 1985, 524). Etinin geç çürümesi Antik Dönem'de tavus kuşunun ölümsüzlük simgesi olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Yunan Dünyası'nda Hera'nın, Romalılar'da ise imparatoriçenin simgesidir. Hıristiyan Sanatı tavus kuşunu cennet bahçesine ait bir hayvan olarak kabul etmiştir. Tavus kuşu, cennette İsa ile yaşayacak ve cennetin nimetlerinden yararlanacak iyi ruhları, insanları simgeler (G. Schiller, Ikonographie der Kunst. Band 3, Die Auferstehung und Erhöhung Christi, Gütersloh 1971, 177; H. Sachs-E. Badstübner-H. Neumann, Christliche Ikonographie in Stichworten, München 1973, 275; J. Kramer, Pfau, LCI 3, 1993, 409 vd.). Tavus kuşu ya tek başına ya da çift olarak bir kantharos veya su kabının iki yanında ya da asma dalları ve üzüm salkımları ile mozaik, fresk tekniğinde yapılan duvar resimleri, lahit ve levhalar üzerinde tasvir edilmiştir (Mozaik için bkz. H.A. Stützer, Frühchristliche Kunst in Rom, Köln 1991, Abb. 27. 68; Fresk için bkz. N. Fıratlı, An Early Byzantine Hypogeum Discovered in İznik, A.M. Mansel'e Armağan, 1974, 919-932; Levhalar için bkz. F.W. Deichmann, Ravenna Geschichte und Monumente,

Bunlardan Afyon Müzesi'nde bulunan iki yan kenarda, hareketsiz olarak alçak kabartma tekniğinde birer tavus kuşunun yamuk dörtgen çerçeve içinde verildiği görülür. Kuşların kuyruk, kanat ve boyun bölümlerindeki ayrıntılar kazıma tekniği ile belirtilmiştir²².

Kütahya Müzesi'ndeki bir ambona ait iki yan kenarda ise iç içe iki üçgen çerçeveden içteki üçgen pano içinde, alçak kabartma tekniğinde birer tavus kuşu yer almıştır. Bu iki üçgen profil çerçeve dışında, altta da birer profil bulunmaktadır. Tavus kuşlarının ayakları tabana basmaktadır. Bunlardan sola dönük olan hareketsiz, sağa dönük olan hareketli bir figür olarak verilmiştir²³.

Konya Koyunoğlu Müzesi'ndeki iç içe üçgen çerçevelerin oluşturduğu orta bölümde yer alan tavus kuşu, işleniş açısından Kütahya Müzesi'ndeki yan kenarlarla benzerlik göstermektedir. Yukarıya kaldırdığı bir ayağıyla kuş, hareketli bir figür haline getirilmiştir²⁴.

İznik Arkeoloji Müzesi'ndeki iki yan kenar, diğer örneklerle kıyaslandığında daha yüksek kabartma tekniğinde yapıldığı dikkati çeken birer tavus kuşu figürüne sahiptir. Diğer örneklerden farklı olarak, figürlerin çerçeve içine alındığı profillerde alçak kabartma tekniğinin varlığı dikkati çeker. Yüzlerden birinde tavus kuşu, asma dalının ucundaki üzüm salkımını gagalamakta, diğer yüzdeki kuş ise bir kantharos üzerinde durmaktadır²⁵.

İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki ambon yan kenarında üçgen çerçeve içinde başını geriye doğru çevirmiş, oldukça zarif yüksek kabartma tekniğinde yapılmış tavus kuşu motifine yer verilmiştir. Kanat ve kuyruktaki ayrıntılar kazıma tekniğiyle belirtilmiştir²⁶.

Ilıcıkören ve Çavdarhisar örneklerindeki tavus kuşu figürleri, iç içe geçen düz profillerin oluşturdukları üçgen çerçevelerin meydana getirdikleri orta bölümde yer almıştır. Kuşlar alçak kabartma, kuyruk, boyun, kanatlar

Wiesbaden 1969, Abb. 58. 64; Lahitler için bkz. J. Kollwitz-H. Herdejürgen, Die ravennatischen Sarkophage VIII,II, Berlin 1979, Taf. 29,1; 48,1; 54,2; 63,3; 66,1; 83,4; 84,4; 85,3).

²² Peschlow¹, age. (Env. No: 6545-6546) Taf. 150,16

²³ Peschlow¹, age. (envanter numarasız) Taf. 150,15

²⁴ M.U. Anabolu, *Bau Anadolu'da Bulunmuş Olan Yayınlanmamış Tavus Kuşu Motifli Mimarlık Elemanları*, TAD XXVII, 1988, 103 (Env. No: 73) Res. 10

²⁵ A.M. Schneider, *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea*, *İstForsch* 16, Berlin 1943, 21 (Env. No: 181-182) Taf. 19 a-b

²⁶ Anabolu, age. 103 (Env. No: 6350) Res. 11

gibi ayrıntıları ise kazıma tekniğiyle verilmiştir. Her ikisi de stil olarak Afyon'daki iki ambon yan kenarındaki kuşlarla benzerlik gösterir²⁷.

Meydan Kran'daki kazıda bulunan ambon yan kenarına ait parçalardan birinde baş ve kanat kısmı ile bir tavus kuşu tasviri dikkati çekmektedir. Kuşun kendisi alçak kabartma, ayrıntıları ise kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Ambona ait restitüsyonda bu yan kenarın çift merdivenli bir ambona ait olduğu ve tavus kuşlarının iki yan kenarda karşılıklı olarak yer aldıkları kabul edilmektedir²⁸.

Milas Müzesi'ndeki çift merdivenli Priene tipi ambonlardan²⁹ birine ait olan iki yan kenarda, Beçin (Peçin) Kalesi'ndeki ve Priene Tiyatro yakınındaki Bazilika'ya ait ambon yan kenarında da³⁰ asma dalları, yaprakları ve üzüm salkımları ile birlikte verilmiş tavus kuşu figürleri dikkati çeker³¹.

Yine tavus kuşu tasvirli Gaita, Afyon, Konya ve İzmir'deki ambon yan kenarları gösterdikleri özelliklerle Orta Bizans Dönemi'ne (özellikle 10.yy-11.yy) tarihlenir. Bu özellikler; yan kenarların çerçevelerinin saç örgüsü ya da düz profiller halinde olması, bunlar aracılığıyla sınırlanan alan içinde dörtgen bir alt ve üçgen bir üst kısımdan oluşan, ancak genel bakışta bir bütünlük gösteren orta bölümün yer alması, motiflerin oldukça alçak kabartma tekniği ile verilmesi ve sadelikleri olarak özetlenebilir³².

Tavus kuşu figürlü ambon yan kenarları Anadolu dışında Yunanistan'da da görülür.

Paros, Katapoliani Kubbeli Kilise ve Tris Ekklesies Bazilikası'nın mermer ambonlarında çift tavus kuşu figürleri Latin haçı, haçın üzerinde kuşlar, asma dalları ve üzüm salkımları, kantharos ve farklı geometrik motiflerle

²⁷R. Naumann-F. Naumann, Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1983 und 1984. AA Heft 2, 1987, 315. 317 Abb. 24-25

²⁸ Naumann-Naumann, age. 314 vd. Abb. 17-22

²⁹ Priene Tipi Ambonlar için bkz. Z. Mercangöz¹, İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Priene Tipi Ambon Parçaları, C.E. Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 2000, 259-410; Z. Mercangöz², Milas Müzesi'ndeki Priene Tipi Ambon Parçaları. Some Elements of Byzantine Ambo in the Milas Museum, STD VIII, 1996, 81-98

³⁰ O. Feld, Christliche Denkmäler aus Milet und seiner Umgebung, IstMitt 25, 1975, 198 vd. Taf. 34,2; Taf. 35,1; Bei. 1; Westphalen, age. 309 vd. Abb. 18, Taf. 37, 1-6

³¹ Mercangöz², age. 83 vd. (Env. No: 1786-1787) Şek. 4-5-6

³² Dennert, age. 144 (Adı geçen eserler envanter numarasız olarak verilmiştir.) Taf. 51,2; 52, 1-2-3; Peschlow¹, age. 258 vd.

dolu kalabalık bir kompozisyonda verilmiştir. Hareketsiz figürler ve diğerleri alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır³³.

Thasos, Alikı, Güney Kilisesi mermer ambonuna ait sol (kuzey) yan kenarda, yüksek kabartma tekniğinde bir kabın iki yanında simetrik olarak yer alan hayvanlardan biri, tavus kuşudur. Bu kaptan asma dalları ve yaprakları, üzüm salkımları çıkmakta, kuşlar ise bu kabın içine doğru eğilmektedir (Çiz. 5). Ambonun güney yan kenarında ise birer tavus kuşu figürü bulunmaktadır. Soldaki tavus kuşu, asma yaprakları ve üzüm salkımlarının çevrelediği bir merkezde yer almıştır. Bu kuş üzüm tanesini, sağdaki ise bir ağacın yaprağını gagalamaktadır³⁴.

Lesbos, Eresos, Andreas Kilisesi'ndeki mermer ambon yan kenarında alçak kabartma profil ile sınırlanmış alan içinde bir tavus kuşu yer almıştır³⁵.

Ambon yan kenarlarının yüzlerindeki figürlü³⁶, geometrik ya da bitkisel bezemeyi çerçeve içine almak için yüksek kabartma tekniğinde ve fazla sayıda yapılmış kalın profiller, 6.yy ilk yarısının özelliği olarak kabul edilmektedir³⁷. Çerçevelerin bu şekilde yüksek kabartma profillerle verilmesine rağmen, hayvan figürlerinin alçak kabartma ve biraz da olsa şematik olarak verildiği görülür. Özel bir kolleksiyonda yer alan İstanbul yapımlı çift merdivenli bir ambona ait üç yan kenarda³⁸, Anadolu ve Yunanistan'daki 6.yy ilk yarısına tarihlenen bazı kiliselerin ambon yan kenarlarında, yine bezeme kompozisyonunu çevreleyen aynı özellikteki -yani kalın- profillere rastlanır. Bunlardan bazıları Uşak Selçukler Köyü'ndeki Kilise³⁹, Amphipolis Bazilika D, Kos, Gabriel Bazilikası, Philippi Bazilika A ambon yan kenarlarıdır⁴⁰.

³³ Jakobs, age. Taf. 20c, Pl. 65-67, 291-294; Taf. 22a-b, Pl. 70-71, 294-296

³⁴ Jakobs, age. Taf. 33 a-d, Pl. 105-115, 323-327

³⁵ Jakobs, age. Taf. 14 b, 272-273

³⁶ Figürlü (özellikle hayvan figürlü) levhalarda görülen stüller için bkz. T. Ulbert, Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes (Schränkenplatten des 4. bis 10. Jhs), München 1969, T. Ulbert, Untersuchungen zu den byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhundert, IstMitt 19/20, 1969/1970, 339-357

³⁷ Jakobs, age. 160. 267; L. Wamser-G. Zahlhaas, Rom und Byzanz, Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern, München 1998, 22.

³⁸ Wamser-Zahlhaas, age. 19 vd.; C. Stiegemann, Frühchristliche Kunst in Rom und Konstantinopel, Paderborn 1996, Nachtrag 1-6.

³⁹ Fıratlı, age. 127 Res. 6

⁴⁰ Jakobs, age. Taf. 4 a, 11 b, 24 d.

6.yy ortalarından başlayarak yuvarlak profil çerçevelerin düzleştiği ve sayılarının azaldığı kabul edilmektedir⁴¹. Figürlerde sadece kanat vb. gerekli ayrıntıların belirtilmesi; gerek bitkisel bezemenin, gerek figürlerin daha sade, şematik olarak verilmesi, profillerin daha da düzleşmesi 6.yy sonrasına ait özellikler olarak gösterilir⁴².

Yunanistan örneklerinde ambon yan kenarlarındaki tavus kuşu motifi 6.yy ikinci yarısından itibaren görülmekte ve 7.yy başına kadar devam etmektedir⁴³.

Anadolu örneklerinden İznik, Afyon ve İzmir'deki ambon yan kenarları, başkentli örneklerle figürlerin işlenişi açısından kıyaslanarak 6.yy'a⁴⁴, Milas Müzesi'ndeki ambon yan kenarları da kompozisyonlarındaki asma motiflerinin işçiliği ve genel olarak kullanılan tüm motifler açısından yine 6.yy'a, Priene'deki Bazilika'nın ambonu ise 5.yy sonu-6.yy başına tarihlenir⁴⁵.

Yukarıda incelediğimiz eserlerden İznik, Milas, Priene, Paros'daki kiliseler ve Thasos Alikı Güney Kilisesi ambon yan kenarlarındaki tavus kuşları, ya üzüm salkımlarının yanında durmakta ya üzüm tanesini gagalamakta ya da Ankara örneğinde olduğu gibi salkımı tutmaktadır⁴⁶. Erken Hıristiyan Sanatı süsleme programında yer alan üzüm gagalayan tavus kuşu motifli eserler genel olarak 5.-6.yy'a tarihlenir⁴⁷.

Levhalarda kullanılan iç içe eşkenar dörtgenlerden oluşan kompozisyonun özellikle Iustinianus Dönemi (527-563) 6.yy'a ait İstanbul yapılarında kullanıldığı kabul edilir⁴⁸. Bu örneklerde dörtgenlerden artan dört köşede ise yine küçük üçgenler vardır ve tüm kompozisyon kalın ve düz profillerden

⁴¹ Jakobs, age. 160-161; Wamser-Zahlhaas, age. 22

⁴² Jakobs, age. 160; Peschlow¹, age. 260

⁴³ Jakobs, age. 6.yy ikinci yarısı örnekleri Thasos, Alikı Güney Kilisesi ve Lesbos, Eresos Andreas Kilisesi (272-273; 323-327); 6.yy sonu- 7.yy başı örnekleri ise Paros, Katapoliani Kubbeli Kilise ve Tris Ekklesies Bazilikası ambonlarıdır (291-296).

⁴⁴ Ötügen, age. 114

⁴⁵ Mercangöz², age. 97; Westphalen, age. 310

⁴⁶ Antik Dönem'e ait sikkelerde üzüm salkımı, o ülkenin ya da kentnin bereketini, verimliliğini sembolize etmiştir. Hıristiyan Sanatı'nda ise üzüm İsa'yı, ondan elde edilen şarap ise İsa'nın kanını simgeler (A. Thomas, Weintraube, LCI 4, 1994, 494 vd.; E. Parman, Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, G. İnal'a Armağan, 1993, 387-412).

⁴⁷ Feld, age. 202

⁴⁸ N. Fıratlı, La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul, Paris 1990, Pl. 96, 313 a; Pl. 100, 326 c; Pl. 102, 334 b, 336 b

oluşan çerçeve içine alınmıştır. Bu dekorasyon şeması farklı versiyonlar içinde, özellikle 6.yy ilk yarısından başlayarak aynı yüzyıl içinde ambon balkon levhalarında da kullanılmıştır⁴⁹. Ambon levhası olmasa da, Ankara örneğinde olduğu gibi bazı levhaların ön yüzünün kalın ve düz profiller kullanılarak eşkenar dörtgenli bir kompozisyon, arka yüzünün ise düz profillerle çevrelenen merkezde daire içinde Latin haçı ile süslendiği görülür. Bu tür örnekler 6.yy'a tarihlenir⁵⁰.

Eşkenar dörtgen motifli levhalar, ambonlarda kullanımları söz konusu olduğunda genelde ambon balkonunda yer almıştır. Bunlar, ambon tabanına uyacak şekilde, taban yuvarlak ya da elips ise kavisli olarak, köşeli ise tek levha olarak yapılmıştır⁵¹. Ambon balkonundaki levha kavisli ise levhanın orta ve yanlarında, köşeli bir tabana sahip ambonda ise bu köşelere gelen bölümlerde, levhalar arasında payelere yer verilmiştir (Çiz. 6).

Sonuç olarak Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki eşkenar dörtgen ve tavus kuşu motifli levhalar bir ambona ait olmalıdır. Anadolu'daki yaygın kullanımı nedeniyle burada da çift merdivenli bir ambon düşünülebilir. Tavus kuşu tasvirli levha, bu ambonun yan kenarlarından birinde, diğer levha ise aynı ambonun balkonunda kullanılmış olmalıdır.

Levhalar gerek çift merdivenli bir ambon kuruluşuna ait oluşları, gerekse üzerinde taşıdıkları motifleriyle üzüm salkımı ile verilen tavus kuşu, ince ve kalın profillerin birlikte kullanımı, iç içe eşkenar dörtgenlerden oluşan kompozisyon- 6.yy özelliklerini taşımaktadır. Levhalarla birlikte yine aynı yapıya ait olduğunu düşündüğümüz yüksek tipteki templona ait olan sütunpayeyi de üzerinde taşıdığı soffit motifleriyle yine 6.yy'a tarihlemek olasıdır.

⁴⁹ Deichmann, age. 72 Abb. 88 S. Apollinare Nuovo; A. Effenberger-H.G. Severin, *Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst, Mainz am Rhein* 1992, 123-124 Abb. 63 ; Jakobs, age. Pl. 32 (Delos), Pl. 51 (Girit, Gortyna), Pl. 83 (Philippi, Oktagon), Pl. 86-90 (Philippi Basilika E), 95 (Rodos, Plimiriö), Pl. 102 (Sikyön); Ötügen, age. 112-113 Taf. 16,2; Abb. 21

⁵⁰ Effenberger-Severin, age. 124-125 Abb. 64 a-b; Ötügen, age. 89 vd. Abb. 16, Taf. 11, 1-4.

⁵¹ Jakobs, age. Kavisli örnekler Pl. 6, 21, 32, 51, 65, 68-69, 70-71, 74-75, 95-96, 114-115; Köşeli örnekler Pl. 7, 23.

DIE ARCHITEKTONISCHE FRAGMENTE EINER UNBESTIMMTEN KIRCHE

Zusammenfassung

Im Garten des Museums in Ankara (Anadolu Medeniyetleri) werden zwei Platten, die zu einem Ambo gehören, und ein Pfosten, der zu einer Templonanlage gehört, ohne Inventarnummer aufbewahrt.

Diese drei Stücke scheinen zu einem Gebäude gehört zu haben, da sie aus demselben Marmor bestehen.

Die linke untere Ecke und der obere Teil des rechteckigen Pfostens sind abgebrochen. Die Vorderseite ist mit Soffitenmotiv verziert; die Schmalseiten sind konkav. An den Nebenseiten befinden sich Einlassungen für eine Schrankenplatte. Über dem Pfosten ist ein Teil von einer Basis erhalten. Sie zeigt, daß zusammen mit dem Pfosten eine Säule als monolith ausgearbeitet gewesen war. Solche Säulenpfosten gehören zu den hohen Templonanlagen.

Die obere und rechte Teile der figürlichen Platte sind abgebrochen. Die Rückseite ist grob belassen. Die Vorderseite besteht aus einer mehrfach gegliederten gerundeten Profilrahmung mit einem dreieckigen Innenfeld. Hier ist ein nach links gerichteter Pfau dargestellt. Der Pfau ist als Flachrelief ausgearbeitet. Die Details des Pfaues, wie Flügel sind in Kerbschnitttechnik bearbeitet. Der Pfau hält in seinem Schnabel eine Weintraube.

Die andere Platte ist an allen Seiten abgebrochen. Der untere Rand besteht aus einer gerundeten und aus mehreren flachen Profilen. Im Mittelfeld befindet sich ein Teil des aus sowohl gerundeten als auch flach bearbeiteten Leisten bestehendes, reichgegliedertes Rahmenwerk mit einem Rhombusmotiv. Außerhalb des Rhombusmotives ist in der rechten Ecke ein Dreieck vorhanden. Die Rückseite der Platte ist auch gegliedert. In einem gerundeten und ferner in einem flachen Leistenrahmung eingefassten Mittelfeld sieht man ein Teil eines in einem Kreis wiedergegebenen flachen Maltakreuzes.

Reichgegliederte gerundete Profilrahmen und die flachen Profilleisten sind Merkmale für die ersten Hälfte des 6. Jhs. Im Allgemeinen werden Pfauen mit Weinranken ins 5.-6. Jh. datiert. Bei den Ambonen begegnet

man Pfauen mit oder ohne Weinranken ab der zweiten Hälfte des 6. Jhs. Auch das Soffittenmotiv wird ins 5.-6. Jh. oder nur ins 6.Jh. datiert.

Die mit der Pfau verzierte Platte scheint zu der rechten Treppenwange eines Ambo und die mit dem Rhombus dekorierte Platte zu einer Ambonbrüstung gehört zu haben. Dieser Ambo kann also Teil eines zu den Ambonen mit zweiläufigem Treppenaufgang sein, welche ab dem ausgehenden 5. und insbesondere im 6. Jh. gefertigt wurden.

Die Platten und Säulenpfosten können ins 6. Jh. datiert werden.

Resim 1 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Paye

Resim 2 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Tavus Kuşu Figürlü Levha

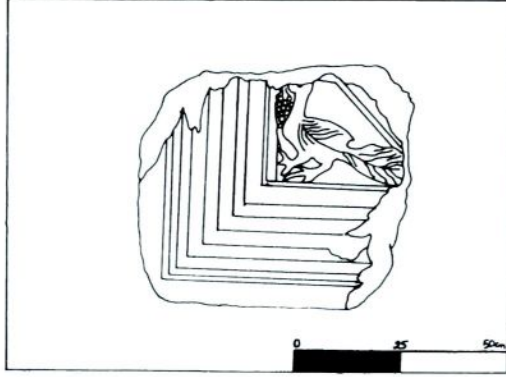
Ayşe Aydın

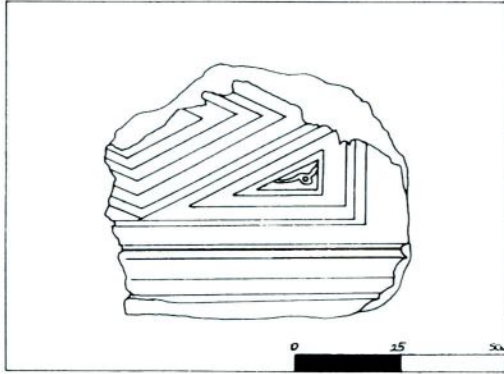
Resim 3 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eşkenar Dörtgen Motifli Levha

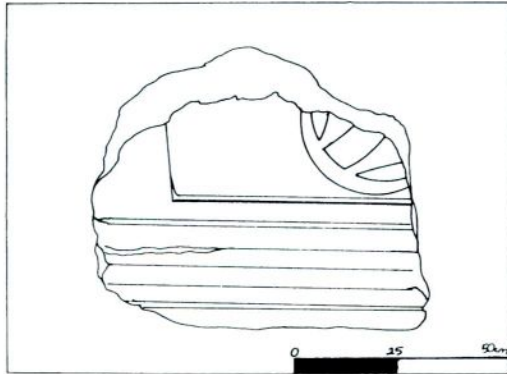
Resim 4 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eşkenar Dörtgen Motifli Levhanın Arka Yüzü

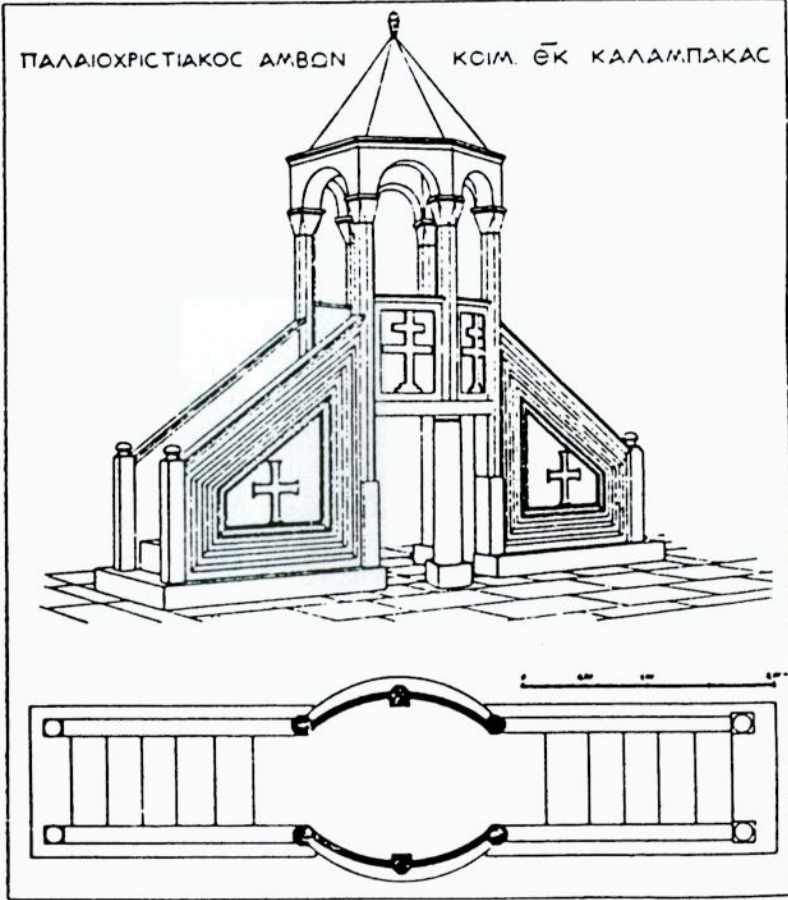
Çiz. 1 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Tavus Kuşu Figürlü Levha

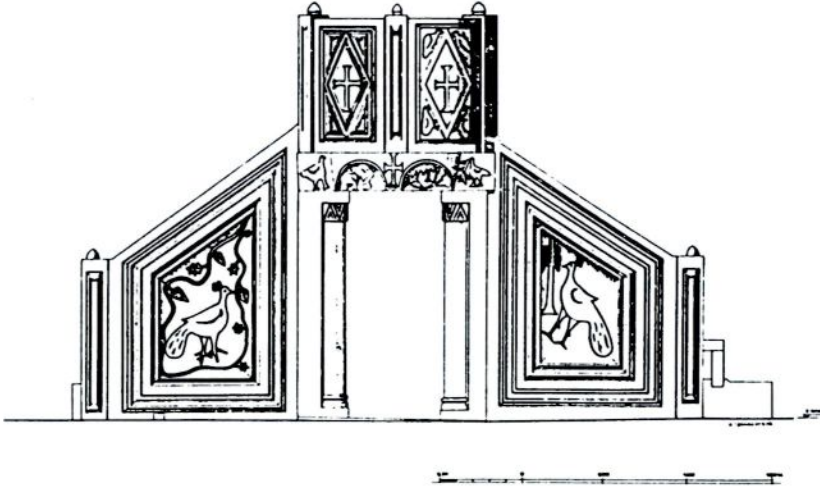
Çiz. 2 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eşkenar Dörtgen Motifli Levha

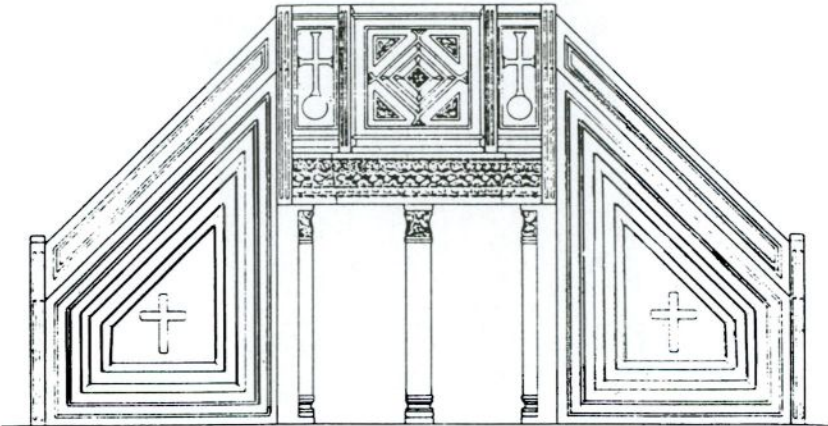
Çiz. 3 - Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Eşkenar Dörtgen Motifli Levhanın Arka Yüzü

Çiz. 4 - Yunanistan, Kalampaka Koimesis Kilisesi Çift Merdivenli Ambonu (A.K. Orlandos, *He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogiakes lekanes*, Athen 1952, 560 Çiz. 526)

Çiz. 5 - Thasos, Alikı Güney Kilisesi Ambonu (P.H.F. Jakobs, Die frühchristlichen Ambone Griechenland, Bonn 1987, Pl. 114-115)

Çiz. 6 - Ravenna, S. Apollinare in Nuovo Ambonu Restitüsyonu (F.W. Deichmann, Ravenna Hauptstadt des spätantiken Abendlandes Kommentar, Teil 1, Wiesbaden 1974, Abb. 109)

**TÜRKİYE'DE İLK BEGLİK'LER VE KABİLEVİ SİYASİ
BİRLİKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI
(1071-1175)**

M. SAİD POLAT

Göçebelere hâkimiyetini esas alan tarihçiler, M. S. 1000-1500 arasında "göçebe imparatorluklar çağı" olarak nitelendirir¹. Gerçekten bu dönemde göçebeler o kadar geniş bir coğrafyaya yayıldı ki, meskûn dünyada neredeyse ayak basmadık yer bırakmadılar. Batı Asya² ve Batı Asya'nın en uç uzantısı olan yarımada da bundan yoğun olarak etkilendi. Burada yaşanan değişim öylesine dikkat çekiciydi ki, bir süre sonra yarımada Latinler tarafından *Turkia* (*Turcia*) olarak adlandırıldı³. Dolayısıyla bu coğrafyanın tarihinde, göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenler ve onların oluşturdukları siyasi birlikler gözardı edilemeyecek kadar önemli bir yere sahiptir.

Hâlbuki alışlagelmiş (*conventional*) tarih yazımında göçebelere yer yoktur, bu yüzden onlar tarih dışıdır. Yerleşik zihniyetin mensupları onlar-

¹ William McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago, 1963, 484-562; Jerry H. Bentley, "Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History", *American Historical Review*, 101 (1996), 766.

² Batı Asya: Bu çalışmada, Ural Dağları, Ural Nehri, Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezi'ne doğru çizilecek hatın batısı ve Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar olan hat ile Ege, Marmara, Karadeniz ve Kafkas Dağları arasındaki kalan bölge Batı Asya olarak tanımlanmıştır. Bu coğrafi tanımlamayı yaparken yardımlarını esirgemeyen coğrafyacı Prof. Ramazan Özey ve Dr. Cemalettin Şahin'e teşekkür ederim.

³ Yarımada Türklerin yaşadığı yerler için -bugünkü adına da ilham kaynağı olmuş *Turkia* (*Turcia*) tabirinin ilk kez 1143'te bir Haçlı kroniğinde kullanıldığına şahit oluyoruz (Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, trans. Virginia Gingerick Berry, New York, 1948, 86). Bu isme daha sonraki Latin kaynaklarında da rastlanmaktadır (Friar William of Rubruck, "The Journal of Friar William of Rubruck 1253 to 1255", *Contemporaries of Marco Polo*, ed. Manuel Komroff, New York, 1928, 54; Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, pub. Jean Richard, Paris, 1965, 37. Ayrıca şu çalışmaya da bkz. Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983, 3-5). Buna binaen bu çalışmada yarımada'yı adlandırırken, Türk göçleri öncesi için "Küçük Asya" adını, Türk göçleri sonrası için de, bazı tarihçilerin benimsediği fakat o dönemde Türklerin yaşadığı yerleri ifade etmeyen "Küçük Asya" ve "Anadolu" adları yerine (F. Taeschner, "Anadolu, Anatolia, Asia Minor", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 461), ideolojik bir anlam yüklemeksizin "Türkiye" adı kullanılacak ve bununla da sınırları daha geniş olan bugünkü "Türkiye" değil, dar anlamıyla o dönemdeki "Türkmenlerin yaşadıkları yerler" kastedilecektir.

dan söz etmek zorunda kaldıklarında hoşnutsuzluklarını, kullandıkları küçümseyici ifadelerle her fırsatta dile getirirler. Bu tavır klâsik geleneğin takipçisi bazı Modern tarihçilerde de görülmektedir. Selefleri gibi onlar da "medenilik" ve "terakki"yi asıl, göçebeliği ise bir zamanlar yaşamış, pek de önemsenmeyecek, dolayısıyla fazla da üzerinde durulmaması gereken bir "evre" olarak görmektedir. Fakat *alışlagelen (convention)*'in hilâfına, döneminde cereyan eden bu oldukça önemli siyasî ve içtimaî değişimi fark eden İbn Haldun, göçbeleri ve göçebeliği nazariyesinin tam ortasına yerleştirmiştir⁴. Klâsik geleneğin bir mensubunun tefekküründe göçbelerin bu denli önemli bir yeri işgal etmesi, ancak onları yakından gözlemleme imkânı bulunduğu "göçebe imparatorluklar çağı"nda yaşamış olmasıyla açıklanabilir. Yerleşiklerin burun kıvrıdığı göçbeleri tarihin konusu yapan İbn Haldun'un, onlarla ilgili gözlem ve tespitleri Türkmen tarihi çalışmaları için de eşsiz bir bilgi hazinesidir.

Günümüzde ise tarih yazımındaki yeni açılımlarla birlikte, *kitabî gelenek* tarafından "iptidâî varlıklar" olarak tanımlanmış göçbeler, onların zaviyesinden yaklaşan ve yerleşik toplumlarla ilişkiye girdiklerinde büyük medeniyetler kurabildiklerini ortaya koyan oldukça önemli çalışmalar yapılmaktadır⁵. Türk tarihçiliğinin ise bu değişim rüzgarından etkilendiğini şimdilik söyleyemiyoruz. Bu yüzden Fuad Köprülü, göçbeleri Türk tarihinin ayrılmaz bir "parçası" olarak gören ilk ve tek Türk tarihçisi olarak kaldı⁶. Onun bu "dikkat çekme"sine rağmen her nedense, göçbeliğin en yoğun olarak yaşandığı Osmanlı-öncesi Türkiye tarihi ile ilgili yazılmış ve daha sonraki tarihçilere yön vermiş önemli eserlerin birçoğunda göçbelik üzerinde yeterince

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1988, I, 412 vd.

⁵ Bkz. Franz Oppenheimer, *The State*, New York, 1926. Oppenheimer'in bu eseri Türkçeye de tercüme edilmiştir: F. Oppenheimer, *Devlet*, çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, İstanbul, 1997; Richard Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnologischen Grundlagen*, Berlin, 1935, IV; Wolfram Eberhard, "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey Problems of Settlement", *Oriens*, VI/1 (1953), ss. 32-49; W. Eberhard, *Conquerors and Rulers, Social Forces in Medieval China*, Leiden, 1965.

⁶ O, çalışmalarında daha çok Osmanlı Devleti'nin oluşumunu hazırlayan siyasî, iktisadî ve toplumsal faktörler üzerinde durarak Osmanlı Devleti'nin oluşumunda etkin olan Türkmen kabilesi ve onun menşei üzerinde odaklanmış ve bu vesileyle de diğer Türkmen kabilelerini araştırma konusu etmiştir. Dolayısıyla 1175 öncesi göçebe Türkmen kabileleri ve siyasî birlikler üzerinde fazlaca durmamıştır bkz. M. Fuat Köprülü, "Osmanlıların Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, 28 (1943), ss. 219-313; F. Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, 31 (1944), 421-452; F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1991 [ilk baskı 1959].

durulmamış, göçebeler yerleşiklerin dünyası içinde kaybolup gitmiştir⁷. Türkmen tarihiyle müstakil olarak ilgilenen Faruk Sümer ise kaynak yönelimli çalışmasında klâsik *anlatı* (*narrative*)'nin dışına hiç çıkmamıştır⁸. Köp-rülü ve Sümer'den sonra, *tasvirî* (*descriptive*) çalışmalarıyla Küçük Asya'daki *göçebeleşme* (*nomadization*)'ye dikkat çeken Vryonis, seflelerinin geleneğine uyararak göçebelere "medenî yapıyı tahrip eden" unsur olarak göstermeye devam etmiş ve bunu yaparken de göçebe ve göçebeliğin ne olduğu üzerinde hiç durmamıştır⁹.

İhtisas tartışmaları bir kenara bırakılacak olursa, *alışlagelmiş* tarih yazımında Osmanlı-öncesi Türkiye tarihi denilince ilk önce "Selçuklu Devleti Tarihi" akla gelmektedir: 1071 yılı Türklerin yarımada girişi, 1075 Türkiye Selçuklu Devleti'nin "kuruluşu",¹⁰ Sultan Keykubâd ile başlayan "ikbal devri" ve onun ölümünden sonra gelen "duraklama" ve daha sonra "çöküş devri". Bilhassa, çok önemli olmasına karşın, bugüne kadar kaynakların yetersizliği mazeret gösterilerek, 1071-1175 tarihleri arası, özel birkaç çalışma dışında

⁷ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993. Hatta *alışlagelmiş* tarih yazımını tenkit edip "alternatif tarih" yaptıklarını iddia eden eserler dahi bu konuyu bir bütün içinde ele alabilmiş değillerdir bkz. *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, haz. Ümit Hassan; Halil Berktaş; Ayla Ödekan, İstanbul, 1990, I. Diğerlerinden farklı olarak Claude Cahen, ilk devirler için farklı bir yaklaşım sergilemiş, ilk kez Türkiye'yi bir bütün olarak ele alarak *alışlagelen*'in dışına çıkmıştır. XII. yüzyılın sonlarına kadar gerçek bir *devlet*'ten sözedilip edilemeyeceği hususunda kuşku taşıdığı hissini veren Cahen, bu konuda fazla detaya girmekten kaçınmıştır. Onun eserinde de Türkmenlere özel bir bölüm açılmamış olsa da onlar hakkında "belgeler dahilinde" oldukça önemli bilgiler verilmiştir bkz. Claude Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, İstanbul-Paris, 1988. Bunların dışında, yerli ve yabancı tarihçiler tarafından yapılmış -doğrudan veya dolaylı olarak Türkmen göçlerinin hemen sonrasındaki Türkiye tarihiyle ilgili- başka çalışmaların da olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar yerli geldikçe dipnotlarda zikredilecek, fakat kapsamlı *historiografik* analizleri bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için başka bir çalışmaya bırakılacaktır.

⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1992 [ilk baskı 1967]. Ayrıca bu çalışmasından önce kaleme almış olduğu bir makalesinde ise, ilk göçlerde Küçük Asya'ya gelen Türkmenlerin yanında çok sayıda yerleşik Türkün göç ettiğini ve aslında Türkmenlerin göçebe olmadıklarını ispat etmeye çalışırken, âdeta onları yerleşikliğin içine hapsedmiştir bkz F. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, 96 (1960), 567-94.

⁹ Sp. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971; Sp. Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975), ss. 41-71.

¹⁰ "Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş" tarihi olarak 1075'i kabul etmeyen tarihçiler de vardır, geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-1980), 20-8. Ayrıca bu konuda bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, 105; Cahen, *La Turquie*, 12-3.

henüz etraflı bir şekilde incelenmemiştir. Nitekim uzun ömürlü olmamakla birlikte, en az Selçuklular kadar önemli bir siyasî birlik olan Danişmendliler ile ilgili Türkçe müstakil bir çalışma hâlâ yapılabilmiş değildir. Söz konusu döneme ilişkin çalışmalarda, Türkmenlerin yarımada oluşturduğu siyasî birliklerin her biri, yeterince bilinemediği için toplumsal yapıdan tecrit edilerek ele alınmıştır¹¹. Amaçları sadece yüzey dalgalarını resmetmek olan müelliflerin kaleme aldığı eserleri tek dayanak kabul eden kaynak yönelimli bu çalışmalar, öncekiler gibi sadece yüzey dalgalarını resmetmekle yetinmişlerdir. Meseleler her defasında farklı açılardan yeniden ele alınmadığı, beşer bilgisindeki açılımlardan yeterince yararlanılmadığı sürece, hep bir öncekinin tekrarı geleneği, genç nesil tarihçilerin elini kolunu bağlayarak yeni sorular sorup, cevaplar önermelerine engel olmakla kalmayacak, geçmiş tasavvurumuz anlamsız malûmat yığınının cenderesinden hiçbir zaman kurtulamayacaktır.

Osmanlı-öncesi Türkiye tarihinin ilk dönemleriyle, yani Türkmenlerin göçünden hemen sonraki dönemle ilgili çalışmalara genel olarak bakıldığında, bu coğrafyada ortaya çıkmış siyasî birlikler ve bunların yapılanmaları üzerinde yeterince durulmadığı görülecektir. Bu yüzden çalışmamızla, söz konusu meselelerle ilgili yeni sorular sorup cevaplar önererek, mevcut görüşlere mütevazı bir katkı amaçlanmaktadır.

Meselâ, "Nâvekiyye Türkmenleri"nden Kutalmış oğlu Süleyman,¹² "devlet kurarken" nasıl bir zihniyete sahipti? "Selçuk soyundan gelmek" bir "devlet kurmak" için yeterli miydi? Yarımada ortaya çıkan siyasî birlikler gerçekten *batuasya geleneği*'ne göre mi teşkilâtlanmıştı? Göçebe Türkmenlerin yoğunlukta olduğu ve *beg*'ler hiyerarşisinin hüküm sürdüğü bir topluluğa aldirmeden, *batuasya geleneği*'ne göre bir "devlet kurmak" mümkün müydü? Meşruiyetini göçebe Türkmenlerden mi yoksa yerleşik ahalden mi alıyordu? Eğer *batuasya geleneği*'ne göre teşkilâtlanmış ve meşruiyetini yerleşiklerden alan bir devlet idiyse, Türkmenlerin buna karşı tepkisi ne olmuştu? Şayet bu yapı *batuasya geleneği*'ne uymuyorsa Süleyman ve haleflerinin *sultan* unva-

¹¹ Moğol istilâsına kadar Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî yapısı üzerine yaptığım doktora çalışmasında (M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimâî ve İktisadî Hayat*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1998), sözkonusu eksiklik bir ölçüde giderildiği için, burada o çalışmada esasları konmuş, fakat üzerinde detaylı bir şekilde durulmamış siyasî teşekküller farklı cephelerden ele alınacaktır.

¹² Sibt İbnü'l Cevzi, "Mir'âtü'z-zaman fi tarihi'l-âyan (Kayıp *Uyûnü't-tevârih*'ten Selçuklularla İlgili Bölümler)", yay. Ali Sevim, *Belgeler*, 18 (1989-1992), 256.

nını kullanmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Ayrıca yeni teşekkül etmiş bu siyasî yapıya hangi zihniyet hâkimdi? Yerleşik zihniyet mi yoksa göçebe zihniyet mi? Göçebe zihniyet hâkim idiyse, bu hâkimiyet ne zamana kadar devam etti ve ne gibi değişimler geçirdi? Selçuknâme yazarı İbn Bîbî (öl. 696/1296'dan sonra) eserinde 588/1192 öncesi olaylarına neden yer vermemişti? Gerçekten söylediği gibi daha önceki döneme dair yeterince bilgi bulamamış mı, yoksa o dönemdeki göçebe zihniyetin hâkimiyetini farketmiş, fakat yerleşik zihniyetin katı bir mensubu olduğu için kendine ulaşan bilgileri kayda değer bulmayarak eserine almamış mıydı? Bu ve bunun gibi daha cevaplanamamış pek çok soruyu sıralamak mümkündür. Bu çalışmada, 1071'in hemen akabinde oluşan siyasî birliklere genel olarak değinildikten sonra, diğerlerine nazaran uzun ömürlü olduğu, üzerinde daha çok durulduğu için, tipik hususiyetlerini de resmetmek maksadıyla, ağırlıklı olarak Selçuklu örneği üzerinde durulacak ve yeri geldikçe bu sorulara da cevap verilmeye çalışılacaktır.

İ tutmak için sürekli batıya doğru hareket eden Türkmenler, XI. yüzyılın başından itibaren de Küçük Asya'ya akınlar düzenlemeye başladı¹³. Keşif mahiyetindeki akınlar 1071 yılına kadar artarak devam etti. Bu akınlarla birlikte yarımada Türkiye ailelerden sızmalar da oldu¹⁴. Bu sızmalar 1071 Malazgirt Savaşının kazanılmasından sonra büyük bir göç dalgasına dönüştü. 1080 yılına geldiğinde ise başınabuyruk *beg*ler idaresindeki Türkmenler yarımada nın neredeyse tamamını ele geçirmişti¹⁵.

Yerleşik ve gelenekçi ziraî bir topluma, *töre*'ci ve *pragmatist* büyük bir göçebe kitlesinin dahil olmasıyla birlikte, yarımada nın *göçebeleşme* süreci tamamlanmış oldu. Eğer bu gelenler sayıca az olmuş olsaydı, kendi dünyalarına çekilecekler, belki de zaman içerisinde yerleşiklerin arasında eriyip gideceklerdi, fakat böyle olmadı. Çünkü yarımada, yerleşik nüfusun eritebileceğinin çok üzerinde bir Türkmen kitlesinin göçüne maruz kalmıştı. Mevcut

¹³ İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, 259-274.

¹⁴ Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, 36 vd; C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel; Bahaddin Yediyıldız, Ankara, 1992; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993.

¹⁵ F. M. Brosset, *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'à la XIXe siècle*, Saint-Petersburg, 1849-58, I, 346-9, 359; Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996; Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987, 155-6; Turan, *Türkiye*, 37 vd.

yapılar çok geçmeden altüst oldu¹⁶. İlk önce gayrimüslim ahali sindirildi. Küçük çaplı direnmelerle karşılaşmalar da güçsüz, itaate dünden razı ve her istediklerini yapabilecekleri bir toplum ile karşı karşıya olan Türkmenler, kendilerini bu toprakların tek hâkimi olarak görmeye, yıllarca cendere içinde yaşamanın öfkesini çıkarmaya başladılar. Bu zihniyet yarımadanın neredeyse her yerine hâkim oldu. Bizans'ın ayakta tutmaya çalıştığı merkezî, katı bürokratik yapı buna uzun süre dayanamadı ve kendiliğinden çözüldü. Kısa sürede yeni yapıların neşvünema bulabileceği uygun bir zemin oluştu. İşte bu toplumsal ve siyasi *değişim* dönemi, yani 1071-1175 arası, Türkiye Tarihi açısından yerleşiklerin sindiği, yerleşik zihniyetin hâkim konumdan mahkûm konuma geçtiği, buna karşın göçebe zihniyetin hâkim olduğu, İbn Haldun'un tabiriyle "bedevîlik/bedâvet", başka bir ifadeyle de "kabilecilik/tribalism" devri olarak adlandırabilir.

Bu dönemin en belirgin hususiyeti göçebeler ve göçebelik gözden kaçtığı için, Küçük Asya'ya ilk göçlerde gelen Türklerin yerleşik mi göçebe mi olduğu meselesi tarihçiler arasında uzun süre polemik konusu olmuştur. Bazı tarihçiler, bunların hemen hepsinin göçebe olduğunu savunurken, buna karşın bazıları da yerleşiklerin çoğunlukta olduğunu iddia etmiştir¹⁷. Daha önce de belirtildiği gibi bu tartışmaların temelinde, göçebeler hakkındaki bilgi eksikliği ve yerleşiklerin onları "tekâmül etmemiş" insanlar olarak tanımlaması yatmaktadır. Çok iddialı olmamak kaydıyla, ufkumuzu genişletebilecek yeni *hipotetik* değerlendirmeler eksik bilgilerimizi ve peşin hükümlerimizi bir daha gözden geçirmemize vesile olabilir. Bunun için önce göçün niteliğine kısaca temas etmek gerekiyor: Yerleşikler gönüllü göçe hiç bir zaman meyilli değildir, yerlerini yurtlarını ancak baskıya maruz kaldıklarında terkederler. Göçebelerle yerleşiklerin birlikte göç etmeleri ise hayat tarzlarının farklılığı sebebiyle neredeyse imkânsızdır. Daha önce göçebe iken yerleşikliğe geçmiş ve baskılar karşısında tekrar göçebe hayata dönmüş aileler ancak göçebelerin göçüne katılabilirler. İç Asya'dan çıkıp batıya

¹⁶ Vryonis, *The Decline*, 69 vd.

¹⁷ Küçük Asya'ya Türk göçleri üzerine kapsamlı bir çalışma henüz yapılabilmemiş değildir. 1071 öncesi bir kenara bırakılacak olursa, 1071 sonrası Türkmen ve Türk göçü üzerine bugüne kadar birçok spekülasyon yapılmıştır. Aşağı yukarı üzerinde ittifak edilen görüş ise yarımadanın 1071'den itibaren iki büyük göç dalgasına maruz kaldığıdır. Bu göç dalgasının ilkinde daha çok göçebe ve yarıgöçebe Türkmenler, ikinci göç dalgasında ise yerleşikler gelmiştir. Bu kitlesel göçlerin XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru kesildiği tahmin edilmektedir (Polat, 58 vd.). Krş. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", ss. 567-594.

doğru hareket eden göçebe Türkler, uygun yerlerde konaklaya konaklaya yollarına devam etmişlerdir. Hatta bazı önemli şehirleri hâkimiyetleri altına alarak civarında uzun süre konuçlandıklarından yerleşikliğe meyilli unsurları, bilhassa *elit*'i yerli ahali ile kaynaşarak göçten kopmuştur. Yerleşiklerin kabul etmediği, fakir ve güçsüz büyük kitleler ise nevezuhur liderlerin peşinde göçe devam etmişlerdir. Böylece göçebeler her konuçlanmada, bünyelerindeki yerleşik hayata yatkın unsurları kaybetmiştir. Bunun en yoğun yaşandığı yer de İran coğrafyası olmuştur. Türkmen *elit*'inin önemli bir kısmı burada yerleşmiş ve ilk *kabilevî siyasi birlik* de burada teşekkül etmiştir. Yerleşikleri rahatsız eden, çoğunluğu fakir ve güçsüz zümreler ise Küçük Asya'ya sevk edilmiştir. Fakat ıssız, geniş otlakların sunduğu zenginlikler ve ilk akınlar sırasında yapılan *yağma*¹⁸ sayesinde bu fakir ve güçsüz Türkmenlerin çoğu kısa

¹⁸ *Yağma* kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde *çapul* ve *talan* anlamında Farsça asıllı bir kelime olarak kaydedilmiştir (*Türkçe Sözlük*, haz. Hasan Eren; Nevzat Gözaydın; İsmail Parlatur; Talat Tekin; Hamza Zulfikar, Ankara, 1988, II, 1578). Muhammed Muin ise hazırladığı Farsça sözlükte bu kelimenin Türkçe olduğunu, bir Türk kabilesinin ismi olarak kullanıldığı gibi *talan* anlamına da geldiğini belirtmektedir (Muhammed Muin, *Ferheng-i Farisî*, Tahran, 1360 h.ş., IV, 5258). A. İnan kelimenin, etrafına baskınlar düzenleyen Yağma kabilesinin isminden geldiğini düşünmektedir. Kelimenin tarihi ise ancak XII. yüzyıla kadar götürülebilmektedir (Abdülkadir İnan, "Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1987, I, 646). Burada, etimolojik tetkiki ehline bırakarak, göçebelerin sık sık başvurduğu *yağma*'nın mahiyeti üzerinde biraz durmak gerekiyor. Tarihi metinlerdeki malûmata göre üç tür *yağma*'dan söz edilebilir; birincisi göçebelerin, üzerinde hâkimiyet kuracakları yerleşik ahaliyi sindirmek ve itaate zorlamak maksadıyla yaptığı *yağma* (*Oğuz Destanı*, haz. A. Zeki Velidi Togan, İstanbul, 1982, 27-8), ikincisi göçebelerin, büyük bir buhran ve kargaşa içine düştüğünde yaptığı *yağma* (bkz. dipnot 24) üçüncüsü ise bunu kendine iş edinmiş göçebe ailelerin yaptığı *yağma*. Her ne kadar *yağma* yerleşiklerce *talan* ve *tahrip* ile eş anlamlı ise de, çadırdan (XI. yüzyılda *kenç liyü*, hanların düğünlerinde veya bayramlarda *yağma edilmek* üzere kurulan sofraya taşınan bir *toy* (*hân-ı yağmâ/yağmalı toy*) olmasına bakılırsa, göçebe Türk toplumunda *yağma* kelimesine hiç de olumsuz bir anlam yüklenmediği görülür (İnan, "Han-ı Yağma", I, 646-8; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, 137, dipnot 3). Geçmişte kelimenin kazanmış olduğu anlamları teferruatıyla bilmemekle birlikte, anlamının bugünkünden daha geniş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Türkmen kabileleri nezdinde oldukça önemli bir yeri olan *yağmalı toy*a itibar sahibi *beg*'ler davet edilirken gözden düşmüş *beg*'ler çağrılmıyordu (*Dede Korkut Kitabı*, haz. Muharrem Ergin, Ankara, 1994, I, 243-4). Anlaşılan o ki *yağma* göçebe Türklerde iç dayanışmayı kuvvetlendiren önemli bir ritüeldi. Türkmenler hakkındaki bilgiler yerleşiklerin verdikleriyle sınırlı olduğundan bu kelimenin bugünkü anlamı, yerleşiklerin bu kelimeye yüklediği anlamla sınırlı kalmıştır. Bütün bunlara ilaveten sırf yerleşiklerce yapıldığı için meşru kabul edilen, savaşta karşı tarafın canlı-cansız her şeyine el koyma yani *ganimet alma* ile göçebelerin aynı şekilde karşı tarafın canlı-cansız her şeyini zorla alması yani *yağma etmesi* arasında hiçbir fark olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Bu yüzden yerleşikleri nasıl sadece bir vasfiyla, "ganimetçi" olarak, adlandırmıyorsak, göçebeleri de tek bir vasfına bakarak

sürede zengin oldu. Göçebeler için cazibe merkezi haline gelen yarımada, bu büyük göç dalgasından sonra da, yerleşik hâkimiyetindeki yerlerde tutunamayan Türkmen kabilelerini kendine çekmeye devam etti¹⁹.

Bütün bu göstergelerin dışında, yarımada da bir süre sonra teşekkül edecek toplumsal ve kültürel yapıya bakıldığında da ilk göçlerde Küçük Asya'ya göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenlerin göç ettiği görüşünün daha kabul edilebilir olduğu görülecektir. Yerleşikler, bilhassa modern-öncesi dönemde, etnik kimliklerinden bugünküne nazaran daha çabuk sıyrıldıkları, buldukları yerlerin hayat tarzına daha kolay uyum sağladıkları için farklılıklarını da aynı hızda kaybediyorlardı. Hâlbuki göçebeler, hayat tarzları yerleşiklerle iç içe yaşamaya müsait olmadığı için, farklılıklarını koruyabilmekte ve bunu bir yerden başka bir yere büyük çaplı etkileşim ve değişime maruz kalmadan taşıyabilmekteydi. Nitekim yarımada otantik Türk dilini ve kültürünü de yerleşiklerin burun kıvrdığı,

"yağmacı" olarak adlandıramayız. Tıpkı *ganimet almak* gibi *yağma etmek* de iktisadî ve siyasî bir anlam taşımaktaydı. Nasıl yerleşiklerin tek geçim kaynağı *ganimet* değil ise göçebelerin de tek geçim kaynağı *yağma* değildir. *Ganimet almak*, *ganimet*i alan için meşru, *ganimet* alınanlar için gayrimeşru bir eylem ise ve bu *talán* anlamına geliyorsa, *yağma edenler* için de *yağma* meşru, *yağma* edilenler nazarında ise *talán* ve *tahrip* anlamına gelir. Bu hadiseye nereden bakıldığına bağlıdır. Dolayısıyla her iki tarihi kavrama da değer yüklemekten kaçınmak gerekir. Sonuç olarak *yağma* kelimesi bu çalışmada, anlam daralmasına uğramış bugünkü Türkçedeki anlamıyla değil, tarihi bir kavram olarak daha geniş anlamda kullanılacaktır.

¹⁹ Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla birlikte yerleşiklerin göçü meselesine gelince; şehir hayatının en parlak devirlerinden birini yaşayan Selçuklu idaresindeki İran'a varlıklı ve yönetimle uyusabilecek yerleşik unsurlar göç ederken, *beğlik* ve *kabilevi siyasî birlik*lerin hâkim olduğu, yerleşikliğe mahsus hiçbir gücün henüz hâkimiyet kuramadığı Türkiye'ye ise İslâm dünyasındaki "kurulu düzen"e uyum sağlayamayan marjinal yerleşikler göç edeceklerdir. Horasan civarındaki heterodoks dervişler, İslâm dünyasındaki düşüncelerinden dolayı dışlanan ilim adamları, macerayı seven tacirler ve şehirlerde işsiz güçsüz dolaşan aylaklar, Türkiye'ye göç eden ilk yerleşiklerdir (F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, 57-8, 111-112 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, 1996, 55 vd.). Çünkü bulunduğu yere uyum sağlamış, düzenini kurmuş ve iş gücü sahibi insanların, şehir hayatının canlı bir şekilde yaşandığı bölgeler dururken, hiçbir sebep yokken nelerle karşılaşacağı belli olmayan bölgelere göç ettiği düşünmek çok iyimser bir yaklaşım olur. Dolayısıyla bu ilk göçleri Moğolların sebep olduğu ikinci göç dalgasından ayırmak gerekir, çünkü bu ikincisinde şiddet ve baskılar yüzünden kitleler hâlinde her zümreden insan batuya doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, İran Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkması ve Selçukluların hâkimiyet sağlayıp *batıasya devlet* yapısına geçme sürecinin başlamasından sonra Türkiye, yerleşikler için cazip hâle gelmiş ve ancak bundan sonra yerleşik unsurlar bir bir göç etmeye başlamıştır.

Halifenin "kafir" olarak vasıflandırdığı,²⁰ şehir dini İslâmın inanç formlarını özümseyememiş bu fakir "göçebe" zümreler taşımıştır. Türkiye ve Azarbaycan havalisinde Türkçeyi, dilcileri bile hayrete düşürecek şekilde iyi koruyanlar da yine bu ilk göçlerde gelen kesif göçebe Türkmen topluluklarıydı. Dolayısıyla *İslâmlaşma*'dan öte bir *Türkleşme* olarak nitelendirebileceğimiz bu kültürel ve siyasî yapı, XIII. yüzyıl öncesinde şekillenmiş ve bu şekli verenler de göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenler olmuştur.

Türkmenler yarımadaya, sadece katı âdet ve *töre* anlayışıyla muhafaza edilmiş farklı bir kültürü taşımadı, aynı zamanda kendi yönetim anlayışlarını da getirdiler. Bu yüzden yarımadadaki siyasî oluşumların tamamı da ilk başlarda kabilevî niteliğini korudu. Uzun süren buhran ve mücadele döneminde *askerileşmiş* (*militarization*) Türkmen kabileleri içinden yeni yeni "kahraman"lar (*beg*'ler) çıkarmış,²¹ çevresini kollayan, *alp*'lik saikiyle mücadele edip hiçbir otoriteye boyun eğmeyen bu "kahraman"lar, ele geçirdikleri yerlerde bağımlı, bağımsız hâkimiyet alanları oluşturmuştu²². Bir süre sonra da bu hâkimiyet alanlarında, gücü göçebe ve yarıgöçebe hayat süren, *askerileşmiş* Türkmenlere dayanan *beglik*'ler oluştu. Mükrimin Halil Yinanç bunlardan ondokuz tanesini tespit edebilmiş, fakat bazılarının hâkimiyet alanlarını tespit etmekle birlikte *beg*'lerinin adını verememiştir. Yinanç ve daha sonraki tarihçilerin çalışmaları sonucunda, *beg*'leri ve bugünkü yer adlarıyla hâkimiyet alanları tespit edilmiş *beglik*'ler şunlardı: Üssü Erzurum olmak üzere, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzasına **Ebu'l-Kasım**, üssü Erzincan olmak üzere Gümüşhane ve Divriği bölgesine **Mengücek**, üssü Sivas olmak üzere Niksar, Tokat, Amasya, Çorum havalisine **Danişmend**, Sinop, Kastamonu ve Çankırı'ya **Karatekin**, Elbistan ve Maraş havzasına **Buldacı**, İzmir havalisine **Çaka**, Efes ve civarına **Tanrıbermiş**, üssü Harput olmak üzere Dersim, Genç ve Pötürge mıntukasına **Çubuk**, eski Bitinya havalisine Kutalmış oğlu **Süleyman**, Diyarbakır'a **Yinaloğlu İbrahim**, Siirt'e **Kızıl Aslan**, Erzen'e **Alptekin**, Ahlat ve civarına **Sökman el-Kutbî** hâkimdi²³.

²⁰ Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1987, I, 302.

²¹ Göçebe toplulukların *askerileşmesi* için bkz. Nicola Di Cosmo, "State Formation and Periodization in Inner Asian History", *Journal of World History*, X/1 (1999), 17-9.

²² Mihail (Süryani Patrik), *Vakayinâme*, çev. Hrant D. Andreasyan, (T.T.K. adına tercüme edilmiş henüz yayımlanmamıştır), 1944, 65.

²³ Bu *beglik*'ler hakkında geniş bilgi için bkz. Yinanç, *Türkiye*, 134-6; Akdes Nimet Kurat, *Çaka: İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Hakimi*, İstanbul, 1936; F. Köprülü, "Artuk Oğulları", *İslam Ansiklopedisi*, I, ss. 617-625; A. Sevim, "Sökmen", *İslam Ansiklopedisi*, X, ss. 763-766; A. Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, 104 (1962),

Görgü şahitleri 1071 sonrasında, büyük karışıklıkların, baskı ve buhranın birlikte yaşandığı bir musibetler devri olarak kaydetmiştir. Bu durum bütün bunların müsebbibi Türkmenlerin de aslında büyük bir buhran içinde olduğunu gösteriyor. Çünkü göçebe topluluklarda yaşanan iç buhran, dışarıya daima *yağma* ve tedhiş olarak yansımaktadır²⁴. Türkmenler fakirleşmenin ve uzun zamandan beri yarımadaının sınırında sıkışıp kalmanın verdiği öfkeyle hareket ediyorlardı²⁵. Yerleşik ahalden *harac* (*tribute*) verenler itaat etmiş kabul edilerek *yağmadan* kurtulurken,²⁶ direnenlerin malları alınıyor, çocukları ve kadınları esir pazarlarına sevk ediliyordu²⁷. Dışarıda böyle bir mücadeleye inderken, hâkimiyet mıntukalarını ellerinde tutabilmek kaygısıyla kendi aralarında da acımasız bir mücadele başlatmışlardı. Aslında yarımadağa hâkim olan bu *yarıhukuksuzluk* (*semilawlessness*) olağandışı bir gelişme değil, bütün göçebe topluluklarda siyasî oluşumlar arefesinde sıkça görülen bir durumdu²⁸. Kargaşa ve buhranın sebep olduğu hercümerç ortamı Türkmenleri bir başka beklenti, başına buyruk hareket eden "kahraman"lar (*beg*'ler) içinden, parçalı ve birbirine düşmüş topluluğu derleyip

ss. 121-146; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980; Cahen, *Giriş*, 38 vd.; Cahen, *La Turquie*, 49-54; F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1990; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 103 vd.; Ali b. Salih el-Muhaymid, *el-Dânişmendiyân*, İskenderiye, 1994; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, 428, 432; Gülay Ögün-Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *Belleten*, 230 (1997), ss. 67-92.

²⁴ Komnena *yağma*'nın bir "Türk âdeti" olduğunu kaydeder (Komnena, 484). Halife, Tuğrul *beg* (1040-1063)'e gönderdiği mektupta şöyle bir ifade kullanıyordu: "...Müminlerin başına kafirleri (göçebe Türkmenleri) geçirmekten çekinmelisiniz". Hiç şüphesiz bu ifade, yerleşik zihniyetin Türkmenlere bakışını yansıtmaya bakımından oldukça manidardır. İran hâkimi Tuğrul *beg* gönderdiği cevapta ise şu ifadeleri kullanır: "Ben dürüst hareket için dikkat ediyorum. Şayet yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorlarsa buna karşı ne yapabilirim?" (Bar Hebraeus, 302). Bu sözler, açlığın ve buhranın Türkmenleri *yağma*'ya sevkettiğinin içlerinden biri tarafından dile getirilmesidir. Yine aynı müellif Tuğrul *beg*'in Balad şehrinin yağmalanmasına mücade etmesinin gerekçesini şöyle naklediyor: "Hazinelerimizin boş olduğunu, beraberimizde olan kimselerin aç kalmak yüzünden bizi tazyik ettiklerini ve *yağmakâr*'lıktan başka bir suretle yiyecek bulmanın imkânsız olduğunu görüyorsunuz. Bu akşam gidiniz, şehrin büyük küçük ahalsini getirerek evlerinden ne almak mümkün ise hepsini alınız. Bunun üzerine Türkmenler de şehre girerek ne var ne yok *yağma* ettiler" (Bar Hebraeus, 309). İşte benzer bir durum bu kez Küçük Asya'da yaşanıyordu.

²⁵ Polat, 62-4.

²⁶ *Oğuz Destanı*, 34. *Kabilevi siyasî birlik*'in (*nomadic state*) en önemli geliri içerden ve dışardan aldığı *harac* (*tribute*)'dır bkz. Di Cosmo, 24 vd.

²⁷ Brosset, 348; Mateos, 107-8; Komnena, 118, 124, 347, 440, 442, 480-1, 514-5.

²⁸ Bütün buhranlardan sonra mutlaka bir siyasî birlik teşekkül etmeye de her siyasî oluşumun öncesinde bu tür buhranlar mutlaka yaşanıyordu bkz. Di Cosmo, 14-5.

toparlayacak, güçlü ve *karizmatik* lider beklentisi içine de sokmuştu. Nitekim çok geçmeden bu beklenti gerçekleşti ve Bitinya havalisinin hâkimi (*beg*'i, upkı Tuğrul *beg* gibi), Türkmenler arasında şöhret bulmuş Selçuk soyundan gelen Kutalmış oğlu Süleyman, yarımada *beg*'ler hâkimiyetinin en zayıf olduğu bir bölgede cazibe alanı oluşturup diğer *beg*'leri de *pirumus inter pares* olarak etrafında toplamayı başardı. Böylece Batı Asya'da bir *kabilevî siyasî birlik* daha teşekkül etmiş oldu²⁹.

²⁹ Kutalmış oğlu Süleyman'ın ismine ilk kez 1072'de, Alparslan'ın ölümü ve Melikşah'ın tahta geçtiği sıralarda, Fırat havzasında rastlanıyor (Sevim-Merçil, 421). 1074-75'den önce ise Bithinya havalisindedir (*Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Ankara, 1988, 16). Süleyman'ın bu bölgedeki faaliyetleri tarihçilerin bir kısmı tarafından "devlet kurma" şeklinde algılanmıştır (Turan, *Türkiye*, 54; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 117). Hâlbuki o bu tarihlerde *beglik*'ini güçlendirerek *kabilevî siyasî birlik* haline getirme mücadelesi veriyordu. Bu çalışmada Türkiye'de teşekkül eden *beglik* ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin teşekkülüyle ilgili kesin bir tarih vermemeye özen gösterilmiştir. Bugüne kadar, yerleşiklerin kurmuş olduğu bir devletin kuruluş tarihini tespit eder gibi meseleye yaklaşan tarihçilerin Türkiye'de teşekkül eden *beglik* ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin oluşumuyla ilgili kesin tarihler üzerinde uzlaşmamasının altında, bu siyasî birliklerin *kabilevî* niteliklerini göz önünde bulundurmamaları yatmaktadır. *Beglik*'lerin ve *kabilevî siyasî birlik*'lerin teşekkülüne dair kesin bir tarih vermek neredeyse imkânsız görünüyor. Çünkü o çağda yaşayan vak'anüvistler dahi bu konuda kesin tarihler veremiyorlar. Bu meseleyle ilgili tarihi metinlere müracaat edildiğinde müelliflerin genelde suskun kaldıkları ya da duydukları haberlere kendilerince anlamlar yükleyerek tahmini tarihler verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu malûmat, kaynak yönelimli çalışmalar yapan tarihçileri de yanılgıya sevketmektedir. O halde tarih tespitine yoğunlaşmak yerine, burada oluşan siyasî yapının niteliği üzerinde durmak daha anlamlı görünmektedir. İç Asya'daki *kabilevî* anlayış Türkmenlerle birlikte Küçük Asya'ya da taşınmıştır. Çünkü İç Asya'da *kabilevî siyasî birlik* (*tribal confederation*)'i kuran lider ve onun kabilesi diğer kabile ve liderler içinde ayrıcalıklı bir konuma yükselerek önce iç bütünlüğü sağlar ve daha sonra da dışarıda kalan kabileleri birliğe gönüllü veya zorla dahil eder. Bu liderin ölümünden sonra ise aynı soydan gelen biri onun yerini alır. Eberhard bunu *Türk tipi organizasyon* (*Turkish type of organization*) olarak tanımlar bkz. Eberhard, *Conquerors*, 116-7. Benzer özellikler, 1071'den sonra Küçük Asya'da teşekkül eden siyasî birlikler de vardır. Göçebelerin siyasî birlikler oluşturmaları ve bunların oluşum süreci oldukça karmaşıktır. Muhtelif siyasî teşekküller mevcut olmakla birlikte, genelde bunlar üç başlık altında mütalâa edilebilirler: Birincisi, göçebe toplulukların içinden bir *kabilevî siyasî birlik*'in çıkması. Buna İç Asya'da teşekkül etmiş *kabilevî siyasî birlik*'lerin bir kısmı örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, göçebelerin ayrı bir devlet altında yaşayan yerleşikleri kendilerine tâbi kılıp *harac*'a bağlayarak siyasî birlik oluşturmaları. Buna, Batı Asya'da Moğolların oluşturduğu siyasî birlik örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak da göçebelerin mevcut siyasî yapıyı ortadan kaldırıp yerleşik bir topluma boyun eğdirerek orada yeni bir *kabilevî siyasî birlik* oluşturmaları ve bu siyasî birlik altında göçebelerle yerleşiklerin kısmen ayrı fakat ortak bir hayat sürmesidir. Selçukluların oluşturdukları *kabilevî siyasî birlik*'ler bu sonuncusuna örnek gösterilebilir. *Kabilevî siyasî birlik*'lerin oluşumları ve bu konudaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. *The Early State*, ed. Henri J. M. Claessen; Peter Skalnik, The Hague, 1978. Bu çalışmanın birinci ve üçüncü kısımlarının Türkçe tercümesi yapılmıştır bkz. *Erken Devlet*, der. Henri J. M. Claessen; Peter Skalnik, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 1993; Sencer Divitçioğlu,

Bu, gücünü İran'daki siyasî birliğe muhalif Türkmenlerden alan ilk *kabilevî siyasî birlik* idi. *Göçebeleşme*'nin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, bir *kabilevî siyasî birlik*'in teşekkülünden sonra, bünyedeki gayrimemnun göçebelilerin tepki olarak hâkimiyet alanının hemen dışında, başka bir *kabilevî siyasî birlik* oluşturması sıkça görülen bir durumdu ve bu kez buna Bithinya havalisinde şahit olunuyordu³⁰. Teşekkülün, Selçuklu hâkimiyetinin en zayıf olduğu batı uc'unda bir yerde ortaya çıkmış olması da bu görüşü destekler mahiyettedir.

Konjontür de bu *siyasî birlik*'in oluşum ve gelişmesine uygundu. Nitekim Bizans imparatoru VII. Mihail (1071-1078), hemen yanı başında cereyan bu hadiselere seyirci kalmayıp, Süleyman'ın en büyük hasmı sultan Melikşâh (1072-1092) ile birlik olup, onu daha palazlanmadan ortadan kaldırebilirdi. Fakat hadiseler çok farklı gelişti. Şimdi Bizans'ın içine düştüğü karışıklıkları bir yana bırakarak, gelişmeler ve bunu hazırlayan şartlar üzerinde de biraz durmak gerekiyor.

Karizmatik bir lider olan Süleyman'ın, çevresinde olup bitenlere süratle intibak edip, önemli çıkışlar yapması onun aynı zamanda kıvrak bir zekâyâ da sahip olduğunu gösteriyor. Fakat *sultan* ünvanını alışından tutun da, Batı Asya'da cereyan eden siyasî ve dinî araçları ustaca kullanmasına kadar pek çok karmaşık hadisenin arasından sadece zekâsıyla sıyrılmış olduğunu düşünmek de oldukça güç. O hâlde hadiselerin iç yüzünü anlayabilmek için öncelikle siyasî *konjontür*'e göz atmak gerekiyor. Biraz geriye gidip, Hasan-kale savaşının sonucunda, 1049'da İran Selçukluları ile Bizans arasında yapılmış bir antlaşmaya bakılacak olursa, bu antlaşmanın oldukça önemli ipuçları ihtiva ettiği görülecektir. Savaştan yenik çıkan imparator, Bizans'ın merkezinde daha önceleri inşa edilmiş, fakat o sırada harap durumda olan camiin tamir edilmesi, Fatimî Devleti adına okunan hutbenin Bağdat Abbasi

"Türk Bütüncül Erken Devleti (İ.S. 552-744)", *Toplum ve Bilim*, 43-44 (1988), ss. 77-89; A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, trans. Julia Crookenden, Cambridge, New York, 1989, 228-302; S. Divitçioğlu, "Doğu (Kök) Türk Konfederasyonu: Gözden Geçiriş", *Tarih ve Toplum*, 84 (1990), ss. 49-52; Di Cosmo, 8-26. İran Selçukluları başta olmak üzere Batı Asya'da kurulmuş bütün Türkî idareler *kabilevî* yapıdan neşet etmiştir. Köprülü İran'daki Selçuklu Devleti'nin "kabilevî [tribal] bir devlet"ten neşet ettiğini, Samani ve Gazneli tesiri altında, siyasî ve idarî ananeleri ile "İslâm İmparatorluğu"na dönüştüğüne ilk dikkat çekenler arasındadır (Köprülü, "Osmanlıların Etnik Menşei Meseleleri", 241). Bu siyasî birliklerin *kabilevî* bir yapı içinden neşet ettiğini Kafesoğlu da ima etmektedir bkz. Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti", 3, 14-17.

³⁰ Di Cosmo, 16.

Halifesi ve Tuğrul *beg* adına okutulması şartlarını kabul etmiş, Selçukluların talep ettiği yıllık vergiyi ödemeyi ise reddetmişti³¹. Antlaşma şartları dikkatle incelendiğinde ise olayların seyrinde iki şeyin; iki büyük dinin temsilcileri, yani İslâmı temsil ettiğini iddia eden Bağdat Halifeliği ile Hristiyanlığı temsil ettiğini iddia eden Bizans imparatoru arasındaki gizli çekişmeyle, Bağdat Halifeliğine karşı Şii Fatimî Halifeliği'nin Bizans ile yapmış olduğu ittifakın ne kadar etkin olduğu hemen farkedilecektir. Halife, müttefiki Tuğrul *beg*'e güvenerek Bizans'a, en büyük hasmı Fatimîlerin aleyhine olan şartları dayatarken, hem güç gösterisinde bulunuyor hem de Fatimîleri zayıflatmaya çalışıyordu. Aslında Tuğrul *beg* bu mücadelenin baş aktörü değildi. Çünkü Türkmenler Batı Asya'ya sadece *il* tutmak gayesiyle göçetmişler, fakat kendilerini bir anda bu karmaşık siyasî ve dinî çekişmelerin ortasında bulmuşlardı. Oldukça önemli *harac* şartının kabul edilmiş olmamasına rağmen, Tuğrul *beg*'in o anda elle tutulur bir getirisi olmayan şartlar üzerinde antlaşmaya varmış olması, onun bu antlaşmayı kendi adına değil de Halife adına yürütmüş olduğunu ortaya koyuyor. Fakat antlaşmanın Halife adına yürütülmüş olması, Tuğrul *beg*'in bu antlaşmadan hiçbir şey elde etmediği anlamına gelmiyordu. Zira maddî bir çıkarı olmasa dahi Halifelik ile Bizans arasındaki bu ince siyasî manevralara uygun davranmak onun yerleşikler nazarındaki itibarını ve gücünü artırdı. Bu başlı başına önemli bir gelişmedir. Yerleşiklerin, soyut bir zemine oturttukları ilişkiler dünyasına artık Selçuklu *elit*'i de intibak etmiştir.

Buraya kadar anlatılan hadiselerin asıl ilgi çekici yönü, benzer bir ilişkinin bir süre sonra Bizans imparatoru ile Kutalmış oğlu Süleyman arasında kurulacak olmasıdır. Nitekim XI. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Kutalmış oğlu Süleyman, Bizans merkezinin oldukça yakınındaki bölgelerde bağımsızca hareket etmeye başladı. Muhtemelen Bizans merkezinden de dikkatle izlenen, ilk bakışta aleyhte gibi görünen bu gelişmelere Bizans büyük bir tepki göstermedi. Bunu iki sebebe bağlamak mümkün, ya İran Selçuklu Devleti'ne karşı yeni bir gücün teşekkülü Bizans'ın işine geldi ve bu yüzden bir tepki göstermedi ya da iç ve dış meselelerle boğuşmaktan tepki gösterme fırsatı bulamadı. Sebep ne olursa olsun gelişmeler Kutalmış oğlu Süleyman'ın bölgedeki gücünü daha da artıracak şekilde seyretti. Doğudan Nikephoros Botaneiates, imparator VII. Mikhail'e isyan başlattı. Bunun üzerine Mikhail Kutalmış'ın oğullarından yardım istedi. Botaneiates, Süleyman ve

³¹ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 49-50.

adamlarının elinden zor kurtuldu. Fakat Er-basgan'ın³² devreye girmesiyle bu defa Botaneiates'e destek verdiler. Çok geçmeden Nikephoros Botaneiates (1078-1081) istediğini elde etti ve imparator ilân edildi³³. Süleyman ile Bizans imparatorları arasındaki dostane ilişkiler böylece başlamış oldu. Bizans'ın merkezindeki taht mücadeleleri hem Süleyman'ın konumunu hem de Bizans Devleti ile olan ilişkilerini güçlendiriyordu. Çok geçmeden doğudan bu defa Nikephoros Melissenos isyan başlattı ve 1080 yılı sonunda İznik (Nikaia)'de imparatorluğunu ilân etti. Süleyman bu kez Melissenos'u destekledi. Melissenos bu iyiliğin karşılığı olarak ona muhkem surlarla çevrili önemli şehirlerin kapılarını açtı³⁴. Bunların arasında siyasi birliğin üs'sü hâline gelecek İznik de vardı³⁵. Bu başarıları onun Türkmenler nazarındaki itibarını daha da artırdı, öyle ki yeni katılım ve ilhaklarla birlikte kısa bir süre içinde Kilikya'dan Marmara denizine kadar geniş bir bölgenin tamamını hâkimiyeti altına aldı. Böylece o Bizans'ın geleneksel siyaseti içinde yerini almakla kalmadı, yarımada önemli bir güç hâline de geldi.

Selçuklu-Bizans ilişkilerinin dostluk zemininde yürümesinde Bizans imparatorlarının payı büyüktü. Göçebe Türklerin liderleriyle uzun zamandan beri içli dışlı olan imparatorlar, Türkmen *beg*'leriyle iyi ilişkiler kurarken hiç zorlanmadılar. Süleyman ve haleflerinin asıl hedefinin Bizans olmaması da bu ilişkinin ömrünü uzattı. İlk Selçuklu *sultan*'ları Bizans'a hiçbir zaman gerçek bir hasım gibi yaklaşmadılar. Kutalmış oğlu Süleyman gibi I. Kılıç Arslan'ın da Bizans ile değil de doğudaki *ildaş*'ları ile mücadele ederken ölmesi (1107) bunu açıkça ortaya koyuyor. Bizans'ın doğu siyaseti ile Süleyman'ın hâkimiyet telâkkisi örtüştüğünden, onu *sultan* olarak tanıyan ilk devletin Bizans olmasına da şaşırılmamak gerekir. Tuğrul *beg* ile Halife arasında kurulmuş olan çıkar ilişkisinin bir benzeri Süleyman ile Bizans arasında kuruldu.

³² Süleyman ile Botaneiates arasındaki ilişkinin asıl mimarı, Alp Arslan (1063-1072) ile arası açılınca Bizans'a ilüca eden (1069/1070) ve Bizans Devleti'ndeki iç çekişmelere karşın Er-basgan (Krisokulos) idi. Er-basgan hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 5-9 Eylül 1990*, Ankara, 1994, II, 709-11.

³³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1991, 322; Cahen, *La Turquie*, 13.

³⁴ Sevim ve Merçil, Melissenos'un Süleyman'a yardımı karşılığında Ankara (Ankyra) ve Denizli (Laodikeia) yöresindeki şehir ve kaleleri verdiği belirtilmektedir bkz. Sevim-Merçil, 423.

³⁵ Ostrogorsky, 323; Cahen, *La Turquie*, 13; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 106. Kutalmış oğlu Süleyman'ın İznik ve civarını 467/1074-75'de ele geçirdiğine dair de bir rivayet vardır (*Azimi Tarihi*, 16).

Fakat Süleyman bununla da yetinmeyip bir adım daha atarak, Bağdat'a karşı Mısır'daki Şii Fatimî Halifesi, İran Selçuklularına karşı da Şii Trablusşam Emiri ile ittifak edip *sultan* ünvanıyla, yanına *vezir*'ini de alarak hasımlarıyla mücadele etmek için doğuya doğru hareket edecektir³⁶.

Onun, asırlardır sürüp giden, artık kurumsal hâle gelmiş her türlü çıkar çatışmalarının arasından, siyaset araçlarını yerli yerinde kullanarak sıyrılmada, kaynakların *vezir* olarak zikrettiği, yerleşik geleneğin mensubu, bölgedeki siyasî dengeleri çok iyi bilen *danışman*'ı Hasan b. Tahir'in katkısını da unutmamak gerekir. Süleyman'ın Hasan b. Tahir ile ilişkiye nasıl geçtiği bilinmiyor. O, Süleyman ile iletişim kurabilmek maksadıyla Şii Fatimi Halifesi ya da Şii Trablusşam Emiri tarafından gönderilmiş olabileceği gibi, yerleşiklerle ve siyasî merkezlerle ilişkilerini düzenlemesi için bizzat Süleyman tarafından da görevlendirilmiş olabilir. Kesin olan şu ki *sultan*, siyasî birliğin en önemli üyesi bu sadık dostunu hayatının sonuna kadar yanından hiç ayırmamıştır³⁷.

Bir *danışman*'ın öncelikli görevi, *beg* veya *sultan* ile dillerini bilmediği halkı arasında iletişimi sağlamaktır. Bu görevi en iyi şekilde yerine getirebilmesi için Türkçenin yanında yerleşik halkın konuştuğu dilleri de konuşabilmesi ve hatta yazabilmesi gerekiyordu. Bu yüzden görev genellikle, ahaliyi iyi tanıyan ve Türkçe konuşabilen yerli halktan birine veriliyordu. Süleyman'ın halefleri de yerleşiklerle daha iyi ilişki kurabilmek maksadıyla bu görevi onlardan birine vermişlerdir. Küçük Asya'nın yerlisi mühtedî İhtiyarüddîn Hasan b. Gavras, uzun bir süre (1146-1189) I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1155-1192)'a *danışmanlık* yapmıştır³⁸. Hasan b. Gavras'ın danışmanlık yapmaya başladığı dönemle, Selçuklularla yerli halk arasındaki yakınlaşmanın başladığı dönem neredeyse birebir örtüşmektedir. Yerleşik geleneğin mensubu bu *danışmanlar*, Türkmenlerin oluşturdukları siyasî birliklerin her zaman vazgeçilmez bir unsuru olmuşlardır. Türkmenler Batı Asya'nın siyasî dilini onlar vasıtasıyla tanımışlardır. Başlangıçta hâkimlerle halk arasında iletişimi sağlamakla görevli olan bu *danışmanlar*, zamanla siyasî birlik içinde daha da etkin hâle gelerek, göçebe geleneğin hakimiyetindeki *kabilevî siyasî*

³⁶ Sibt İbnü'l-Cevzi, 171; Cahen, *Giriş*, 28, 30; Sevim-Merçil, 421, 424.

³⁷ Turan, *Türkiye*, 75-6; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, 120, 124, 130-1.

³⁸ C. Cahen, "Une Famille byzantine au service des seldjuquides d'asie mineure", *Polychronion Festschrift für F. Dölger*, Heidelberg, 1966, ss. 145-149.

birlik'lere yerleşiklerin ve yerleşik zihniyetin nüfuz etmesine ve idare ile yerleşik halk arasındaki gerginliği yumuşatarak da siyasi yapıdaki değişimin başlamasına ön ayak olmuşlardır.

Bu genel bakıştan sonra tekrar Kutalmış oğlu Süleyman'ın başında bulunduğu siyasi birliği incelemeye dönmek, eğer bu siyasi yapı *kabilevi* nitelikte idiye, öncelikle onun ve haleflerinin *sultan* ünvanını kullanmalarının nasıl yorumlanabileceği üzerinde durmak gerekiyor.

Bu unvana 1080'den sonra ilk kez bir Bizans kaynağında rastlanıyor. Anna Komnena, Süleyman'ın Antiokheia seferine çıkmasıyla ilgili haberleri naklederken ondan, "sultan san'ını takınmış Emir Süleyman" olarak bahseder³⁹. Müellifin ifadeleri diğer gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, Süleyman'ın *sultan* ünvanını kendiliğinden benimsediği, doğuya sefere çıkmadan önce kullanmaya başlamasının bir tesadüf olmadığı, çünkü onun bu ünvanı bir meydan okuma aracı olarak gördüğü daha iyi anlaşılacaktır⁴⁰. Bu

³⁹ Komnena, 124; Cahen, *Giriş*, 36. Selçuklu *beg*leri kendilerini *sultan* olarak tanımladıkları için bu çalışmada ünvan onların kullandığı şekilde kullanılmış ve bu özel kullanımı vurgulamak için de italik olarak yazılmıştır.

⁴⁰ Cahen, *melik* ve *sultan* gibi ünvanların sık sık biri birinin yerine kullanıldığını ve karıştırıldığını, hatta bu yanlış kullanıma sadece Türkiye'de değil başka yerlerde de rastlandığını; Nureddin için de *melik* ünvanının kullanıldığını belirtmiştir (Cahen, *La Turquie*, 179). Üstelik bu ünvan sanıldığı gibi sadece yerleşik devletin başındaki kişiye verilen bir ünvan değildi. *Uc* bölgelerinde Bizans'a karşı mücadele eden Türk *beg*'lerine, daha Abbasiler zamanında *emir*, *melik* ve hatta *sultan* ünvanlarının verildiği bilinmektedir bkz. Yinanç, *Türkiye*, 21. Aslında İslâm kaynaklarının gözüyle bakıldığında, *uc*'da Haçlılara karşı mücadele eden herkes, her ne için savaşıyor olursa olsun, zihinlerinde "cihad" fikri ile yoğrulmuş Müslüman müelliflerin nazarında en üst ünvanlara lâyıktı. Hatta Müslüman müverrihler Selçuklu *sultan*'ları için bu ünvanı daha önce değil de Selçukluların Haçlılarla mücadeleye giriştiği XII. yüzyıldan itibaren kullanmaları (Cahen, *Giriş*, 36, dipnot 71), da tesadüf değildir. Devrin müverrihleri buradaki *devlet*'i ve onun *sultan*'ını görmek istedikleri şekilde görmüşler ve bu bakış açısı bugünkü tarihçilerin bakış açısını da belirlemiştir. Sultanlık tartışmaları için bkz. Turan, *Türkiye*, 64; Cahen, *Giriş*, 36. Geçmişte temel islahalara farklı anlamlar yükleme veya yanlış kullanımına dair örnekler bununla sınırlı olmayıp daha başka örnekler de mevcuttur. Nitekim 1175'den itibaren İslâmî sikkeler örnek alınarak darbedilmeye başlanan *dirhem* ve *dinar*'larda bu islahalar birbirine karıştırılmış, yaklaşık 580/1184-5'den 613/1216-7'ye kadar *dirhem*'e *dinar* *dinar*'a *dirhem* denmiş olabilir (Raymond J. Hebert, "The Metrology of the Coinage of the Seljuqs of Rum", *Res Orientales*, 2 (1990), 155. İsmail Galip bunun hatadan kaynaklandığını belirtir (İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye*, Ankara, 1971, 4, 7). Antik dönemde *denarius* gümüş sikke için de kullanılan bir tabirdi (Charlton T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1993, 545). İslâmî formda darbedilmiş olmakla birlikte, bu sikkelerin yerel tabirlerle adlandırılmış olabileceği gibi bu tabirler birbirine karıştırılmış da olabilir. Buna henüz bir açıklama getirilebilmiş değildir.

meydan okumayı, bir başka unvanla değil de ısrarla *sultan* unvanıyla yapmış olması da oldukça manidardır. İçinden çıktığı toplumun dilini değil de Batı Asya'nın siyasî dilini seçmesi, Selçuklu *elit*'inin zahiren de olsa Batı Asya *hāvāssı*'nın bir parçası olmaya daha baştan hazır olduğunu gösterir. Fakat bu hızlı uyum kabiliyetine, *sultan* ünvanını kullanmalarına, yanlarında *vezir* ünvanıyla yardımcıları bulundurmalarına ve kendi adlarına sikkeler darbettirmelerine bakarak, bu siyasî birlikleri, *batuasya geleneği*'ne göre teşkilatlanmış birer "devlet" olarak görmek cevaplanamayacak yeni sorular gündeme getirir. Çünkü *batuasya devlet geleneği*'nde *sultan*, kurumsallaşmış, bürokratik bir siyasî yapı üzerinde oturur. Şayet 1175 öncesinde yarımadada böyle bir yapı var idiye, buna dair hiçbir malûmatın bize ulaşmamış olmasını sadece kaynakların yetersizliğine bağlamak tatmin edici bir açıklama olamaz⁴¹. O hâlde Süleyman ve haleflerinin, *batuasya geleneği*'ne has ünvan ve simgeleri kullanmakta ısrarcı olmalarını, 1175'lere kadar dışa yönelik bir meydan okuma, güç gösterisi ve siyasî bir mesaj olarak yorumlamak daha uygun görünmektedir. I. Kılıç Arslan Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar ile savaşmaya karar verdiğinde *sultan* ünvanını kullanmıştı⁴². I. Mesud, bir yüzünde tamamen geleneksel Bizans figürleri, diğer yüzünde ise sultan Sencer'in kullandığı "es-sultānu'l-muazzam" ibaresinin bulunduğu bir bakır sikke (*fels*) darbettirmişti⁴³. Onun özellikle sultan Sencer'in kullandığı ünvanın

⁴¹ Ayrıca bu devri çalışmaya başladığımda bir türlü cevabını bulamadığım "neden o devirden bize çok az belge kaldı" sorusuna, bugün onlara içerden bakanların dillendirdiği "göçebeler belgelere ihtiyaç duymaz ki" sözünün kısmen cevap olabileceğini düşünüyorum. Hatta XIII. yüzyılın sonlarına doğru "sultanların işlerini" kaleme alan İbn Bibi'nin, eserini neden XII. yüzyılın sonlarından itibaren başlattığını açıklarken, "önceki dönemin olaylarının oldukça karmaşık olduğu ve haberlerin de sahih olmadığı" şeklinde mazeret ileri sürmesi de bir tesadüf değildir (İbn-i Bibi, *El-Evāmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara, 1956, 11; İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'îye fi'l-umuri'l-Ala'îye (Selçuk nama)*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, I, 29). Aslında İbn Bibi birtakım önemli bilgilere ulaşmış olmasına rağmen, yerleşik zihniyetin mensubu olarak kafasındaki *sultan* imajıyla sözünü ettiği karanlık dönemin *sultan*'ları hakkındaki haberleri örtüştüremeyerek haberlerin sahih olmadığı zannına kapılmış olması kuvvede muhtemeldir.

⁴² Cahen, *La Turquie*, 178-9. Ünvanlar bu dönemde *batuasya devlet geleneği*'ndeki "tanrının gölgesi/ zıllullah fi'l-arz" anlamında kullanılmamıştı.

⁴³ Johann-Christoph Hinrichs, *Münzen der Seltschuken Anatoliens*, Bremen, 1992, 91. Bir yüzüne İslâmî ibare, diğer yüzünde yerel sikkelerin figürlerinin hakkedildiği diğer Türkmen *beg*'leri tarafından darbettirilen sikkeler için bkz. William F. Spengler; Wayne G. Sayles, *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, Wisconsin, 1992, I,II. Ayrıca I. Mesud'un darbettirdiği sikke için bkz. Muharrem Kesik, *Sultan I. Mesud Devri Türkiye Selçukluları Tarihi (1116-1155)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, 96.

aynını kullanması bir tesadüf değildir ve meydan okuma zihniyetinin hâlâ devam ettiğini gösterir. Bu kadar heybetli bir mesajı diğer yüzünde Bizans figürleriyle bezeli basit bir bakır sikke yoluyla iletmeye çalışması, I. Mesud'un fiilî konumu ile olmak istediği konumun çelişmesini yansıtmakla kalmıyor, *batıya geleneği*'ne has bu ünvanı henüz içselleştiremediğini de gösteriyor. II. Kılıç Arslan'a gelindiğinde ise durum biraz farklılaşmaktadır. O bu ünvanı, darbettirdiği gümüş ve altın sikkelerin dışında Konya Alâüddin Camii minber kapısına haksettirdiği bir kitabede de kullanmıştır⁴⁴. Ünvanın, II. Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti altındaki bir mekânda, sabit bir zemin üzerine kazınmış olması, bu kullanımı öncekilerden ayırmakta ve mesajın dışarıdan çok içe, başka bir deyişle tebaaya yönelik olduğunu, kitabede geçen "...seyyidu selâtinil-Arap ve'l-Acem..." ifadesi ise II. Kılıç Arslan'dan itibaren Selçuklu sultanlarının "sultan" ünvanını artık içselleştirdiğini ve Batı Asya'da kullanılan anlamında kullanmaya başladıklarını ortaya koymaktadır. II. Kılıç Arslan artık burada sadece Türkmenlerin *beg*'i değil, göçebe ve yerleşik Arap ve Arap olmayan herkesin "sultan"ıdır. Ayrıca ifadeler kitabenin, *kabilevî siyasî birlik*'in en güçlü, fakat aynı zamanda büyük bir değişim geçirmeye başladığı 1175'den sonra yazılmış olma ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Bütün bunların dışında ayrıca 1086'da Süleyman'ın ölümünden sonraki gelişmeler de bu siyasî birliğin *kabilevî* esaslar üzerine oturmuş olduğunu gözler önüne serer. Çünkü herhangi bir *kabilevî siyasî birlik*'in başındaki *karizmatik* lider öldüğünde, yeri aynı soya mensup biri tarafından doldurulmaz ise çok kırılğan bir yapısı olan siyasî birlik hızla dağılma sürecine girer. Nitekim Süleyman'ın ölümünden sonra hemen onun yerini alacak biri çıkmadığından *kabilevî siyasî birlik* kısa sürede dağıldı ve *beg*'ler, hâkimi oldukları

⁴⁴ "...sultanu bilâdi'r-Rum ve'l-Ermen..." Detaylı bilgi için bkz. M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 5 (1962), 29; Cahen, *La Turquie*, 179. Oral, Aksaray Ulu Camii'nin minberindeki tarihsiz bir kitabeyi "...Mesud b. Kılıç Arslan..." ifadesine istinaden I. Mesud dönemine tarihlemektedir. Fakat bu kitabede başta "fi eyyâmi's-sultan..." ibaresi bulunmakla birlikte devamında "...meliku bilâdi'r-Rûm ve'l-Ermen..." ifadesi yer almaktadır (Oral, 26). Bir takım belirsizlikler sebebiyle I. Mesud'a ait olduğu varsayılan kitabenin daha detaylı bir incelemeye tâbi tutulması gerekmektedir. Fakat I. Mesud'a ait olan ibarede "melik", II. Kılıç Arslan'a ait olanda ise "sultan" ünvanının bulunması oldukça ilgi çekicidir. Uzunçarşılı Aksaray Ulu Camii minberinin Karamanoğulları devrine ait olduğunu belirtmiştir bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, 235, res. 10. I. Yine Konya'daki Alâüddin Camii minberindeki bir kitabeden bu camii ilk banisinin I. Mesud olduğu kabul edilmektedir (Oral, 29). Fakat bu kitabede ne "melik" ne de "sultan" ünvanı kullanılmıştır.

bölgelere çekilerek tekrar müstakil *beglik*'ler oluşturdular⁴⁵. Bu durumu çok iyi bilen Melikşâh dağılma sürecini hızlandırmak ve batı ucundaki hasımlarını birbirine düşürerek bertaraf etmek için bir süre Süleyman'ın oğullarını gözetim altında tuttu. Fakat I. Kılıç Arslan bir yolunu bulup, babasının hâkim olduğu bölgeye geçmeyi başardı ve dağılan *beg*'leri biraraya toplamak için tekrar mücadele etmeye başladı.

Bu arada, bir başka güçlü ve *karizmatik beg* (Danişmend?) öncülüğünde yeni bir *kabilevî siyasî birlik*'in teşekkülüne tanık oluyoruz. Danişmendlilerin ortaya çıkışı hakkında sarih bilgiler olmamakla birlikte, ailenin adı 1095'e doğru duyulmaya başlar⁴⁶. Muhtemelen Danişmend, önceleri Süleyman'a tâbi bir *beg* iken, ölümünden sonra onun *kabilevî siyasî birlik*'inden koparak önce kendi *beglik*'ini daha sonra da *kabilevî siyasî birlik*'ini oluşturdu. Böylece yarımada bir *kabilevî siyasî birlik* bünyesinden ilk kez yeni bir *kabilevî siyasî birlik* çıkmış oldu.

Dikkatle bakıldığında Selçuklular ile Danişmendlilerin toplumsal, dolayısıyla siyasî yapılanmalarının tamamen birbirine benzediği görülecektir. Her iki siyasî birlik de gücünü göçebe ve yarıgöçebe hayat süren Türkmenlerden alıyordu. Yine her ikisi de hâkimiyetini, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde değil insanlar üzerine kurmuştu. Ayrıca sabit bir merkez (payitaht) fikri olmadığı için bütün *kabilevî siyasî birlik*'lerde olduğu gibi Selçuklular ve Danişmendliler de konjonktürel olarak uygun şehirleri hareket üs'sü olarak kullanmışlardır. Selçuklular ilk önce İznik'i daha sonra Konya (Ikonion)'yı ve hatta II. Kılıç Arslan Aksaray'ı,⁴⁷ benzer şekilde Danişmendliler ilk önce Sivas (Sebasteia)'ı, daha sonraları Niksar (Neokaisareia)'ı ve Malatya (Melitene)'yı üs olarak kullanmışlardır.

Danişmendliler Selçuklular tarafından mağlup edilinceye kadar, hâkimiyet mücadelesi bu iki siyasî birlik arasında devam etti. Öyleki Haçlılarla mücadele Selçukluları zayıf düşürünce hâkimiyet bir müddet Danişmendlilerin eline geçti. Hatta bir süre Selçuklular da onlara tâbi oldu⁴⁸. I. Mesud bağımsızlığını, ancak 1134'te Emir Gazi'nin ölümünden sonra kazanabildi⁴⁹. Selçukluların Haçlıların yerleşik düzendeki, Danişmendlilerin ise göçebe

⁴⁵ Komnena, 196-7.

⁴⁶ Cahen, *La Turquie*, 16.

⁴⁷ Turan, *Türkiye*, 233.

⁴⁸ Cahen, *La Turquie*, 16-29.

⁴⁹ Kesik, 93.

düzendeki ordusuna karşı yapmış olduğu mücadele kendine tâbi Türkmen topluluklarını askerileştirmiş, böylece ihtiyaç anında büyük bir ordu teşkil edebilecek güce ulaşmışlardı. Askerî gücün iktidar anlamına geldiği bir dönemde bu güç sayesinde hasımlarına karşı peş peşe kesin başarılar kazandı ve 1175'de Danişmendlileri, 1176'da da Bizans'ı hezimete uğrattı⁵⁰.

1071-1175 arasında Selçuklu siyasî yapısının niteliği ile ilgili çözümlemelerde diğer bir önemli husus da yarımadaadaki toplumsal yapı ile Süleyman'ın oluşturmuş olduğu siyasî birliğin yapısının uyum içinde olup olmadığıdır. Burada öncelikle Türkmen topluluklarının genel yapısına ve onların yerleşiklerle olan ilişkilerine bakmak gerekiyor.

Türkmenlerde, en küçük birim ailenin başındaki koca yani *beg*'den, en büyük *kabilevî siyasî birlik*'in başındaki *beg*'e kadar katı bir hiyerarşik yapı hâkimdir⁵¹. Bütün işler, sözlü olarak nesilden nesile aktarılan *töre*'ye göre yürütülüyordu. En küçük göçebe birliği (aile)'nden en büyüğüne kadar *töre*'nin gözetimi ve uygulanması *beg*'lere aitti⁵². Onlar için *töre* her şeyden, hatta sonradan mensubu oldukları dinin şer'i hükümlerinden bile daha önemliydi⁵³. Dış dünya ile ilişkilerini kuralsızlık ve anlık çıkarlar üzerine oturturken, kendi içlerinde ise *töre*'nin belirlediği tavizsiz, katı kurallar geçerliydi. Düşman algılamaları da yerleşiklerinkine benzemiyordu. Aileler çocuklarına silâh kullanmasını öğretse de sanılanın aksine onları asla birer sa-

⁵⁰ M. H. Yinanç, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, III, ss. 468-479; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri*, 253-60; Abdülkerim Özeydın-M. Baha Tanman, "Danişmendliler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VIII, 469-477; el-Muhaymid, 36.

⁵¹ "Eğer birisi *beg*'e saygısızlık gösterirse, *beg* hiddetlenir, baş keser, damar deler, kan emer ve içerdi" (Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, 1991, II, 297).

⁵² *Beg*'in topluluk içindeki her türlü hadiseden haberdar olması gerekiyordu (Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgat'it-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1992, I, 227). *Beg* isterse işlenen suçtu cezalandırır isterse bağışlardı (Kaşgarlı, II, 75). Bir Türkmen *beg*'i olan Belek Gerger'i ele geçirdiğinde fakir bir yerli adamın yiyeceğini alan Türkmeni kazığa oturtarak ağır bir şekilde cezalandırmıştı ("Anonymous Syriac Chronicle", trans. A. S. Tritton, *Journal of Royal Asiatic Society*, January, ss. 69-101; April, ss. 273-305).

⁵³ A. İnan, "Yas, Töre-Türe ve Şeriat", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1991, II, ss. 222-228. Yerleşikler için sorgulanması dahi mümkün olmayan dini emirler karşısında, Türkmenlerin kayıtsız tavırları ve buna karşılık şer'i hükümlerle çatışma dahi *töre*'lerinden kopamamaları, yerleşikler için anlaşılabilir bir tutumdur. Bu yüzden Batı Asya'daki Türkmenler, sünni Müslümanlardan daima tepki almış, dinsiz olmakla itham edilmişlerdir. Hâlbuki *kitabî gelenek*'e mensup Sünni Müslümanlarla, *sözlü gelenek*'e bağlı Türkmenler arasındaki çekişmeler farklı hayat tarzına ve zihni yapıya sahip olmalarından kaynaklanıyordu ve bilinç düzeyindeki bu farklılık meseleleri çözümsüzleştiriyordu.

vaşçı olarak yetiştirmiyordu⁵⁴. Bu yüzden de ne saldırı ne de savunma amaçlı daimî bir orduya sahip değillerdi. Zorlanmadıkça ve buhran içine düşmedikçe, çatışma yerine bulunduğu ortama hızla uyum sağlama eğilimindeydiler. Onlar bu geleneksel hayat tarzlarıyla birlikte âdet ve töre'lerine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Dolayısıyla yarımadaadaki kaotik fakat kendi içinde anlamlı yapı ve zihniyet baskın olduğu için burada teşekkül eden siyasî yapılara da biçim verdi.

Bu uzlaşmacı insanlar zaman içersinde yerleşik ahaliyle de iyi ilişkiler kurdular. Ahali ilk akınların şokunu üzerinden atıp sular durulunca, bu kaotik yapının çok da kötü olmadığını, yeni hâkimlerin sandıkları gibi "tanrının bir cezası" değil, bilakis eski efendilerinin baskı ve zulmünü bertaraf eden "kurtarıcılar" olarak görmeye başladılar. Türkmenler ile kurdukları ticarî ve hısımlık ilişkileri sayesinde yarımada bir *ortakhayat* (*symbiosis*) teşekkül etti. Öyle ki Türkmenlerin en kesif olduğu Selçuklu-Bizans sınırı, yani *uc* bölgesinde yaşayan gayrimüslim ahaliyi imparator kendi topraklarına götürmek istediğinde, onlar hâllerinden memnun olduklarını iletmişler, imparator bunda ısrar edince de direnmişlerdir⁵⁵. Bu sürecin ne zaman başladığını bilmek mümkün değil, fakat bir süre sonra, otorite boşluğunun bulunduğu *uc*'lara sevk edilen asi Türkmenlerin baskıları dışında, şikâyetlerin genelde azaldığı dikkati çekmektedir. Bunun birçok sebebi vardı: Her şeyden önce *ademimerkeziyetçi* bir yapı oluşmuş ve ahaliden büyük paralar çeken mekanizma ortadan kalkmıştı. Muhtemelen daha önce ödedikleri vergilerle kıyaslandığında cüz'i denilebilecek bir *harac* karşılığında hürriyetlerine kavuşmakla kalmıyor, aynı zamanda canlarını da güvence altına almış oluyorlardı. *Yağma*'yı terkedip tabii hayatlarına dönen *beg*'ler ise, *harac* kaynağı yerleşiklere "altın yumurtlayan tavuk" gözüyle baktıkları için, onlara zarar gelmemesi için ellerinden geleni yapıyor ve Türkmenlerin baskılarını önlemeye çalışıyorlardı. Çünkü sayesinde kısa sürede zenginleşip itibar ve güç kazandıkları bu kaynağın yok olması asla işlerine gelmiyordu. Gelen *harac*'ın bir kısmını âdete uyup kendi dünyasına dönmüş sıradan Türkmenlere *üleştirirken* bir taşla iki kuş vuruyorlardı. Bu yolla çevresindekilere, göstermelik

⁵⁴ Di Cosmo, 17. Uzun süren buhran dönemi göçebe fertleri askerileştirirken buhran döneminin sona ermesiyle birlikte bu süreç tersine işler, fakat dış dünyaya karşı tabii mücadele yeteneklerini hiçbir zaman kaybetmezler.

⁵⁵ John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, trans. Charles M. Brand, New York, 1976, 26; Niketas Choniates, *O City of Byzantium*, trans. Harry J. Magoulias, Detroit, 1984, 22.

de olsa, hâlâ hamisi olduğu mesajını verirken, öte yandan onlardan aldığı destekle de merkez ve yerleşik ahali karşısında konumunu güçlendiriyordu⁵⁶. Merkeze karşı yükümlülüklerini, çağrıldıklarında maiyetindeki Türkmenlerin başına geçip orduya katularak, yerleşiklere karşı ise aldığı *harac*'ın karşılığında onları içerden ve dışardan gelecek her türlü tehlikeye karşı koruyarak yerine getiriyorlardı.

Göçebe hâkimler ile yerleşikler arasındaki bu yakınlaşma yerleşiklerin önemini artırmakla kalmadı hem siyasî birliklerin içine yerleşiklerin sızmasını hem de Selçuklu *elîtu*'nin değişimini ve böylece de *ildaş*'larına yabancılaşma sürecini hızlandırdı⁵⁷. Siyasî birliğin sağlandığı, iç ve dış çekişmelerin sona erdiği dönemlerde bu yabancılaşma daha da keskinleşecektir. Bir dönüm noktası olan 1175'den sonra yerleşik zihniyetin siyasî merkezdeki etkinliği arttıkça, sıradan Türkmenlere eskisi gibi iltifat edilmeyecek ve hatta baskı altına alma süreci başlayacaktır. Fakat bu yabancılaşma ve baskı süreci kısa vadede merkezî otoriteyi rahatlatırsa da Türkmen toplumunda buhrana ve aralarından, onların haklarını savunacak, bölünmüş topluluğu bir araya toplayacak yeni "kahraman"lar çıkmasına sebep olacaktır. İç ve dış şartların beslemesiyle de bu buhran, her şey yolunda gider gibi görünürken, anlaşılmaz şekilde, bir anda patlak veren ve önü alınamayacak hızda yayılan Türkmen destekli isyanlara dönüşecektir. Bu isyanları, *kabilevî siyasî birlik* dönemindeki Türkmen *beg*'lerinin, liderine isyan ederek müstakil bir *beglik* oluşturması veya başka bir *beg*'e veya *kabilevî siyasî birlik*'e tâbi olmasından ayırmak gerekir. Nitekim bu anlamda, bilinen en önemli isyan Babaî isyanıdır (638/1240)⁵⁸. Bu isyan yerleşik zihniyetin, yabancılaştığı, içinde serazat göçebelerin çoğunlukta olduğu kırsalı cendereye almak istemesinden kaynaklanmıştır. Güçlülük ve uzun bir sürede bastırılabilen bu isyan ve sonuçları Türkmen toplumunda izleri silinmeyen derin yaralar açmıştır.

Göçebeleşme'nin yoğun olarak yaşandığı yerlerde kabileler arası didişmeler olağandır. Siyasî birliklerin teşekkülünden sonra bu didişmeler acımasız kitallere dönüşür. Çünkü her siyasî oluşum bir süre sonra, güçlü veya güçsüz mutlaka bir muhalif zümre yaratır. Bu mücadeleler, bir siyasî birlik

⁵⁶ İbn Haldun, genel olarak göçebelerin şehirlerde yerleşip yaşayamayacaklarını, ancak içlerinden zengin olanlarının şehre intibakta güçlük çekmeyeceğini belirtir (İbn Haldun, I, 453).

⁵⁷ İbn Haldun, göçebeler arasından çıkmış "devlet adamlarının" yerleşik hayata uyum sağlarken kendilerinden önceki yerleşik hayatı taklit ettikleri tespitini yapar (İbn Haldun, I, 509).

⁵⁸ Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul, 1996.

diğerlerini hâkimiyeti altına alabilecek kadar güçlendiğinde tavsar, zayıfladığında ise tekrar nükseder ve bu durum göçebe ve göçebelik önemini yitirmeye kadar sürüp gider. Mücadele dönemlerinde kabile içi *asabiyyet* güçlendiği için *beg*'ler ile avanesi arasındaki dayanışma artar ve kendine tâbi olanları istediği gibi yönlendirir. Bu dönemlerde *beg*'ler tarafından çıkarları doğrultusunda kullanılmak Türkmenleri asla rahatsız etmez. Fakat çalkantılı dönem sona erip bir zamanlar uğruna mücadele ettikleri *beg*'lerin kendilerine yabancılaşmaya başladığını hissettüklerinde ise çok sert tepkiler gösterirler. Bu durum Selçuklu hâkimiyeti öncesinde ve sonrasında yarımada yaşamıştır. Türkmenlerle Selçuklu *sultan*'ları arasındaki ciddi anlamda ilk ihtilafın ne zaman başladığı bilinmiyor, fakat ilk ihtilaflar 1162'den itibaren su yüzüne çıkmaya başlar. II. Kılıç Arslan'ın Bizans merkezini ziyareti ve imparatorla yakınlık tesis etmesi Türkmenleri rahatsız etmiş, *sultan*'ın kendilerini temsil etmediğini göstermek maksadıyla İmparatora bir temsilci heyeti göndermişlerdi. *Sultan*'a olan güvenleri büyük ölçüde sarsılmıştı ve onun imparatorla aleylerine olacak anlaşmalar yaptığını düşünüyorlardı⁵⁹. Muhalif ve gayrimemnun Türkmenler otorite dışı *uc* bölgelere doğru çekilerek diledikleri gibi hareket edebildikleri için ilk başlarda bu ve benzer ihtilaflar büyük bir infiale dönüşmedi. Zira göçebeliliğin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde huzursuz göçebe ailelerin sığınabileceği, siyasî birliğin hâkimiyet alanları dışındaki yerler, iç gerginliklerin şiddetini büyük ölçüde hafifletiyordu. Bu bölgelerin varlığı ilk bakışta siyasî birlikler açısından bir zaaf görüntüsü verse de gayrimemnun Türkmenlerin baskılarını hafifletmesi bakımından oldukça önemliydi. Fakat Selçuklular ile Türkmenler arasındaki çekişmeler hiçbir zaman tam anlamıyla sona ermedi. Nitekim 1176'da Türkmenlerle *sultan* arasında gerilim tekrar yükseldi. Türkmenlerin desteğiyle Bizans'a karşı büyük bir zafer kazanan II. Kılıç Arslan, Türkmenlerin İmparatoru öldürme isteğine şiddetle karşı çıktı ve bununla da yetinmeyip görevlendirdiği bir muhafız birliği onu güven içinde payitahtına ulaştırdı. Onun bu tutumu uzun süredir varolan *sultan* ile Türkmenler arasındaki gerginlikte bardağı taşıran son damla oldu. Çileden çıkmış Türkmenler *sultan*'ın bu tavrına büyük tepki gösterdiler⁶⁰. *İldeş*'lerinden tek istedikleri eskiden olduğu gibi kendilerinden yana tavır almasıydı. Kimbilir belki de Çaka *beg* ile başlamış,

⁵⁹ Kinnamos, 156-8; Choniatês, 67-9.

⁶⁰ Türkmenler II. Kılıç Arslan'ın imparator ile sulh yaptığını duyunca büyük tepki göstererek küfürler yağdırmış ve onu hainlikle suçlamışlardı. Mağlup imparator *sultan*'ın görevlendirdiği nazırlar refakatinde payitahtına dönerken bu Türkmenlerin tacizine uğramıştı. *Sultan*, görevlendirdiği refakatçilerden gelişmeler hakkında bilgi istemiş onlar da bu saldırıları düzenleyenlerin "kendilerine tabi olmayan kaba, asi Türkler" olduğunu bildirmişlerdi (Mihail, 249).

fakat kısa sürede akamete uğramış bir hareketin tekrar canlanabileceğini, böylece önlerindeki son engeli de aşabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat II. Kılıç Arslan'ın da tıpkı selefleri gibi Bizans'ı, gerçek bir hasım olarak görmediğini savaştan sonraki tavırları çok iyi gösteriyordu⁶¹. Türkmenler eski *beg*'lerinin her geçen gün biraz daha kendilerinden uzaklaşmasını çaresizlik içinde seyrederken tepkileriyle de bunu hissettirmeye çalışıyorlardı. Fakat yine de 1176 ve öncesindeki tepkileri bundan sonra zuhur edecek tepkilerden ayırmak gerekir. Çünkü 1176 öncesinde büyük infiallere dönüşebilecek şartlar henüz tam anlamıyla oluşmamıştı. Türkmenler *sultan*'ın kendilerine hâlâ muhtaç olduğunu ve bu yüzden de istediklerini yapabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat siyasî birliğin başındakilere güvensizliği ifade eden ilk tepkiler, 1176'da hiç de yabana atılmayacak bir ihanet suçlamasına, 1189'da ise Selçuklu veziri Hasan b. Gavras'ın linç edilerek öldürülmesiyle sonuçlanacak küçük çaplı bir isyan denemesine dönüşecektir⁶².

Türkmenlerle *sultan*'lar arasındaki gerginliği sadece iç şartlar değil dış şartlar da artırıyordu. Çünkü başta Bizans merkezi olmak üzere yerleşik unsurlardan, özellikle de yarımada hâlâ varlığını sürdüren mülk sahipleri ve din adamları sıradan Türkmenlerden nefret ediyordu. Meseleye kurulu düzenleri bozulan bu insanlar nazarından bakılacak olursa pek de haksız olmadıkları görülür. Çünkü bütün çıkarları alt üst olmuştu. Bu zümre önceki düzenlerine tekrar kavuşabilmek arzusuyla devamlı Bizans imparatorları üzerinden Selçuklu *sultan*'larına Türkmenleri kontrol altına almaları için baskı yapıyorlardı⁶³. Onların dışındaki yerleşik ahali ile Türkmenler arasındaki ilişkiler kötü değildi, fakat hayat tarzlarındaki farklılıklar sebebiyle hayli kırılğan bir zemin üzerinde yürüyor, dostane ilişkilere zaman zaman gölge düşebiliyordu. Değişime pek alışık olmayan yerleşikler beklenmedik çıkışlar karşısında ne yapacaklarını bilemiyor, Türkmenlerle aralarındaki uzlaşma-

⁶¹ Nitekim savaşın hemen akabinde 1177'de doğudaki hasımları üzerine tekrar sefere çıkmıştır (Mihail, 251; Cahen, *La Turquie*, 47).

⁶² Turan, *Türkiye*, 225-6 (dipnot 62).

⁶³ Bizans imparatorları ile Selçuklu *sultan*'ları arasındaki sözlü veya yazılı bütün antlaşmaların vazgeçilmez maddesi Türkmenlerin kontrol altına alınmasıydı. İlk kez *sultan* Şâhinşah (1110-1116) ile Aleksios I (1081-1118) arasında yapılan bir antlaşmada Türkmenlerin geri çekilmesinin sözkonusu edildiği görülüyor (Komnena, 451-2; Cahen, *La Turquie*, 25). Bir zamanlar aynı istekleri Halife, Tuğrul *beg*'e iletmişti. Tuğrul *beg* de göçebe Türkmenleri Küçük Asya'ya sevk etmek zorunda kalmıştı. Fakat Türkiye Selçuklu *sultan*'ları Tuğrul *beg* kadar şanslı değildi, çünkü göçebe Türkmenlerin önünde tabii sınır deniz ve Bizans Devleti bir set oluşturuyordu. Bu yüzden *sultan*'lar yerleşiklerle göçebeler arasında bir gerginlik olduğunda, göçebe zihniyetin hâkim olduğu 1175'e kadar Türkmenlerin yanında yer almak zorunda kaldılar.

nın zaman zaman ihlâlîne bir türlü anlam veremiyorlardı. Çünkü kuraklık, sert ve uzun geçen kışlar göçebelere fakirleşmesine, hayvanlarının telef olmasına sebep olduğundan, yiyecek temini için bir süre önce dostane ilişkiler içinde oldukları yerleşiklerin malını mülkünü *yağma*'lamak zorunda kalabiliyorlardı. Bazen aç kalan hayvanlar yerleşiklerin mülklerine zarar verebiliyordu. Bütün bunlar bir yana senede iki kez kesif göçebe kitlelerinin aynı güzergâhı takip eden göçleri yerleşiklerle olan ticareti canlandırırsa da sürüleri ekili dikili alanları tahrip edebiliyordu. Bir de Türkmenlerin arasında *yağma*'yı terketmek isteyemeyen ve yeni göçlerle birlikte sayıları bir hayli artmış buhran içinde hatırı sayılır bir zümre bu alışkanlığını hâlâ sürdürüyordu. Muhtemelen bu sorunlu zümreler, Selçukluları zor duruma düşürmek isteyen Danişmendliler tarafından da himaye ediliyordu. Bütün bunlar siyasi ilişkilere damgasını vuruyordu. Bizans imparatorları Türkmenlerden duyduğu hoşnutsuzluğu her fırsatta dile getiriyordu. Şikâyetler dönüp dolaşıp Selçuklu *sultan*'larında toplanıyordu. Yarımada siyasi yapıları zor durumda bırakan oldukça kırılabilir bir toplumsal yapı teşekkül etmişti. Selçuklu *sultan*'ı II. Kılıç Arslan Bizans ile yapmış olduğu bir antlaşmada, "Türkmenlere sahip çıkacağı ve onların tecavüzlerine engel olacağı" sözünü vermesine rağmen meşruiyetini onlardan aldığı için bu vaadini bir türlü yerine getiremiyor, sürekli savaştırmak zorunda kalıyordu⁶⁴. Türkmenlerin sağa sola saldırmasında Selçuklu *sultan*'larının tamamen masum olduğu da söylenemez. Çünkü onlar da çıkarları doğrultusunda ve yerine göre yerleşiklerin ve Bizans'ın aleyhine el altından Türkmenleri destekliyordu. Bu durum Bizans'ı bir hayli rahatsız ediyordu. Dönemin tarihçilerinden Niketas Selçuklu *sultan*'larını, "sözlerinde durmamakla, döneklikle ve hukuka riayet etmeden antlaşmaları bozmakla" suçlamaktadır⁶⁵. Haçlı Seferleri ve Danişmendlilerle olan mücadeleler, kısacası iç ve dış tehlikeler karşısında Türkmenlere muhtaç olan siyasi birliğin tek mücadele aracı olan göçebelere sırt çevirmesi mümkün değildi. Bu yüzden *sultan* her iki tarafı da idare etmeye çalışıyordu. Fakat verdiği sözleri yerine getiremediğinden her geçen gün inandırıcılığını biraz daha yitiriyordu. II. Kılıç Arslan'ın bu tutumundan sadece imparator değil Türkmenler de rahatsızdı. Selçuklu *elit*'i büyük bir açmaz içine düşmüştü. Her geçen gün Selçuklu yönetimi ile Türkmenlerin ve Bizans'ın arası

⁶⁴ Kinnamos, 158.

⁶⁵ Choniatés, 67, 69-70.

biraz daha açılyordu. Gerilimin hat safhaya vardığı sırada II. Kılıç Arslan'ı içine düştüğü durumdan kurtaracak bazı gelişmeler oldu.

1174'te en güçlü hasımlarından biri olan Nüreddin Mahmud (1146-1174)'un ölümü hadiselerin seyrini bir anda değiştirerek onu doğu mücadelesinde avantajlı konuma yükseltti. Fırsatı ganimet bilerek Bizans'ın da desteğiyle 1174-75'te Danişmendlilerin üzerine yürüdü ve hâkimiyeti altındaki bölgelerin neredeyse tamamını ele geçirdi. Bu arada Yağıbasan'ın oğullarını da uc bölgesine sevketti. Bu girişimle hem onların ilerde tekrar tehlike olmalarını engelledi hem de Türkmenler tarafından sevilen bu *beg*'ler vasıtasıyla uc'larda başınabuyruk hareket eden grupları itaat altına aldı⁶⁶. Böylece Selçuklular uzun yıllar süren *kabilevî* mücadelelerden başarıyla sıyrılrken dönüşüm sürecini geciktiren acımasız çekişmelerin körükleyicisi en büyük hasmından kurtuldu. Neticede Süleyman'ın kurduğu *kabilevî siyasî birlik* ilk merkezleşme ve iç dönüşüm sürecini tamamladı, fakat çok geçmeden *batıasya devleti*'ne dönüşüm ve bu dönüşüm sürecinin sebep olacağı sancılar başlayacaktır.

Türkiye'de teşekkül eden ilk *beglik*'lerden geriye, bu iki güçlü siyasî birliğin birbiriyle mücadelesinden istifade edip genelde bağımsız, zaman zaman da civarındaki siyasî merkezlere tâbi olarak varlığını devam ettiren birkaç *beglik* kaldı. Erzincan ve Divriği havalisinde Mengücek'in, Erzurum havalisinde Saltuk'un, Ahlat havalisinde Sökmen'in ve Hisn Keyfa ve Amid, Mardin, Harput'da üç ayrı kolu olan Artukoğulları'nın *beglik*'i varlığını bir süre daha devam ettirdi. XIII. yüzyıldan sonra da *Selçuklu Devleti* bu *beglik*'lerin bir kısmını ilhak edip bazılarını da kendine tâbi kılarak yarımadanın tamamen hâkimiyeti altına alacaktır.

⁶⁶ Turan, *Türkiye*, 205; Cahen, *La Turquie*, 44.

TEMPLIER VE HOSPITALIER ŞÖVALYE TARİKATLARININ KURULUŞU

EBRU ALTAN*

Birinci Haçlı Seferi sonunda, 1099 yılında kurulmuş olan Kudüs Haçlı Krallığı'nın askerî savunmasında krallığın gücünü oluşturan ordunun yanı sıra şövalye tarikatlarının gücü de büyük rol oynamıştır. Bu yazımızda, Ortaçağ İslâm tarihçilerinin Dâviyye ve İsbîtiyye olarak adlandırdıkları iki önemli şövalye tarikatı olan Templier ve Hospitalier tarikatlarının kuruluşunu ele almaya çalışacağız.

Bu konuda bilgi veren iki ana kaynağa sahibiz. Bu iki önemli kaynaktan biri Lâtin tarihçisi Willermus Tyrensis'e¹ diğeri ise Antakya Yâkubi patriği Süryâni Mikhail'e² aittir. Bunların tarikatların kuruluşu ve öncesi döneme ait verdikleri bilgilere göre değerlendirme yaparsak, Kudüs'ün 638 yılında Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethinden sonra da Batı'dan pek çok kişi ibadet için kutsal yerleri ziyarete gelmeye devam etmişti. Aslında Hospitalier tarikatı daha 11. yüzyılda Kudüs'e gelen hasta ve fakir hacılara bakmak amacıyla tesis edilmiş bir hayır kuruluşuydu. O sıralarda Batı Akdeniz'in en önemli ticaret şehirlerinden biri olan Amalfi halkı Doğu'da ihtiyaç duyulan malları oraya götürüyordu. Amalfili İtalyan tacirler, İslâm ülkesinin her yerinde serbestçe ve emniyet içinde seyahat edebiliyor, fırsat buldukça da kutsal yerleri ziyaret ediyorlardı. Fakat, Willermus'un kaydına göre, sahil şehirlerinde sahip oldukları gibi Kudüs'te bir süre kalıp dinlenebilecekleri kendilerine ait yerleri yoktu. Bu yüzden, şehirlerinden mümkün olduğu kadar çok insan toplayarak Mısır Fâtumî Halifesi Mustansır-Billah (1036-1094)'ı ziyaret edip ricalarını yazılı olarak takdim ettiler. Amalfililerin ricasını kabul

* Arş. Gör. Dr. Ebru Altan, İst. Üniv. Edeb. Fak. Tarih Blm. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

¹ Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux (RHC, occ.)*, I, s. 1 vdd.; terc. E.A. Babcock -A.C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, 2 cilt, New York 1943.

² Süryâni Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche* (1166-99), nşr. ve terc. J.B. Chabot, 4 cilt, Paris 1899-1924; Türkçe terc. H.D. Andreasyan, *Süryani Keşiş Mihail'in Vekayinâmesi*, 2 cilt, (Türk Tarih Kurumu (TTK), henüz neşredilmedi).

eden halife, Kudüs valisine şehrin yerli Hıristiyanlarının yaşadığı kısımda³ arzu ettikleri gibi bir bina inşa edebilmeleri için uygun bir alanın tahsis edilmesini bildiren yazılı bir emir gönderdi. Böylece tacirler gerekli izni aldıktan sonra kendilerine tahsis edilen yerde, aralarında topladıkları para ile önce Meryem Ana'nın şerefine bir manastır inşa ettiler. Manastırla bağlantılı olarak misafirhaneler yapıldı. Binanın yapımı tamamlanınca Amalfi'den bir başrahip ve keşişler getirilerek manastır idaresi tesis edildi. Bu manastırı kurarlar ve bakımını sağlayanlar Lâtin ırkından olduğu için burası o tarihten itibaren hep Lâtin Manastırı olarak anıldı⁴.

Willermus rivayetinin devamında, o günlerde pek çok kadının da yol tehlikelerini göze alarak kutsal yerlerde ibadet etmek amacıyla Kudüs'e geldiğini, Lâtin Manastırı'nın içinde kadın hacı adaylarının kabul edilebileceği bir yer olmadığından Amalfili tacirler tarafından orada bir de küçük bir rahibe manastırı kurulduğunu ve burada kadın hacılara hizmet etmek için belirli sayıda rahibelerin görevlendirildiğini söyler⁵.

Ancak Willermus'un kaydından çıkan sonuca göre, tacirlerin başlangıçta kendileri için yaptıkları manastır ile kadın hacı adaylarının barınması için kurulan rahibe manastırının sonraları sayıları gittikçe artan hacılar için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Willermus rivayetinin devamında, fakir hacı adaylarının genellikle Kudüs'e ulaşınca kadar seyahat paralarını tükettiklerini; aç, susuz ve bitkin bir vaziyette şehre girip kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra barınacak yerleri olmadığını kaydetmiştir. Bu sebeple Lâtin Manastırı tarafından Kudüs'te kendilerine tahsis edilmiş alan içinde fakir ve hasta hacılara yardım etmek amacıyla bir darülaceze de (*Hospital*) kuruldu. Böylece burada hasta olsun veya olmasın muhtaç hacılara barınma imkânı sağlanmış oluyordu. Ayrıca her iki manastırda, yani erkek ve kadın manastırlarında artan yiyecek maddeleriyle, darülacezede misafir edilen hacıların günlük yiyecek ihtiyacının karşılanmasını sağlayan bir düzenleme de yapıldı. Bu kuruluş, İskenderiye'de patriklik yapmış olan Aziz Ioannes'in adına takdis edildi⁶.

³ Kuzeydeki Şam kapısı ile batıdaki Yafa kapısından başlayan ve şehrin ortasında kesişen iki ana cadde eski Kudüs'ü dört eşit kısma ayırmıştı. Bunlardan Kutsal Mezar'ı da içine alan bir bölüm Hıristiyanların ikametgâh yeri olarak ayrılmıştı, bk. Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 5, s. 824; terc. Krey, II, s. 243; krş. F. Buhl, "Kudüs", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VI, s. 952 vd.

⁴ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 4-5, s. 822-824; terc. Krey, II, s. 241-243.

⁵ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 5, s. 824; terc. Krey, II, s. 243.

⁶ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 5, s. 825; terc. Krey, II, s. 244; St. Runciman (terc. F. Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, TTK-Ankara 1987, s. 129), Aziz Ioannes'in, yılını belirtmemekle beraber yedinci yüzyılda bu görevi yaptığını kaydeder.

Sade bir hayat sürmek, namuslu ve itaatkâr kalmak hususundaki manastır yeminini eden Amalfililer tarafından idare edilen kuruluşun, başlangıçta pek malı ve geliri yoktu. Ancak Willermus'a göre, her yıl Amalfi halkı aralarında bağış toplarlardı ve bu parayı Kudüs'e gidenler vasıtasıyla manastır başrahibine gönderirlerdi. Şüphesiz, sadece Amalfi'den değil Avrupa'nın başka yerlerinden de bağışlar bu manastıra ulaşmaktaydı. Bu bağışlarla önce Lâtin Manastırı'nda hizmet eden rahip ve rahibelerin ihtiyaçları karşılanır, sonra geri kalan miktar darülacezeye gelen muhtaç hacılara yardım amacıyla kullanılırdı⁷.

Bu teşkilât, Birinci Haçlı Seferi'nden sonra Kudüs'de kurulan Haçlı Krallığı'na kadar yıllarca bu koşullar altında bir hayır kurumu olarak varlığını sürdürdü. Bundan sonra ise kesin tarihi verilmemekle birlikte, Kudüs'te bu kuruluşun yerine içinde binden fazla hastanın tedavi edilebildiği büyük bir hastane ile bir katedral inşa edilerek Saint Jean Baptist (Aziz Vafüzci Yahya)'e adandı. Kuruluş, bu tarihten itibaren de Saint Jean adıyla anılmaya başlandı⁸.

St. Jean kuruluşunun başındaki kişiye üstad (*Magister*) adı veriliyordu. Kudüs'ün 1099'da Haçlılar tarafından zaptı sırasında bu üstad Gerard adında birisiydi. Gerard, Fâtûmî valisi İftihârüddeve tarafından Haçlı kuşatması başlamadan önce bütün Hıristiyanlarla beraber şehirden çıkarılmıştı. Gerard'ın, bölgenin şartları hakkındaki bilgisiyle şehri kuşatan Haçlılara büyük yardımı dokunmuştu. Kudüs'ün 15 Temmuz 1099'da zaptından sonra burada kurulan Kudüs Haçlı Krallığı da Gerard'ın St. Jean kuruluşunu destekledi ve pek çok hacı darülacezede görev aldı. Böylece yeni koşullar altında süratle gelişen kuruluş, kısa sürede bağımsız bir tarikat haline geldi. Bundan sonra karşımıza Hospitalier adıyla çıkan bu tarikat doğrudan doğruya Papa'ya itaatle mükellefti. Din adamları gelirlerinin onda birini bu tarikata veriyorlardı; ayrıca pek çok zengin, tarikata büyük arazi bağışlarında da bulunmaktaydı.

Kudüs Kralı II. Baudouin (1118-1131) zamanında ise Hospitalier tarikatı daha da gelişti. Hospitalier tarikatının ilk üstadı Gerard'ın ölümünden sonra

⁷ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 5, s. 826; terc. Krey, II, s. 244 vd.

⁸ İslâm bîmaristan (hastane) geleneği örnek alınarak kurulan bu ilk Hıristiyan hastanesinden sonra Hospitalierler asırlar boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde de yeni hastaneler kurarak İslâm tıbbını ve Müslümanların tedavi yöntemlerini Batı'da yaymışlardır, krş. R. Şeşen, "Dâviyye ve İsbâtîriyye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, s. 19.

onun yerini alan Raymond de Puy (1120-1160), tarikatın sadece hayır işle-riyle değil, aynı zamanda askerî konularla da ilgilenmesi ve hac yollarını açık tutmak için savaşmaya hazır olması gerektiğini düşündü. Böylece Raymond Hospitalier tarikatını bir şövalye tarikatına dönüştürdü. Bundan sonra da ta-rikat hayır işleriyle uğraşan keşişleri yine bünyesinde barındırmaya devam etti; ancak manastır yemininin yanı sıra Müslümanlara karşı savaşmaya ant içmiş olan şövalyelerin Haçlı sınırlarını korumak için savaşmaları tarikatın asıl vazifesi haline geldi. Hospitalier şövalyelerinin alâmeti, zırhlarının üze-rine giydikleri uzun mantolara işlenmiş beyaz bir haç idi. Artuk St. Jean şöval-yeleri adıyla bilinen bu tarikat daha sonraları Rodos ve Malta şövalyeleri ola-rak anılacaktı⁹.

Raymond de Puy'un, Hospitalier tarikatını şövalye tarikatına dönüştür-düğü sıralarda, Kudüs'te Templier adında yeni bir tarikat daha kurulmuş bulunuyordu. Willermus Tyrensis, 1118 yılı olaylarını anlatırken Templier tarikatının bu yılda Champagne şövalyelerinden Hugues de Payens ve arka-daşları tarafından Kral II. Baudouin'in izniyle kurulduğunu belirtmiştir¹⁰. Kral II. Baudouin, belirli bir oturma yerleri olmadığı için onlara kendi sara-yında, yani Temple (tapınaklar) mahallesinde bir zamanki el-Aksâ camii olan krallık sarayında yer verdi¹¹. Böylece bu yeni tarikat adını, bir kısmı kendilerine tahsis edilmiş olan ve Haçlılar tarafından krallık sarayı olarak kullanılan yerden (Temple, Templum Salomonis, Mescid-i Aksâ) aldı. Orta-çağ İslâm tarihçilerinin Templierler'e verdikleri Dâviyye isminin ise Süryân-îce "fakir" anlamına gelen bir kelimedenden veya Lâtince'deki "dêvôtus" (âbid-tapınan) sıfatından geldiği ileri sürülür¹².

Willermus ve Süryânî Mikhail'in ifadelerine göre, bu şövalyeler devamlı sadelik, saflık ve itaat içinde bir manastır hayatı yaşamayı ve kendilerini Tan-

⁹ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xviii, 5-6, s. 826; terc. Krey, II, s. 245; Runciman, terc. İşıltan, II, s. 129 vd.

¹⁰ Willermus Tyrensis (*RHC, occ.*, I, xii, 7, s. 520; terc. Krey, I, s. 524 vd.), Hugues de Payens'in yanında bulunan kişilerden yalnızca Godefroi de St. Omer'in adını vermiştir. Röhricht ise Hugues de Payens ile Godefroi de St. Omer'in yanı sıra Gottfried Bisol, Roral, Paganus von Montdidier, Archembald von St. Amand, Andreas von Montbarry ve Gundemar'ın adlarını da vermektedir, krş. R. Röhricht, *Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291)*, Innsbruck 1898, s. 145 ve not 1, not 2.

¹¹ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, aynı yer; terc. Krey, I, s. 525; Süryânî Mikhail, nşr. ve terc. Chabot, III, s. 201; terc. Andreasyan, II, s. 61; Buhl, "Kudüs", *İ A*, VI, s. 959.

¹² Bk. S. Humphreys, "Dâviyya and İsbîtiyya", *Encyclopaedia of Islam (2) Supplement*, s. 205; Şeşen, aynı yer.

rı'ya hizmete adamayı arzu ederek patriğin önünde bu hususta yemin etmişlerdi. Örgütün temel vazifesi, güçleri yettiği kadar sahilden Kudüs'e gelen yolu emniyet altına almak ve hacıların korunmasını sağlamaktı. Bu şekilde din adamları onların günahlardan arınacaklarını söylemişlerdi. Yeni örgütün dinî vecibelerini yerine getirebilmesi için onlara sarayın yakınında bir meydan tahsis edildi. Kral, asiller ve din adamları, bu şövalyelerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlarda bulundular. Bu bağışların bir kısmı belirli bir zaman için, bir kısmı da sürekli idi. Kral onlara geçimleri için köyler tahsis etmiş, patrik de kiliseye ait olan bazı köyleri onlara vermişti¹³.

Templier tarikatı 1128 yılında Fransa'da toplanan Troyes Konsili'nde resmen bir tarikat olarak tanındı ve teşkilât için bir yasa hazırlandı. Şövalyelerin sayısı bu dönemden sonra artmaya başladı¹⁴. Bu tarihe kadar halkın giydiği normal elbiseleri giymeyi tercih eden şövalyelerin, Troyes Konsili'nden kısa bir zaman sonra beyaz kıyafet giymelerine karar verildi. Bunlar ayırt edici bir işaret olarak pelerinlerinin üzerine kırmızı kumaştan Haç dikmeye başladılar. Bu işareti sadece şövalyeler değil, çavuş denilen daha küçük rütbedeki kişiler de kullanıyordu. Şövalyeler beyaz, uşaklar ise siyah pelerinleri üzerinde kırmızı Haç taşırlardı. Teşkilâta, asalet sınıfına mensup şövalyeler ile halktan gelip at uşaklığı yapan ve silâh taşıyanlardan başka, Hospitalier tarikatındaki gibi, askerî olmayan işleri gören rühanîler de bulunuyordu. Böylece tarikatta farklı görev yapan üç ayrı sınıf oluşmuştu¹⁵. Bunlar birbirlerine "Kardeş" diye hitap ediyor ve "Biraderler" adıyla biliniyorlardı¹⁶.

Templierlerin her şeyi bir düzen altında olup âdet ve kuralları yazılıydı. Yukarıda belirttiğimiz gibi tarikatlar hakkında bilgi veren ikinci kaynağımız olan Süryâni Mikhail'in kayıtları Templier tarikatı açısından ilginçtir. Sür-

¹³ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xii, 7, aynı yer; terc. Krey, I, s. 524 vd.; Süryâni Mikhail, terc. Chabot, III, aynı yer; terc. Andreasyan, II, aynı yer.

¹⁴ Willermus Tyrensis (*RHC, occ.*, I, xii, 7, s. 521; terc. Krey, I, s. 525 vd.)'e göre tarikaun şövalye sayısı başlangıçtan bu tarihe kadar sadece dokuz kişiydi. Buna karşılık Süryâni Mikhail (terc. Chabot, III, s. aynı yer; terc. Andreasyan, II, aynı yer), Hugues de Payens'in maiyetinde bulunan 30 atıyla beraber bu tarikatı kurduğunu yazmıştır.

¹⁵ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xii, 7, aynı yer; terc. Krey, I, s. 526; krş. Runciman, terc. Işiltan, II, s. 130.

¹⁶ Gerek Süryâni, gerek Lâtin gerekse Bizans kaynaklarında bunlar hep "Biraderler (Phrer, Fratres, Phrerioi)" olarak anılmaktadırlar, bk. Süryâni Mikhail, terc. Chabot, III, s. 201; Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xii, 7, aynı yer; I. Kinnamos, *Historia*, nşr. A. Meineke, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, XXV, Bonn 1836, s. 19; terc. I. Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, TTK - Ankara 2001, s. 16 ve ek sözlük s. 223.

yâni Mikhail'den Templierlerin yazılı olan âdet ve kurallarını öğreniyoruz. Bu kaynağa göre, tarikata girmek isteyen ve "Kardeş" olarak adlandırılacak herkes bir yıl deneme süresi geçirmekteydi. Yıl bitince kuralları kabul edenlerin üzerine dualar okunuyor ve tarikata has elbiseler giydiriliyordu. Cemate girmeyi kabul edenler vaat ettikleri şekilde hayat boyunca tarikatta çalışmaya mecburdular. Daha sonra verdikleri söze uymazlarsa, kılıçla öldürülüyorlardı. Tarikat mensupları şahsî hiçbir şeye sahip olamazlar, reislerinin izni olmadan bir yere gidemezler, kendi evlerinden başka hiçbir yerde yatamazlar, halktan bir kimsenin sofrasında oturamazlar, sonunda ölüm tehlikesi olan bir işe gitmeleri emredildiği zaman gitmem diyemezlerdi. Templier tarikatu mensupları, içlerinden birisi öldüğü zaman onun ruhu için kırk defa âyin yaparlar, onun adına kırk gün boyunca her gün kırk fakire yemek verirdi. Savaşta ölenleri *martyr* (şehit) kabul ederlerdi. Herhangi birinin cemaatten bir şey gizlediği anlaşılır ve bir malı olduğu ortaya çıkarsa onu ölümünden sonra bile lânetlerlerdi.

Süryâni Mikhail'in belirttiğine göre, Templier şövalyelerinin kılık kıyafetleri ve yemeleri içmeleri de belirli bir düzen içindeydi. Templierler çok basit olan beyaz elbiseden başka bir şey giymezler, uydukları zaman bile elbiselerini çıkarmazlardı. Pazartesi, Salı ve Perşembe günleri et, diğer günlerde ise süt, yumurta ve peynir yerlerdi. Yalnız papazlar ve askerler her gün ekmeğe yiyebilir, şarap içebilirlerdi¹⁷.

Bu kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, bu şövalye tarikatlarının mensupları sadece manasturlarda değil bir çok köylerde kasabalarda oturan ve değişik meslek gruplarında çalışan kişilerden oluşuyordu. Herkes bildiği işi manastur adına yapardı. İşçilerin her biri kendi mesleğinde çalışır, çiftçiler de tarlaları sürerlerdi. Bunların yaşadıkları kasaba veya köyde bir reisi, bir de kâhyaları bulunur ve o bölgedeki bütün tarikat mensupları bunların emri altında olurdu. Tarikatın büyük üstadı ise Kudüs'te otururdu. Yine Süryâni Mikhail'in kaydına göre Templierler, hacılar için hastaneler de yapmışlardı. Hasta iyi olana kadar ona bakar, sonra da yol parasını vererek onu gideceği yere gönderirlerdi¹⁸.

Böylece kısa sürede hızla gelişen gerek Templier gerekse Hospitalier askerî tarikatlarının, başlangıçtaki amacı Kutsal Ülke'ye gelen hacıları korumak ve yolları emniyet altına almak olduğu halde daha sonra dinî hizmetten

¹⁷ Süryâni Mikhail, terc. Chabot, III, s. 202; terc. Andreasyan, II, s. 62.

¹⁸ Süryâni Mikhail, terc. Chabot, III, s. 202 vd.; terc. Andreasyan, II, s. 63.

ziyade krallık ordusunun önemli bir birliği haline geldiler ve Müslümanlara karşı yapılan bütün savaşlara katılarak onların en acımasız düşmanı oldular. Hıristiyanlara ait bölgelerde kaleler inşa ettiler¹⁹. Hospitalier tarikatı, Kral II. Baudouin'in ölümünden sonra Kudüs kralı olan damadı Foulque'un 1136'da Beyticibrin (Bethgibelin) kalesini tarikata vermesiyle askerî alanda önemli rol oynamaya başladı; Foulque'un 1143'te ölümünden sonra ise 1144'te Trablus Kontu II. Raymond'un Hisnülekrâd (Krak des Chevaliers)'ı Hospitaleir tarikatına vermesi onlara çok büyük güç kazandı. Hisnülekrâd ve Beyticibrin'in yanı sıra Arka, Markab, Sahyün ve Kevkeb kaleleri Hospitalier tarikatının; Antartus, Bagras, Gaston, Safed ve Gazze kaleleri de Templier tarikatının kontrolüne verilmiş bulunuyordu.

Sonuç olarak, yukarıda kuruluş amacını belirtmeye çalıştığımız bu şövalye tarikatlarının zamanla kuruluş amaçlarından uzaklaştığını, daima sade bir hayat yaşamak, namuslu olmak ve herkese yardım etmek hususunda etmiş oldukları yemine aldirmayarak asıl amaçlarının dışına çıktığını görüyoruz. Bunlar sadece Doğu'da değil, gittikçe artan ünleri yoluyla Avrupa'da da pek çok mal, mülk sahibi olmuşlardı. Özellikle Templier şövalyeleri asıl görevlerini tamamen unutarak bankacılık ve ticaret işlerine bile girmişlerdi²⁰. Bu bozulma neticesinde Templier şövalye tarikatı çeşitli suçlarla itham edildi ve Fransa Kralı IV. Philippe ile Papa V. Clemens'in uzun süren mücadeleleri sonunda 1312 yılında resmen ortadan kaldırıldı; 1314 yılında tarikatın son büyük üstadı Jacques de Molay'ın ölümüyle de Templier tarikatı kesin olarak son bulmuş oldu²¹. Hospitalier şövalye tarikatı ise daha uzun ömürlü oldu. 1291'de Akkâ'nın Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil tarafından ele geçirilmesinden sonra bunlar önce Kıbrıs'a, sonra da Rodos ve Malta'ya giderek varlıklarını sürdürdüler²².

¹⁹ Şövalyelerinin Suriye ve Filistin'de inşa ettikleri kaleler hakkında geniş bilgi için bk. R. Fedden-J. Thomson, *Crusader Castles*, London 1957.

²⁰ Willermus Tyrensis, *RHC, occ.*, I, xii, 7, s. 521; terc. Krey, I, s. 526; Süryani Mikhail, terc. Chabot, III, s. 203; terc. Andreasyan, II, s. 63; Şeşen, aynı yer. Geniş bilgi için ayrıca krş. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem 1100 to 1291*, New York 1970, s. 217-225; A. Demurger, *Die Templer Aufstieg und Untergang 1118-1314*, München 1991.

²¹ Templier şövalyelerine karşı itham edilen başlıca suçlar arasında İsa'yı inkâr, puta tapmak, haça tükürmek, onu ayaklar altına almak, tarikata yeni girenlerin dudaklarından öpülmesi, homoseksüellik, tarikat toplanularının ve kabul törenlerinin gece gizlice çok sıkı bir koruma altında yapılması yer almaktadır. Templierlerin yargılanması ve ortadan kaldırılması hakkında geniş bilgi için bk. M. Barber, *The Trial of the Templars*, Cambridge 1993.

²² Bu konuda geniş bilgi için bk. A. Luttrell, "The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421", *A History of the Crusades*, ed. K.M. Setton, III, Wisconsin 1975, s. 279-313; E. Rossi, "The Hospitallers at Rhodes 1421-1523", *ayn. esr.*, s. 314-339; Ş. Tekindağ, "Malta", *İA*, VII, s. 262-264.

SALTANATIN KALDIRILMASININ İSTANBUL'DAKİ YANKILARI

BETÜL ASLAN*

Büyük zafer kazanılmış ve İtilâf Devletleri ile 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Bu büyük başarılar Türk Milleti'nin eseri idi. Artık Türk Milletinin gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İtilâf Devletleri ile barış masasına oturabilirdi. Durum böyle olmasına karşın İtilâf Devletleri halâ İstanbul'da bir Padişah ve onun meşrû bir hükümeti varmış gibi hareket ederek, Lozan Barış Konferansı'na Ankara'nın yanında İstanbul'dan da temsilci gönderilmesini talep ediyorlardı¹.

Mustafa Kemal Paşa İzmir dönüşü Ankara'ya geldiğinde, Barış Konferansı'na gönderilecek delege heyeti konusunda çalışmalar yapmış ve 16 Ekim 1922'de Bursa'ya gittiğinde de barış konferansına gidecek heyetin başkanlığını İsmet Paşa'nın yapmasına karar vermişti².

Bu sırada İstanbul Hükümeti de barış konferansı için hazırlıklara başlamış bulunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tanınmayan bu hükümetin, bir barış konferansında Türk milletini temsil etmesi elbetteki hoş karşılanamazdı. İstanbul Hükümeti'nin Sadrazamı Tevfik Paşa, her ne kadar 1921 Londra Konferansı'nda söz hakkını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilcilerine bırakmışsa da şimdiki tutumu aynı doğrultuda değildi.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ İtilâf Devletleri, 27 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve İstanbul Hükümeti'ni, Lozan'da 13 Kasım 1922'de toplanacak barış konferansına resmen davet etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 29 Ekim 1922'de verdiği cevapta, bu daveti kabul etmişti. (Tevfik BİYİKLİ-OĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, Ankara, 1987, s.460).

² Barış konferansına gönderilecek murahhaslar ve müşavirler heyeti meselesi, İcrâ Vekilleri Heyeti'nde ve Meclis'te Mudanya Konferansı'ndan sonra görüşülmeye başlamıştı. Lozan'da büyük ölçüde bir diplomatik savaş verilecekti. Bu bakımdan Türk murahhaslarıyla müşavirler heyetinin ve bilhassa baş murahhasın seçimi büyük ehemmiyet taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'da bu vazifeye Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı düşünmüştü (Bkz. Atatürk, *Nutuk*, C.II, 14.Baskı, İstanbul, 1981, s.682; BİYİKLİOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.I, s.465-469).

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin barış konferansı için hazırlıklar yapıldığı sırada, Tevfik Paşa'nın da aynı hazırlıklar içinde olduğu görüldü³. Halbuki üç seneden beri fiilen Ankara'da içtimâ etmiş bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardı. Bu meclis kabul ettiği yeni bir Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile milletin bütün idare ve mukadderatını eline almış ve bir hükümet kurulmuştu. TBMM orduları düşmanı mağlup etmiş ve bunun bir neticesi olarak da, şimdi Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri bir barış konferansı toplamaya karar vermişti⁴. Fakat İtilâf Devletleri konferans için İstanbul Hükümeti'ne de çağrıda bulunmuşlardı. İstanbul Hükümeti de konferansa katılmaya hazırlanırken Ankara ile anlaşmayı ve birlikte hareket etmeyi amaçlıyordu⁵.

İşte daha barış konferansına resmi olarak davet edilmeden önce, 17 Ekim 1922'de, Sadrazam Tevfik Paşa bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'ya şahsî bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta, kazanılan zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliği kaldırdığını, ulusal birliği sağlamış olduğunu belirten Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı'na her iki tarafın da davet edilmesinden dolayı, burada milli menfaatler doğrultusunda birlikte hareket edilebilmesi için gerekli talimatların verildiği bir şahsın Ankara'dan İstanbul'a gönderilmesini istemiştir⁶.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilcisi Hamit Bey'e çektiği telgrafta, Türkiye Devleti'nin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin olduğunu söylüyor, "gayr-i meşru" ve "gayr-i hukukî" heyetlerin devlet işlerine karışmamalarını istiyordu⁷.

³ Seçil AKGÜN, *Halifelîğin Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara, 1987, s.54.

⁴ Ali Fuat CEBESÖY, *Siyasi Hatıralar*, C.I, İstanbul, 1957, s.111.

⁵ AKGÜN, *Halifelîğin Kaldırılması ve Laiklik*, s.56.

⁶ ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, İstanbul, 1981, Vesika No: 260.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın bu telgrafını *Nutuk*'ta şöyle değerlendirmektedir: "Tevfik Paşa ihraz olunan muzafferiyetin bundan böyle İstanbul ve Ankara arasında ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki memlekette düşman kalmadı. Binaenaleyh Padişah yerinde, hükümet onun yanında, millete düşen; bu makamların vereceği evamire itaat etmektir. Bu taktirde vahdete mani elbette birşey kalmamış olur. Yalnız Ankara'dan biraz daha hizmet istemek ferasetinde bulunuyordu. O da sulh konferansına İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine binaen daha evvel, tarafımdan gayet mahremane talimatı hamil bir zaun sûrat-i mümkünü ile İstanbul'a izâ-mını temin etmek idi." (ATATÜRK, *Nutuk*, C.II, s.687.)

⁷ ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, Vesika No: 261.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Temsilcisi'ne gönderdiği bu telgraf, Sadrazam Tevfik Paşa'ya aynen verilmeyerek sadece sözle iletilmekle yetinilmiş⁸ ve bundan dolayı bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, durumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın reaksiyonunu kavrayamayan Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922'de ve bu defa doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne yeni bir telgrafla⁹ müşterek murahhas heyeti teşkili için müracaât etmiştir. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Büyük Millet Meclisi'nde tepkiyle karşılanmış ve bu konuda Meclis'te uzun ve heyecanlı görüşmeler olmuştur.

İşte hem Babıâli'nin gerek kazanılan zafere, gerekse Lozan Barış Konferansı'na gidecek heyete ortak olma eğilimini sürdürmesi, hem de İtilâf Devletlerinin Mudanya Mütarekesi'ne rağmen Türkiye'yi ikili bir yönetim içinde görmeyi sürdürmeleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile fiili olarak sona ermiş olan Saltanatın kaldırılması zamanını belirlemiştir. 30 Ekim ve 1 Kasım 1922'de, Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, Saltanatı kaldıran tarihi kararını vermiş¹⁰, böylece Osmanlı Saltanatu hem fiilen ve hem de hukuken tarihe karışmıştır.

⁸ ATATÜRK, *Nutuk*, C.II, s.688. Saltanat kaldırılıp, İstanbul Hükümeti istifa ettikten hemen sonra Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 tarihli Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafına ne sözlü, ne de yazılı bir cevap almadığını bildiren, 4 Kasım 1922 tarihli şu telgrafi çekmiştir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesi'ne,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin son celselerinden birinde taraf-ı âilelerinden vukû bulup, evrak-ı havadiste görülen beyanat-ı âliyelerinde taraf-ı senaveriden 17 Teşrin-i evvel 338 tarihiyle çekilen telgrafnameye bil-vasıta cevap itâ buyurulduğu halde, taraf-ı hulûsperveriden ikinci bir telgrafnamenin daha keşide edilmiş olduğu zikir ve ityan kılınmış ise de, ne böyle bir telgrafname-i cevabileri vürüd etmiş, ne de meâl ve muhteviyatına dair hiç bir taraftan şifâhen olsun bir gûna tebliğ ve ifade vâki olmamış olduğundan hakikat-ı halin iblağını vecibeden addeylerim efendim."

(*İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9208).

Mustafa Kemal Paşa da bunun üzerine çekmiş olduğu telgrafta, hakikatın izhârına yardım ettiği için teşekkür etmiş ve ilk cevabın tehirine sebebiyet verenler hakkında tahkikat yapılacağını bildirmiştir. Tevfik Paşa da tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, bu durumun açıklığa kavuşmasından dolayı teşekkür etmiştir (*Vakit*, 9 Teşrin-i sâni 1338/9 Kasım 1922, Numro:1863).

⁹ Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafın metni için bkz. ATATÜRK, *Nutuk*, C.III, Vesika No: 263. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 2.Baskı, D.I, C. 24, Ankara, 1985, s.270.

¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler ve Saltanatın kaldırılması kararı için bkz. (Z.C, D. I, C.24, s.313-314; *Düstur*, III. Tertip, İstanbul, 1929-1934, C.III, Karar No:318, s.152).

1. Saltanatın Kaldırılması Kararının İstanbul'a Bildirilmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararı ile Hilâfet ve Saltanat birbirinden ayrılarak, Saltanat kaldırıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Rauf Bey (Orbay)'in teklifi ile 1 Kasım gecesini ve ertesi günü de bütün yurtta bayram olarak ilân etti¹¹. 2 Kasım 1922 tarihli İstanbul gazeteleri, bu tarihi kararı birinci sayfadan büyük manşetler halinde İstanbul halkına duyurdular¹².

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu tarihi kararını 2 Kasım'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya da bir telgrafla bildirdi¹³. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında, Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden büyük memnuniyet duyduklarını belirtmiş ve ayrıca Refet Paşa'dan Padişahı ziyaret ettiği ve Saray'da yemek yediği hakkında gazetelerde çıkan yazıları münasip bir surette tektzip etmesini istemiştir¹⁴.

¹¹ Rauf Bey'in 1 Kasım 1922 tarihli TBMM oturumunda yaptığı bu teklif aşağıdadır:

"Efendim, bu akşam Risaletpenah Efendimizin velâdetlerine tesadüf etmekle Alemlî İslâm müşerrefür. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi ki, hakiki millete istinat ediyor, onun da bihakkın istiklâlinin teyidedildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes'iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini bendeniz de teklif ediyorum." (Z.C, D.1, C.24, s.315-316).

Rauf Bey'in bu teklifi o günkü oturama başkanlık eden Meclis İkinci Reisi Adnan (Adıvar) Bey tarafından, el kaldırmak suretiyle Meclisin oyuna sunulmuş ve Adnan Bey bu konuda yapılan oylamanın sonucunu şu şekilde açıklamıştır:

"Prensip olarak kabul edilmiştir. Bittabi bunu kanun şeklinde de tesbit ederiz." (Z.C, D.1, C.24, s.316).

¹² Mesela Vakit Gazetesi şu manşeti atmıştı: "Türkiye Büyük Millet Meclisi evvelki gün akdettiği tarihi bir içtimâda Saltanatın ref'ine ve Hilâfete, Hanedan-ı Osman'ın ilmen ve ahlâken erşad ve eslah olanının intihâbına ittîfâk-ı ârâ ile karar vermiştir. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhıdır. Büyük Millet Meclisi 2 Teşrin-i sâni ve gecesinin bayram addedilmesine karar vermiş ve belîğ bir dâa ile celseye hitam verilmiştir. Ankara büyük bir sevinç içindedir, herkes yekdiğerini tebrik ediyor." (*Vakit*, 3 Teşrin-i sâni 1338/3 Kasım 1922, Numro:1757).

¹³ Refet Paşa Mudanya Mütarekesi gereğince Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilmiş ve İstanbul'a gönderilmişti. Ancak kendisine bu görevinden başka İstanbul ile ilgili görevlerin de verildiği ve bu süreç içerisinde Refet Paşa'nın İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bağlanması önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Betül ASLAN, *Refet Paşa ve İsgalden Kurtarılacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.)

¹⁴ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A=IV-17-a, D:68, F.1. Bu belgenin tam metni ekte verilmiştir bkz. EK:1.

G.Jaeschke "Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri" adlı eserinde, Refet Paşa'nın 29 Ekim'de Padişah ile bir görüşme yaparak Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin istifa etmeleri

Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi âzâsından birisinin, tanımadığı bir makamla görüşmesini, kendi meşrûyetine aykırı görmekte ve böyle birşeyi kesinlikle tasvip etmemektedir.

Bunun üzerine Refet Paşa gazetelere, Padişah ile görüşmesi hakkında çıkan haberleri tekzip eden bir yazı göndermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yanlış yorumlara meydan bırakmamak için olacak ki, 5 Kasım 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde de tekzip ile ilgili bir yazı çıkmıştır¹⁵.

Saltanatın kaldırılması haberi İstanbul'da halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmış ve İstanbul gazeteleri, bu haberi İstanbul'a verirken halkın sevincini paylaşmışlardı¹⁶. Ancak bu kararın İstanbul Hükümeti'ne ve Padişah'a resmen bildirilmediğini görüyoruz. 4 Kasım günü istifa edecek olan İstanbul Hükümeti'nin Nazırları gazetelere verdikleri beyanatlarda, Saltanatın kaldırıldığı haberini gazetelerden öğrendiklerini, kendilerine resmî kanaldan ne şifahî, ne de yazılı birşey gelmediğini ısrarla vurgulayacaklardır¹⁷.

hakkında görüşmelerini kaydetmektedir. (Bkz. Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1986, s.246).

¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde bu tekzip haberi aşağıdaki şekilde verilmişti: "Bordo (Bordeaux) Ajansından naklen Anadolu Ajansı, Refet Paşa Hazretleri'nin saraya giderek birkaç saat orada kaldığı ve yemek yediğini bildirmiştir. Refet Paşa Hazretleri iki İstanbul gazetesi tarafından verilen bu hakikate mugayir haberi yine İstanbul gazeteleriyle tekzip etmiş ve buraya gönderdiği resmi telgraflarda haber-i mezkûrun tamamıyla masnû olduğunu bildirmiştir." (*Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:652.)

¹⁶ Yalnız İstanbul'da Rumca çıkan gazeteler, Padişahlığın ilgası hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilen karar aleyhinde neşriyatta bulunarak, Saltanatu ve Padişahı müdafaa etmekteydiler. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro: 654.)

¹⁷ *İkdam*, 6 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro: 9208; *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759. Tarık Mümtaz Göztepe, "Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde" adlı eserinde, aynı konuya değinmekte ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararını ne hükümetin bizzat, ne de Refet Paşa vasıtasıyla Padişah'a bildirmediğini belirterek, Halife'ye ait makam tahsisatının verilmesine dahi mani olunmadığını yazmaktadır. Yine aynı yazar 1 Kasım tarihli kararı Refet Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda Padişaha bildirdiğini, Padişahın ise "Saltanatsız bir Hilâfeti, hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşal!" diye cevap verdiğini kaydetmektedir. (Tarık Mümtaz GÖZTEPE, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul, 1968, s.14). Bu konuyla ilgili elimizde bir belge bulunmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Kasım'da Refet Paşa'ya gönderdiği ve yukarıda belirttiğimiz telgrafından sonra Refet Paşa'nın Padişah ile görüşüp Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararını bildirmiş olmasına pek ihtimal vermiyoruz. Çünkü böyle bir görüşmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hoş karşılanmayacağı açıktır.

2. İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Tanınması

Saltanatın kaldırılması İstanbul'da halk tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştı. Artık ne Padişahın, ne de İstanbul Hükümeti'nin başta kalması imkân dahilinde görülmüyordu. Bütün İstanbul halkı ve İstanbul'da bulunan resmi kuruluşlar, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararını kabul ediyor, büyük bir coşkuyla ve çeşitli vasıtalarla "Saltanat-ı Milliye"ye bağlılıklarını ilân ediyorlardı¹⁸.

İstanbul halkı, aslında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıyor, memleketi kurtaran bu hükümete minnet ve şükran duygularıyla bağlı bulunuyordu. Refet Paşa'nın buraya gelişinde yapılan benzersiz tezahürat da bu hislerin en açık bir ifadesiydi.

Bununla beraber İstanbul'da olağanüstü bir durum vardı. Sırf işgal dolayısıyla burada hususi bir idare şekli bakî kalmıştı. Halk, ister istemez bu idare ile münasebetlerde bulunuyordu. TBMM, bu durumu kabul etmiyor, fakat içte ve dışta pek çok mesele ile uğraştığından dolayı bir dereceye kadar müsamaha göstermek zorunda kalıyordu. Barış Konferansı öncesi meydana gelen vaziyet, bu hususta seri adımlar atılmasını gerektirmiş, nitekim 1 Kasım kararıyla Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığı ilân edilmiştir. Bu karar karşısında İstanbul'a düşen tek bir vazife vardı. Mademki TBMM bu kararı vermişti, artık İstanbul halkı İstanbul Hükümeti'ni tanıyamaz, mahkemeler onun adına faaliyette bulunamaz, zaten kalben Ankara'ya bağlı olan memurlar onun adına görevlerine devam edemezlerdi. Tek çare TBMM'ni bir an önce tanımak, ona bağlılıklarını bildirmektir¹⁹.

Nitekim TBMM'nin 1 Kasım tarihli kararının İstanbul'da duyulmasından sonra, İstanbul Hükümeti'nin tereddütünü gören çeşitli dairelere bağlı memurlar kendi aralarında karar alarak, TBMM'ne tabi olduklarını telgraflarla veya Refet Paşa'ya müracaat ederek bildirmeye başlamışlardır²⁰.

Refet Paşa bu durumu, 4 Kasım 1922'de, Ankara'ya çekmiş olduğu bir telgrafla bildirmiştir. Bu telgrafta belirtildiğine göre; 4 Kasım sabahı İstanbul Vilâyeti Meclisi İdare Heyetleri, Merkez ve Umum Jandarmanın Kumandanları, Polis Müdürü, Cinayet Mahkemesi Reisi ve İstinaf Müdde-i Umumiyesi, Refet

¹⁸ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

¹⁹ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

²⁰ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9208.

Paşa'nın nezdine gelerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Hükümeti hakkındaki son kararı dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hiçbir hükümet tanımayacaklarını bildirerek, vazifelerinin sona erdiğini beyan etmişler ve bugünden itibaren İstanbul Vilâyeti ve Şehri'nin idari işlerini tayin ve tanzim için Refet Paşa'dan talimat talep etmişlerdir²¹.

Refet Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafta da görüldüğü üzere, esasen İstanbul Hükümeti kendi kendine ilga olmuştu. Çünkü İstanbul Hükümeti'ni teşkil eden bir çok resmi daire ve idare şubeleri daha hükümet istifa etmeden, onunla münasebetlerini kesmişlerdi²².

Bu meyanda ilk olarak Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ni gösterebiliriz. Hamiyetlerini her meselede, herkesten evvel gösteren posta ve telgraf memurları Ankara'da Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi'ne çekmiş oldukları telgrafta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını belirterek, nasıl hareket edecekleri hakkında talimat beklediklerini bildirmişlerdir²³.

4 Kasım 1922 tarihinde "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"de de bir müzakere yapılarak, bunun neticesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne "arz-ı biat" edilmiştir. Fatih Belediye dairesinde Şehremini Ziya Bey'in başkanlığında yapılan toplantıda söz alan konuşmacılar, Dahiliye Nezaretinin artık geçersiz olduğunu, düştüğünü "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye"nin artık Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni tanıdığını ve Dahiliye Nezareti ile bütün alâkanın kesildiğini, bağlılıklarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne olduğunu söylemişler ve toplantı sonunda Refet Paşa'ya bu kararlarını belgeleyen bir mazbata vermişlerdir²⁴.

²¹ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-30.

²² *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:652.

²³ *Vakit*, 5 Teşrin-i sani 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

²⁴ Bu mazbatada şöyle deniliyor: "İstanbul Şehri Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesi Teşrin-i sani dördüncü günü Fatih'deki devâir-i mahsusasında akt-ı içtima ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ahiren itihâz buyurulan kararı, mümessili bulunduğumuz şehir namına kabul ile şekl-i idare tamamen tayin ve takarrür edinceye kadar İstanbul Şehri umur-u belediyesini şimdiye kadar merbut makamâtta kat-i alâka eder. Kavânin ve nizâmat mevzû-i dairesinde münhasıran Cemiyetümüz taht-ı murakabesinde olmak üzere Şehremini Ziyaeddin Bey ve Şehr-emaneti vasıtasıyla tedvir edilmesine ve bu karar el-yevm Dersaadette bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâ-yı kiramı Refet Paşa Hazretleri vasıtasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine arz ve iblağa vaki olan teklif ve cereyan eden müzakerât neticesinde müttefik karar verildiğini mübeyyin iş bu mazbatamız tanzim ve takdim kılındı." (*Vakit*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:1759.)

İstanbul Vilâyeti Meclisi-i Umumisi, 4 Kasım 1922 günü öğleden sonra, Vali Vekili Abdülhak Hakkı Bey'in başkanlığında bir toplantı yaparak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildiren mazbatayı Ankara'ya telgrafla geçmeye karar vermiştir²⁵.

Maârif Rûesâ-i Memurini de Türkiye Büyük Millet Meclisi Maârif Vekâleti'ne bağlılıklarını bildiren bir telgraf çekmişlerdir²⁶.

"Mekâtib-i Sultani"den Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderilen telgrafta ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "Saltanatı Şahsiye"den "Saltanatı Milliyeye" intikal kararını minnet ve şükranla karşıladıkları belirttikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olduklarını açıklamışlardır²⁷.

4 Kasım'da İstanbul Vilâyeti memurları Büyük Millet Meclisi'ne olduğu gibi Refet Paşa'ya da müracaât ederek vazifelerine devam edip etmemelerini sormuşlar ve Refet Paşa da kendilerine Büyük Millet Meclisi namına hizmetlerine devam etmeleri cevabını vermiştir²⁸.

İstanbul'daki Adliye Nezareti'ne bağlı hakimler arasında da "icra-yı kazâ"da tereddütler meydana gelmiş ve durum açıklığa kavuşuncaya kadar bütün mahkemeler tatil edilmiştir. Durumun aydınlanması için bütün hakimlerin namına İstinâf Reîs-i Evveli ve Cinayet Mahkemesi Reîsi Hulusi, İstinâf Müdde-i Umumisi Kemal ve İstanbul İkinci Cezâ Reîsi Cemil Beylerden oluşan bir hakimler heyeti 4 Kasım'da, saat 14.30'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi namına Trakya'yı teslim almaya memur Refet Paşa'yı Çapa'da ziyaret etmiştir. Refet Paşa hakimler heyetine muhâkemâtın tehirinin câiz olmadığını ve hakimler tarafından bugünden itibaren çıkarılacak olan ilânlarda ka-

²⁵ Bu mazbatada şöyle deniliyor: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bidayet-i teşekkülünden bugüne kadar İstanbul halkının fikren, amelen merbût bulunduğu Meclisi-Âli'nin 1 Teşrin-i sani 1338 tarihinde itihâz ettiği mukarrerâtı gerek şahsımız, gerek mümessili olduğumuz halk namına mütâ add ederek tebliğ buyurulacak o emre talimat dairesinde ifâ-yı vazife hasr-ı mevcudiyet ve gayret edeceğimize arz ve saltanat-ı milliyeyi idrak etmekten mütehasıl fahr ve mubâhat ile talimat ve tebrikât-ı samimiyemizi ref-i takdim ederiz." (*Vakit*, 7 Teşrin-i sani 1338/7 Kasım 1922, Numro:1761.)

²⁶ Bu telgraf şu şekildedir: "Saltanat-ı milliyenin teessüs ve ilânına binaen, İstanbul Hükümeti namına ifâ-yı vazife edilmemeğe karar verilmiştir. Fakat tatil-i faaliyetin temadisi buradaki maârif müessesesinin intizam ve idaresini ihlâl edeceğinden İstanbul'da milli idare teessüs edinceye kadar vekâlet-i celileleri namına ifâ-yı vazife olunup olunmayacağını bildirilmesi.." (*İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.)

²⁷ *İkdam*, 6 Teşrin-i sani 1338/6 Kasım 1922, Numro:9209.

²⁸ *İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

rarların Büyük Millet Meclisi namına verildiği kaydedilmek şartıyla faaliyetlerine devam edilmesi lazım geldiğini bildirmiştir. Bunun üzerine hakimler Adliye'ye giderek, saat 15'te tekrar muhâkemeye başlamışlardır²⁹.

Aynı zamanda Polis Müdürüyle Jandarma Kumandanı da Büyük Millet Meclisi namına İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya müracaât ederek, Polis ve Jandarmanın Büyük Millet Meclisi'nin emri altında bulduklarını beyan etmişlerdir³⁰.

Bu suretle kalben ve ruhen Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olan İstanbul, fiilen de meşrû idarenin emri altına girmiştir. Esasen 4 Kasım akşamından itibaren İstanbul Hükümeti istifa etmiş ve memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli ve zahiri de olsa hiç bir hükümet kalmamıştır.

3. İstanbul Hükümeti'nin İstifası

İstanbul Kabinesi, 2-3 Kasım 1922 tarihlerinde, üst üste toplanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli Saltanatın kaldırılması kararı karşısında nasıl hareket edeceklerini görüşmüşlerdi. "Hey'et-i Vükelâ" toplantısına girmekte olan Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya, Vakit muhabiri, "Anadolu'nun Bab-ı Âliye hiç cevap vermediğine nazaran vaziyet nedir?" diye sorması üzerine, İzzet Paşa, "Bakalım. Biz herhalde memlekete hiyanet edecek insanlardan değiliz. Vatan ve millete nâfi olan bir hatt-ı hareket ittihaz edeceğiz." cevabını vermiştir³¹.

"Hey'et-i Vükela"nın Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapmış olduğu toplantılarda, Nazırlar arasında istifa eğilimi ağır basmış ve bu durum 3 Kasım günü saat 16'da, Yıldız Sarayı'nda, Padişah'ın başkanlığında yapılan bir toplantıda da ele alınmıştır. Bu toplantıda Sadrazam Tevfik Paşa, Şeyh-ül-İslam, Hariciye Nazırı İzzet, Bahriye Nazırı Salih, Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşalar hazır bulunmuşlardı³². İstifa meselesi bu toplantıda geniş olarak ele alınmıştı. Padişah yeni bir hükümetin teşkilinin imkânsızlığını belirterek, hükümetin istifa etmemesini istemişti³³.

²⁹ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁰ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³¹ *Vakit*, 3 Teşrin-i sâni 1338/3 Kasım 1922, Numro:1757.

³² *İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9207.

³³ JÄESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.248.

Ancak İstanbul Hükümeti bu şartlar altında görevine devam edemezdi. 4 Kasım 1922 tarihinde yeniden bir araya gelen Nazırlar, saat 16'da hükümetin istifasını resmen açıklamışlardır. Toplantıdan ilk çıkan Tevfik Paşa gazetecilere, "Kabinenin istifaya karar verdiğini bildirmiştir"³⁴.

Hariciye Nazırı İzzet Paşa ise toplantıdan çıkarken gazetecilere; istifalarının doğru olduğunu, beyannâme neşri hakkında bir karar almadıklarını, vekâleten göreve devam edilmeyeceğinden haberdar olmadığını söylerken³⁵ Dahiliye Müsteşarı Refik Bey Heyet-i Vükelâ'nın istifasının resmen bildirildiğini, ancak Heyet-i Vükelâ'nın yarın da gelerek vekâleten göreve devam edeceğini açıklamıştı³⁶.

Tevfik Paşa namına gazetecilere beyanat veren Ticaret ve Ziraat Nazırı Safa Bey ise hükümetin istifa ettiğini, istifa sebebinin mevcut vaziyete nazaran idareye imkan kalmaması olduğunu, Sadrazam tarafından istifalarının Padişaha sunulması için karar aldıklarını ve bu istifayla kendilerinin işinin sona erdiğini söylemiştir. Safa Bey, bu beyânatında ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararının kendilerine resmen tebliğ edilmesinden söz etmiş ve Padişah tarafından istifaları kabul edilsin edilmesin kararlarının kesin olduğunu vurgulamıştır. Safa Bey vekâleten göreve devam edilmeyeceği konusunda ise, belirsiz bir cevap vermeyi yeğlemiştir³⁷.

Görüldüğü üzere İstanbul Hükümeti artık göreve devam etmenin imkânsızlığını anlayarak istifa etmişti. Ancak bazı Nazırların durumun ciddiye-tini tam manasıyla kavrayamadıkları görülmektedir. Onlar daha vekâleten

³⁴ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁵ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁶ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

³⁷ Safa Bey'in bu beyanatu şöyledir: "Heyetimiz kâmilten istifa etmiştir. Sebeb-i istifa vaziyet-i hazıraya nazaran, devam-ı idareye imkân kalmamış olmasıdır. Kabinenin istifanâmesini Sadrazam Paşa Hazretleri'nin Hâkîpa-yı Şahaneye takdim etmesi karargir olmuştur. Hey'etimiz istifasını verdikten sonra bizim işimiz bitmiştir. Hükümetin esbab-ı istifası hakkında bir beyannâme neşr edip etmeyeceğini soruyorsunuz. Şimdilik öyle birşey yoktur. Bundan başka size söylemek istediğim bir noktada Bab-ı Âli hükümetinin gayr-i mevcut olduğuna ve Hâlifinin Meclis tarafından intihâbına dair 1 Teşrin-i sâni tarihli kararının bize resmen tebliğ edilmemiş olduğudur. Bu kararı biz evrak-ı havadisten öğrenebildik. Kabinenin hey'et-i umumiyesi istifa etmeden evvel istifalarını veren Adliye Nazırı Mustafa, Maârif Nazırı Seyid ve Şurâ-yı Devlet Reisi Tevfik Beyler istifanâmelerinde sebep zikretmemişlerdir.

"Vekâleten tedvir-i umura devam edilmeyeceğini de bittabi öğrenirsiniz.

"İstifamız kabul edilsin edilmesin kararımız katidir. Israr edeceğiz." (*İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208).

göreve devam ediliş edilmeyeceği konusunda belirsiz cevaplar vermekte, hatta bazıları vekâleten göreve devam edileceğini belirtmektedirler. Halbuki artık İstanbul'da bir hükümet kalmamış, daha İstanbul Hükümeti istifa etmeden önce İstanbul'daki yönetim daireleri Refet Paşa'ya başvurarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdıklarını bildirmişler ve Refet Paşa da İstanbul idaresine 4 Kasım günü öğle vakti Türkiye Büyük Millet Meclisi adına el koymuştur.

Bu arada istifa kararlarını Padişaha bildirmeye giden Tefvik Paşa'ya Padişah, hiç değilse geçici olarak görevlerine devam etmeleri teklifini yapmış, ancak İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne intikal ettiği ve eski idare artık mevcut olmadığı için bu teklif Tefvik Paşa tarafından kabul edilmemiştir³⁸. Bunun üzerine Padişah, Tefvik Paşa Hükümeti'nin istifasını kabul etmek zorunda kalmıştır³⁹.

Gerçi Padişah'ın istifayı kabul edip etmemesinin artık bir önemi de yoktu. Çünkü İstanbul'da Padişah namına görev yapan bir hükümet kalmamıştı. Esasen bu bir istifa değil, bir ıskat idi⁴⁰.

İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa tarafından 4 Kasım günü, 18.15'te Ankara'ya bir telgrafla bildirilmiştir⁴¹.

4. Refet Paşa'nın İstanbul İdaresine El Koyması

İstanbul'daki halk ve yönetim kadrolarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildirmeleri karşısında Refet Paşa İstanbul Şehri'ne ait vazife ve mesainin bir dakika için bile gecikmesinin muvafık olmayacağını düşünerek, İstanbul'un idaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi namına el koyduğunu açıklamış ve gazetecilere verdiği beyanatta; Büyük Millet Meclisi tarafından Türk Devleti'nin şekli hakkında alınan kararların, aslında 16 Mart 1920'den itibaren fiilen ortaya çıkan durumun bir kez daha teyid edilmesi olduğunu belirttikten sonra, yeni vaziyetin İstanbul'un her tarafında tamamen anlaşılmiş bulunduğunu, İstanbul'da devam eden idarenin artık hiçbir hakiki mahiyeti kalmadığından İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait adli ve idari bütün daire şubelerine mensup memurlar görevlerinin sona erdiğine tamamen kanî olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İstanbul hakkında alına-

³⁸ *İkdam*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

³⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁴⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁴¹ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-27.

cak karara ve yapılacak tebligata kadar, hatta istifa edecek bir makam dahi kalmadığı için Türkiye Büyük Millet Meclisi âzâsından olduğu ve İstanbul'a yakın bir mıntukada görevlendirildiğinden dolayı kendisine müracaat ettiklerini söylemiştir.

Refet Paşa beyânatının devamında, hükümetten bu hususta hiçbir talimat almamış olmasına rağmen İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait vazife ve mesainin bir dakika bile tehir etmesinin uygun olmayacağını düşünerek, tamamen şahsî mesuliyeti altında 4 Kasım 1922 öğle vaktinden itibaren İstanbul Şehri ve Vilâyeti'nin idaresini fiilen yerine getirmeleri ve görevlerine devam etmelerini bu mıntuka dahilindeki memurlara tebliğ ettiğini ve böylece yukarıda belirtilen vakitten itibaren İstanbul'da fiilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin kurulduğunu açıkça ifade etmiştir⁴².

Bu açıklamalardan sonra kendisine Padişah'ın durumunun ne olacağı ve resmi dairelerin ve memurların vaziyetinin nasıl kalacağı konusunda sorulan sorulara Refet Paşa; Padişah'ın konumunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım tarihli kararnameşinin tespit ettiğini, kurumların ve bunlara ait memurların görevlerine devam edeceklerini ve ait oldukları yerlere göre İstanbul Vilâyeti idaresindeki kurum ve kuruluşlara bağlı olacaklarını açıklamıştır⁴³. Neticede Refet Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi adına İstanbul idaresine, el koymuş ve bu durumu 4 Kasım 1922 günü saat 15.00'te Başkumandanlığa çekmiş olduğu telgrafla Ankara'ya bildirmiştir.

Refet Paşa bu telgrafta; İstanbul'da oluşan fiili durumu izah ettikten sonra, tamamen şahsi sorumluluğu altında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına İstanbul idaresine el koyduğunu, İstanbul Şehri ve Vilâyeti'ne ait memurlara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden alacağı talimata kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi adına görevlerine devam etmelerini tebliğ ettiğini belirterek, yeni oluşan duruma ait İstanbul'daki İngiliz Karargâhı Erkân-ı Harbiye Reisi Ganipon ile yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermiş ve Ankara'dan bir an önce emir ve talimat beklediğini yazmıştır⁴⁴.

Refet Paşa İstanbul idaresine el koyup durumu Ankara'ya bildirdikten sonra İstanbul Hükümeti istifa etmiştir. Refet Paşa bunun üzerine aynı gün saat 18.15'te Ankara'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na tekrar bir

⁴² *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴³ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴⁴ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-30. Bu telgraf sureti ekte verilmiştir. bkz. Ek:2.

telgraf çekerek; İstanbul Hükümeti'nin 4 Kasım saat 16'dan sonra istifa ettiğini bildirmiş, ayrıca İstanbul' un idaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına el koymasıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunarak, bu duruma İstanbul'daki İngiliz ve Fransız generallerinin karşı olmadıklarını, hatta kendisine memnuniyetlerini bildirdiklerini açıklamış ve İstanbul halkının da bu intikalden büyük sevinç duyduklarını belirtmiştir. Refet Paşa bu telgrafta Padişah'ın yarın istifa edebileceğinin duyularının alındığını da yazarak, bir an önce emir ve talimat gönderilmesi isteğini tekrarlamıştır⁴⁵.

5. İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne Bağlanması ve İstanbul Halkı Arasındaki Yankıları

İstanbul'un idaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçmesi halk arasında büyük sevinçle karşılandı. İstanbul halkının heyecanına ve coşkusuna yer veren 5 Kasım 1922 tarihli İkdâm Gazetesi; bütün İstanbul ahâlisinin tâbiyet için mazbatalar imza ettiğini, herkesin evini bayraklarla donattığını, şehrin her mahallesinde ayrı ayrı sevinç gösterileri ve tezahürat yapıldığını, öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte ellerinde bayrakları milli marşlar söyleyerek tezahüratta bulduklarını yazmaktaydı⁴⁶.

5 Kasım'da, İstanbul'da, onbinlerce halkın ve bütün mekteplerin katılımıyla Sultan Ahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılmış ve üç sene evvel Sultan Ahmet ve Ayasofya Cami-i Şerifleri arasında dalgalanan siyah ve matemli bayrakların yerine, kırmızı bayraklar asılmıştı⁴⁷.

Dar-ül-fünûn tarafından tertip edilen mitinge onbinlerce kişi katılmış ve birçok nutuklar atılmış, marşlar söylenmiştir. Çok sayıda konuşmacının katıldığı mitingde, Nezire adlı bir hanım konuşmacı da, duyduğu sevinç ve mutluluğu şöyle dile getirmiştir:

"Bugün Türk tarihi en büyük günlerinden birini yaşıyor. Esasen Türk Milleti'nin bu son senelerde, asırların hazırlayamayacağı büyük inkılâplar geçirmesi, kendi kendisini idare edebilecek bir şuur vermiştir. Artık Türk Milleti kendi kendinin hâkimidir ve kendi hâkimiyetinden başka bir hâkimiyeti tanımaz. Bu milli ve ulvî hakikatin yaşandığı bu mesut ve mukaddes

⁴⁵ C.A.A., A: IV-17-a, D:68, F:3-27. Refet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektiği bu telgraf ekte verilmiştir. bkz.. Ek:3.

⁴⁶ İkdâm, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁴⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

günü tebrik etmekle iftihar ederiz. Yaşasın Hâkimiyet-i Milliye, Yaşasın Milli Ordu ve onu hazırlayan büyük kalpli Anadolu Kadını!"⁴⁸

Büyük bir heyecan içinde geçen mitingin sonunda Dar-ül-fünûn Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Saltanat-ı Milliye Bayramı için Dar-ül-fünûn tarafından düzenlenen mitingde İstanbul halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılığını bildirmek için Dar-ül-fünunu kendilerine vasıta seçtikleri için şeref duyduklarını bildirmişlerdir⁴⁹. Kadıköylüler de belediye dairesi önünde toplanarak Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını parlak tezahurat ile ilân etmişler ve burada milli bayramı teyid eden birçok konuşma yapmışlardır. Ahâli namına konuşan eski Dahiliye Matbaası Müdürü Fazlı Necip Bey, halkın bu mutlu gününü tebrik ettikten sonra günün anlam ve önemine değinerek artık istibdadın yıkılıp Saltanat-ı Milliye'nin kurulduğunu ve bunun kuvvetinin Anadolu'daki en yaşlı kadınlara kadar tesir ederek vatan ve istikbâl aşkı ile mucizeler meydana getirdiğini ve bu sayade vatanın düşmanlardan temizlendiğini ifade etmiş ve konuşmasını "Yaşasın Halk Hükümeti, Yaşasın Saltanat-ı Milliye" sözleriyle bitirmiştir⁵⁰.

İstanbul'da yapılan tezahurat ve gösterinin en fazla olduğu yerlerden birisi de "Şark Mahfili" idi. Bütün İstanbul ahâlisi, Dar-ül-fünûn, resmi ve özel kız ve erkek mektepleri "Şark Mahfili"nin önünde Refet Paşa'yı selamlamışlar ve Refet Paşa da bu içten tezahurat karşısında gençliğe seslenerek, böyle asil bir millete mensup olmaktan dolayı iftihar etmeleri gerektiğini ve istikbâlin onların elinde olduğunu ifade etmiş ve halkın bayramını kutlamıştır.

6. Saltanatın Kaldırılması ve İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İdaresine Geçmesi Karşısında Padişah'ın Tutumu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Saltanatı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihli kararının İstanbul'da duyulmasından sonra, Padişah'ın bu karar karşısında nasıl bir tavır takınacağı merakla beklenmeye başlanmıştı. Acaba Padişah tahttan ferâgat edecek miydi? Yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kararını tanımayarak, Saltanatta kalmakta direnecek mi idi?

Birkaç günlük bir sessizlikten sonra, İstanbul gazetelerinde, bu konuda bazı haberler çıkmaya başladı. Ancak bu haberler birbirini tutmuyordu. Me-

⁴⁸ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁴⁹ *İkdam*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:9209.

⁵⁰ *Vakit*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:1760.

sela; 5 Kasım tarihli *Vakit* Gazetesinde, Padişahın Pazar günü istifa edeceği, feragatnâme suretinin tanzim edildiği ve aynı zamanda memleketi terketmesinin mümkün olabileceği⁵¹ haberi yer alırken yine aynı gazetede Tevfik Paşa'nın vermiş olduğu bir beyanatta; Padişahın tahttan feragat niyetinin olmadığı gibi bir seyahat için de sebep görmediğini ve kendisinin itham altında bulunduğu için millete hesap vermek arzusunda olduğunu bildirmiştir⁵².

Basında Padişah'ın görevinden istifa edeceği konusunda çıkan bazı haberler ve 4 Kasım'da İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa'yı, Padişah'ın tahttan ferâgat edeceğine inandırmış olmalı ki, 4 Kasım 1922 akşamı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çektiği telgrafta "Padişah'ın yarın görevinden istifa edeceğinin söylendiğini" belirtmekteydi⁵³.

Fakat Sultan Vahidettin, çok geçmeden tahttan feragât edeceği hakkında basında çıkan şâyiaları, yine basın aracılığı ile yalanlıyacaktır. 6 Kasım 1922 tarihinde, *Tevhid-i Efkâr* Gazetesinde "Saray Saltanattan da, Hilâfetten de vazgeçmiyor" başlığı ile çıkan yazıda⁵⁴, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, Hâlifenin ferâgat hakkında hiçbir kararı olmadığını, bu hususun düşünülmediğini, hatta (Mehmed-i Sadis) Han'ın ne Saltanattan, ne de Hilâfetten katiyen ferâgat etmemeğe karar verdiğini söyleyerek, deveran eden haberlerin asılsız olduğunu beyan etmiştir.

Yine 7 Kasım tarihli *İkdam* Gazetesinde de; aynı meyanda haberler yer almıştır⁵⁵.

Padişahın tahtta kalma konusundaki bu tavrı devam ederken eski Dahiliye Nazırlarından Ali Kemal'in tevkif edilerek, İzmit'e götürüldüğü⁵⁶ haberi, Saray'da bir bomba tesiri yapmıştır⁵⁷. Gerek bu olay ve gerekse Padişah'ın tahttan ferâgat etmeme konusundaki tutumu, çevresindeki kişilerin birer bi-

⁵¹ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁵² *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:1759.

⁵³ C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-27.

⁵⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338/6 Kasım 1922, Numro:507-3535.

⁵⁵ *İkdam*, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁵⁶ Bu konuda bkz. Hüsnü HİMMETOĞLU, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.II, İstanbul, 1975, s.335, s.426-427; Sadi BORAK, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Ankara, 1962, s.172-178; Refik Halit KARAY, *Minelbâb İlelmihrab*, İstanbul, 1964, s.217-218; Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya*, İstanbul, 1984, s.341-342.

⁵⁷ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.248.

rer Saray'dan ayrılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne biat etmelerine sebep olacaktır⁵⁸.

Bu şartlar altında Padişahın durumu ne olacaktır? Bu soruyu kendisine soran gazetecilere Refet Paşa'nın vermiş olduğu cevap kesindir. O'na göre, bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararnameyle tespit edilmiştir. Memlekette herkes milli hukukun kat'i kanunlarına uymakla zorunludur⁵⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Vahidettin'in tahtı bırakmasını istiyordu. Ancak Padişah ne tahttan ne de Hilâfetten vazgeçmiyordu. İşler bir çıkmaza girmişti. Padişah'ın zorla tahttan indirilmesi de büyük meselelere yol açabilirdi.

İşte bütün bu meseleler, Padişah'ın 17 Kasım 1922'de ülkeden ayrılmasıyla⁶⁰ bertaraf olacaktır. Bu arada Padişahın memleketten ayrılmadan birkaç gün önce Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurma girişimi olmuş fakat bu girişimden bir sonuç alınamamıştır⁶¹. Sultan Mehmed Vahidettin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım kararına ve çevresindekilerin bir bir kendisini terk etmelerine rağmen tahttan ve Hilâfetten vazgeçmek istememiştir. Hatta 17 Kasım'da ülkeyi terk ederken hilâfet üzerindeki haklarını muhafaza ettiğini

⁵⁸ *İkdam*, 7 Teşrin-i sani 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁵⁹ *İkdam*, 5 Teşrin-i sani 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁶⁰ Padişah 16 Kasım Perşembe günü memleketi terk etme kararını kesin olarak vermiş ve muhtemelen işgal kuvvetleri erkânı ile temasa geçtikten sonra İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Generali Harrington'a müracaat etmişti. Ancak Sultanı kaçırmakla suçlanmak istenmeyen Harrington, bu sığınma isteğinin yazılı yapılmasını talep etti. Bunun üzerine Vahidettin "Hâlîfe-i Müslimin" imzasıyla iltica talebini yazarak, kayınbiraderi İbrahim Zeki ile Harrington'a gönderdi. Bu iltica talep yazısı şudur:

"Dersaadette İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Sir Harrington Cenaplarına.

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i fahimânesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahâre naklimi talep ederim, efendim."

(CEBESÖY, *Siyasi Hauralar*, C.I, s.138).

⁶¹ CEBESÖY, *Siyasi Hauralar*, C.I, s.138. Bu konuda jaeschke şunları kaydetmektedir: "Sultan 13 Kasım'da Başmabeyincisi Ömer Yaver Paşa'yı Refet Paşa'ya gönderdi. "Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmek istiyorum. Bir emin adamını memur etsin. Bunun için kendisine açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım, yoksa siz mi cevap veririniz?" Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya: "Vahidettin evvel emirde bu arzusunu yazılı olarak yapsın, ondan sonra görüşebiliriz" diye cevap verdi. Refet Paşa bu haberi ayın 15'inde Ömer Yaver'e gönderdi ve ayın 16'ında, aynı haberi Fahri (Engin) vasıtasıyla tekrarladı. Fakat başka bir haber alamadı. Acaba Padişah, Mustafa Kemal'e ne yazmak istemişti? Bunu tasavvur etmek güçtür." (JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.250.)

söyleyerek, en çok Müslüman tebâyâ mâlik olan İngiltere'ye sığındığını belirtiyordu⁶².

7. Saltanatın Kaldırılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul İdaresi'ne El Koyması Karşısında Müttefiklerin Tutumu

Müttefik Devletler gelişen olaylar karşısında fazla bir tepki göstermekle beraber İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinin kurulmasıyla birlikte burada bulunan kendi kuvvet ve temsilciliklerinin konumlarının aynen muhafaza edilmesi hususu üzerinde özellikle durmuşlardı. Bu durum Refet Paşa'nın İstanbul'un idaresine el koyduktan hemen sonra, İstanbul'daki Müttefik generalleriyle görüşmesi sonucunda Ankara'ya çektiği telgrafta da açıkça görülmektedir. Refet Paşa 4 Kasım günü Ankara'ya çekmiş olduğu bu telgrafta; İstanbul'da, İstanbul Hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinin kurularak faaliyete başladığını 4 Kasım 1922 saat 16.00'dan sonra İstanbul'daki Müttefik Devletlerin generallerine resmen bildirildiğini ve generallerin kendisini tebrik ederek memnuniyetlerini ifade ettiklerini yazmaktaydı⁶³.

Refet Paşa aynı gün çektiği ikinci bir telgrafta da; İngiliz Karargâhı'na gönderilen irtibat subayına, İngiliz Genelkurmay Başkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği 1 Kasım 1922 tarihli karara ait bazı sorular yönelttikten sonra İstanbul için Anadolu'dan vali gönderilip gönderilmeyeceğini sorduğunu, irtibat subayının bunun muhtemel olduğu cevabını vermesi üzerine de, "bu hususlar sizin iç işinizle ilgili olduğundan biz hiçbir suretle buna karışmayız" şeklinde beyanda bulunduğunu belirtmiş, fakat yine aynı kişinin İstanbul ve çevresindeki mevcut statükonun muhafaza edilmesi, mütareke gereğince tayin edilen mıntukada Türk ordusunun askerî vaziyetine riayet olunulacağı ve Anadolu'dan gelecek askerî ve mülkî memurların İs-

⁶² JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.252.

⁶³ 4 Kasım 1922 tarihli telgraf sureti aşağıdadır: "İstanbul'da esasen Hükümetimce tanınmamış bulunan, İstanbul Hükümeti usûl-i idaresi yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin icrâ-yı hükümete başlamış bulunduğunu, bugün 4.11.338 saat dört sonrada, Generaler içtimânda resmen kendilerine beyan eyledim.

"Generaller müttefikân izhâr-ı memnuniyet eyledikleri gibi, İngiliz Generali Harrington bu tarz-ı hareketimden dolayı memnuniyetini izhâr ile beyan-ı tebrikat eyledi. Fransız Generali Şarpi (Charpy), keyfiyetin mahiyet-i siyasiyesi dolayısıyla komiserlere ve hükümetine arz-ı malûmat eylemek kaydıyla beyan-ı memnuniyet eyledi." (C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-27.)

tanbul'daki uluslararası polis, inzibat heyetleriyle birlikte hareket etmesi konularında teminat verilmesini istediğini de ifade etmiştir⁶⁴.

Bu arada Avrupa basınında da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin almış olduğu kararlara tepkisiz yazılar çıkmaya başlamıştı. Mesela Anadolu Ajansı'nın 4 Kasım tarihi ile Paris basınından bildirdiği bir haberde: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce alınan kararlar Türklerin milli emellerine ulaşmak için azimli bir şekilde harekete karar verdiklerinin bir delilidir"⁶⁵ denilmektedir.

İngiliz basını da, yeni idareyi olumlu karşılamaktadır. 7 Kasım tarihli İkdâm Gazetesi, İngiliz basınından alarak yayınladığı haberde; "İngiliz gazetelerinin umumiyetle yeni Türkiye'de demokratik usûlün galip geleceğini, yeni idarenin askeri başarılarından sonra artık siyasi alanda da tecrübe sahibi olduklarını göstermeleri gerektiğini" ifade ettiklerini yazıyordu⁶⁶.

İngiliz basını, Osmanlı Saltanatının kaldırılmasına bu şekilde bakarken, İngilizlerin ilgilendiği asıl konunun yakında yapılacak olan barış konferansı olduğu anlaşılmaktadır. İngiliz Times Gazetesinden, İkdâm Gazetesinin yaptığı bir iktübasta, barış konferansında İngiliz isteklerinin ne olacağı açıkça bildirilmektedir. Times'a göre; şimdiki vaziyette İngiltere'nin yalnız kendi menfaatlerini düşünmesi gerektiği belirtildikten sonra, Türkiye'de yapılacak en esaslı şeyin eski kapitülasyonların yerini tutacak ve ticarete emniyet ve eşitliği temin edecek esasları kurmak olduğunun altını çizmiş, Türkiye'de kalacak azınlıkların münasip surette himayelerinin teminine manevi olarak mecbur olduklarını ifade ederek, Boğazların serbestisi için de fiili teminata muhtaç oldukları vurgulanmıştır⁶⁷.

Bu arada Fransız Le Petit Parisien Gazetesinde çıkan bir makalede; Türkiye ile ihtilâfaun ancak, Türkler Padişahı hal ile iktifa etmeyerek, sulhun aktünden evvel İstanbul'a askeri kuvvet yerleştirdikleri takdirde baş göstereceği belirtilmekte ve Türklerin içişlerine karışmak istemeksizin Padişah'ın halli ve Hâlifenin yeni şekilde seçimi keyfiyetinin önemli sonuçlar doğurabileceğini, özellikle Türk olmayan milyonlarca Müslümanı şaşırtabileceğini yazmaktaydı⁶⁸.

⁶⁴ C.A.A., A:IV-17-a, D:68, F:3-30.

⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 1922, Numro:655.

⁶⁶ İkdâm, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

⁶⁷ İkdâm, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

⁶⁸ İkdâm, 7 Teşrin-i sâni 1338/7 Kasım 1922, Numro:9210.

Görülüyor ki Fransa da, İngiltere gibi İstanbul idaresinin değişmesini Türklerin içişleri olarak alıyor, fakat İstanbul'a sulthan evvel Türk askerinin gelmesini arzu etmiyordu.

5 Kasım 1922 tarihinde, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul idaresine el koyduğunun ikinci günü, Hariciye Vekili İsmet imzasıyla, İstanbul'daki İtilâf Kuvvetleri temsilcilerine bir nota verildi. İtilâf Devletlerinin şiddetli protestolarına sebep olacak nota sureti Hamit Bey aracılığı ile Müttefik temsilcilerine iletildi⁶⁹. Bu notada Ankara Hükümeti tarafından İstanbul Vilâyetinde asayışı temin ve işlerin yürümesi için ilgili dairelere emir ve talimat verildiğini, bu durumda İtilâf Devletleri kuvvetlerinin artık İstanbul bölgesinde kalmasına lüzûm ve imkân olmadığını bildirmekte ve onların İstanbul'u boşaltmalarını istemekteydi. Bu notaya karşı Müttefik kuvvetler temsilcilerinin tepkisi büyük olmuş ve hemen Ankara Hükümeti'ne karşı bir nota vererek; antlaşmalara açıkça uymayan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan tedbir ve kararlardan vazgeçilmediği takdirde durumdan bağlı oldukları hükümetleri haberdar edeceklerini bildirmişlerdir⁷⁰.

İngiliz ajansı; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından İstanbul ve boğazların tahliyesi talebinin terkedilmesi hususunda hükümete bir ihtar verilmesi ve bu talepten vazgeçilmemesi halinde Müttefiklerin İstanbul'da örfi idare ilan edebileceği ikazını içeren bir telgrafı İstanbul'a göndermiştir⁷¹.

Fransız basını da bu durum karşısında tepki göstermiştir. 7 Kasım tarihli *Le Gaulois* 'da; "Hayal Kırıklığı" başlığı altında Ankara Hükümeti'nin tutumunun, ona karşı güvensizlik gösteren Lloyd George'u haklı çıkardığını, bu hükümetin çeşitli girişimlerinin kabul edilmeyeceğini, "Bereket versin İngiliz Donanmasının Boğaziçinden uzaklaşmaması bulduğunu"⁷² yazıyordu.

Fransız kamuoyunun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti konusundaki görüşlerini en doğru biçimde belki de Jacques Bainville Gazetesi yansıtmış ve zaman zaman Türk tezini dahi savunmuştu. Fakat o da Kasım

⁶⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, İkinci Baskı, Ankara, 1985, D.I, C.3, s.1012. Bu nota sureti ekte verilmiştir. Bakınız. Ek.4.

⁷⁰ *İkdam*, 10 Teşrin-i sâni 1338/10 Kasım 1922, Numro:9212.

⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 922, Numro:658.

⁷² Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1988, s.331.

1922 başlarında, çok ani bir değişme ile Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum takınmıştır. Kasım ayı içinde bu gazetede çıkan bir yazıda; Sultanı tahttan indiren, İstanbul'un kendilerine iadesini ve pek çok şey isteyen Türkler artık Milliyetçiler değildir. Bunlar ihtilâlcî fanatiklerdir. Fransız çıkarlarının çok önemli olduğu ve Fransa'nın prestijinin bağlı bulunduğu bir büyük kenti onlara teslim etmek imkânsızdır, şeklinde yazılmaktaydı⁷³.

İstanbul'da bulunan Müttefik fevkalâde komiserleri bu durum karşısında birlikte hareket etmek için bağlı buldukları hükümetlerden yetki almışlardı⁷⁴. Görülüyor ki İstanbul'da çıkarlarının tehlikeye gireceğini düşünen Müttefik Devletler, Ankara Hükümeti'ne karşı birlikte hareket etmek hususunda anlaşmışlardı. Onlara göre, İstanbul'u terk etmeleri söz konusu olamazdı. Bu arada İstanbul'da bulunan Müttefik Generalleriyle Refet Paşa arasında bir çok görüşme olmuş ve Müttefik Generalleri, İstanbul'u ancak sulh yapıldıktan sonra terk edebileceklerini Refet Paşa'ya ilemişlerdi⁷⁵. Bu yüzden Refet Paşa'nın Müttefik Generallerle yapmış olduğu görüşmeler gergin bir havada geçmiş ve pek çok konuda aralarında anlaşmazlık baş göstermiştir⁷⁶.

5 Kasım tarihli, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın notasına Müttefik Devletlerin yukarıda da belirttiğimiz gibi büyük bir tepki göstermeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Refet Paşa'nın en azından sulhün akdine kadar genel durumun bozulmaması için geri adım atmasına

⁷³ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.333.

⁷⁴ İkdâm Gazetesinin Londra basınından alarak yayınladığı bir haberde, bu konuya şöyle değiniliyordu:

"Ankara Hükümeti namına kuva-yı milliye mümessilleri tarafından Müttefikin berri ve bahri kıtaatının tahliyesi, İstanbul'daki jandarma ve polis idaresindeki Müttefikin kontrolünün lağvı ve muhtelif muhâkemenin seddi hususunda dermiyan edilen metâlibat Paris, Roma ve Londra'da gayr-i kabil kabul telakki edilmektedir. Bu metalibat 1918'de aktedilen Mondros Mütarekenâmesi ahkâmına muhaliftir. Zira Müttefikler İstanbul'u mezkûr mütarekenâme mucibince işgal etmişlerdir. Bu sebepten dolayı Müttefikin Fevkalâde Komiserleri asayişî muhafaza etmek üzere lâzım addettikleri hatveleri almak hususunda salâhiyet-i tamme almışlardır. Matbuat Müttefiklerin itihâdını harerete karşılıyor. Mösyo Bonarlaw irâde ettiği bir nutukta demiştir ki: "Siyasetimizin mihverî müttefiklerle müttehîd hareket etmekten ibaret olmalıdır. Aksi takdirde Avrupa bir uçuruma düşecektir. Şark-i Karîb vaziyetinin anahtarı İstanbul'da olmayıp Londra, Paris ve Roma'dadır. Şimdiye kadar atukları hatvelerde İstanbul'daki Müttefikin Mümessilleri müttehîd hareket etmişlerdir." (*İkdâm*, 10 Teşrin-i sâni 1338/10 Kasım 1922, Numro:9213).

⁷⁵ *İkdâm*, 9 Teşrin-i sâni 1338/9 Kasım 1922, Numro:9212.

⁷⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i sâni 1338/8 Kasım 1922, Numro:658.

sebepl olmuştur. Refet Paşa İstanbul'daki Le Petit Parisien muhabirine, bu nota hakkında verdiği demeçte; Biz sadece İstanbul ve Boğazların Müttefikin Kıtaatı tarafından tahliye edilmesi talebinde bulunduk. Bu talebimizde bir zorlama yoktur, mesele yanlış anlaşılmıştır, demiştir. Ayrıca Müttefik Generaleri ile de görüşerek, notanın taraflarından yanlış anlaşıldığını, Türkiye'nin Mudanya Mukavelenâmesi'ne hürmet gösterdiğini ve İstanbul'daki Müttefik Devletlerin işgalini tanımakta olup, tesbit edilen hatı geçmeyeceklerini bildirdiğini söylemiştir⁷⁷. TBMM Hükümeti çıkabilecek olumsuzlukları dik-kate alarak, bu konunun üzerine daha fazla gitmemiş ve çözümü barış konferansına bırakmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İstanbul'da Türkler için 16 Mart 1920'de İtilâf Devletleri'nin işgaliyle başlayan esaret yılları; Anadolu'da verilen Milli Kurtuluş Hareketi'nin başarıya ulaşması, Mudanya Mütarekesi ve akabinde 4 Kasım 1922'de İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin kurulması ile gelişen süreç sonunda Lozan'da yapılan anlaşma gereğince 2 Ekim 1923'te, işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasıyla sona ermiş ve 6 Ekim 1923 tarihinde Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girmiştir⁷⁸.

⁷⁷ *İkdam*, 11 Teşrin-i sâni 1338/11 Kasım 1922, Numro:9214.

⁷⁸ Hüsnü ERKİLET, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?", *Yakın Tarihimiz*, c.III, S.32, (4 Ekim 1962), s.163-164.

EK-1: 1 Kasım 1922 Tarihli Saltanatın Kaldırılması Kararını İstanbul'da Refet Paşa'ya Bildiren Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı

Şifre

Ankara

Makina Başında

2.11.38

2

bih

640

Dersaâdet Refet Paşa Hazretlerine,

Faaliyetinizden ve teşebbüsünüzden, bunların âsârından bütün arkadaşlar memnunuz. Verdiğiniz malumattan Hey'et-i Vekile'yi aynen haberdar etmekteyim. Makam-ı Saltanat ve Hilâfet hakkında Meclis'in dün vermiş olduğu karara geç muttalî olursunuz mülâhazasıyla ber-vech-i âtî şifre ile arz ediyorum. Zât-ı devletinizin Padişahı ziyaret ve Saray'da yemek yediğinizi gazeteler yazdı. Meclis'te bu hususta kıl ü kal ve sual vardır. Bunu sûret-i müna-sebede tezkib buyurmanız muvafık olur. Ben gayr-i vaki olduğumu söyledim. Esbâb-ı mucibeden sarf-ı nazarla mukarrer mevad ber-vech-i âtîdir.

Başkumandan

Mustafa Kemal

SURET

1- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunuyla Türkiye halkı hukuk-u hâkimiyet ve hükümlerini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-i kabili terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve irâde-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve hey'eti tanımamağa karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2- Hilâfet, Hanedan-ı Âli Osman'a ait olup Halifelîge Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşed ve ıslâh olanı intihâp olunur. Türkiye Devleti Hilâfetin istinatgâhidir.

Kapadım fi 2 11/338

3

Keşide ettirdim

Lütfü"

EK- 2: Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya 4 Kasım 1922 Günü Saat 15.00'te Çektiği İstanbul İdaresine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Adına El Koyduğuna Dair Telgraf

"Başkumandanlığa

Madde 1- Bugün 4.11.38 öğleden evvel nezdime gelen İstanbul Vilayet Meclisi İdare Hey'etleri, Merkez ve Umum Jandarma Kumandanları, Polis Müdürü ve Cinayet Mahkemesi, İstinaf Müdde-i Umûmiliği, İcra Memurluğu, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Hükümeti hakkındaki son mukarreratuna tevfikân bade-ma Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden maâdâ hiçbir hükümeti tanımayacakları cihetle buradaki vazifelerinin hitama erdiğini beyan ve bugünden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İstanbul Vilâyeti ve Şehrinin umur-u idariyesini tayin ve tanzim için benden talimat talep eylediler. Cevaben İstanbul Vilâyeti halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi mukarreratına tevfikân elyevm yegâne hükümet-i meşruâmız bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresine arz-ı tab'iyet ve intikal hususunda göstermiş olduğu bu talebi derhal kabul ve icâbatına muvâvat etmekten başka yapılacak bir şey olmadığını, keyfiyeti hükümetime arz ederek İstanbul idaresine ait talimat-ı lâzıme talep edeceğimi ve bu talimatın vürûduna kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir âzâsı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Başkumandanlığın İstanbul'a en yakın bir mınukaya memur fevkalâde mümessili sıfatıyla her türlü mesûliyeti üzerime alarak buradaki işlerin tanzimine mecburiyet hissettiğimi ve vürûd edecek talimata intizâren Türkiye Büyük Millet Meclisi adına icrâ-yı vazifeye devam etmelerini kendilerine tebliğ ettim.

Madde 2- Bu sabah alelâde bir vesile ile İngiliz Karargâhına celbedilen irûbat zabıtimize, İngiliz Erkân-ı Harbiye Reîsi Ganipon, İstanbul ve Hâlife hakkında Millet Meclisi'nin verdiği son mukarrerata ait bazı sualler sorduktan sonra, İstanbul için Anadolu'dan vali vesaire gelip gelmeyeceğini sormuş ve muhtemelen aldığı cevap karşısında şayan-ı dikkat mütaâlatı ilave etmiştir. Bu hususat sizin umur-u dahiliyenize ait olduğu için biz hiç bir vecihle karışmayız. Yalnız İstanbul ve civarında statükonun muhafaza ve mütarekenâme mucibince tayin edilen mınukada ordularımızın askerî vaziyetine riâyet olunacağı ve Anadolu'dan gelecek memurin-i mülkiye ve inzibatîyenin ve İstanbul'daki Beynelmîlel Polis İnzibat Hey'etleriyle muvakkaten teşrik-i mesâi etmesi gibi hususatta teminat isteriz demiştir. Esasen evvelce takarrür

eden bir içtimâda bulunmak üzere şimdi Generaller Konferansına gidiyorum.

Madde 3- Bu husustaki emir ve talimat-ı devletlerine muntazırım. Buradaki işlerin bir an için bile sekteye uğramaksızın tanzimini en mühim hakk-ı esâsi telakki ediyorum.

Madde 4, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Başkumandanlığa ve İcrâ Vekilleri Hey'et-i Riyâsetine 4.11.38 ve 26 numra ile saat 3 sonrada arz edilmiştir.

Refet"

EK-3: Refet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne Çektiği İstanbul'daki Gelişmeleri Bildiren Telgrafi

4.11.1338

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine

1- İstanbul Kabinesi bugün saat 4 sonrada istifa etmiştir.

2- 4.11.38 tarih ve saat 4 sonra işaretli şifremle arzettiğim esbaba binaen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kalemine idare-i umur için benden talimat talep eden İstanbul Belediye Meclisi idare hey'etleriyle, Jandarma ve Merkez Kumandanlıklarına, Polis Müdüriyetine, İstinaf Müdde-i Umumiliğine, İcra Memurluğuna ve Cinayet Mahkemesine 4.11.38 zevelden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına ifâ-yı vazife eylemeleri hakkında talimatta bulunduğumu yalnız bu babda hükümetten hiçbir talimat almamış olduğumu, mamafih Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bir âzâsı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul'a en yakın bir mınukaya memur-ı fevkalâde mümessili sıfatıyla ve tamamen şahsi olarak böyle bir tebligatta bulunmağa mecburiyet hissettiğimi, binaen-aleyh bugün zevelden itibaren İstanbul'da esasen hükümetimce tanınmamış bulunan İstanbul Hükümeti usûl-i idaresi yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresinin icrâ-yı hükümete başlamış bulunduğu, bu gün 4.11.38 saat dört sonrada Generaller içtimânda kendilerine resmen beyan eyledim.

3- Generaller müttefikan izhâr-ı memnuniyet eyledikleri gibi, İngiliz Generali Harrington bu tarz-ı hareketimden dolayı memnuniyetini izhâr ile beyan-ı tebrikât eyledi. Fransız Generali Şarpi keyfiyetin mahiyet-i siyasiyesi dolayısıyla komiserlere ve hükümete arz-ı malumat eylemek kaydı ile beyan-ı memnuniyet eyledi. İstanbul tarz-ı idaresi teferruatı hakkındaki suale cevaben ancak Ankara'dan alınacak talimattan sonra görüşülebileceğini ve bu hususta Mudanya Mütarekenâmesi'ne istinaden tamamen anlaşabileceğimizi ilave eyledim. Bugünkü Genaraller içtimâi sonrası tafsilatı ayrıca bir şifre ile arz edeceğim.

4- İstanbul halkı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idaresine bilfiil intikalinden dolayı sürûrlar içindedir. Bu tarihi geceyi tes'îden fener alayları tertip ediyorlar.

5- Padişah'ın yarın istifa edeceği söyleniyor.

6- 4.11.38 tarih ve saat üç sonra işaretli şifremde rica ettiğim talimatın bu gece yetiştirilmesini istirham eylerim.

7- Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne, Başkumandanlığa, İcrâ Vekilleri Hey'et-i Riyâseti'ne 4.11.38 saat 6.15 sonrada arzedilmiştir.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti ve Başkumandan Namına Trakya'yı
Tesellüme Memur
Mirliva Refet"*

**Ek-4: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili İsmet Bey-
'in İstanbul'daki İtilâf Devletleri Temsilcilerine Verdiği 5 Kasım 1922 Tarihli
Nota**

"Dersaadette Düvel-i İtilâfiye Mümessillerine ,

*Türkiye'de şahsi saltanatın ilgâsı üzerinde İstanbul halkının vicdan-ı mil-
liden fevran eden tuğyan ile Anavatan idaresine iltihâk ve Türkiye Büyük
Millet Meclisi Hükümeti'ni tesis eylediklerini ihbar ile kesb-i şeref eylerim.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul Vilâyeti'nde temin-i asayiş
ve idare-i umur için devâir-i aidesine evâmîr ve talimat-ı lâzime itâ eylemiştir.
Ordularımız Mudanya Konferansında tayin olunan huduttan ileri geçmeye-
ceklerse de, İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bilfiil
teessüs etmesi ile asayiş ve inzibatı temin; münhasıran Hükümet-i mezkûreye
teveccüh ettiğinden Şark-i Trakya'ya olduğu veçhile tarafımızdan İstanbul'a
dahi inzibat-ı memurin ve kıtaatının gönderilmesine ihtiyâç olduğu müsê-
lemdir. Bu vaziyette Düvel-i İtilâfiye kıtaatının İstanbul mıntukasında devam-ı
ikâmetine lüzûm ve imkân görülmeyeceğini kuvvetle ümit etmekteyim. Bu
münasebetle Lozan Sulh Konferansının netayic-i müsbete vermesi Türkiye
Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin halisâne ümitleri cümlesinden bulundu-
ğunu beyan ile kesb-i şeref eylerim.*

*5 Teşrin-i sâni 1338
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hariciye Vekili
İsmet"*

TURKEY'S RELATIONS WITH GERMANY FROM THE CONCLUSION OF THE MONTREUX STRAITS CONVENTION UP TO THE OUTBREAK OF THE SECOND WORLD WAR

YÜCEL GÜÇLÜ

Despite political controversies during the First World War, there had been little recrimination between Turkey and Germany after defeat in 1918. Whatever emotional hostility remained in both countries was directed against the victorious Allied powers which imposed humiliating peace terms upon the vanquished. Under these circumstances it was not difficult for the Weimar Republic to regain the friendship and confidence of Turkey.

The period between the conclusion of the Montreux Straits Convention of 20 July 1936 and the outbreak of the Second World War on 1 September 1939 witnessed some momentous developments in the position and policy of Turkey and in Turkish relations with Germany. Berlin was much displeased with the new regime of the Straits and looked unfavourably upon the possibility of Soviet naval forces in the Mediterranean. It was also disturbed by the ever-growing Anglo-French influence in Turkey, which might prove a limiting factor with respect to Nazi ambitions both in southeastern Europe and in the Middle East. Ankara viewed all these developments with a very cautious eye. It was especially concerned with events on the eve of the Second World War which pointed towards possible German and Italian domination over southeastern Europe down to the very borders of Turkey¹.

As in the First World War, the Straits area proved of considerable strategic importance on the eve of the Second World War, perhaps even a decisive part, in determining the course of events. For the Germans, in

¹ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939* (Montreux and Pre-War Years: 1935-1939), Publication of the Directorate General of Research and Policy Planning, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, Ankara, 1973, pp. 187 and 218-220. Tefik Rüşü Aras, *Görüşlerim* (My Views), Istanbul, 1968, pp. 206-209.

particular, it was important that, in any general war that might break out in Europe, Turkey should remain neutral and the Straits closed against the fleets of the Western powers. In the years preceding the outbreak of war in 1939, therefore, they were at pains to prevent Turkey joining one of the diplomatic combinations their principal enemies, Britain, France and Russia, were endeavouring to raise against them².

After the signature of the Lausanne Peace Treaty of 24 July 1923, Germany along with its own economic recovery began to play a part of steadily increasing importance in Turkish trade. By 1924 German exports to Turkey were 27,4 million Turkish liras (13 percent of the total Turkish imports) as compared with 37,4 million TL. imported from Britain in the same year. By 1925 the Turks were already importing more from Germany than from Britain—31,6 million TL. from the former as compared with 27,4 million TL. from the latter. In 1930 Germany furnished 18,6 percent of Turkey's imports and took 13,1 percent of the exports; in 1932 the figures were 23 percent and 13 percent³.

No effort was spared by Germany to win Turkish sympathies in every direction. German prestige had always been great in Turkey. By the Turkish producer, Germany had always been looked at as the generous buyer on whose decision it depended whether his crop would fetch a good price or not, and by the new class of Turkish merchants as the country with which it was both easy and profitable to do business. The supremacy of German trade in Turkey and the profit this brought to Turkish exporters and importers alike procured the Germans that kind of consideration which successful businessmen naturally enjoyed in the commercial world. In science and arts, too, the German government showed every determination to emphasise its achievements, vying in that respect with the Russians only. The basically revisionist character of German foreign policy did not quite comport with the Turkish devotion to the status quo, but, so long as Germany kept its hands off southeastern

² Ibid.

³ Documents on German Foreign Policy – henceforth referred to as D.G.F.P. –, ser. C, vol. 4, no. 26, Unsigned Memorandum, 12 April 1935. Also Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri: 1923-1939* (Turco-German Relations: 1923-1939), Ankara, 1991, pp. 90-92 and Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950* (Economic History of the Republican Era: 1923-1950), Ankara, 1986, pp.144-145.

Europe, Turkey had no particular cause for alarm. Certainly during the first decade of its establishment, Germany did not represent any kind of threat to the Republic of Turkey and the Turks were only too willing to enter into friendly relations with Berlin⁴.

The advent to power of Adolf Hitler on 30 January 1933 more or less corresponded with the launching of the first five-year plan for industry in Turkey. This was therefore an extremely propitious moment for Germany to begin to play a larger role in Turkish affairs than in the past. The Turks had been having great difficulties to place their raw products during the slump years, moreover Germany's position in Turkish imports had already been getting more and more important during the 1920s. The slump in the world market showed every sign of continuing and between the years of 1930 and 1933 Turkish exports even to Germany showed a considerable decline dropping from 19 million TL. in 1930 to 13 million TL. in 1932 and 1933. Turkey's chances of getting the necessary machinery and installations for its ambitious industrialisation plan were slender in the light of a considerably diminished export trade. It was here that Germany stepped in and offered a clear-cut solution, the political implications of which were by no means evident at the outset⁵.

When Hjalmar Schacht became the Minister of Economics on 2 August 1934, he almost immediately introduced the so-called "New Plan" for German economic ascendancy. By this system of accounts, foreign countries selling goods to Germany would have the amount of German purchases credited to their account in German currency and with this they could then buy anything they wanted in Germany. The advantage of this process from the point of view of Turkey as well as Germany was that it obviated the necessity of using scarce foreign exchange currencies to purchase commodities abroad. Turkey, anxious to sell its raw materials and agricultural products, Germany, happy to sell its finished products and not fall deeper into debt in terms of the international money market, regarded this barter scheme as a way of spending without cost⁶.

⁴ Ibid. Koçak (1991), pp.55-56 and 86.

⁵ Ibid. Koçak (1991), pp. 199-203. Tezel (1986), p. 154.

⁶ Koçak (1991), pp. 199-200.

In 1934 a German trade mission representing various Krupp's interests visited Turkey and had discussions with the Turkish government. The outcome was a long-term credit for 20 million TL. and also an agreement by the Turks to purchase a large quantity of railway materials and parts from Germany. The lively interest that the German government professed in the Turkish five-year plan and their willingness to assist in its realisation led to the sending in February 1935 of a German adviser to the Turkish Ministry of Economics. This official's job was specifically to assist with the getting under way of the five-year plan. In the same year the Turks ordered 11 million TL. of material from Krupp for the electrification of their railways⁷.

Two years of active German assistance in their economy had begun to raise political doubts at Ankara. Germany's *Drang Nach Sudosten* could be surveyed over a vast field of southeastern Europe and the Middle East. That it was a concrete plan with a political motive was blatantly obvious. But Turkish alarm at the beginning of 1936 was still largely one of possible Italian aggression in southwestern Anatolia. In eastern Mediterranean, Italy's presence in the Dodecanese islands, its intrigues with Turkey's neighbours as well as its avowed revisionism presented the most immediate threat. The German danger was already fully perceived later in 1936; but the economic results of trading with Germany had been rather fortunate for the Turks. The value of their exports to Germany had rocketed up from 19 million TL. in 1933 to 29 million in 1934 and to 35,5 in 1935. The peak was reached in 1936 with an export of 41,7 million TL. worth of goods to that country. It is true that the Turks were obliged to take repayment for this in the way Schacht thought best; but it so happened that munitions and the other productions of heavy industry that the Germans had available were just the materials that Turkey needed. The Schacht plan was in the first instance more successful in Turkey than in any other European country with the exception of Bulgaria. Within the short span of a few years Germany gained a dominant grip over Turkish economy and was well on the road to making continued economic assistance a lever to effect political ends⁸.

⁷ D.G.F.P., ser.C, vol.4, no.26, Unsigned Memorandum, 12 April 1935. Koçak (1991), pp. 203-204.

⁸ Ibid., ser. D, vol. 5, no. 535, Weizsacker to Keller (Ankara), 16 July 1937. Koçak (1991), pp. 209-217. Tezel (1986), p. 154.

Meanwhile, President Kemal Atatürk was convinced that Germany would one day be the cause of another great war⁹. Atatürk described the German dictator as a tin-peddler, and as one of the few pre-1939 statesmen who had read *Mein Kampf* in its German edition, was horrified at the "meanness of the language and the madness of Hitler's thoughts"¹⁰. Nazi anti-Semitism, in particular, appears to have disgusted the Turkish leadership. Atatürk was so shocked by the treatment meted out to the Jews of Germany in the early 1930s that, by a curious route, he offered a home to them. His Jewish dentist Sami Günzberg spoke to him at great length about Hitler's anti-Semitism and the plight of the Jews in Germany. That information led him to consider the advantage to Turkey of giving asylum to some of Germany's gifted Jews who might help develop new Turkey. Many German Jews and other refugees from Hitler's persecution migrated to Turkey in the 1930s, including scholars and artists¹¹. On 5 July 1934, the Prime Minister İsmet İnönü, was careful to stress to the Grand National Assembly that anti-Semitism was completely incompatible with Turkish nationalism¹². The Führer was beyond the pale of Atatürk's aspirations as much as his actions. The latter believed that he had freed an enslaved people; the former was enslaving a free people and did not disguise the fact that he hoped to place others under Nazi yoke¹³.

The Turks considered that there would be no repetition of 1914. In May 1936, Atatürk told the British ambassador at Ankara Sir Percy Loraine: "There now seems to be the possibility, perhaps distant, perhaps not, of the German fact reappearing. The situation in that event would be uncomfortable and dangerous in the Turkish view: if it arose it would have to trim its course accordingly. At the moment it is resolved that Germany shall not again, as in 1914, have Turkey as the eastern pivot of its power."¹⁴

⁹ *Caucasus*, 1, 1951, p. 16.

¹⁰ Patrick Balfour Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, London, 1964, p. 460.

¹¹ Vamık Volkan and Norman Izkowitz, *The Immortal Atatürk: A Psycho-biography*, Chicago, 1984, pp. 292-293.

¹² *İsmet İnönü'nün TBMM ve CHP Kurultaylarında Söylev ve Demeçleri (1919-1946)* [İsmet İnönü's Speeches and Statements in the Turkish Grand National Assembly and in the Conventions of the Republican People's Party (1919-1946)], Istanbul, 1946, p. 280. Speech of 5 July 1934.

¹³ Kinross (1964), p. 460.

¹⁴ Foreign Office Papers, Public Record Office, London – henceforth referred to as "F.O." – 371/1011/63. Loraine (Ankara) to Eden, 8 May 1936.

During 1936 Germany maintained its preponderating position in the economic life of Turkey—a position in which it took 49,5 percent of Turkey's exports and supplied 46 percent of Turkey's needs. This situation, though it assured Turkey a ready market, was not at all to the liking of the Turkish government. Germany was able to purchase Turkish staples on credit at a high price, and to retail them at a low price to other countries against cash in foreign exchange. On the other hand, the difficulty of paying high Turkish prices led the rest of the world to limit the scope of purchases from, and consequently of sales to, Turkey. Turkey was thus compelled to German goods at German prices, which, as a rule, were high. Large sums owing to Turkey were blocked in Germany, and it was therefore driven to take German goods on Germany's conditions. Apart from the fact that Turkey was economically isolated, and that it had thus come to finance German trade in Turkey, it could not ignore the fact that buying and selling at high prices was detrimental to its economic future. It would welcome a situation in which it was free to purchase elsewhere—particularly in Britain¹⁵.

Political relations between Turkey and Germany were correct but distant. Early in November 1936 it appeared that Turkey's friendship with the Soviet Union had engendered a certain hostility to Germany, which made Tevfik Rüştü Aras, the Turkish Foreign Minister, disinclined to overlook even trivial matters which could be construed as German slights to Turkey. The particular matter which gave rise to this observation was the visit of the *Emden* to Turkish waters for the purpose of transporting the German dead from Gelibolu to the summer residence of the German Embassy at Tarabya, where they were reinterred. Three facts had annoyed Aras. First, the *Emden* had visited Turkey after, and not before, visiting a Bulgarian port in the Black Sea; secondly, the German government had refused a Turkish offer to transport the dead themselves, with full military honours; thirdly, despite a clear hint, the captain of the *Emden* had invited the local authorities at Istanbul to a reception on the same day as a reception given by the Soviet consulate-general to celebrate the anniversary of the October revolution¹⁶.

¹⁵ Ibid., 20886/10426. Annual Report on Turkey, 1936. Para.s 119 and 120. Also *Türkische Post*, 1 November 1936. Moreover, see Koçak (1991) pp. 205-206 and 213-217.

¹⁶ Ibid.

Schacht visited Turkey, with great *éclat*, from 14 to 19 November 1936. He assured that Germany had not entered into any Mediterranean combination, and did not propose to do so. The Turkish government, on its part, explained that good relations with the Soviet Union were a necessity for Turkey, and that it would continue to cultivate them. It is possible that this discourse was provoked by soundings by Schacht on the question whether Turkey would join the German-Japanese front against the Comintern—a suggestion which was not encouraged. In the economic sphere, Schacht was reported to have proposed in the course of his visit that Germany should afford unlimited credits to Turkey for industrial development, repayment being effected by the surplus produce accruing therefrom, and to have met with a polite but firm refusal. At the same time the Turks did agree to examine a further proposal, i.e. that Germany should supply the plant, machinery, plans, etc. for the irrigation of the Adana plain for the purpose of cotton cultivation¹⁷.

Through the year 1936 Turkish statesmen began to take action to counteract the dangerous German monopoly. In June a three million pounds sterling contract for the erection of a new iron and steel works at Karabük, in spite of widespread rumours that Krupp would undertake it, went to the British company Brassert. The Turkish government was actively concerned over the country's dependence upon German economy, particularly in view of the cooling of Turco-German relations that took place during and after the conclusion of the Montreux Straits Convention¹⁸.

Germany, which was not represented at the Montreux conference on the Straits, reacted unfavourably to the new convention. The success of the conference, mainly due to the British concessions to the Soviet Union, and the *détente* which it produced were highly unwelcome to Germany. Attempts were made to belittle the importance of the convention and to dwell on the hope that the growing reservedness between Turkey and the Soviet Union would neutralise such gains as the latter had obtained. The German press was very hostile to the Montreux Convention and noted with

¹⁷ Ibid. *The Times*, leading article, 16 November 1936.

¹⁸ D.G.F.P., ser. C, vol. 5, no. 483, Keller (Ankara) to Foreign Ministry, 28 July 1936. For the text of the Montreux Straits Convention see League of Nations Treaty Series, no. 4015, vol. 173 (1936-1937), pp. 213-241.

extreme disapproval Turkey's rapprochement with Britain. The Germans considered that the new Straits regulations increased the possibility of effective co-operation between the French and the Russians and they disapproved of its references to the League of Nations, Germany not being a member. On 26 February 1937 the German government gave practical expression to its dislike of the Montreux Convention by informing the Turkish government through diplomatic channels that certain shipping clauses in it were disapproved of strongly by the former and particularly those clauses which allowed the Soviet Union to send its warships into the Mediterranean¹⁹.

This high-handed approach received the sharp answer that the Turkish government, strengthened by the Montreux adjustment, now felt prepared to administer. The Germans were told that not being either signatories of Montreux or a Mediterranean power, the question of the Straits shipping was not a German matter, and that Turkey would brook no interference in issues vital to its security²⁰. The Turks were not disposed to give great weight to the German reservations, warning that Germany was not free to pick and choose between the Montreux and Lausanne Straits Conventions—particularly as it was a signatory of neither. "If German reservations are maintained," Aras warned, the "German government would find itself confronted with a very positive Turkish counter-reservation": thus they would cease to enjoy the benefits of a signatory. Berlin left the problem at this point and agreed to regard the conversations as unofficial, realising that it was in no position to enforce its objections in practice²¹.

It was clear that Germany's concern was not in the field of legal rights, but in that of politics pure and simple. It was obviously an attempt to hit at the Russians, but in trying to hit the Russians, the Germans were bringing up the question of Turkish sovereignty. The Turks had agreed to give certain rights to war vessels of all countries, whether signatory to the

¹⁹ Ibid., ser. D, vol. 5, no. 535, Weizsacker to Keller (Ankara), 16 July 1937. See also *Survey of International Affairs*—henceforth referred to as "S.I.A."—(1936), London, 1938, pp. 647-648.

²⁰ Ibid.

²¹ F.O. 371/424/282. E1141/141/44. Loraine (Ankara) to Halifax, 22 February 1937. Ibid. E1198/141/44. Loraine (Ankara) to Eden, 24 February 1937. Ibid. E1202/141/44. Loraine (Ankara) to Eden, 24 February 1937.

convention or not, but of course on the tacit assumption that these countries recognised Turkish sovereignty and the conditions laid down in the convention. If Germany for purely political reasons attacked the convention by putting on record a general reservation, then clearly Turkey was within its rights in closing the Straits to any German vessel.

Turkey had succeeded in becoming master of its own house, and patently was disinclined to countenance any schemes impinging on that mastery. It was a curious commentary on German psychology that, desperately anxious as the Berlin government had shown itself to reassert and to maintain national sovereignty, it should be so careless in its feeling for the susceptibilities of other nations equally concerned with national honour and integrity. Yet the situation needed care in its handling. Turco-German commercial relations were so important that tension in the diplomatic sphere might conceivably cause serious dislocation. Already Germany absorbed well over half Turkey's total exports; Turkey therefore was expected to do everything consonant with its dignity not to provoke its best customer. But interference with its plans of national security it plainly would not tolerate. Turkey adhered to no bloc but the bloc of peace. In that bloc, as far as it was concerned, was included the Soviet Union. And the fact that the Soviet Union was suspect in Germany's eyes was, in the Turkish view, unfortunate, but it could not be allowed to shape the schemes formulated by Turkey's integrity.

The growing reluctance of Turkey to follow any German lead was demonstrated in 1937 in several fields. Aras informed Loraine confidentially at the beginning of 1937 that he had received a personal invitation from Hitler to send a Turkish warship or squadron to visit a German port, in order that the occasion might be used for a grandiose manifestation of Turco-German friendship. Aras said that the Turkish government did not propose to accept. Also an awkward incident threatened at one moment during 1937 seriously to disturb Turco-German relations. A driver of the German embassy had knocked down and severely injured a pedestrian with his car. He was brought to trial, convicted and sentenced to a short term of imprisonment, but the Turkish authorities were unable to carry the sentence into effect, since the German ambassador refused to release the man from the German embassy. The Turkish government took a serious view of the matter, considering that the

German embassy was wilfully thwarting the ends of justice. Eventually the German government gave in, apparently at the instigation of Hitler himself, and the driver was handed over to the Turkish authorities. The Turks had thus been successful in obtaining a settlement on the only lines acceptable to them. Aras had kept Loraine informed of the progress of the case, and at one moment told him that in the event of a rupture in diplomatic relations it was proposed to ask the British government to take charge of Turkish interests in Germany²².

In the economic sphere, there were evident signs of a growing determination on the part of the Turks to free themselves from the economic strangle-hold which Germany, with some success, had attempted to impose on Turkey in common with other Near Eastern and Balkan countries of recent years. The Turco-German Commercial and Clearing Agreements were denounced by Turkey in the early part of 1937. A Turkish delegation went to Berlin in the summer and signed a new agreement on 30 August, which came into force on 15 September for a duration of eleven and half months. The new agreement reflected Turkey's determination to eliminate its adverse trade balance with Germany; the Turkish delegation had received instructions that annual Turkish exports to Germany should be limited to fixed figure, for the virtual monopolising of the Turkish export market by Germany had meant that Turkish money was blocked in Germany and payments to Turkey were in effect made in "*monnaie de singe*"²³.

The genuine attempts of Ankara to create unity in the Balkans indicated that Turkey recognised Germany as a growing menace in the heart of Europe with dreams touching the Turkish frontiers. Turkey was less exposed to the German threat than other Balkan countries, but it had realised that unless a halt was called sooner or later it might feel its effects. Germany intended to tear down the existing structure of Central Europe. This meant jeopardising peace, held so dear by Turkey. Here Turkey and Germany were inevitably opposed to each other. Germany wanted to play off the various Balkan aspirations. Turkey desired such a union since it welcomed every move towards regionalism contributing to the stabilisation of Europe.

²² Ibid., 21935/10426. Annual Report on Turkey, 1937. Para. 77.

²³ Ibid., Para. 78. Koçak (1991), pp.206-208 and 217-219. Tezel (1986), pp. 154-155.

The relative uneasiness of Turco-German political relations came gradually as a result of the formation of the Rome-Berlin Axis on 1 November 1936. Hitler and Benito Mussolini formally agreed that the Mediterranean should be regarded as an Italian sphere of influence. Germany reiterated its disinterest in the Mediterranean and its support for a strong Italian position in the area. Hitler considered the Mediterranean as an Italian sea in which Italy had the right to exercise a dominant role. During Mussolini's visit to Germany in September 1937, it was agreed that Germany would continue to support Italian interests in the Mediterranean, while Italy would recognise Germany's supremacy in Central Europe²⁴.

Implicit German support of Italian claims underlined the difference between Turkish and German objectives. By its participation in the Nyon conference of 14 September 1937, on the policing of the Mediterranean during the Spanish civil war, Turkey stressed its interest in preserving the status quo and the principle of collective security, both features unpleasant to Germany. The Turkish government hence viewed German policies with growing alarm, first because of the latter's close relations with Italy and, second, on their own account. The intense diplomatic activity of the tireless Aras during 1937; his visits to diverse European capitals, his attempts to keep Balkan countries in line, and lastly the Saadabad Pact, were all manifestations of the concern with which Turkey regarded the growing menace of Germany. Taken with the Wilhelmstrasse's economic policy, political developments made it obvious to Turkey's statesmen, by the end of 1937, that Germany was once again looking southeast with greedy eyes²⁵.

Nevertheless Turkish diplomacy was not willing to swivel its affections too far towards one faction. The quarrels with Germany were not allowed to develop into too serious proportions. Krupp had failed to get the contract for rearmament of the Straits though this company had offered a very cheap estimate for the work; yet the trade volume—of such fundamental importance was it to Turkey—remained at a peak level. On the other hand, a contract signed in mid-February 1937 with the same

²⁴ Galeazzo Ciano, *Ciano's Diplomatic Papers*, Edited by Malcolm Muggeridge, London, 1948, pp. 44 and 278.

²⁵ Ismet İnönü, *Turkey: Ten Eventful Years: 1938-1947*, New York, 1948, pp. 3-4.

Krupp provided for the supply of ten vessels, whose size varied between 1.000 and 5.000 tons. A German firm, too, was building four submarines for Turkey. That these orders were placed with German firms was mainly due to the fact that Germany owed Turkey about five million pounds sterling in respect of Turkish products, and Turkey was, consequently, anxious to purchase from it whatever it could²⁶.

Turkey's attitude towards Germany remained correct, but rather unenthusiastic and distinctly wary, and received further definition in the course of 1938. On his appointment as Foreign Minister, Joachim Von Ribbentrop addressed an enquiry to Aras respecting Turkish views on the relations between the two countries. Aras informed Loraine that his reply had been to the effect that Turkey enjoyed the friendliest relations both with the Soviet Union and Britain, and that it would be utterly impossible for it to belong to any combination or take any engagement which might conceivably prejudice either of these powers: that Turkey was bound by the Balkan Entente and by the Saadabad Pact, would fulfil its obligations under these instruments and could not consider realigning its policy or accepting fresh engagements unless in consultation and agreement with both sets of partners: but that within this framework German friendship would be welcomed and Germany could be assured that Turkey would not enter any combination directed against it. And Aras enquired whether, in these circumstances, Turco-German friendship could continue on its existing bases. Von Ribbentrop's answer was to the effect that he now understood the Turkish position—which, indeed, Aras' communication had made abundantly plain—but that he might wish to revert to the matter again. Aras later amplified this statement of the Turkish attitude by saying that Turkey did not wish to see Germany either on the Black Sea or on the Aegean; it was resolved—and in this resolve the other Balkan states were with it—firmly to resist the "*Drang Nach Osten*". In the Near East, Turkey was the first and the greatest obstacle of any such German dream. If Ankara chose to enter into commercial undertakings with Berlin it was certainly with no blind eye upon all possible implications²⁷.

²⁶ Edward Vere-Hodge, *Turkish Foreign Policy: 1918-1948*, Anne-Masse, 1950, pp. 113-114. Koçak (1991), pp. 205-207.

²⁷ F.O. 371/23301/10426. Annual Report on Turkey, 1938. Para. 89.

In the political field one question at issue between Turkey and Germany throughout 1938 was that of Berlin's position in regard to the agreement on the Turkish Straits. Since Germany had not been a signatory of the Lausanne Treaty it had not been invited to sign the Montreux Convention, and had subsequently notified Turkey that it reserved its freedom of action as regards the new regulations. In July 1937, after Germany's right to increase its naval strength had been recognised by Britain, Berlin became desirous of reaching an agreement with Turkey by which it would be granted the rights enjoyed by signatories of the Montreux Convention and would receive an assurance that it would be invited to participate in any revision of the regulations. At the same time Germany claimed that, as a state that was not a member of the League of Nations, it would be allowed to reserve its position concerning the provision in the Montreux Convention that, in the event of a war in which Turkey was not a belligerent, warships would not be permitted to pass through the Straits in either direction except in fulfilment of obligations under the League Covenant, or to render assistance to a victim of aggression in virtue of a treaty of mutual assistance binding on Turkey and concluded within the framework of the Covenant. Turkey was reluctant to conclude a bilateral agreement on these lines with Germany—it was no doubt apprehensive, in particular, of the effect of such a move on its relations with the Soviet Union—and it dealt with the problem by conducting the diplomatic exchanges on it in a cautious manner²⁸.

The Turkish government gave Germany confidential verbal assurances that they would never enter into a treaty of mutual assistance which would make it obligatory to them to allow the passage of warships to assist a victim of aggression; and they also promised that as soon as an opportunity for revising the Montreux Convention should arise, Turkey would make it its business to see that Germany was included among the participants in the conference²⁹.

It is to be noted here that Italy had refused to participate in the Montreux conference on account of the attitude taken by the League of Nations to Italian aggression against Ethiopia. The question of Italy's

²⁸ D.G.F.P., ser. D, vol. 5, no. 548 and fn. 2, Memorandum by Ribbentrop, 7 July 1938.

²⁹ *Ibid.*, no. 550, Circular to all the principal diplomatic missions, 16 August 1938.

accession to the Montreux Convention had been under discussion between the German and Italian governments in the spring of 1937, and it had been agreed that the two governments should consult before taking any definite step in the matter. Germany gave its consent on 26 April 1938 to Italy's accession to the convention³⁰.

Meanwhile the Turkish government accepted an invitation, given shortly after the annexation of Austria to Germany on 12 March 1938, to send a delegation to Berlin for negotiations on the question of including Austria within the scope of the Turco-German economic agreement. The existing agreement was due to expire on 31 August 1938, and at the suggestion of the Turks it was decided that the negotiations should have as their object the conclusion of a new agreement to remain in force until August 1939. The negotiations began at the end of June, and the Turkish delegation showed themselves ready and even anxious to arrange for a considerable increase in reciprocal trade. In the agreement which was signed on 25 July Turkey made an important concession to German wishes by guaranteeing that Turkish deliveries of ores and wheat should be at least as large as 1937³¹.

The wider question of the basic principles of Turkish foreign policy and their application to Turco-German relations was discussed on three occasions during 1938 between the Turkish representatives and Ribbentrop. On 5 April the suave Turkish ambassador in Berlin, Hamdi Arpağ, told Ribbentrop that Turkey's position was one of conciliation and neutrality towards all sides; that it was trying to keep out of any coalitions, and had rejected a Soviet proposal for the conclusion of a mutual assistance pact; and that a visit from Ribbentrop would be welcomed in Turkey. Ribbentrop neither refused nor accepted this invitation, but left the possibility open for the future³².

In regard to Turkey, Germany was already in open competition for influence with Britain and France. The strategic position of the country

³⁰ Ibid., no. 535, Weizsacker to Keller (Ankara), 16 July 1937. Ibid., no. 543, Foreign Ministry to Mackensen (Rome), 29 April 1938.

³¹ Ibid., no. 545, Memorandum by Clodius (Deputy Director of the Economic Policy Department), 29 June 1938. Ibid., no. 546, Memorandum by Clodius, 5 July 1938. Ibid., no. 547, Memorandum by Clodius, 6 July 1938. Ibid., no. 549, Memorandum by Clodius, 8 August 1938.

³² Ibid., no. 542, Memorandum by Ribbentrop, 5 April 1938.

which controlled the Straits made it an eagerly sought associate, Turkey's desirability as a friend being further enhanced by its importance as a source of chrome ore. In the economic field, Germany had been trying to regain the strong position it once held in Turkey's internal economy and foreign trade with notable success before 1937. When German imports from Turkey had built up too large a clearing balance in favour of the latter, Berlin placed restrictions on them so that by the spring of 1938 a rough balance had been reached between Germany's exports of industrial goods and weapons for imports primarily of chrome ore, wheat, and tobacco. Almost half of Turkey's foreign trade was with Germany, and the political as well as economic significance of this tie was underlined by the sending of the Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, Numan Menemencioğlu, to Berlin in the summer of 1938 for the negotiation of a new trade agreement.

During the greater part of July 1938 the critically important Menemencioğlu was in Berlin as head of the Turkish delegation engaged in economic negotiations, and the fact that he had been nominated to this post was taken in Berlin as a sign that Turkey was willing to enter into general political conversations. In two interviews between Menemencioğlu and Ribbentrop on 1 and 7 July the latter made unavailing efforts to draw Turkey into closer association with Germany. In the first interview Menemencioğlu declared that Turkey did not intend to enter any coalition directed against Germany, and suggested that Turco-German relations should be based on the principle of benevolent neutrality. Ribbentrop agreed that this would afford a basis on which closer co-operation could be developed and went on to reveal his ignorance of the spirit that had inspired the Turkish National Revolution by suggesting that if the states which had suffered under the peace settlement were to align themselves diplomatically they would be in a stronger position to secure revision of the peace treaties³³.

Menemencioğlu's reply, given during this second interview, was that Turkey was not interested in treaty revision; what it wanted was to accomplish its internal reconstruction in peace; and for that purpose it considered that neutrality was its best policy. Ribbentrop then took the

³³ *Ibid.*, no. 548, Memorandum by Ribbentrop, 7 July 1938.

line that, if the difficulty about the Montreux Convention could be got over, Turco-German relations might be reformulated on a basis of neutrality, but he asked for a definite promise that Turkey would not enter into any combination directed against other countries. His idea was, apparently, that a Turco-German treaty should be signed on the pattern of the Turco-French Treaty of Friendship of 4 July 1938. Menemencioğlu replied that Turkey would prefer its relations with Britain to be the model: that is, no formal agreement, but a mutual understanding that neutrality could be taken for granted. Menemencioğlu's attitude drew from Ribbentrop the question whether Turkey had promised the Soviet Union not to conclude a treaty of neutrality with Germany, and Menemencioğlu denied that there was any truth in this suggestion³⁴.

The upshot of the conversation was summed up in a circular from the German Foreign Ministry to diplomatic missions on 10 August in the phrase: "Turco-German relations are unchanged, but Turkey still hesitates to give them a new and more intimate form, at least at the present time." The circular also mentioned that Menemencioğlu had promised that the latest German draft of an exchange of notes on the Straits question would be examined, and had declared that the recent Turco-French Treaty of Friendship had not brought about any change in the traditional Turkish policy of neutrality, especially with regard to Germany³⁵.

Selim Deringil mentions that Menemencioğlu and his policies have been the subject of much controversy. Deringil goes on to state that to some Menemencioğlu was decidedly pro-German and favoured closer co-operation with Berlin. To others he was first and foremost Turkish, and as such entirely ready to be completely pragmatic in taking care of what he considered to be Turkey's vital interests³⁶. It was this pragmatism which

³⁴ Ibid. Similar assurances were given to the German ambassador in Ankara on 10 July 1938, when he questioned the Turkish Foreign Minister on the significance of the recent Turco-French treaty. See *ibid.*, no. 211 and fn. 2, Memorandum by Weizsacker, 14 July 1938. On this occasion, Aras stated that the treaty with France did not go any further than the usual treaties of this kind but that it would be entirely unnecessary to conclude a similar treaty between Turkey and Germany; he declared emphatically that Turkey would never participate in diplomatic combinations directed against Germany.

³⁵ Ibid., no. 550, Circular to all the principal diplomatic missions, 16 August 1938.

³⁶ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War*, Cambridge, 1989, p.52.

led to his coming to be seen as 'pro-German' in some circles. According to the French ambassador at Ankara between the years of 1939 and 1940, René Massigli, Menemencioğlu had the reputation of being a Germanophile, especially in Berlin³⁷. The noted German historian Gerhard Weinberg also points out that Menemencioğlu was believed in Berlin to be a leader of the pro-German party in the Turkish government³⁸. But those who gave him this reputation grossly mistook him. He was, above all, a Turk and essentially a realist in international politics. Sentiment or sympathy was not a valid criterion where his judgements were concerned. He based his decisions on frank calculations of enlightened self-interest and he generally assumed that others would follow the same principle. He did not conduct foreign policy from any determined ideological theories, but according to the dictates of geography and the needs of the time.

Although Menemencioğlu might have admired the economic and military efficiency of Germany, he was deeply distrustful of Germany's motives. He was apprehensive of unchecked ambitions of Germany, as he felt anxiety over such designs on the part of the Soviet Union. Thus Britain's ambassador to Turkey in 1939-1940, Sir Hugh Knatchbull-Hugessen, would state that Menemencioğlu was not pro-German and he was convinced that the Turkish diplomat was activated by his conceptions of his country's interests and not by any predisposition to favour Germany. In other words, Menemencioğlu, being an able and professional diplomat, was only doing the best for his country³⁹.

During the next six months the German government made no further direct attempt to establish closer political relations with Turkey, but followed the policy of building up economic relations as a basis for a later advance in the political field. In their credit agreement with Britain of 16 May 1938 the Turks had entered into a definite commitment to deliver raw materials equivalent in value to the amount of credit granted, and the Germans had made it the central point of the negotiations that they

³⁷ René Massigli, *La Turquie devant la Guerre: Mission à Ankara 1939-1940*, Paris, 1964, p.77.

³⁸ Gerhard Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany: 1937-1939*, Chicago, 1980, p. 241.

³⁹ Deringil (1989), pp. 53 and 55-56.

should receive no less favourable treatment in this respect than Britain. The head of the Turkish delegation not only declared that the credit agreement with Britain was not intended to reduce Turco-German trade but said that for political purposes the Turkish government would be glad at any time to conclude a similar agreement with Germany⁴⁰.

The Germans took the opening thus offered them, and an agreement for a ten-year credit of 150 million German marks was negotiated on 6-8 October 1938, when Walter Funk, German Minister of Economics, visited Ankara, the proceeds to be applied to the purchase of armaments and equipment for industrial and public works. At the beginning of September 1938 Funk had called attention to the importance of offering the German credit in advance of a projected visit from the French Foreign Minister, Georges Bonnet, to Ankara, since it was believed that the French intended to offer credits to Turkey in order to undermine Germany's economic position there. In the event, the visit of the French Foreign Minister did not take place. According to the terms of the credit agreement, which was signed in Berlin on 16 January 1939, the Turkish government was to pay interest at the rate of five percent and to reimburse the credits granted within ten years from the date of incurring liability. Except in matters of detail, the agreement appeared to follow very closely the lines of the earlier credit agreement with the British government which had provoked so much hostile criticism in Germany⁴¹.

Turkish development policy, the collapse of equitable international exchange attendant upon the Great Depression, and the policies of Schacht, had combined to produce an economic situation inimical to Turkish economic independence and which made Turkey economically reliant on Germany. Schacht's "New Plan" involved the creation, after 1933, of a web of bilateral barter arrangements with the nations of southeast Europe by which Germany would obtain crucial raw materials in exchange for manufactured articles. The arrangements worked better than Schacht could have hoped or the Balkan partners wanted and quickly led

⁴⁰ D.G.F.P., ser. D, vol.5 no. 552, Wiehl (Director of the Economic Policy Department) to Keller (Ankara), 15 September 1938. Ibid., no. 554, Clodius to Keller (Ankara), 4 October 1938. Ibid., no. 557, Memorandum by Moraht (Head of Economic Policy Division III), 20 January 1939. Koçak (1991), pp. 232-235.

⁴¹ Ibid. Koçak (1991), pp.236-239.

to something like German economic dominance of the region. In 1931, Germany received 10,7 percent of Turkish exports and supplied 21,3 percent of its imports. By 1936, Germany was receiving 51 percent of Turkish exports, and supplying 45,1 percent of its imports. By September 1935, Germany was receiving 83 percent of its import requirements by barter⁴².

Briefly stated, the elements of Turkish dependence were as follows:

1. Like most developing countries, Turkey had redirected its agriculture away from the satisfaction of needs and towards the production of materials internationally marketable. Schacht's policies made the Germans much the most important customers of Turkey. The first result of any move towards conflict with Germany, then, would be the collapse of a trade which had become crucial to Turkey's political and economic well-being. In this way, while German dependence upon certain Turkish exports placed a weapon in Allied hands, the German market, in itself, constituted a powerful counter weapon. This was most especially the case since Turkey's trade had been ravaged by the Great Depression. In 1929, Turkey in total had imported 256 million TL. of material with exports valued at 155 million TL. By 1933, imports had declined in value to 74,6 million TL. and exports to 96,2 million. Recovery thereafter was fueled almost entirely by trade with Germany while trade with other Western countries continued to languish⁴³.

2. A Turkish embargo might hurt the Germans, but the Turkish producers would face disaster. Since the Turkish government marketed most Turkish products through a system of state monopolies the damage would be three-fold: the producers themselves would lose their most important market; the government would lose a large part of its revenue; and the products which the government purchased from the Germans with the profits from the monopolies would no longer be available. The most extreme case of such dislocation would be in Turkey's nascent

⁴² See Hjalmar Schacht, *The Old Wizard*, Boston, 1956, pp. 304-340. Also Oya Köymen and Atilla Sönmez, "The Social and Economic Background to Turkey's Noninvolvement in the Second World War", *Studia Balcanica*, 7, 1973, passim.

⁴³ United Nations Statistical Office, *Year Book of International Trade Statistics*, New York, 1950, p. 149. See also Berç Berberoğlu, *Turkey in Crisis: The Transition from State Capitalism to Neo-Colonialism*, London, 1982, pp. 47-48.

metallurgical industry. Chrome mining, for instance, was at once Turkey's most strategically important, and most quickly burgeoning industry. It was also a profitable government monopoly, one of those least likely to be able to redirect its production towards politically more congenial markets⁴⁴. It was also the industry to which Turkey looked to provide the engine of its development programmes⁴⁵.

3. Germany's half of the trade consisted of manufactured and semi-manufactured goods essential for the middle-term functioning of the Turkish economy. The second result of trade embargo would be the virtual collapse of the manufacturing sector of the Turkish economy as technical help was withdrawn, spare parts ran out, and the railways ceased to function. In this sense, factories built by the Germans for the Turks in their drive towards economic autonomy would be only so many hostages, and would not increase—as had been intended—but decrease Turkey's political flexibility.

4. Finally, since the Turkish army obtained many of its armaments and all of the machinery for its arms factories from Germany, in the event of breach of relations, it would soon be unable either to service the arms it had or to feed those still functional. Thus, Turkey's ability to defend itself would decline absolutely. In this sense, every German weapon placed in Turkish hands made it less likely that Turkey would ever be able to turn against Germany.

This was not a condition peculiar to Turkey, but one Germany shared with all Balkan countries. Like the others, by 1937, Turkey was looking for ways to escape from this dangerous dependency upon a country whose foreign policy goals were becoming increasingly inimical to Turkey's own. The search gained urgency as the desire to oppose German political expansion in the Balkans grew—hardly an option while Turkey was dependent upon Germany for its economic existence. Unless this could be changed, the economic limitation would continue to be political

⁴⁴ *Bulletin of International Affairs*, vol. 15, no. 8, 23 April 1938, p. 7.

⁴⁵ Celal Bayar, "Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın İlk Beş Yıllık Sanayi Programı Hakkında Gazetecilere Demeci" ("Press Statement of Celal Bayar, the Minister of Economics, on the First Five-Year Industrial Programme"), *Celal Bayar'ın TBMM'de Yaptığı Kanun Tekliflerinin Esbabı Mucibeleri* (Reasons for the Bills Proposed by Celal Bayar in the Turkish Grand National Assembly), Edited by Özel Şahingiray, Ankara, 1955, pp. 92-94.

limitation as well. Şükrü Saraçoğlu, the canny Foreign Minister, described this stark economic reality and its connection to political choice in December 1939: "There is still another truth which requires that, in order that a country may have an independent national policy, the greater part of its foreign trade must not be directed towards a single country. To however small an extent foreign trade becomes the monopoly of a single country, it is very difficult to pursue an independent national policy, even if this country should be an ally. When national policy, the aim of which is independence, and national trade, the object of which is profit, can no longer go side by side, national trade must make a sacrifice."⁴⁶.

It was through better economic relations with Britain, France and the United States that Turkey sought political independence. Unfortunately for Turkey, Western economic policy in the years prior to the Second World War did not combat the growth of German influence, but underwrote it. The crux of the problem was exchange. The fact was that the products that Turkey had for sale were widely available, and worse, in the British case, were available from countries benefiting from imperial preference. Tobacco, for instance, a high value product which Turkey had in large quantity, had no British market after the First World War. Figs, raisins, and nuts—other major Turkish cash crops—either had little British market, or were available from Australia which regarded its British market with a jealous eye. Turkey simply could not sell in Britain products of sufficient value to obtain goods it would need if German trade were to be reduced⁴⁷.

In the French case, it was not that Turkey had trouble selling in France, but that French quotas artificially restricted trade. By 1936, the Turks were complaining that trade with France was rapidly collapsing to the benefit of Germany which took up the slack⁴⁸.

The natural outcome of Western reluctance to buy Turkish produce was to drive down the value of the Turkish lira, which in turn, made Western manufactured articles much more costly than would normally have been the case. And the natural result of this, of course, was to

⁴⁶ *Anatolian News Agency*, 14 December 1939.

⁴⁷ F.O. 371/1011/39. Loraine (Ankara) to Oliphant, 13 March 1936.

⁴⁸ *Ibid.* Account of the conversation with Şükrü Saraçoğlu, Fethi Okyar and Faik Kurtoğlu.

reinforce German trade which was orchestrated by Berlin with an eye to political as much as financial advantage⁴⁹.

This was only part of a long and sorry story. Turkey's trade with Britain and France was hobbled also by Western, particularly French, insistence that Turkey service its portion of the Ottoman debt. By the Treaty of Lausanne, debt payment recommenced in 1931 and soon came to consume 13-18 percent of the Turkish budget. What did this mean? Turkey traded with the West to obtain Western currencies, but then used these to meet debt coupons rather than to buy Western manufactures. The non-productive trade in currencies, of course, further depressed the price obtainable for Turkish produce by deflating the lira and priced Western manufactures still higher by inflating Western currencies. In Germany, Schacht's unorthodox economic arrangements had resulted in an abnormal demand for Turkish goods and in prices far above world prices; in some cases, as much as twice the world price. The end result was that the trade of other countries was crowded out, and German domination of Turkish markets cemented almost beyond correction⁵⁰.

Germany's efforts to ensnare Turkey within the Nazi orbit had not been limited to commerce, though this had been the over-ridingly important contact between the two countries. A certain amount of initiative had also been expended on cultural propaganda. Financial backing was given to books that stressed Turco-German amity and a German newspaper *Türkische Post*, received backing for propagating the German viewpoint. In addition special facilities were made to attract Turkish students to complete their studies in German universities and technical colleges. Particularly by instructing young Turkish technicians, Germany hoped to form a German-trained personnel who on their return to Turkey would fill key governmental posts, and whose corporate pro-German influence would have a decisive effect upon Turco-German relations⁵¹.

Turkey wished to develop its economic relations with Britain, France and the United States since the early 1930s. But the Western economic

⁴⁹ Berberoğlu (1982), p. 33.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Vere-Hodge (1950), p. 114.

policy in the 1930s did not accommodate with that of Turkey's financial position. The West and, Britain in particular, was unwilling to provide loans and credits of any kind for any purpose. Economic assistance was hampered by strenuous Treasury insistence that Britain's economic resources were limited, and that provision had to be made for many projects of higher priority before much could be done for Turkey. Despite Britain's desire to draw Turkey to its side following the Italian occupation of Ethiopia, the former's refusal to supply credit to the latter until 1938 and its reluctance to increase Anglo-Turkish trade at the expense of the Dominions indicate that Whitehall in fact considered Ankara important not from an economic but from a strategic angle.

The policy of ambivalent and ambiguous friendships was already forming in Turkish minds in 1938 as the array for a further world conflict began to take shape. Germany and German trade were far too useful for Turkey to consider any serious rupture with that power. On the other hand, firm British support as protection in the Mediterranean was essential. Turkey ardently desired to preserve a double friendship and to balance itself as mistress of the Straits between the rival aims of Germany and Britain, even in the very same way as through centuries of history it had balanced its diplomacy between the interests of Russia and Britain⁵².

With this aim in view German overtures, though regarded with high suspicion, were not all rejected. Thus on 21 April 1939 a German industrial consortium—Gutehoffnung Shutte, Philippe Holzmann, Julius Berger and Siemens Bav-Union—was called in to build the naval base and arsenal at Gölcük in the Gulf of Izmit. The contract was not a small one. It was valued at 2,3 million pounds sterling in Europe and 150 million TL. in Turkey over four years. It was also accorded substantial political weight. In diverse ways the Germans showed their ever increasing interest in Turkey as the springboard to the Middle East. An air service between Turkey and Germany was inaugurated; Berlin radio began transmissions in Turkish. All and everything was done by the Germans to bring Turkey within the German sphere of influence⁵³.

⁵² Ibid.

⁵³ D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 413, Memorandum by Papan and fn. 6, 20 May 1939. See also F.O. 371/23297. E4107/272/44. Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 27 May 1939.

In fact, for a long time Germany had been endeavouring to enlist Turkey on its side, but its efforts were in vain. Atatürk had never belonged to the narrow political clique which brought the Ottoman Empire to the side of the Central Powers during the First World War. Moreover, the head of state and most of his closest associates in the government were former Ottoman army officers who had bitter experiences with their wartime comrade-in-arms and therefore they had neither natural sympathy nor any kind of inclination towards Berlin whose old dreams of expansion across the Asia Minor, since the advent to power of Hitler, it was felt to be reviving. Turkish leadership had also never forgotten that the downfall of the Ottoman Empire resulted from alliance with Germans. Their wartime experiences had taught the Turkish leaders to resent the German influence over Turkey and to oppose the domination of any foreign power. It is both interesting and significant that as the First World War approached, Atatürk had argued strongly against the Ottoman Empire's participation alongside Germany, as he had not been sure that the Germans would be able to win and he had not trusted their intentions. Turkey had experienced a German alliance and it wanted no repetition of that.

At this point it should be stressed conversely that Berlin's intention to destroy the existing political structure in the Balkans, contrary to the Turkish policy of keeping the status quo in that area, and the collaboration between Germany and Italy – Turkey's potential enemy – over the Balkans and the eastern Mediterranean, prevented Germany in practical terms to come closer to Turkey for political and military co-operation. Remarkably, Franz Weber goes much further and suggests that in 1938 Germany was unwilling to accept a partnership with Turkey. The American scholar, using German records, asserts that some German statesmen valued an arrangement with the Arabs over an alliance with Turkey, while others strove for an untroubled relationship with the Soviet Union that would postpone the threat of war on the eastern front when fighting broke out in the West. They did not want to conspire with Turkey, Russia's ancient foe⁵⁴. Nevertheless, one may argue that on only one

⁵⁴ Franz Weber, *The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*, Missouri: St. Louis, 1979, pp.2-3.

subject was Germany clear in its perception of policy towards Turkey: it desired to insure Turkish neutrality in a future European conflict.

The competition for Turkey's favour would continue after Munich; but in spite of pleasantries and assurances, Germany did not obtain the political guarantees of Turkish neutrality in case of war that it very much wanted to secure. On the other hand, the Turkish government had been careful – and would continue to be careful – not to become involved in any arrangement pointed against Germany. Ankara was trying hard to keep the country out of any possible involvement in war; and since this was really what Germany also wanted of Turkey at that time, the stand-off on the Bosphorus could hardly be said to be damaging to German policy objectives.

The Munich agreement of 30 September 1938 over the dismemberment of Czechoslovakia gave Turkey new concern since it illustrated the close collaboration between the European dictators. The occupation of the rump state of Czechoslovakia on 15 March 1939 made it clear that Germany had embarked on a deliberate policy of expansion and hegemony which was inevitably leading to the destruction of the smaller countries. Further, Mussolini's attack on and annexation of Albania on 7 April 1939 caused great concern in Ankara and regarding the possible continuation of Italian expansion in the direction of the Turkish Straits. This last act led to closer Turkish co-operation with Britain and France.

The news that a lot of progress had been achieved in the Turco-British negotiations for the signature of a declaration of mutual co-operation and assistance in the Mediterranean and the Balkans stung the German Foreign Ministry into rapid action. Since the retirement of the last German ambassador to Turkey, Friedrich Von Keller, in November 1938, Berlin had been in no real hurry to fill this post. Since March 1938 Franz Von Papen had apparently been proposed three times as German ambassador in Ankara. Atatürk had turned his nomination down flat in April 1938, remembering him with distaste from the years of the First World War. İnönü had turned his name down again in November 1938 and in February 1939. And it was only when Saraçoğlu rashly demanded of Hans Kroll, German Chargé d'Affaires in Ankara, whether his government ever intended to fill the embassy, that Von Ribbentrop, who felt happier with Von Papen well away from Hitler's ear, returned, this time successfully, to

the charge. When the conclusion of an agreement with Britain became apparent, President İnönü believed that "not even Von Papen could then make mischief in Turkey." The Turkish consent to his appointment, however, was given without enthusiasm⁵⁵.

Troubled by the possibility of a Turco-Anglo-French rapprochement, Hitler had appointed the wily Von Papen ambassador to Turkey to cement German relations and strengthen the ties that were built on the very sizeable trade nourished by the clearing agreements of 1935. It was hoped in Berlin that Von Papen, a former staff officer in General Erich Von Falkenhayn's army in Syria and a man possessing much ability and good Turkish contacts, would be able to influence Turkey's policies. This was not the case, however, as the conclusion of the Turco-Anglo-French alliance subsequently proved⁵⁶.

The imminent signature of the Turco-British declaration hurried Von Papen to Ankara. Nor was it only a matter of Turkey's relations with Britain. Turkey was in a very special position also with other countries such as the Soviet Union, Poland and Bulgaria. Here it could play a profoundly important part in reinforcing the anti-Axis front. Much to the anger and dismay of the European dictators Turkey was strong and was by no means to be frightened by bluff from whatever quarter. It needed no one to point out to it where its best interests lay.

Von Papen arrived on 27 April, and called on Saraçoğlu the same day. He found the conversation an upsetting experience. Von Papen asserted that Germany liked Turks and so long as Turkey was Germany's friend no one, especially Italy, could do anything against Turkey. Saraçoğlu, tough in mind and body, interrupted Von Papen to say that Turkey did not appreciate dependence on the friendship of others, and enquired whether the German ambassador meant that if Turkey was not on friendly terms with Germany, Italy would attack it? Von Papen excused himself and said

⁵⁵ British Documents on Foreign Policy – henceforth referred to as "B.D.F.P." –, ser. 3, vol. 5, no. 302, Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 27 April 1939. Massigli (1964), pp. 169-170. Massigli in *ibid.*, p. 175 commented on Von Papen's appointment in the following words: "Germany has sent here as representative a man who, by his name and by his past, was most suitable to do disservice to the German cause. We could not hope for the better." Moreover, see Franz Von Papen, *Memoirs*, London, 1952, pp. 443 and 450-451.

⁵⁶ *Ibid.*

he had expressed himself badly and had meant no such thing. Saraçoğlu went on to say that German ambassador could be sure of one thing—Turkey was not afraid of the Italians. If they came along Turkey was certain of a happy conclusion. "They have their Italians and we have our Turks." Turkish government was worried by the occupation of Albania. Albania was a very poor country and Italian occupation would only prove expensive. Turkish government was therefore inclined to regard Albanian move as part of a concerted plan by the Axis powers and to consider that the time for Turkey had come to protect itself against surprises. Since then Turkey had been in contact with friendly countries and exchanges of views were in progress. Von Papen suggested an Italian declaration of friendship, only to hear Saraçoğlu retort that such a thing "would displease Turkey enormously". The Turkish Foreign Minister said that so long as Italy went on fortifying and reinforcing Dodecanese islands and since Italy had occupied Albania which was a vital point for Turkey, no verbal assurances would satisfy Ankara. Did Germany intend to proceed further in the Balkans. "*Jamais de la vie*," replied Papen. Then Germans can sleep quietly in their beds, replied Saraçoğlu. Von Papen retired, visibly disconcerted⁵⁷.

British and French ambassadors in Ankara, Knatchbull-Hugessen and Massigli, and Saraçoğlu had all been rather impressed with the way Von Papen appeared to act as a spokesman for Italy, especially as the Italian ambassador, Ottavio de Peppo, had gone home leave a few days earlier remarking off-handedly that there was nothing for him to do in the Turkish capital. But in fact Von Papen had spoken on his own initiative. The suggestion for an Italian declaration was German ambassador's personal idea, and, having ascertained that it would offend Turkey's *amour propre*, he refrained from saying in his report he had made it but, nonetheless, urged that appropriate action be taken in Rome in the form of a conversation between Mussolini and the Turkish ambassador. All future Turkish decisions, he warned Berlin, depended on the attitude of Italy and an unequivocal statement by Mussolini. Berlin sent an edited

⁵⁷ F.O. 371/424/283. E3450/9/44. Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 28 April 1939. Documents Diplomatiques Français – henceforth referred to as "D.D.F." –, ser. 2, vol. 15, no. 511, Massigli (Ankara) to Bonnet, 28 April 1929. Hugh Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London, 1949, p. 146.

version of Von Papen's report to Hans Von Mackensen, the German ambassador in Rome, with the instructions that although "it was not believed in Berlin that a Mussolini statement will be sufficient" he should inform Count Galeazzo Ciano, the Italian Foreign Minister, fully of Turkey's new attitude and report his reactions. Mussolini reacted cynically to this gratuitous piece of advice. The Turks, he said, deserved to be attacked simply because they feared it. Ciano equally dismissed what he thought were Turkish importunities with the remark that after he had finished turning Albania into a bastion the complete dependence of the Balkans on the Axis would be assured⁵⁸.

It was certain that the German government was going to use great efforts to establish influence in Ankara. Von Papen still had considerable weight as a diplomat. His diplomacy was a highly subjective thing based on a personal, even though fairly correct, assessment of the impetus behind Turkey's abandonment of neutrality and coloured, for a German diplomat of Great War vintage, by a not abnormal amount of Italophobia. However his reception in Ankara had not been warm. Indeed, it was hard to believe that the German government could have been so blind to its own interests as to insist, against the wishes of the Turkish government, on appointing an ambassador who was already so unfortunately remembered and so completely distrusted in Turkey.

Two days later he tried again, when presenting his credentials to President İnönü. İnönü was gentler with him, but equally frank. But his gentleness gave Von Papen the opening he needed. His report⁵⁹ showed that he believed, or at least wished the German Foreign Minister to believe, that he was succeeding in choking off the issue of a Turco-British declaration. The Wilhelmstrasse, following the Turco-British negotiations through the decipherment of the Turkish diplomatic communications, remained unconvinced⁶⁰. Von Papen's second meeting with İnönü on 2 May destroyed his own optimism. He found İnönü preoccupied by the

⁵⁸ D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 286 and fn. 8, Weizsacker to Mackensen (Rome), 28 April 1939. B.D.F.P., ser. 3, vol. 5, no. 302, Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 28 April 1939. D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 303, Mackensen (Rome) to the Foreign Ministry, 1 May 1939. *Ibid.*, no. 317, 5 May 1939.

⁵⁹ *Ibid.* Massigli (1964), p. 171.

⁶⁰ *Ibid.*, no. 288, Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 29 April 1939.

threat from Italy, and wired Berlin urgently of the need to effect a reduction in the Italian troop concentrations in Albania⁶¹.

On 3 May, Ciano, to whom Von Papen's reports on his first meeting with Saraçoğlu and İnönü had been forwarded from Berlin⁶², spoke, half-reassuringly half-threateningly, to the Turkish ambassador in Rome, Hüseyin Ragıp Baydur⁶³. As Von Papen was to discover over the next few days from both İnönü and Menemencioğlu⁶⁴, this Italian gesture, being so obviously due to Von Papen's intervention, left the Turks unmoved. Saraçoğlu dismissed the assurances as worthless precisely because they had been extended at Germany's instigation⁶⁵.

Von Papen remained convinced that the deterioration in the Turco-Italian relations was the crucial factor propelling Turkey towards Britain. Having failed to extract a formal statement from Rome, he now put forth three suggestions which he hoped would be discussed by Ciano and Ribbentrop at their forthcoming meeting in Milan. The first was that Italy should reduce its garrison in Albania and in southern Italy, then standing by his reckoning at 172,000 men with considerable artillery. The second was a plea for a reassuring statement of Germany's and Italy's attitude towards the Balkan Entente; and the third a suggestion that Albania and Bulgaria accede to the Entente, after a territorial concession from Romania, and that such an extended Balkan grouping be recognised by the Axis providing the member states, Turkey included, pledged unconditional neutrality. These suggestions—a hint of them was given to Menemencioğlu—were sent to Berlin with the request that they be submitted to the two foreign ministers while with the Turks Von Papen pleaded for a few day's grace, before the Turco-British Declaration of Mutual Assistance was announced⁶⁶.

⁶¹ Ibid., no. 289, Circular of the Director of the Political Department, 29 April 1939. Ibid., no. 303 and fn. 6, Mackensen (Rome) to the Foreign Ministry, 1 May 1939. Ibid., no. 305, Circular of the State Secretary Weizsacker to the Embassies in London, Paris, Moscow, Ankara and Rome, 2 May 1939.

⁶² Ibid., no. 286, Weizsacker to Mackensen (Rome), 28 April 1939.

⁶³ Ibid., no. 317, Mackensen (Rome) to the Foreign Ministry, 3 May 1939. Galeazzo Ciano, *Diario: 1937-1943*, Edited by Renzo de Felice, Milan, 1982, Entry for 3 May 1939.

⁶⁴ Ibid., no. 324, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 4 May 1939. Ibid., no. 333, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 5 May 1939. Ciano (1982), Entries for 3, 4 and 5 May 1939.

⁶⁵ Massigli (1964), p. 172.

⁶⁶ D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 333 and fn. 2, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 5 May 1939.

By late on 6 May Von Papen had to admit defeat for the news coming from Milan made no mention of his ingenious solutions. In fact, his telegrams had not even been forwarded to Ribbentrop, and it was not until 9 May that, with what appears to have been deliberate slowness, the German Under-Secretary of Foreign Affairs Ernst Von Weizsacker informed him that no information was yet available on the Ciano-Ribbentrop conversations. For good measure Weizsacker added that Von Papen should not create the impression that there existed any difference between Germany and Italy over the Balkans, that there was no question of Albania joining the Balkan Entente because it was now bound to Italy by personal union, that Berlin saw no reason to force Bulgaria into the Entente especially as there were no prospects of getting its territorial concessions and, finally, that Germany preferred to deal with the Balkan countries singly rather than in a bloc⁶⁷.

It was an uncompromising rebuke whose importance went beyond the context within which it was delivered. It showed that the alliance with Italy had unquestioned priority and that, therefore, no Turkish recriminations would be allowed to jeopardise it by possibly setting off Ciano and Mussolini. It showed that, so far as the Balkans were concerned, Germany much preferred the existing state of rivalry to a homogenous unity even if the resulting block were Axis-dominated⁶⁸. Von Papen was finally forced to confess his failure⁶⁹.

The Turks had a great deal to set against Von Papen's arrival on the scene. From 1 to 5 May, İnönü, Saraçoğlu and the Chief of the General Staff, Marshal Fevzi Çakmak, had been entertaining the former French Chief of the General Staff, and Commander-in-Chief of France's armies in Syria, General Maxime Weygand at Ankara. This stroke of genius had been provoked by the French ambassador Massigli. The Turks made this visit into a major military occasion. Moreover, İnönü, who knew Weygand from the General's service on the French delegation to the Lausanne conference in 1923, felt able to speak with unusual ease. Germany, he said, had embarked on the path of universal domination. It had to be opposed. Britain and France were about to construct an Eastern Front in

⁶⁷ Ibid., no. 341, Unsigned Memorandum, 18 May 1939.

⁶⁸ B.D.F.P., ser. 3, vol. 5, no. 414, Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 8 May 1939.

⁶⁹ D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 336, Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 6 May 1939.

the Balkans. Turkey had chosen its side. "Your security is ours," he remarked Weygand. "We consider Germany the adversary," was the message from Ankara⁷⁰.

Following their signing of the joint declaration with the British on 12 May, the Turks had had to face a great deal of German and Italian pressure. Axis powers' main line of approach to recent developments was to urge the Turkish government not to commit itself to a definite alliance with Britain and if it must do so to ensure that any such agreement contained a definition of the term "aggressor". They claimed that it was Britain which was preparing to provoke war. The Turkish government and people were, however, tough, resolute and determined not to be pushed around by either Hitler or Mussolini. In the Turkish view there was no change whatsoever, and friendly commercial dealings between Turkey and Germany were confidently expected to continue as before. The Mediterranean situation and threat to the Dardanelles inherent in the occupation of Albania had left Turkey no choice but to look round for allies in case of aggression. The joint declaration applied only to the case of an attack on Britain or Turkey in the Mediterranean. Out of consideration for friendship with Germany and in order not to make its position more difficult, Ankara had expressed itself very vaguely about possible attacks on the Balkans. The agreement was purely a defensive one and calculated to allay anxiety in the Mediterranean and thereby to contribute towards general peace. Ankara remained firm. Meanwhile the discovery that the Turco-British declaration was to be followed by negotiations for a treaty had awoken in Von Papen's ever-sanguine heart the thought that something might be done to abort these talks by reassuring Turkey on its apprehensions of Italy⁷¹.

The German ambassador took the opportunity of Ciano's visit to Berlin on 21 May for the signature of the Pact of Steel to put forth another proposal, slightly dissimilar from the one he had forwarded earlier in the

⁷⁰ D.D.F., ser. 2, vol. 16, no. 25, Report of General Weygand on his mission to Ankara, 3 May 1939. Ibid., no. 37, Massigli (Ankara) to Bonnet, 4 May 1939. Ibid., no. 39, Massigli (Ankara) to Bonnet, 4 May 1939. Ibid., no. 110, Massigli (Ankara) to Bonnet, 8 May 1939. Massigli (1964), pp. 283-286.

⁷¹ D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 374, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 13 May 1939. B.D.F.P., ser. 3, vol. 5, no. 536, Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 18 May 1939.

month, but whose core was essentially the same: only an Italian assurance could dissuade Turkey from continuing on its present course.

Von Papen, whose experiences fighting in Palestine in the First World War had taught him something of the strategic realities of the situation, was in no doubt regarding the significance of the agreement arrived at by Turkey and Britain. It meant, in a memorandum he laid before Ribbentrop, not only the loss of twenty years of German diplomatic investment in Turkey, but also a complete shift in the balance of power in the eastern Mediterranean. In a future war it might now be necessary for the Axis powers to seize Dardanelles, in order to exclude Britain from the Black Sea and Russia from the Mediterranean. With Albania as a bridge-head, however, such an operation might be accomplished with relative ease, by means of a 'rapid operation' mounted from Salonika. Not that the closure of Dardanelles would alone suffice to ensure the defeat of Britain. To secure that it would be necessary for Germany to hit Britain in its most vital point, in India. To do this, the Axis powers had to possess the "land bridge to India" (Syria, Palestine and "access to Mosul"). As such an operation could only be undertaken if Turkey were neutral, it was imperative that it be persuaded to abandon Britain. Otherwise, were it engaged, it might dig in with a 'very unfavourable military-political situation' from the outset. Turkish neutrality could, in his view, best be obtained by persuading Italy to reassure Turkey regarding its position in Europe, while at the same time 'disguising' the development of the position in Albania and opening negotiations with Turkey in respect to the islands of Castelrosso and Castelrizza (Meis), which lay within Turkey's three-mile zone⁷².

Von Papen duly returned to Berlin on 15 May to lobby for his new ideas, but found Ribbentrop and Hitler in a bellicose and uncomprising mood. Hitler had already arranged for the cancellation of a Turkish order for six heavy howitzers of the most modern type from the Skoda works, which were both ready for delivery and paid for. The bureaucrats in Berlin were prodded by Ribbentrop into discussing ways and means of exercising economic pressure on Turkey⁷³.

⁷² Ibid., no. 413, Memorandum by Papen, 20 May 1939.

⁷³ Ibid., no. 321, Memorandum by Weizsacker, 3 May 1939. Papen (1953), pp. 448-449.

On 24 May an inter-departmental meeting attended by representatives of the Wilhelmstrasse, the Ministries of Economics, Food and the Four-Year Plan as well as the Reichsbank, the Air Force and the High Command of the Army was called to discuss what further action to take against Turkey. Von Papen's proposals were out of the question. The issue came down again to degrees of economic retaliation, with the representatives of the Ministry of Economics arguing stubbornly for the fulfilment of all existing contracts including those for heavy guns. But as Hitler had earlier pronounced against delivery, it now became a matter of deciding to what extent the supply of lighter materials could be delayed in view of Germany's need for chrome ore. The meeting decided not to fulfil orders on four 24 cm. howitzers, while the Air Force and the High Command of the Army reserved a decision on whether ten aircraft and two submarine guns could be released. But, so as not to jeopardise chrome ore deliveries, it was decided to continue current transactions so far as possible, although not to enter into new ones, nor to extend the 25 July 1938 credit agreement. Von Papen was instructed to explain that non-delivery was due to political reasons and that it was hoped that Turkey would desist from advancing its claims in civil law under the delivery contracts already concluded so as not to exacerbate relations further⁷⁴.

Back in Ankara by the beginning of June, Von Papen felt severely handicapped. Now precluded from conjuring further deals involving the Italians, he settled down to inducing Turkey to return to the paths of neutrality by withholding deliveries of armaments. Characteristically, he exceeded in diligence. His despatches painted a picture of himself bullying and dominating the cowering tongue-tied Turks⁷⁵. One may take leave to doubt whether they represented the strict truth. For the usually well-informed Knatchbull-Hugessen reported on 7 June that the impression of the Turkish leaders was that, so far, German reaction to Turco-British negotiations were milder than they expected. Von Papen brought no proposal from Berlin but seemed to have confined himself to

⁷⁴ Ibid., no. 435, Memorandum by Ripken (An official of the Economic Policy Department), 24 May 1939 and no. 454, Memorandum by Clodius, 30 May 1939.

⁷⁵ Ibid., no. 475, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 7 June 1939. Ibid., no. 512, Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 12 June 1939. Ibid., no. 518, Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 13 June 1939.

warning Turkey that it was binding itself to the side which was preparing for war and to a vague hint that if the final Turco-British agreement appeared contrary to German interests Turco-German relations would suffer. As regards commercial relations German intention seemed to be to continue on the present footing until the conclusion of the final agreement when they would review the situation. According to the British ambassador, in reply to question by Saraçoğlu Von Papen seemed to have been reassuring even about war material with the exception of heavy guns. The latter nevertheless indicated the possibility of ultimate embargo on exports of munitions and enquired what Turkish government was then going to do as regards the export of chrome and cereals to Germany. Saraçoğlu pointed out to Von Papen that if Germany cut off the supply of munitions Turkey would be obliged to cease export to Germany of corresponding value of Turkish goods, otherwise balance would be heavily against Turkey⁷⁶.

As Bernardo Attolico, the Italian ambassador in Berlin, who cordially disliked Von Papen, remarked to Von Weizsacker, speeches remained speeches and facts remained facts⁷⁷. And the facts were that, despite Von Papen's oily charm, despite Ribbentrop's stormy interviews with the Turkish ambassador in Berlin, the stolid Arpağ⁷⁸, the Turco-French declaration made on 23 June had the identical text on the Balkans, Article 6, to which Grigore Gafencu, the Romanian Foreign Minister, and the Yugoslavs had made such extreme objections when it was originally included in the Turco-British declaration of 12 May. And the Turkish Prime Minister, Refik Saydam, in presenting the Turco-French declaration to the Grand National Assembly on the same day of its signature, delivered a eulogy of it which went even further than his comments on 12 May⁷⁹.

⁷⁶ B.D.F.P., ser. 3, vol. 5, no. 738, Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Halifax, 7 June 1939.

⁷⁷ Documenti Diplomatici Italiani, ser. 8, vol. 12, no. 227, Attolico (Berlin) to Ciano, 14 June 1939.

⁷⁸ D.D.F., ser. 2, vol. 16, no. 389, Coulondre (Berlin) to Bonnet, 10 June 1939.

⁷⁹ Ibid., no. 517, Text of the Turco-French Declaration of Mutual Assistance, 23 June 1939. Article 6 of the Turco-British and Turco-French Declarations of Mutual Assistance read as: "The two governments recognise that it is also necessary to ensure the establishment of security in the Balkans and they are consulting together with the object of achieving this purpose as speedily as possible."

Ribbentrop first petulantly posted orders that no Turkish representatives be received in the Foreign Ministry, and then called in the Turkish ambassador for a severe dressing-down, adding instructions that the same brusqueness should be used in dealing with the principals in Ankara. The astute, tough and perceptive Arpağ—who disliked the Nazi leadership as much as, or more than, any of his colleagues in the Berlin diplomatic corps—replied firmly to Ribbentrop that the openly affirmed determination of Germany and Italy to acquire by conquest their 'vital living space' made it natural for Turkey, which had never staged a *coup de force* and had no aggressive designs, to range itself on the side of those powers which were defending peace⁸⁰. And on 9 July, in a speech to the Turkish Grand National Assembly, Saraçoğlu remarked ironically that considering how strongly the basic text of the Nazi regime (*Mein Kampf*) recommended an alliance with Britain, it was difficult to understand why Turkey's choice of the same policy of friendship with Britain should be so condemned in the German press⁸¹.

The news of the Nazi-Soviet Pact caused the Turkish Foreign Minister, for the only time, to suffer a brief loss of nerve. On the morning of 23 August he was confronted with the news of Ribbentrop's dramatic descent on Moscow, and the realisation that the Soviets had been deceiving him for some time; he also saw as a major threat the German quasi-ultimatum of 21 August⁸², proposing a cancellation of all extant arms contracts and of the credit agreement of January 1939, a prolongation of the 1938 agreements being made conditional on Turkish acceptance of this. "Distinctly upset",⁸³ he told Knatchbull-Hugessen that he could no longer resist to this pressure. For months he had been attempting to create a situation in which his country could withstand Germany; but he had not succeeded⁸⁴.

⁸⁰ Ibid., no. 389, Coulondre (Berlin) to Bonnet, 10 June 1939. D.G.F.P., ser. D, vol. 6, no. 496 and fn. 12, Unsigned Memorandum on the conversation between Ribbentrop and the Turkish ambassador, 8 June 1939.

⁸¹ *Anatolian News Agency*, 10 July 1939.

⁸² D.G.F.P., ser. D, vol. 7, no. 141 and fn. 6 thereto, Kroll (Ankara) to the Foreign Ministry, 21 August 1939.

⁸³ B.D.F.P., ser. 3, vol. 7, no. 188 and fn. 1, Knatchbull-Hugessen (Istanbul) to Halifax, 23 August 1939.

⁸⁴ Ibid., no. 161, Knatchbull-Hugessen (Istanbul) to Halifax, 23 August 1939.

Saraçoğlu's failure of courage was only momentary. Later the same day, Massigli found him as resolute as ever. Turkey, Saraçoğlu said, had no intention of sitting down under German threats⁸⁵. Two days later he told Von Papen Germany had broken all its promises. Turkey would not submit to German domination. All Turkish economic and technical missions in Germany would be withdrawn⁸⁶. İnönü reinforced this two days later. Turkey, he told Von Papen, would act in accordance with its interests and commitments and would be found in any camp opposed to Germany. He went on and said that commercial matters played a subordinate role in questions of life and death. The Turkish President's attitude was adamant, and all the satisfaction the German ambassador was to derive from his interview was the statement that Turkey would honour its undertakings to Britain and France to aid them in resisting aggression. Papen, "thoroughly uneasy", was reported to have left the interview in a state of "acute perspiration". As well he should have Hitler, listening to General Wilhelm Keitel, Chief of the High Command of the German Army, had already reversed his decision on the German arms contracts. For this form of retaliation had its limits. Berlin was well aware that while Turkey might initially suffer more by the stoppage of trade, it could eventually find alternative export markets and suppliers. Germany, on the other hand, stood to lose more than 70 million marks in guarantees and payments outstanding and could not easily find an alternative supplier of chrome ore, indispensable to the munitions industry. "Germany might not need Turkish tobacco, but it needed Turkish chrome very badly"⁸⁷.

İnönü and Saraçoğlu and the whole Turkish nation were not easy to bully or deceive. The German attack on Poland on 1 September added considerably to the tension. War had become a reality, and a false step by Turkish diplomacy might easily prove disastrous to the cause of national survival. The hallmark of İnönü's policy was realism and restraint. In this he was guided by the discerning and sophisticated Menemenciöğlu—the brain and the driving force behind the Turkish diplomacy. Germany at

⁸⁵ Ibid., no. 188, Knatchbull-Hugessen (Istanbul) to Halifax, 23 August 1939.

⁸⁶ Ibid., no. 260, Knatchbull-Hugessen (Istanbul) to Halifax, 25 August 1939. D.G.F.P., ser. D, vol. 7, no. 247, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 24 August 1939.

⁸⁷ Ibid., no. 370, Knatchbull-Hugessen (Istanbul) to Halifax, 27 August 1939. D.G.F.P., ser. D, vol. 7, no. 342, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 27 August 1939. Ibid., no. 393, Papen (Ankara) to the Foreign Ministry, 28 August 1939.

that time was primarily interested in keeping Britain and France from building a chain of encircling alliances in the Balkans and the Near East. It viewed with concern the guarantee that London and Paris on 12 April 1939 had given to Greece and Romania to defend their integrity and it sought to neutralise the Balkan countries and Turkey. Turkey held a key position, since Franco-British aid to Romania would have to pass through the Straits. To keep Turkey from co-operating with the West thus became one of the major objectives of German foreign policy at the beginning of the Second World War.

Strategic considerations arising from Britain's imperial position were vitally important in determining its policy towards Turkey. The worst which Britain envisaged and feared was that it would be involved in a war against Germany, Italy, and Japan at the same time. If such a war eventuated, support from Turkey would be most important to help protect Britain's freedom of passage through the Mediterranean and the Suez Canal, and its interests in the Middle East. However, it was believed that preparations for such support would further antagonise Italians and so risk provoking the very catastrophe which was most feared. Until 1939, the advice of military authorities was that Britain should conciliate Italy and strive to keep it neutral in any conflict. After the Italian invasion of Albania and its signature of the Pact of Steel with Germany, the British General Staff wavered, assumed that Italy would be hostile in any conflict, and, with the French, began to make preparations for a knock-out blow against what they thought would be the weaker enemy. In this climate, a joint guarantee with Turkey was signed on 12 May 1939. However, even before the Italian declaration of neutrality on the outbreak of war, Britain's strategy planners reverted to their previous stance and reimposed constraints upon the development of an alliance with Turkey. In addition, in the months leading up to the outbreak of war Turkey wanted material aid and serious preparations for war while Britain wanted the façade of an agreement as part of its policy of deterrence.

The development of Turco-British relations in the years between the two World Wars can be described as a gradual rapprochement. In 1918, the two countries were at war, and in 1939 they were bound by an alliance. This development, however, was not smooth. The Anglo-Italian and Turco-Italian conflicts in the Mediterranean region in the early 1930s

facilitated and accelerated a closeness between Turkey and Britain which progressed with particularly quick strides after Mussolini's occupation of Ethiopia. Turco-British relations continued to develop steadily after the signature of the Montreux Straits Convention. In 1937 there was a strong desire in Turkish government to form an alliance with Britain. The Neville Chamberlain government of that year, however, politely refused a Turkish bid for alliance – although Britain attempted to counter German economic influence. The explanation of what amounted to the spurning of such Turkish moves was that the British Prime Minister was preoccupied elsewhere and Turkey's position did not rank high on his priority list.

Turco-British co-operation between 1934 and 1939, initially designed to help to restrain Italy in the Mediterranean, was a success partly because Turkey felt capable of meeting an Italian threat. However, when attention was redirected towards Germany, Turkey began to have doubts which were confirmed soon after it made an alliance with Britain and France in 1939. The economic relationship between Turkey and Britain never developed sufficiently to allow Ankara to view war with Germany as anything but an economic calamity. While Turkey could firmly reject the Italian claim to a dominant position in the eastern Mediterranean, it had to treat with attention a Germany whose share in Turkish exports rose from 13 to 43 percent between 1929 and 1938, and in Turkish imports from 15 to 47 percent during the same period.

Co-operation with Berlin, although resented by Ankara, was essential, even in the short-term, to the health of the Turkish economy. Opposition to Germany was unthinkable as long as Turkey could find an alternative supplier of vital military equipment. Turkey could not break with Germany if the result would be the disintegration, without a blow having been struck, of Turkey's economy and war-making ability. German imports were crucial to Turkey's ability to wage war. Germany had been a major supplier of raw materials for the armament factories built in the course of the incomplete second Turkish five-year plan of 1937, which aimed at self-sufficiency in weapons. German companies also built Turkey's strategic railways and were the prospective suppliers of most of the weapons for the long-planned, and incomplete, re-equipment of the Turkish army. As Germany accepted Turkish products in payment for its exports, Turkish producers depended upon German markets.

Before Turkey could stand beside Britain against Germany, the Germans would have to be replaced as both suppliers and consumers; otherwise, Turkish factories would close, railroads would not run, and the army would face the prospect of fighting a new war with the weapons of the last, and without a reliable supply of ammunition. As British and French economic policies, until shortly before the Munich crisis, reinforced Germany's economic dominance, their alliance with Turkey was likely to be still-born. The Ribbentrop-Molotov pact and its menacing attitude helped to precipitate the Turks into the alliance but, even more than before, they clamoured for aid from their allies. Little was forthcoming.

Ever a martial nation, the achievements of the Turkish soldiers in the First World War were fresh in the memory. There was no doubt that the heroic defence of the Dardanelles added greatly to the length of the struggle. At the outbreak of the Second World War Turks were vastly more formidable than they were then, for the late Atatürk was supremely successful in his scheme for the development of a new Turkey—strong, independent, a menace to no one, but able to defend its interests most effectively if they were threatened. Already Turkey had declared its word; and it would be faithful to it to the end, no matter how bitter the path thither might be. The Turks, it was true, were not a volatile people and did not easily change their minds. However, Turkey's foreign policy was characterised by wisdom and caution. It experienced all kinds of foreign pressures and inducements but never gave in or compromised with the basic aim of its policy—to keep out of conflict and to preserve its independence and territorial integrity.

Kitap Tanıtmalar:

Studies on Turkish-Jewish history: political and social relations, literature and linguistics. The Quincentennial papers, 1996 XXI-244 sayfa. Basıldığı yer New York ise de, esas basımevi İstanbul'da olup, naşir Amerika'dadır. A.V. 9623.

1992 yılında iki büyük olayın yıldönümü Akdeniz âleminde çok sayıda eserin yaratılmasına yol açtı: Kristof Kolomb'un ilk Amerika seyahatinin yanısıra Musevilerin İspanya'dan çıkarılmaları ve bunların çok büyük bir kısmının Osmanlı Devleti egemenliği altındaki topraklara hicretidir. Şimdi elimizde bulunan bu kitap, her zaman Türk dünyası ile bir arada yaşama ilkesini edinen Musevilerin, uzun ve geniş bir zaman/mekânı kapsayan olayını incelemekte ve çok çeşitli konulara değinmekte ve bu arada çok değerli bio/bibliografik bilgiler de ihtiva etmektedir. Bu bilgiler tarih, coğrafya, edebiyat, felsefe alanlarında yetinmeyip, günümüze kadar uzanmakta ve iki toplumun birarada yaşama ilkesini benimseyen ve bunu ilmi yönden de inceleyen kişileri tanıtmaktadır. Böylece geçmişte inceleyen eser kadar sonraki nesillere de malzeme yaratacak bir özellik kazanmıştır.

Kitabın esas çekirdeğini araştırmalar teşkil eder. Bunlar muhtelif zamanlarda verilmiş konferanslar olup, basılı duruma getirilmeleri sırasında yeterli bibliyografik notlar da eklenmiştir. Her bir tanesi de alanında yapılmış çalışmaları değerlendirip araştırma yapacaklara malzeme kazandırmaktadır. Öğrenilmesi zor diller arasında sayılan İbranice çok sınırlı sayıda ilim adamları tarafından, özellikle din tarihi için kaçınılmaz olduğu için modern zamanlar tarihi için bu dilde yazılı eserleri ancak Musevi asıllı kişilerin eserlerinden takip etmek mümkündür. Özellikle ticaret tarihi için önemli olan kayıtlar, iktisat tarihi üzerinde çalışan musevi asıllı ilim adamlarına özel bir imtiyaz kazandırır. Elimizde bulunan eserde de böyle imtiyaza sahip kişileri buluyoruz. Özellikle Türkiye'de konuşulan ve İbranice ile birlikte İspanyolca ve hatta Portekizce kelime ve kavramlarla dolu bir dili anlamak bu alanın mütehassıslarının becerisine bağlıdır. Elimizdeki kitapta da 1-88. sayfalar arasında 1991 yılı konferansları metinleri ve 112-192. sayfalar arasındaki 1992 yılı konuşmaları metinleri, Bizans devrinden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar İstanbul ve hinterlandındaki Musevilerin muhtelif davranışlarını ve bu arada Türk yönetimi ve toplumu ile olan ilişkilerine değinir. Her birisinin başlığı bile, ne kadar vazgeçilmez olduklarını gösterir. Dilcilik alanında bile yapılan araştırmalar ve günlük yaşam ile toplum ilişkilerini belirten özellikleri bizlere kazandıran bu makaleler hak etikleri yeri almaktadır.

Kitapta ayrılan özel bir bölüm ise manzum eserlere tahsis edilen gayretlerin ürünlerini ihtiva eder. İlişkilerin bir tek donuk görünüşlü vesika suretlerinden değil, fakat sıcak ve samimi görüşleri yansıtan edebî ürünler ile süslenmesi, bu alana verilen değeri gösterir. Bir tek Musevi asıllıların değil fakat Yunus Emre gibi insan duygularını mısralarında ifşa eden kişilere de yer verilmiş, orijinalleri ile birlikte anlaşılması için çağdaş dillere de aktarılmıştır.

Elimizdeki eserin değerli bir yanı da, bu alanlarda çalışan kişilere de yer vermesi, 500 yıllık tarihi olayı yaratanlar kadar, yazılı ve basılı hale gelmesini sağlayan kişilere de yer verilmiştir.

Bu eser ilmi çalışmalarda her zaman yerini alacaktır, tek kusuru düzenleyenlerin aşırı bir ekonomik durumu ön plana alıp estetik değere yer vermemeleridir: 500. yıl vesilesi ile sanat

kitaplarında gösterilen titizlik yayıncılara yeteri kadar itibar kazandırmış ise bu, bu eserde bulunan resim ve diğer görsel malzemenin solukluğu hoş karşılanmaz. Makalelerin sıralanmasında da bibliyografik titizlik çok eksiktir. Bununla beraber yaratan ve yayımlayanların gayretine teşekkür etmekten de geri durmamalıyız.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

KEMALETTİN KÖROĞLU, Üçtepe I. Yeni Kazı ve YüzeY Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998. 135 sayfa metin, metin içinde 4 harita, 1 topografik plan, 1 plan, 1 kesit, 11 çizim levhası ve 22 levha ile verilmiş 40 siyah-beyaz fotoğraf ile 4 topografik tasarı.

Gerçekte bir doktora tezinin bazı değişiklikler ve eklemeler yapılarak düzenlenmiş yeni biçimi olan kitapta, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 10 km batısındaki Üçtepe Höyüğü merkez olmak üzere, Yukarı Dicle Yöresi'nin Yeni Assur Dönemi (İÖ 1000-612) tarihi coğrafya sorunları ele alınmakta ve yeni öneriler sunulmaktadır. Kitap Önsöz, I. Giriş, II. Tarihi Coğrafya, III. Lokalizasyon Sorunları ve Yeni Öneriler, IV. Sonuç, Summary, Conclusion, Bibliyografya ve Kısaltmalar, Yeni Assur Kronolojisi, Dizin ve Levhalar'dan oluşmaktadır.

Kitaba arkeolojik bulgu olarak temel destek sağlayan Üçtepe kazıları ile Diyarbakır Bölgesi YüzeY Araştırmaları'nı gerçekleştiren ekibin başkanı olan V. Sevin tarafından kaleme alınmış bulunan *Sunuş* bölümünde, Diyarbakır Bölgesi'nde yapılmış Üçtepe kazıları ile buna koşut olarak geliştirilmiş yüzeY araştırmalarının amacı, gelişimi, Anadolu ile Mezopotamya arkeolojisiindeki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

I. Giriş bölümünün *Coğrafi Konum ve Sınırlar* başlıklı birinci altbölümünde, araştırmanın gerçekleştirilmiş olduğu coğrafi alanın sınırları çizilip, tanımı yapılmaktadır. *Araştırmaların Tarihiçesi* başlıklı ikinci altbölümde, Üçtepe Höyüğü'nün arkeoloji dünyasına J.G. Taylor tarafından "Kuruh Monolitleri" olarak anılan iki Assur steli ile birlikte tanıtıldığı belirtilmiş ve söz konusu bölgede yapılmış olan arkeolojik araştırmaların sunumu yapılmıştır. *Amaç ve Metod* başlıklı üçüncü altbölümde ise, çalışma gerçekleştirilirken izlenmiş olan yöntemler ile amaç tanıtılmıştır.

II. Tarihi Coğrafya bölümünün *A. Yazılı Kaynaklara Göre Kentler* başlıklı birinci altbölümünde, Assur yazılı belgelerinde Yukarı Dicle Yöresi hakkında geçen bilgiler derli toplu bir halde verilmiştir. Yazar, bölgedeki önemli Assur kentleri olan Tuşhan, Sinabu, Tidu, Damdam-musa ve Amedi hakkında bilinen Assur kaynaklarında yer alan tüm bilgileri çok ayrıntılı biçimde göz önüne sermiştir. *B. Arkeolojik Verilere Göre Kentler* başlıklı ikinci altbölümde önce Üçtepe kazıları ve araştırmaları sunulmuştur. Burada Üçtepe kazılarının tarihçesi, kazı uygulaması, höyüğün tabakalaşması, mimari kalıntıları ve çanak-çömleği hakkında önemli bilgiler verilmiştir. 350 x 400 m boyutu ve 44 m yüksekliği ile Diyarbakır yöresinin Tepe/Ziyaret Tepe ve Pornak (Murattaşı) ile birlikte en büyük 3 höyüğünden biri olan Üçtepe Höyüğü, İlk Tunç Çağı'ndan (bilinen en eski kültür katı) Roma Çağı içlerine kadar uzanan ve çok uzun bir süreci kapsayan tabakalaşması ile çok önemli bir merkezdir. Bu altbölümde Orta Assur Dönemi sonu - Yeni Assur Dönemi başlarına tarihlenen, olasılıkla bir anne ile çocuğuna ait iki iskeletin ele geçmiş olduğu bir mezar, özellikle ölü eşyaları bakımından çok dikkat çekicidir. Mezarda ele geçmiş olan göz bebekleri çevresi altın varaklarla süslü beyaz taştan yapılmış 2 adet sembolik göz, taştan yapılmış 1 adet altın sembolü, 1 adet altın huzma, 8 adet altın küpe, fayans, porselen, akik ve diğer taşlardan yapılmış 3 adet kolye, 1 adet tunç yüzük, 2 adet porselen kase, 2 adet tunç bilezik ve 2 adet tunç halhal, bu mezarın önemli kişilere ait olduğuna işaret etmektedir. Höyüğün kuzey yamacında yer alan VII no'lu açmada ise, geç Yeni Assur yapı katında ele geçmiş olan siyah ve beyaz renklerle süslü duvar resmi parçaları, höyüğün bu kesiminde saray, tapınak

ya da konak olabilecek çok önemli bir yapının varlığını açıkça göstermektedir. Höyüğün Assur dönemleri çanak-çömleğine bakıldığında ise, Saray Malı kalitesinde ince yapım örnekleri ile yerel çanak-çömlekler olarak başlıca 2 ana grup bulunduğu görülmektedir. Bunlar içinde Saray Malları grubunda yer alan üzeri parmak baskı ile bezenmiş kadehler ile boya bezemeli bir dip ve bir çanak parçası dikkat çekicidir. Yerli çanak-çömlek grubunda ise, çentik ya da yiv bezemeli örnekler göze çarpmaktadır.

Bu altbölümde daha sonra yüzey araştırmaları ışığında Yeni Assur Dönemi yerleşme merkezleri ele alınmıştır. Burada yüzey araştırmaları sırasında incelenmiş olan 69 höyükten 25'inde Yeni Assur Dönemi'ne ilişkin çanak-çömlek ele geçmiş olduğu belirtilmiştir. Bu çanak-çömlek içinde özellikle kuzey etkili "Erken Demir Çağı türü Yerli Seramik" ile güney etkili "Orta ve Yeni Assur Dönemi Yerli Seramiği" adı verilen 2 çanak-çömlek grubunun yaygın olduğu vurgulanmıştır. Yazar, yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre Erken Demir Çağı türü Yivli Seramiklerin Dicle Nehri'nin güneyinde de yayılım alanı bulduğunu açıklamış ve Üçtepe'de Yeni Assur yapı kaunda, Yeni Assur türü seramikler içinde bu türde 2 örneğin de ele geçmiş olduğunu belirtmiştir. Diğer grup olan Orta ve Yeni Assur Dönemi Yerli Seramiği'nin ise, Dicle Nehri'nin güneyindekilere ek olarak kuzeyindeki bazı höyüklerde de ele geçmiş olduğu söylenmiştir. Yazar Yeni Assur Dönemi çanak-çömleği ele geçmiş olan höyükleri de ayrıntılı olarak tanıtmıştır; Bunlar Dicle Nehri'nin güneyindekilere; Üçtepe, Murattaşı (Pornak), Şükürlü, Kazıktepe, Höyükdibi (Melkiş), Tavşantepe, Şekerviran (Şekerören), İncirtepe (Tilarap), Aktepe, Kazancı (Kürthacı), Türkmenhacı, Aralık (Tezekli), Usotepesi, Tepe (Behramki), Balcılar (Saladun ?) ve Pınarbaşı (Matar), Dicle Nehri'nin kuzeyi ve doğusundakiler; Eliaçık (Köpekli), Beşiktepe (Mollacebbar), Karaçalı (Tilalo), Yukarı Bağpınar (Zoğzunc), Gökçetezek (Raşık), Yarımca, Çubuklu (İshakan), Pir Hüseyin, Sivritepe (Şehaban) ve Diyarbakır'dır (Kara Amid, Amid). Bu altbölümde son olarak yollar tanıtılmıştır. Yazar hem Assur ve Osmanlı kaynaklarına hem de yüzey araştırmalarında elde etmiş olduğu verilere ve gözlemlere dayanarak Yukarı Dicle Yöresi'nin Assur Dönemi'nde kullanılmış olan yolları ve güzergahları ile bu güzergahlar üzerinde yer alan kentler hakkında yeni öneriler getirilmiştir. Bu yollar 1. Savur Yolu, 2. Mardin eşiği Yolu, 3. Demirci Yolu, 4. Lice-Genç Geçidi (Dicle kaynağı) ve 5. Ergani-Maden Geçidi'dir.

III. Lokalizasyon Sorunları ve Yeni Öneriler bölümünde yazar, Yukarı Dicle Yöresi'nin tarihi coğrafyasına ilişkin sorunlar ile lokalizasyon önerilerini ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Bu bölümün *Assur Krallığı'nın Yeniden Kurduğu Kentler* başlıklı birinci altbölümünde, özellikle Tuşhan kenti üzerinde durulmuş ve K. Kessler'in Üçtepe'nin 15 km doğusunda yer alan Tepe/Ziyaret Tepe Höyüğü'ne lokalize ettiği bu Yeni Assur eyalet merkezinin Üçtepe Höyüğü ile eşitlenebileceğini vurgulamıştır. Yazar, diğer önemli bir Assur kenti olan Sinabu için ise K. Kessler'in de önermiş olduğu Murattaşı'nı (Pornak) lokalizasyonunu benimsemiştir. Damdam-musa kenti için ise, Üçtepe ve Murattaşı'nın (Pornak) bausında yer alan Kazıktepe önerilmiştir. Yazar tarafından yörede olduğu düşünülen Assur kentleri içinde lokalizasyonu en sorunlu olarak ifade edilen ve K. Kessler tarafından Üçtepe ile eşitlenmiş olan Tidu/Taidu kenti ise, Murattaşı (Pornak) ve Üçtepe'nin doğusunda bulunan Tepe/Ziyaret Tepe ile lokalize edilmiştir. *Fethedilen Ülke ve Kentler* başlıklı ikinci altbölümde ise, Assur kaynaklarında adları geçen, Yukarı Dicle Yöresi'de yer aldığı düşünülen ve Assurlular tarafından ele geçirilmiş olan ülke ve kentlerle ilgili lokalizasyon önerileri önemli bir yer tutmuştur. Bu bölümde Mardin-Diyarbakır yolu üzerindeki İncirtepe (Tilarap) ile Tavşantepe höyüklerinin konumlarının Kinabu ve Mariru'ya uydıkları belirtilmiştir. Bunlara ek olarak Dirria ülkesi ve krali kenti Pitura için Tuşhan ve Dicle'nin kuzeydoğusunda, bir günlük bir uzaklıkta bu konumun çıkarılabileceği vurgulanarak, önceden yapılan çalışmalarla Batık Höyüğü'ne (Yukarı Kılıçtaşı) lokalize edilmiş olan Pitura'nın, bu höyüğe uygun düşmediği, buna karşın Dicle Nehri'nin kuzeyindeki höyüklerden en bü-

yüğü olan ve çevresinde terasları da bulunan Karaçalı Höyüğü'nün (Tilalo) Pitura kenti ile eşitlenebileceği öne sürülmüştür. *Yollar* başlıklı üçüncü altbölümde ise, özellikle Assur Kralı II. Aşur-nasir-apli'nin Yukarı Dicle Yöresi'ne düzenlediği 2 sefere ilişkin kayıtlar temel alınarak, bu kralın izlemiş olduğu yolların bugün hangi güzergahlar olabileceği tartışılmıştır.

Büyük bir emek harcanarak, uzun ve yorucu araştırmalar sonucunda 1994 yılında bir doktora tezi olarak tamamlanan, 1995 yılında ise bazı eklemelerle baskıya verilerek 1998 yılında basımı gerçekleştirilen bu kitabın, sözü edilen bu basım süreci içinde ve özellikle 1998-1999 yıllarında, birçok bilim adamı tarafından Yukarı Dicle Yöresi'nde konuyla ilgili önemli arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ilısu ve Kargamış Barajları'nın yapımı nedeniyle başlatılan büyük bir arkeolojik proje çerçevesinde hızlanan bu araştırmalar sırasında özellikle, Bismil civarında kurtarma kazıları ile yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda yörenin Yeni Assur Dönemi tarihi coğrafyası yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda K. Radner ve A. Schachner yapıları gözlemlerle özellikle Tuşhan-Üçtepe ve Tidu/Taidu-Tepe/Ziyaret Tepe eşitliklerini yoğun biçimde tartışmışlar ve büyük ölçüde yalnızca yazılı kaynaklara dayanarak, K. Kessler'in lokalizasyon önerisinin doğruya daha yakın olabileceğini yani Tepe/Ziyaret Tepe'nin-Tuşhan olma olasılığının daha yüksek olduğunu işaret etmişlerdir (Radner/Schachner 2001, 739). Buna karşın hem Assur yazılı kaynakları ile tarihi coğrafya verileri hem de Üçtepe kazısından elde edilmiş arkeolojik bulguları kullanarak konu ile ilgili bir yazı kaleme almış olan V. Sevin, Üçtepe'nin en az iki Yeni Assur yapı katına sahip olduğunu, hō-yükte çok önemli bir yapının varlığını işaret eden duvar resmi parçalarının ele geçmiş bulunduğunu belirterek, Üçtepe-Tuşhan eşitliğinin büyük bir olasılık olduğuna dikkat çekmiştir. V. Sevin ayrıca, kazılan alanlara göre Üçtepe'nin İÖ 2. Binyılında önemsiz bir yerleşmeye sahip olduğuna da işaret etmiştir (Sevin 1995, 449-450). Tidu/Taidu kentinin ise, İÖ 2. Binyılda çok önemli bir kent olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, V. Sevin'e göre İÖ 2. Binyıla ait Üçtepe'de ele geçmiş olan arkeolojik bulgular, bugünkü bilgilerimiz ışığında Tidu/Taidu-Üçtepe eşitliği olasılığını zayıflatmaktadır. Ayrıca K. Radner ve A. Schachner'in V. Sevin'in söz konusu bu yazısını görmemiş ya da değerlendirmeye almamış olmaları oldukça düşündürücüdür. K. Radner ve A. Schachner söz konusu yazılarında ayrıca, K. Köroğlu'nun Karaçalı (Tilalo) ile eşitlediği Pitura kenti için Tepe/Ziyaret Tepe'nin yaklaşık 25 km doğusunda bulunan Salat Tepe'yi önermişlerdir (Radner ve Schachner 2001, 739).

Kitabın *IV. Sonuç* bölümünde yazar, arkeolojik bulgular ile yüzey araştırmalarında sağlamış olduğu gözlemlerle Yukarı Dicle Yöresi ile ilgili tarihi coğrafya önerilerini sunmuştur. Buna göre Üçtepe'nin Tuşhan'la eşitlenebileceği bir kez daha vurgulanmış, Damdammusa'nın Kazık-tepe'ye, Sinabu'nun Murattaşı'na (Pornak), Tidu/Taidu'nun Tepe/Ziyaret Tepe'ye, Mariru'nun Tavşantepe'ye, Kinabu'nun İncirtepe'ye ve Pitura'nın ise Karaçalı'ya (Tilalo) lokalize edilebileceği savunulmuştur.

Sonuç olarak, yeni arkeolojik ve filolojik bulgularla her an büyük değişikliklere sahne olabilecek Yukarı Dicle Yöresi'nin Yeni Assur Dönemi (Demir Çağı) arkeoloji ve karmaşık tarihi coğrafya sorunlarını başarı ile ele almış ve bu sorunlara yeni öneriler sunmuş olan kitap, halen çok yoğun araştırmalara sahne olan söz konusu yöredeki araştırmalar için bir başvuru eseri niteliğindedir.

ŞEVKET DÖNMEZ

PETER JACKSON, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, XX+367 s.

Delhi Sultanlığı (1206-1526), Türkler tarafından kurulan ve gerek İslâm dininin gerekse Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin yayılmasında birinci derecede rol oynayarak Ortaçağ Hindistanı'na âdetâ damgasını vuran bir devlettir. Kuruluşundan 1414 yılına kadar Delhi Sultanlığı'nı Türk kökenli hânedanlar (Muizziler, Halaciler, Tuğluklular) idare ettiler. Bu dönem aynı zamanda bütün Asya kıtasını kasıp kavuran Moğol istilâsının yaşandığı yıllara rastlar. Türk idareciler Hindistan'da kurdukları bu devleti, içte yaşanan hânedan kavgalarına ve isyanlara rağmen gitgide artan Moğol tecavüzlerine karşı takip ettikleri akıllıca politikalarla korumaları yanında, XIV. yüzyıl başlarında Hindistan gibi çok geniş bir ülkeyi tek elden yönetilen merkezî bir devlet hâline getirebilmişlerdi. Ayrıca Horasan, Mâverâünnehir, İran ve Irak gibi yerlerde Moğollar'ın yaptığı zulümden kaçıp kurtulan ve kидeler hâlinde Hindistan'a sığınan bilginler ve din adamlarının sâyesinde Delhi Türk Sultanlığı devresi (1206-1414), kültürel bakımdan da oldukça parlak bir dönem olmuştur.

Kaynaklar ve araştırma eserleri açısından çok bâkir olmasına karşılık ülkemizde Delhi Sultanlığı tarihi alanında yapılan yayın ve araştırmalar ne yazık ki, yetersiz denecek kadar az sayıdadır. Oysa hem baulı hem de Hindistan ve Pakistanlı araştırmacılar, konuya gereken ilgiyi göstermişler ve daha XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Delhi Sultanlığı ile ilgili kaynakların neşir ve çevirilerini yapmaya başlamışlar ve günümüze gelinceye kadar bu alanda yüzlerce ilmi kitap, makale, bildiri vb. çalışmalar meydana getirmişlerdir. Bu çalışmalara her geçen gün bir yenisinin daha eklendiği görülmektedir. Tanıtımaya çalışacağımız Peter Jackson'un kitabı da Delhi Sultanlığı hakkında yapılmış en yeni eserlerden biridir.

Yazar, Önsöz (s. XIII-XV)'de eserinin kuruluşundan Delhi Sultanlığı'nın Hindistan yarımadasının tek hâkimi bulunduğu 200 yıllık siyasî ve askerî tarihini konu aldığı açıklamakta ve kitabının tertibi hakkında kısaca bilgi vermektedir. Eserde *Encyclopaedia of Islam*'ın transkripsiyon usulleri birkaç istisnâ dışında esas alınmıştır (s. XVI). Daha sonra eserin oluşumunda faydalanılan eserlerin Kısaltma listesi-Abreviations (s. XVII-XX) verilmektedir.

Eser iki ana kısma ayrılmış olup 15 bölümden meydana gelmektedir. I. kısım-Part I (s. 1-147) "Thirteenth Century-Onüçüncü Yüzyıl" başlığını taşır ve ilk 7 bölümü içine alır. "The Background-Giriş" adını taşıyan I. Bölüm-Chapter I (s. 3-22) Müslüman Araplar'ın Hindistan'ın kuzeyinde yer alan Sind bölgesini fethetmeleri, Gazneliler ve Gurlular'ın Hindistan'a karşı yürüttükleri fetih siyasetleri ve son olarak da Gurlular'ın kuzey Hindistan'ı zaptetmelerinde rol oynayan başlıca faktörler üzerinde durulmaktadır.

II. Bölüm-Chapter II (s. 24-43) "From Ghurid province to Delhi Sultanate-Gurlu eyâletinden Delhi Sultanlığı'na" adını taşımaktadır. Burada Gurlu idarî sistemi ve Hindistan'da bu sistemin kuruluşu, Gurlular'ın zaafılamasıyla birlikte Hindistan'da Müslüman hâkimiyetinin bağımsız olarak ortaya çıkışı, Hârezmşâhlar ve daha sonra Moğollar'ın Sind ve Pencab'ı istilâ etmeleri, Delhi Sultanı İltutmuş'un rakipleri Gazne hâkimi Tâceddîn Yıldız ve Multân ve Uça hâkimi Nâsreddîn Kabaçe'yi mağlup ederek Müslüman-Hindistan'ı tek idare altında toplaması, İltutmuş'un kuzey Hindistan'da birliği kurmada başarılı olmasının nedenleri ve İltutmuş devrinde Moğol istilâsı üzerine Hindistan'a göç eden emirler hakkında bilgi verilmektedir. Yazar bu bölümde ayrıca Delhi Sultanlığı'nın kuruluşu için Cüzcânî'nin verdiği 18 Zilkâde 602 (26

Haziran 1206) tarihinin olayların kronolojik seyrine uymadığını ve Kutbeddin Aybeg'in şimdiye kadar sultan unvanlı bir sikkesinin ortaya çıkmadığını delil göstererek, devletin resmen 605 (1208-1209)'da kurulmuş olması gerektiğini belirtmektedir (s. 28).

"Sultans and sources-Sultanlar ve kaynaklar" adlı III. Bölüm-Chapter III (s. 44-60)'de Muizziler (1206-1290) devrinin tarih kaynakları ve yazarları tanıtılmaktadır. Başta Cüzcânî'nin *Ta-bakât-ı Nâsırî*'si olmak üzere Emîr Husrev Dihlevî'nin *Kırânû's-Sa'deyn*, *Miftâhu'l-fütûh* adlı tarihi mesnevileri yanında dîvânlarının, Ziyâeddîn Berenî'nin *Târih-i Firûzşâhi*, Abdullah İsamî'nin *Fütûhu's-selâûn* ve Yahya b. Ahmed Sirhindî'nin *Târih-i Mûbârekşâhi* adlı eserlerinin Delhi Sultanlığı tarihi bakımından verdiği bilgiler ve önemleri açıklanmaktadır. Bundan sonra ayrı bir başlık altında hükümdar ve hânedana bağlılığın ne gibi şartlar altında devam ettiği ve otoriteye karşı isyanların ne zaman olduğu sorgulanmaktadır (s. 55-60).

Eserin "Turks, Tâjiks and Khalaj-Türkler, Tâcıklar ve Halaç" başlıklı IV. Bölümü-Chapter IV (s. 61-85), yazarın *Journal of Royal Asiatic Society* (1990)'de yayımlanan "The Mamlûk institution in early Muslim India" adlı makalesinin genişletilmiş şeklidir. Burada Delhi Sultanlığı'ndaki memlûk (gulâm) sistemi, askerî teşkilâtta memlûklerin yeri ve önemi, Sultan İltutmuş'un Çihilgâniler denilen 40 Türk kölesinin onun ölümünden sonra sultanlığın idaresinde yarattıkları problemler ve bu gulâmlardan biri olan Balaban'ın rakipleri olan diğer Şemsi emîr ve meliklerini ortadan kaldırıp idareyi ele geçirmesi, Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın memlûk kökenli emîr ve melikleri ve bunların devlet idaresindeki rolleri açıklandıktan sonra 1290 yılında Halaciler de denilen Halaç Türkleri'nin Delhi Sultanlığı'nda aslen gulâm veya gulâmların soyundan gelen Muizziler sülâlesine son verip idareyi bir darbeyle ele geçirmelerinden bahsedilmektedir.

V. Bölüm-Chapter V (s. 86-102) "The centre and the provinces-Başkent ve eyâletler" başlığını taşır ve Sultan İltutmuş'tan sonra devlet idaresinin bozulması, eyalet valilerinin sık sık isyan emelleri, iktâ' sistemi ve eyâlet idaresi konuları hakkında geniş bilgi ihtivâ eder.

Daha sonraki "The Mongol threat-Moğol tehdidi" adını taşıyan VI. Bölüm-Chapter VI (s. 103-122)'de Moğollar'ın Hindistan'ı ele geçirme plânları ve 1223-1291 yılları arasında Hindistan'a yaptıkları başlıca akınlar ve Delhi sultanlarının Moğollar'a karşı takip ettikleri siyaset incelenmektedir. 1241'de Lâhor ve 1246'da Uça üzerine gerçekleştirilen Moğol akınlarının Delhi Sultanlığı'nı zor durumda bırakması, 1250 yılından sonra Moğol Devleti'nin hanlıklara ayrılmasıyla sultanlık için tehlikenin geçici bir süre için ortadan kalkması, 1257'de İlhanlılar'ın Multan'ı ele geçirmesiyle gerilimin tekrar artması ve Gıyâseddîn Balaban'ın saltanat nâibliği ve sultanlığı dönemlerinde Moğollar'a karşı izlediği etkin siyasetin sonucunda Moğol tehlikesinin önemli ölçüde bertaraf edilmesi ve son olarak ise adlarını başlarında bulunan Coçi'nin bir kumandanı olan Negüder'den alan Negüderiler'in Afganistan'a gelmeleri bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Kertler, İlhanlılar ve Çağataylılar ile münasebetleri bu bölümde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır.

"Raid, conquest and settlement-Akın, fetih ve iskân" adlı VII. Bölüm-Chapter VII (s. 123-147)'de, XIII. yüzyılda Delhi Sultanlarının Hindistan ricalarına karşı yürüttükleri fetih politikası ile Sumralar, Catlar, Mendâharlar, Kokarlar ve Mevâslar gibi yerli Hindû kabilelerinin dirençlerinin kırılmasına yönelik faaliyetleri ele alınmaktadır. Hindûlar'ın elindeki Racastan, Sivallik, Dûâb, Eved, Bengal, Bundelkend ve Mâlva bölgelerinin zaptedilmesi ayrı başlıklar altında anlatılmakta ve son olarak da yeni fetihler sonrasında ülkenin genel durumu açıklanmaktadır.

Eserin ikinci kısmı-Part II (s. 149-320) "Zenith of the Sultanate-Sultanlığın Doruğu" adını taşır ve müteakip sekiz bölümü içine alır. "Sultans, saints and sources-Sultanlar, evliyâlar ve kaynaklar" başlıklı VIII. Bölüm-Chapter VIII (s. 151-170)'de Halaçî (1290-1320) ve Tuğluklu (1320-1388) hânedanları hakkında bilgi veren tarih kaynakları tanıtılmakta, özellik ve önemleri belir-

ılmektedir. Bunun yanı sıra Halacı ve Tuğluklu sülâleleri zamanında yaşayan şeyh ve sülâfeler ve bunların hükümdarlarla olan münasebetlerinin tarih kaynaklarına yansımaları açıklanmaktadır.

"The Khalji and Tughluqid nobility-Halacı ve Tuğluklu ümerâsı" adlı IX. Bölüm-Chapter IX (s. 171-192), Alâeddin Muhammed Halacı (1296-1316)'nin tahta çıkışından itibaren devlet kademelerine yaptığı tayinler sonucu ortaya çıkan yeni bir seçkin (élite) tabakayı oluşturan hân, melik ve emirler Gıyâseddin Tuğluk'un Halaciler'e son vererek iktidarı elde eden Hindü asıllı bir köle olan Nâsireddin Husrev Hân ile mücadelesinde ve onu mağlup etmesinde rol oynayan emir ve melikler, Muhammed b. Tuğluk (1325-1351) ve Firûz-Şâh Tuğluk (1351-1388) devirlerinde devlet idaresinde görev yapan meşhur emirler, melikler tanıtılmakta ve ne gibi memuriyetlerde buldukları ve nüfuzları açıklandıktan sonra emirlerin görevlerinin babadan oğula geçmesi ve devamlılığı üzerinde durulmaktadır.

X. Bölüm-Chapter X (s. 193-216) "An age of conquest-Bir fetih çağı" başlığını taşıyor ve kuzey Hindistan'da XIV. yüzyıl başlarına kadar henüz tam anlamıyla Müslüman idaresi altına alınmamış olan Gucerat, Racastan, Mâlva, Düâb, Eved bölgelerinde hüküm süren ricalıkların kesin olarak Delhi Sultanlığı topraklarına katılmasını ve Narbada nehrinin ötesinde kalan Dekken, Telingana, Kampila bölgelerinin ve nihâyet güney Hindistan'ın Dvarasamudra ve Ma'ber ricalıklarının fethedilmek suretiyle Delhi Sultanlığı'na tâbi hâle getirilmesini konu alır. Burada son olarak Delhi sultanlarının yürüttükleri fetih politikasının hedefleri ve sonuçları açıklanmakta ve bütün Hindistan'ın fethinde asıl etkili faktör olan Müslüman Türkler'in askerî üstünlüklerinden bahsedilmektedir.

Eserin XI. Bölümü-Chapter XI (s. 217-237)'nin konusunu "Chaghadayid invasions-Çağataylı akınları" teşkil etmektedir. Bu bölümde Çağatay Moğolları'nın hükümdarları Duva Hân'dan itibaren izledikleri doğu Afganistan'a yayılma siyasetleri ve 1298-1308 yılları arasında Hindistan'ı istilâ etmek amacıyla düzenledikleri akınlar açıklanmaktadır. Bunlar arasında Kutluğ Hâce (Hoca) ve Taragay (Turgay) adındaki Moğol kumandanların yönettikleri ve başkent Delhi'nin bir süre Moğol ablukasında kaldığı, Delhi Sultanlığını gerçekten çok güç duruma sokan iki önemli akın bir dönüm noktası olmuştur. Devrin hükümdarı Alâeddin Halacı bu akınlardan hemen sonra Moğollar ile lânyıkıyla mücadele edilmesi maksadıyla bir dizi ekonomik, askerî ve idarî düzenleme yapmış ve bu sayede 1305-1308 arasında Hindistan'a yaptıkları akınlarda Moğollar hep mağlup edilmişlerdi. Sultan Muhammed b. Tuğluk'un Çağatay Moğolları ile olan münasebetleri de bu bölümde işlenen konular arasında yer almaktadır. Yazar burada son olarak "Plunder or conquest-Yağma mı yoksa fetih mi?" başlığı altında Moğollar'ın Hindistan'a yaptıkları akınların amaçlarını sorgulamakta ve Moğol akınlarının para ve mal elde etmek için yapılmış tipik yağma hareketleri olduğu sonucuna varmaktadır.

XII. Bölüm-Chapter XII (s. 238-254)'ün adı "The military, the economy and administrative reform-Ordu, ekonomi ve idarî reform" dur. Bu bölümde ordunun yapısı ve durumu, vergilendirme sistemi ve hububat tedârîki, fiyat kontrolü (narh), Alâeddin Halacı'nın getirdiği yeni düzenlemelerin hedefleri ve sonuçları, daha sonra tahta geçen oğlu Kutbeddin Mubârek-Şâh (1316-1320)'in Alâeddin'in koyduğu kuralları bir kenara bırakması ve Gıyâseddin Tuğluk (1320-1325)'ün devleti eski gücüne kavuşturmak için uyguladığı zirâi ve iktisâdî tedbirler ele alınmakta ve ülke sınırlarının genişlemesiyle birlikte devletin malî gelirlerinde meydana gelen artış kaynaklarının verdiği rakamlara dayanılarak açıklanmaktadır. Yazar bu bölümde son olarak "Changing propiorities-Değişen öncelikler" (s. 253-254) başlığı altında, Delhi Sultanlığı'nı kuzeyden tehdit eden Moğol tehlikesinin bertaraf edilmesine öncelik tanındığı ve ancak bu problemin ortadan kalkmasıyla sultanlık siyasetinde öncelik sırasının Hindistan'daki feyhilere tanımladığı ortaya konulmaktadır.

"*Stupor mundi* : the reign of Muhammad b. Tughluq-Fetret devri : Muhammed b. Tuğluk-'un saltanatı" adını taşıyan XIII. Bölüm-Chapter XIII (s. 255-277)'ün tamamı Sultan Muhammed b. Tuğluk (1325-1351) döneminin başlıca siyasî gelişmelerine ayrılmıştır. Burada Gıyâsed-din Tuğluk'un taraftarı olan emir ve meliklerin Muhammed b. Tuğluk'a karşı muhalefetleri ve çıkardıkları isyanlar, Muhammed b. Tuğluk'un Devletâbâd (Devagiri) şehrini ülkenin yeni merkezi seçip ileri gelenleri ve halkı oraya göçe zorlamasının olumsuz sonuçları, Delhi'nin güneydoğusunda Muhammed b. Tuğluk tarafından Âdilâbâd adı verilen yeni bir kale yaptırılması, Muhammed b. Tuğluk'un ordunun birçok kayıp vermesine sebep olan Karaçil seferi, basılan düşük ayarlı paraların ülke ekonomisine zararları üzerinde kısaca duruluyor. Daha sonra Muhammed b. Tuğluk'un gerçekleştiremediği hayallerinden biri olan Horasan ve Mâverâünnehr'i fethetme projesi ile Moğollar ile olan münasebetleri açıklandıktan sonra vergileri aşırı ölçüde artırılan Düâb bölgesi çiftçilerinin ayaklanması, devletin askeri gücünün zayıflaması, Muhammed b. Tuğluk'un izlediği yanlış politikalar Ma'ber, Bengal ve Telingana gibi eyaletlerde büyük isyanların çıkmasına ve birçok eyaletin merkezi idareden kopma noktasına gelmesi, bu arada Muhammed b. Tuğluk'un Mısır'daki Abbâsî halifeleriyle ilişkileri ve son olarak da Dekken'de Aziz Hammâr'ın ve Gucerat'ta Tagî'nin çıkarttığı isyanlar ele alınmaktadır.

XIV. Bölüm-Chapter XIV (s. 278-295) "Sultans and their Hindû subjects-Sultanlar ve onların Hindû tebaları" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Delhi sultanlarının hizmetinde çalışan Hindû asıllı emirler, gulâmlar ve diğer memurlar, Hindûlar'ın zımmîlik statüleri ve cizye vergisinin onlara tatbiki, Hindû dininin ve geleneklerinin uygulanması için Delhi sultanları tarafından ne ölçüde bir serbestlik tanıdığı ve Müslüman-Hindû ilişkileri çağdaş kaynakların verdiği bilgiler ışığında incelenmektedir. Ayrıca yazar burada Delhi sultanlarının Hindûlar'a karşı tavırlarını açıklarken sözgelisi, Muhammed b. Tuğluk'un Hindûlar'a karşı oldukça müsâmahalı davranması ve onlara gösterdiği ilgiye karşılık halefi Firûz-Şâh Tuğluk (1351-1388)'un tam aksine Hindûlar ve Brahmanlar'a karşı sert ve taviz vermez tutumu arasındaki tezada dikkat çekmekle birlikte Delhi Türk sultanlarının genel olarak, Hindû dini ve Hindûluk problemine "put kırıcı bir kutsal savaş anlayışıyla değil, hoşgörüyü yaklaştıkları" sonucuna varmaktadır (s. 295).

Eserin XV. ve son bölümü olan "Stasis and decline : Firûz Shâh and his successors-Duraklama ve çöküş: Firûz-Şâh ve halefleri" (s. 296-320)'nde, Firûz-Şâh Tuğluk'un elde kağan toprakları birleştirmek için yaptığı seferler, siyasî faaliyetleri, emir ve melikler ile olan ilişkileri, ölümlünden sonra oğulları arasında yaşanan taht mücâdelesinin yarattığı ilk iç savaş, Delhi Sultanlığı'na âit bazı yerlerin Hindûlar'ın eline geçmesi, Firûz-Şâh'ın soyundan gelenlerin sebep oldukları ikinci iç savaş, Delhi Sultanlığı'nın bu zayıf durumundan çok iyi yararlanan Timur'un 1398'de kuzey Hindistan'ı ve Delhi'yi istilâ etmesi, Delhi Türk Sultanlığı'nın hayatını sürdürülecek mâlî kaynakların yavaş yavaş ortadan kalkması ve ikinci iç savaş devresinde eyalet idarecilerinin bağımsızlıklarını ilân etmeleriyle ortaya çıkan devletçikler ve son Tuğluklu hükümdarı Mahmud-Şâh'ın ölümüyle Delhi Sultanlığı'nda Türk idaresinin son bulması açıklanmaktadır.

"Epilogue (circa 1400-1526)-Sonsöz (1400-1526 arası)" de (s. 321-325) ise, Tuğluklular'dan sonra Delhi Sultanlığı'nda iktidarı ele geçiren Seyyidler (1414-1451) ve Lodiler (1451-1526) hânedanlarının tarihleri özetlenmiştir.

Yazar, şimdiki değin üzerinde durulmayan Delhi Türk Sultanlığı tarihinin bazı problemlerini, Appendices (Ekler) bölümünde ele almaktadır. Bunlar sırasıyla; Appendix I Jüzjâni's use of the word 'Turk'-Ek I Cüzçânî'nin 'Türk' kelimesini kullanışı (s. 326), Appendix II Qilich Khân Mas'ud b. 'Alâ'al-Din Jâni-Ek II Kılıç Hân Mesûd b. Alâeddin Cânî (s. 327), Appendix III Qara'unas and Negüderis-Ek III Kara'unalar ve Negüderiler (s. 328), Appendix IV 'Ayn al-Mulk Multânî and 'Ayn al-Mulk Ibn Mâhrû-Ek IV Aynü'l-mülk Multânî ve Aynü'l-mülk İbn Mâhrû (s. 329), Appendix V The date of Ghiyâth al-Din Tughluq Shâh's death-Ek V Gıyâseddin Tuğluk-

Şâh'ın ölüm tarihi (s. 330-331) ve Appendix VI The Ancestry of Tughluq Sh_h II-Ek VI II. Tuğluk-Şâh'ın soyu (s. 332)'dur.

Bundan sonra Delhi Türk sultanları yani Muizzî, Halacî ve Tuğluklu hânedanlarının soy kütükleri (s. 333-335), kitapta geçen bazı terimlerin İngilizce karşılıklarının verildiği Glossary-Sözlük (s. 336-338), faydalanılan kaynaklar, epigrafik ve nümizmatik materyale dâir eserler ve araştırmaların ayrı başlıklar altında künyelerinin verildiği Select bibliography-Seçilmiş bibliyografya (s. 339-350) yer almaktadır. Eserin sonunda ise şahıs, yer, müessese adlarını ve terimleri içine alan analitik bir İndeks (s. 351-367) bulunuyor. Bunlara ilâve olarak eserin sayfaları arasında yer alan 7 adet haritada şimdîye kadar Delhi Sultanlığı ve Hindistan'ın İslâmî devir tarihiyle ilgili eserlerde gösterilmeyen birçok yerleşim biriminin gösterilmiş olması da dikkati çekmektedir.

Fakat yazarın bir Türk devleti olan Bâbürlüler için "Moğol İmparatorluğu (Mughal Empire)" (s. 324) ve bu devletin kurucusu Bâbü için "Mughal conqueror (Moğol fâtilh) (s. 18) tâbirlerinin kullanması, bu alanda daha önce çalışmalar yapan çok sayıda yabancı araştırmacının yaptığı belirgin hatanın bu eserde de tekrarlandığını göstermektedir. Ayrıca Glossary-Sözlük'te Delhi Sultanlığı'nda görevi sultanın huzurunda düzenlenen tören ve toplantılarda protokolü düzenlemek olan emîr-i hâcib için verilen "military chamberlain (askerî başmâbeynci)"; suçlu oldukları iddia edilen yüksek devlet memurlarını, emîrleri ve melikleri tevkif etmek ve mahkemeye çıkarılmalarını sağlamaktan sorumlu olan emîr-i dâd (dâdbeg) için verilen "military justiciar (yüksek askerî yargıç)" karşılıkları bu memurları tanımlamaktan uzaktır (s. 336). Yine Glossary-Sözlük'te ser-candâr, ser-silâhdâr, ser-çetrdâr şeklinde olması gereken görevlilerin adları ser-i candâr, ser-i silâhdâr, ser-i çetrdâr olarak geçmektedir (s. 337).

Bununla birlikte Jackson'un eseri Delhi Türk Sultanlığı ile ilgili bütün kaynaklar ve birçok araştırma eseri incelenerek tüüzlikle hazırlanmış olup, bu alanda daha önce yapılmış çalışmalardan farklı bir plân dâhilinde Delhi Türk Sultanlığı'nın siyasî tarihi yanısıra askerî, sosyal ve ekonomik tarihini de bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Eserin dilimize kazandırılmasının faydalı olacağı ve ülkemizde yayın şayısının az olduğu tarihimizin bu devresi için önemli bir boşluğu dolduracağı düşüncesindeyiz.

S. HALUK KORTEK

RICHARD J. EVANS, *Tarihin Savunusu*, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Yayınları, Ankara 1999, (1-315), ISBN 9 789755 332598 (*In Defence of History*, London 1997, ISBN 975-533-259-6)

1963 yılında telif ettiği bir makalesinde Türk tarihçiliğini bir yerlere oturtmaya çalışan İbrahim Kafesoğlu söz konusu makalesinde şuurlu bir tarih felsefesinin kurulmasının lüzumuna dikkat çekmiş,¹ yine bu makalenin tamamlayıcısı bir başka makalesinde tarihin çağdaş usuller doğrultusunda incelenmesinin ve öğretilmesinin önemini vurgulamış². Bahaeddin Yediyıldız, E. Leon Halkın'ın tarih usulüne dair kitabının tercümesinin Sunuş'unda, Türkiye'de tarih metodolojisiyle ilgili araştırmaların sınırlılığından yakınmış, Cumhuriyet döneminde konuyla ilgili üçyüz civarında makale, yirmiyeye yakın kitap telif edildiğini; kitaplardan yedisinin 1932-1954 arasında, birinin 1975'te, ondördünün ise 1980'den sonra; bunlardan da sadece altısının telif geriye kalanların ise tercüme olduğunu belirtmiş³.

Yukarıda eksikliğine işaret edilen metodolojik çalışmalar açısından biz genç araştırmacılar daha şanslı olduğumuz kanaatindeyim. Çünkü, son yıllarda yapılan telif çalışmalarının yanında Bau'da yapılan çalışmaların da birkaç sene gibi kısa bir süre sonra dilimize kazandırılmasının, ülkemizde tarih alanında çağdaş usullere göre yapılacak çalışmalar için önemli katkıların olacağı aşîkârdır.

Bu yazımızda Cambridge Üniversitesi Yakınçağ profesörlerinden R. J. Evans'in, tarih meselelerine dair, önceki yıllarda Avrupa ve Amerika'da yazılıp-çizilen çalışmalara da bol bol aıtta bulunduğu, yukarıda künyesini verdiğimiz çalışmasını tanıtmak istiyoruz.

Kitap *Giriş, Tarihin Tarihi, Tarih-Bilim ve Ahlak, Tarihçiler ve Olguları, Kaynaklar ve Söylemler, Tarihte Nedensellik, Toplum ve Birey, Bilgi ve İktidar, Nesnellik ve Sınırları, İleri Okuma, Kaynaklar ve Dipnotlar, ve Dizin*'den oluşmakta; her bölüm ise III, IV veya V kısımdan teşekkül etmektedir.

I-III kısım halinde kaleme aldığı *Giriş* bölümünün (s. 9-22) ilk cümlesinde Evans, "Bu kitap tarihi nasıl öğrendiğimiz, nasıl araştırdığımız ve nasıl yazıp-okuduğumuz hakkındadır" sözleriyle kitabının gayesini dile getirerek, tarihle ilgili bu sorunların postmodern çağda her kuşak tarihçi tarafından yeniden ele alınması gerektiğini vurgular. Bu zamana kadar Bau'daki akademik çevrelerde bu alanda E. Hallett Carr ile Sir Geoffrey Elton'un çalışmalarının⁴ haklı gerekçelerle iyi bir işlev gördüğünü, ancak tarihin onlardan bu yana tümüyle ayrı bir bilim dalı haline gelerek kendi kavram ve jargonlarını yabancıların bu alana nüfuzunu güçleştirecek şekilde geliştirmesinin yanında, bunların fikirlerinin postmodern kuramcılar tarafından temelden sarsıldığını tanınmış bazı Batılı tarihçilerin sözleriyle teyid eder. Ancak postmodern tehdidin evrensel bir bunalıma sebep olamayacağını belirten müellif, diğer tarihçilerin bu tenkitlere kayıtsız

¹ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 17-18 (1962-1963), 15

² a. mlf, "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", *İÜEd.Fak.TD* 19 (1964), 1

³ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, Sunuş IX

⁴ E. Hallett Carr, *What is History?*, London 1966 [Kitap *Tarih Nedir?*, (trc. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul 1987) adıyla Türkçemize kazandırılmıştır]; G.R. Elton, *The Practice of History*, London 1967

kaldığını veya görmezden geldiğini; ancak tarih alanında von Ranke ile başlayan kaynak tenkidinde coğrafya, antropoloji ve sosyoloji gibi ilimlerden nasıl faydalanılmışsa, postmodernistlerin öne çıkardığı edebiyat eleştirisi ve lingüistik çözümlenmelerden de faydalanmanın gerekli/kaçınılmaz olduğunu belirtir. Yine bu bölümde tarih-felsefe ilişkisi üzerinde de duran müellif bu ilimler arasında "bir sağırlar diyalogu" olduğunu, tarihçilerin, Collingwood gibi istisnalar hariç⁵, tarih kuramlarını bir felsefeci düzeyinde tartışabilecek bir bilgi birikimine sahip olmadıklarını belirterek, bunların tarihsel bilginin doğası ve izahı üzerine tarihçi olmayanların yazma hakkına sahip olmadığı şeklindeki karşı çıkışlarını da anlamsız bulur.

I-IV kısım halinde kaleme aldığı *Tarihin Tarihi* (s. 23-50) başlığında Evans, tarihin günümüze kadarki yolculuğunun derli toplu bir anlatımını sunar. Özetle, Ortaçağ'daki kaderciler tarihin anlayışının Aydınlanma'nın akılcı tarihçileriyle sarsıldığını ancak bunların da yaptıkları işin hâlâ ahlâkî olduğunu düşündüklerini; tarihçilikte köklü yön değişikliğinin Alman von Ranke ile başladığını belirtir. Von Ranke'nin devrim sayılabilecek katkılarının; a- Tarihi felsefe ve edebiyattan ayrı müstakil bir disiplin haline getirdiği b- Tarihin o dönemde yaşayan insanlar gibi anlaşılması gerektiği ve c- Metin tenkidini tarih ilmine sokup, filologlarca geliştirilen yöntemlerin tarihe uygulanması olarak özetler. İlerleyen yıllardan itibaren ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlara da uzanmaya başlayan tarihin 19. asırda milliyetçi tarih, I. Dünya Savaşı sırasında da savaşa taraf olan milletlerin tarihçilerinin yanı sıra çalışmaları sebebiyle ciddi bir itibar kaybına uğradığını söyler. Yine bu dönemde tabiat bilimlerindeki gelişmelerin (meselâ Einstein'ın İzafe Teorisi) tarihe uygulanması da tarihi olumsuz etkilemiştir. İki dünya savaşı arasında (1918-1944) ekonomik yetersizlikler ve dikta yönetimler sebebiyle tarih için bir durağanlık dönemi olduğunu belirten yazar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonominin düzelmesi ve orduların terhisleriyle yeni kuşak tarihçilerin mesleğe girdiğini; bunların, sefaletlerinin kuşkuculuk ve uyumsuzluklarını gidermeye ve geleneksel değerleri teyid etmeye çalıştıklarını söyler. Bu tarihçilerin 1950 ve 1960'larda nesnel tarih anlayışına önem verdiklerini, İngiltere'de Carr'ın tarihle toplumsal bilimlere birbirine yakınlaşmaya; Fransa'da Anneles okulunun sosyoloji, coğrafya ve istatistik yöntemlerini geçmiş araştırmalarına uyguladıklarını, Anneles'in bu görüşünün daha çok A.B.D.'de 1960-1970'lerde mükemmel bulduğunu belirtir. Bu dönemde toplumsal bir bilim olarak ortaya konmaya başlayan tarihin "geleneksel" ve "bilimsel" olarak kategorilendirildiğini söyleyen müellif bu tasnifle ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunur.

I-V kısım halinde yazdığı *Tarih, Bilim ve Ahlâk* (s. 50-80) bölümünde ise müellif, bu ilimler arasındaki ilişkiye kısaca değindikten sonra, tarihin bir bilim olup-olmadığı hususu üzerinde durur. Bu hususun daha çok Anglo-Amerikan çevrelerde tartışıldığını, bu çevrelerin tarihin bir miktar ahlâkî değer taşıması ve tarihçilerin vardığı sonuçların deneysel olarak aynen tekrarlanamaması sebebiyle bilim olamayacağını iddia ettiklerini söyler. Bu tenkidlere A. Toynbee, Buckle ve P. Kennedy gibi tarihçilerin, tarihin genel uygulanabilir yasaları olduğunu ispat sadedinde eserler kaleme aldıklarını, ancak bunların tezlerinin kolaylıkla çürütüldüğünü belirtir. İspata çalışanlardan en tutarlılarının E. Carr olduğunu söyler. Genel yasaların tenkidinin tarihin kendinden kaynaklandığını belirten yazar, tarihin geçmişteki düzen, eğilim ve yapılar hakkında verdiği bilgiler sebebiyle bilim olabileceğini, ancak genel değil de tahmin gücü olan yasalar koyabileceğini, zira tarihin geleceği kesinlikle kestiremeyeceği kanaatindedir. Bilimsel tarih hususunda diğer tenkidçiler kadar tarihçilerin de sorumlu olduklarını, şöyle ki, her yeni tarihçi dalgasının kendi yöntemlerinin bilimsel, önceki görüşlerin demode olduğunu iddia ederek kenara

⁵ Evans, R. G. Collingwood'un hazırladığı biri tarih diğeri felsefesine dair iki kitabın sanki iki ayrı kimseler tarafından yazılmış gibi çok başarılı olduğunu belirtir. Kitaplar *Oxford History of Roman Britain* ile *The Idea of History*, Oxford 1946. Sonuncu kitap *Tarih Tasarımı* (trc. Kurtuluş Dinçer, Ankara 1990) adıyla türkçeye kazandırılmıştır.

ittiklerini, bunun da haliyle herkesi tarih hakkında şüpheye sevkettiğini söyler. Tarihçi ile sanatçı ilişkisine de değinen yazar tarihin sadece zayıf anlamıyla bir bilim değil, yetenekli ellerde edebi bir dil ve biçimde ortaya konduğunda, M. Bloch'un da belirttiği gibi, bir sanat olduğunun kabul edilebileceğini, ancak değişken ve çok kalıba giren bir disiplin olduğunun da unutulmaması gerektiğini vurgular. Tarihçilerin yetişmesi ile ilgili olarak doktora çalışmasının önemine değinen yazar, tarih araştırmalarında nasıl bir dil kullanılacağı hususunu da dile getirir.

I-IV kısım halinde yazdığı *Tarihçiler ve Olguları* (s. 81-107) bölümüne olgunun tarifiyle başlayan yazar Carr'ın "tarihsel olgu" anlayışını tenkit ederek olgu-kanıt ilişkisi üzerinde durur. Olgunun anlaşılabilmesi için önyargı ve yanlılığın bırakılması ve tarihinin bunu bugünkü kuramlara göre değil de tarihsel kaynaklara göre biçimlendirmesi gerektiğini belirtir, ancak tarihsel kuramların tarihi anlamada tamamlayıcı bir şart olduğu ve bunun araştırmaları zenginleştiği kanaatindedir. Bu bölümde olguların yer aldığı belgelerin kullanımı üzerinde de duran yazar, D. La Capra, C. Kelly ve L. Stone gibi çağdaş tarihçilerin görüşlerini nakleder. Aynı belgenin farklı şekilde ve değişik amaçla kullanılmasının tabii olduğunu söyleyen Evans, buna karşı çıkan G. Elton'u "belge fetişisti" olarak adlandırır. Elton'un bu görüşüne daha çok belgeleri dışsal gerçekliğin ipuçları olarak değil de, düşüncelerin yorumsal araçları olarak gören zihniyet tarihçilerinin tepkilerini misallerle izah eder ve onlarla paralel düşündüğünü üstü kapalı olarak ifade eder. Tarih için, düzensiz olsa da iyi bir malzeme deposu olan arşivlerden de bahseden yazar, buradaki dağınık parçaların (belge) bir araya gelmesiyle önemli bilgilerin ortaya çıktığını bizzat kendi çalışmasında tecrübe ettiğini söyler. Değersiz diye yapılan tasfiye işleminin "*tarihin yalnızca seçkinlerin tarihi*" olduğu anlayışının bir yansıması olduğunu belirtir. Tarihsel olguların "özgün" ve "türetilmiş" adını verdiği kaynak ve araştırmalardan elde edildiğini, ancak bu tasnifin lingüistik kuramcıları, felsefeciler ve postmodernistler tarafından pekçok eleştiriye maruz kaldığını misallerle izah eder.

I-IV kısımdan oluşan *Kaynaklar ve Söylemler* (s. 109-134) bölümüne postmodernistlerin yorum gücüyle ilgili olarak ortaya koydukları, bir metne yazarının yüklediği anlamın değiştirilebilirliği şeklindeki telakkiyle başlayan yazar, bu tutumu aşırılığa kaçmak olarak değerlendirerek tenkit eder ve bir metnin sonsuz anlam taşıdığı iddiasını kabul etmez. Yine Evans, postmodernistlerin, tarihçilerin bilim dilini kullanarak okuyucuya aktardıkları bilginin tarafsız, nesnel ve üstün bir kaynaktan alındığı şeklinde telkinde bulunduğu iddialarına ise, bu iddianın okuyucuyu saf, her okuduğuna inanan konumuna sokması bir yana, zaten tarihçilerin de söyledikleri her şeyin mutlaka doğru gibi yazmadıklarını, "belki", "muhtemelen" gibi ifadelerle eserlerinin okuyuculara, isterlerse kendi niyetlerinin dışında da okuma imkânı sağladıkları şeklinde cevap verir. Bu bölümde dil üzerinde de durarak, dil ve gramerin keyfi yol göstericiler olmadığını söyler ve postmodernistlerin bütün metinlerin özünde bir (kaynak-araştırma farklılığının olmadığı) iddialarını eleştirerek, birinin yazdığı şeyle, bir başkasının onun hakkında yazdığı şey arasında çok ciddi farkların olduğunu belirtir. Yine bu bölümde 1980'lerde Batu'da "Abraham Olayı" diye meşhur olmuş, David Abraham'ın hazırladığı doktora çalışmasında (*The Colloppse of the Weimer Republic*, 1981) arşiv malzemesini yanlış olarak kullandığı veya uydurduğu için meslekten çıkarılmasıyla, Batu'da olgu-yorum ve kanıtlarla ilgili çok hararetli tartışmalar yapıldığını uzun uzun anlatan Evans, Abraham'ın metodunu eleştirir ve yorumların kanıtlara boyun eğmesini, kanıtlara uymayan düşüncelerin atılmasını belirtir. Son kısımda ise H. White ve K. Jenkins'in tarihsel yöntemin gerçeğe ulaştırmadığı şeklindeki iddialarına cevap vererek bölümü noktalar.

I-V kısımdan oluşan *Tarihte Nedensellik* (s. 135-165) bölümünde Carr'ın "*Tarihin incelenmesi, nedenlerinin incelenmesidir*" sözünü nakille nedenselliğin önemine dikkat çeken yazar, Hayden White'in, geçmişte gerçek düzenlilikler bulma iddiasının insanları içinden çıkılmaz

bir nedensellik ağına hapsediği ve hareket özgürlüğünden mahrum bıraktığı, şeklindeki nedensellik eleştirisini aktarır ve tarihçilerin herhangi bir olay hakkında anlatılanları yanyana getirerek gizli anlamları ortaya çıkarmalarının ve yanlış/çelişkileri gözönüne sermelerinin gerekliliği üzerinde durur. Pekçok tarihsel anlatımın günümüzdeki siyasal ve toplumsal hareketler için bir haklılık ya da ilham kaynağı olduğu görüşünde olan Evans'a göre bugün geçmişten etkilenir, geleceği de etkiler veya belirleyebilir. Bizim ürettiğimiz metinler veya nesnelere geleceğin bizi anlama girişiminin temelini oluşturmaktadır. Bu bölümde ayrıca tarihi anlatımlarda zamanlandırma/dönemlendirmenin özellikle öğretim açısından önemli olduğunun ve bu hususta post-modernistlerin çeşitli dönem tekliflerinden faydalanılabileceğinin altını çizer.

I-V kısımdan oluşan *Toplum ve Birey* (s. 167-194) bölümünde Evans, tarihçilerin uzun süre daha çok "siyasî tarih" veya "krallar-savaşlar tarihi"yle ilgilendiğini ve tarihin bir avuç seçkinin tarihi olarak kabul edildiği anlayışını eleştirir. Aşağı tabakalara yukarıdan ve tenezzülen bakan bu tutumun, tarihin istikbalde ihmal edilecek olmasının başlıca nedeni arasında sayarak, modern çağın güçsüz kitlelerin tarihi için bilgi deposu olduğunu söyler. Anneles okulu benzeri gayretkeş tarihçiler sayesinde tarihin yönetsel açıdan da alanını bir hayli genişlettiğini ve herşeyin (korku, delilik, çocuk, cadı vs.) tarihinin yazıldığıının altını övgüyle çizer. Bu alan genişlemesinde "Toplumsal Tarih" in çok önemli katkılarına olduğunu belirten Evans, toplumsal tarih çalışmalarının tarihçesine değinerek bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan bahseder. İşçi hareketleriyle ortaya çıkıp, üniversitelerde iktisat tarihinin bir alt kolu olan "Toplumsal Tarih" e 1970-1980'lerde Fransa ve Almanya'da daha geniş bir anlam yüklenerek "Toplumun Tarihi" ne dönüştüğünü belirtir ve bu alanda neşredilen müşterek çalışmalardan ve önemli periyodiklerden bahseder. Tarihin konusunun genişlemesinin, tarihçilerin coğrafi ufuklarının genişlemesine de sebep olduğunu söyleyen yazar, Yeni Asya ekonomilerindeki şaha kalkmış gelişmenin dünya güç dengesini Batı'dan uzaklaşturmaya başladığı bir çağda hâlâ Batı merkezli tarihçiliği savunanların tavrını pek akıllıca bulmaz. Batı'da çeşitli alanlardaki tarihçilerin kendi tarihlerini merkeze alma tutumlarını da eleştiren Evans, toplumsal tarihin tarihsel anlayışın tümüne anahar olma şeklindeki evrenselleştirici iddiasının kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Son kısımda ise toplumsal tarihin artık öldüğünü iddia eden postmodernistlerin tenkitlerine yer verir.

I-IV kısımdan oluşan *Bilgi ve İktidar* (s. 195-226) bölümünde Carr ve Elton'un, tarihin amacına yönelik sözlerine yer verir. Ancak, ne onların geçmişteki insanların eylem, düşünce ve harekete geçirici nedenlerini mevcut inançlara başvurmadan bilişsel anlamda kavranmalı görüşlerine katılır ne de Marksist ve Annelesçiler gibi tarihe yaklaşımda güncel siyasete önem vermesini veya tarihe siyasal gündem ve ön kabullerin sokulmasını tasvip eder. Tarihin bugünle ilgili ahlâki, siyasî ya da ideolojik ilhamı olabileceğini ancak Fransız felsefeci Michel Foucault'ın ortaya attığı, gerçeği ve bilgiyi bilişsel yeteneğin değil de iktidarın ürünü düşüncesinin kabul edilemez şeklindeki görüşün emekçilerin sınıf bilincini ve siyasal katılımlarını güçlendirmeye hizmet ettiğinin altını çizer. Postmodernist K. Jenkins'in akademisyen tarihçileri "kültürel gardiyan" veya "ideolojik kontrolör" benzetmesine Evans, bunun Jenkins'in okutman olma kompleksinden kaynaklandığını, bu tür kurumları sadece egemen değerlerin aktarıcısı olarak görmekten ziyade toplum içindeki çelişkilerin ortaya çıkarılıp tartışıldığı kurumlar olarak görmek gerektiğini vurgular. Bu bölümde ayrıca iktisat toplumdaki grupların kendi kimliğini oluşturmak için tarihlerini ortaya çıkardıkları iddiasına da yer veren yazar, bunun pratikte mümkün olmadığını; askerlerin askerî tarih, tabiplerin tıp tarihi yazmalarının mümkün ancak bu tür çalışmaların sosyal, kültürel vb. açıdan habersiz veya sığ olduğunu söyler. Benzer zaafiyetin milliyetçi tarihçiler için de geçerli olduğunu belirtir.

I-V kısımdan teşekkül eden *Nesnellik ve Sınırları* (s. 227-256) bölümünde ise yazar, nesnelilik konusunda Carr'ın güzel bir özetini sunar. Kendisini teyiden Elton vb. tarihçilerden nakil-

lerde bulunmak suretiyle adı geçen müellifin nesnellik konusundaki kusurlarını sıralayarak nesnel bilginin ortaya çıkışını tartışır. Bu bölümde ayrıca aşırı rölativizmin eleştirisine de giren Evans, delillerin yanlış ve yanlış okunuşu, can alıcı olguların gizlenişi ve tahrif edilmiş bir genel onay yaratmanın kapısını ardına kadar araladığını belirtir ve Yahudi soykırımı ile ilgili yapılan revizyon çalışmalarında iki uç noktada yer alındığı misalini verir. Daha önce yer yer değindiği postmodernist tarihçilik hakkında en derli-toplu bilgiyi bu bölümde sunar. Postmodernistlerin yeni veya alternatif kuramlar yerine hep eleştiri silahını kullandığını, modernist tarih yazımında merkezî bir yer tutan akıl ve ilerlemeye olan inancı reddederek dikkatini suç, günah ve sihir gibi alanlara yönelterek sembol uğruna gerçekten vazgeçip önemsiz ya da saçma buldukları konulara yöneldiklerini, ancak bu alanda çok güzel çalışmaların da yapıldığını belirterek bu çalışmalardan bazılarını kısaca değinir. Bununla beraber postmodern çalışmaların bazı faydalarının da olduğunu söyleyen yazar, bu bağlamda geleneksel metodların tekrar gözden geçirilmesi, eskimiş gibi duran pekçok konunun tekrar gündeme girme gibi bazı olumlu katılımlarını sıralar. Tarihin kendi düşüncelerine katkı yaptığı sürece anlam ifade ettiğini kabul eden rölativistçileri de eleştiren Evans, bu tür tarih anlayışlarının temsilcilerinin tersine, geçmiş olaylar hakkında dikkatli ve özeleştirel olunur, nasıl ve ne anlama geldiği hakkında kimi kabul edilebilir, ancak kesin olmaktan her zaman uzak sonuçlara ulaşılabileceğini söyleyerek, nesnel tarih bilgisinin elde edilebileceği kanaatindedir.

Son, *İleri Okuma* (s. 257-279) bölümünde ise Evans, tarih araştırmacıları için bir kitap listesi vermektedir. Muhtevalarına da kısaca değindiği bu bölüm kanaatimce kitabın en önemli bölümlerinden biri olma özelliğini haizdir. Birkaç sene öncesine (1997) kadar tarihin çeşitli yönlerine dair Batı'da yapılan çalışmaların derli-toplu bir tablosu olan bu bölümde nedensellik, nesnellik ve tarihte bireyin rolü (s. 257), tarihin tarihi (s. 258), toplumsal tarih (s. 259), Annales (s. 259), Amerikan tarihçiliği (s. 262), tarihin doğasına dair felsefecilerin yazdıkları (s. 263), postmodern tarih kuramları (s. 264-65), postmodernist ve lingüistik çözümlemelere reddiyeler (s. 266-67) ve tarih üzerine solcu postmodernistlerden gelen eleştiriler (s. 268-77) hakkında yazılan/yapılan çalışmalar hakkında okuyucuya güzel bir bibliyografya sunulmaktadır.

Kitap *Dipnotlar* ve *İndeks*'le sona erer.

NUH ARSLANTAŞ

ÖMER DEMİREL, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, XI+209 +31 sayfa levha ve resim.

Diğer Orta ve Yakındoğu Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, devletin temel görevinin, egemenliği altında bulunan topraklarda güvenliği ve adaleti sağlamaktan ibaret olduğu bilinmektedir. Buna mukabil, bugün, genelde devlet tarafından yürütülen din, kültür, eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetler toplumdaki varlıklı kimselerin kurmuş oldukları vakıflarla sağlanmış ve böylece dengeli bir toplum tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, eski Türk toplum hayatına ilişkin yapılan her araştırmada vakıf müessesesiyle karşılaşmaktadır.

İşte burada, Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Ömer Demirel'in, Osmanlı devri Türk toplumunun şehir hayatında vakıfların rolünü irdeleyen ve bu konuda bize yeni bilgiler sunan bir çalışması üzerinde durulacaktır.

Araştırmasını üç bölüm halinde kaleme alan yazar, Giriş'te konu ve kaynakları tanıttıktan sonra birinci bölümde, "Sivas Şehrinin Fizik Yapısı ve Vakıflar"ını ele almaktadır(9-88).

Meraküm Yaylası eteğinde yer alan şehrin, doğal sınırları tanıtılırken kentün doğusunda şehrin çöçöpünden uzakta akan dereye Mısmıl Irmak (temiz su); kuzey güney istikametinde şehri ikiye ayıran, kanalizasyon suları ile diğer arukların karıştığı ırmağa Murdar Irmak denilmesi Anadolu'daki tarihi ve coğrafi yer isimleri üzerinde keyfi tasarrufla bulunanların dikkatini çekmesi gerekir.

Diğer Ortaçağ şehirlerinde görüldüğü üzere, iki iç kale etrafında yer alan ve Evliya Çelebi'nin betimlemelerine göre etrafı surlarla çevrili bulunan Sivas şehrinin bugün ne iç kalelerinden ve ne de dış surlarından eser kalmıştır. Bununla beraber, Ulu Cami, Meydan Camii, Şifaiye, Buruciye, Gök Medrese; Çifte Minare, Güdük Minare, Behram Paşa Hanı, Subaşı Hanı, Taşhan, Ahi Emir Ahmed Künbetü, Şeyh Erzurumî Türbesi gibi dönemin vâkıflarınca yaptırılan ve yaşatılan tarihi eserlerle şehrin bugün de eski tarihsel dokusunu nisbeten muhafaza ettiği söylenebilir.

Selçuklular'dan itibaren Sivas'ta kurulan vakıfları kent nüfusu ve mahalle düzeyinde irdeleyen yazar, şehrin mahalle sayısı ile nüfus yapısına ilişkin de yeni bilgiler sunmaktadır. Söz gelimi, Selçuklular döneminde bilinen 13 mahalleden oluşan Sivas Şehri'nin, Osmanlı dönemi tahrir kayıtlarına göre, 1454-1455'te 16 (10'u müslim, 6'sı gayri müslim), 1519-1520-1528'de 20 (yine 10'u müslim, 6'sı gayri müslim), 1553-1554'te 32 (26 müslim, 6'sı gayri müslim), 1574'te 41 (35'i müslim, 6'sı gayri müslim); Evliya Çelebi'ye göre, 1649'da 40 ve 1827, 1832, 1839 tarihli nüfus defterlerine göre de 59 mahalleden oluştuğu belirtilmektedir (s.17).

Mahalle sayısı bakımından Müslüman nüfusun gayri müslimlerden daha fazla olması gerektiği akla gelse de, hane düzeyinde verilen rakamlardan kimi zaman gayri müslim nüfusun hantarı sayılır bir nisbette arttığı görülmektedir. Örneğin, 1454-1455 tarihinde kent merkezinde yer alan 567 hanenin 216'sının müslim ve 351 hanenin ise gayri müslim olduğu görülürken (s.27); 1574 tarihli tahrir kayıtlarında 3376 haneye ulaştığı (ki Osmanlı genelinde de nüfusun en fazla arttığı dönemdir) ve bunun da 1291'inin müslim ve 2085'inin de gayri müslimlerden oluştuğu gözlenmektedir (s.38-41). Hane düzeyinde 1574'te 3376 hane olan kent nüfusunun, 1827'de

yapılan ilk nüfus sayımında 3833 haneye ulaştığı; daha doğrusu yaklaşık 250 sene sonra fazla bir değişikliğe uğramadığı ve toplam kent nüfusunun 20 bin civarında kaldığı belirtilmektedir (s.47). Bilindiği üzere Ortaçağ'da genelde müslim ve gayri müslim nüfus ayrı mahallelerde oturmaktaydı; bununla beraber, yazarın da belirttiği gibi, Osmanlı topraklarında bu uygulamanın pek katı olmadığı anlaşılmaktadır: "1574'te başlayan müslim-gayri müslim nüfusun karışık olarak yaşama durumunun, son dönemde daha da belirgin hâle geldiğini söyleyebiliriz. 1827'de Sivas'ta bulunan toplam 59 mahalleden 39'unda müslim ve gayri müslim ahalî beraberce yaşıyordu. Geri kalan 20 mahallede ise, sadece müslim halk meskun bulunuyordu" (s.47).

Dr. Demirel'in Sivas nüfus yapısına ilişkin verdiği verilerden görüldüğü kadarıyla ve kendisinin de belirttiği gibi, kent nüfustaki en fazla artışın 16. yüzyılda vukubulduğu ve bu nüfus artışı, bu dönemde Amasya, Tokat ve Sivas havalisinde Safevi tahrirleri sonucunda Türkmen aşiretlerinin çıkarmış oldukları Celali isyanları sebebiyle (s.49) bölgedeki kırsal alanlardan emniyetin kalkmasıyla, kırlarda yer alan nüfusun kent merkezine akışına bağlanmakta (s.67); Osmanlı döneminde Sivas'ta kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan halkın gereksinimlerini karşılayacak vakıf eserlerinin de en fazla bu dönemde yapıldığını belirtmektedir. Sözelimi, araştırmasının ekler kısmında görüldüğü kadarıyla, bu dönemde Sivas'ta beş hamam (s.193), beş mektep (s. 202-203), on çeşme (s. 206-209) inşa edildiği ve ayrıca kentte yer alan 39 cami veya mescidin de (s. 188-189) keza bu dönemde ya inşa edildiği veya onarıldığı görülmektedir.

Gerçekten de bölgenin Kızılbaş Türkmen nüfusunun Safevi propagandasının etkisine büyük oranda maruz kalması üzerine Osmanlı yönetiminin, 1520'de Eyalet-i Rum merkezini Amasya'dan Sivas'a naklettiği ve temel öğretileri ehli beyt sevgisine dayanan bu Kızılbaş Türkmen kitlelerinin kültürel olarak da kontrol altına almak için sünni bir tarikat olmasına rağmen diğer sünni tarikatlara göre, ehli beyte karşı duydukları muhabbeti ayin ve erkanlarında daha çok öne çıkaran Halveti Tarikatu mensubu bir şeyhi, Şeyh Şemseddin-i Sivasî'yi de bu dönemde Zile'den alıp Sivas'a vaiz olarak getirdiği görülmektedir.

Yazar, vakıflar yoluyla bu dönemde Sivas'ta gerçekleştirilen imar ve gelişimin daha sonra da devam ettiğini ifade etmektedir. Örneğin, 1637 tarihinde İran üzerine yapılan sefer esnasında Amasya, Tokat ve Sivas üzerinde Bağdad'a giden Sadrazam Bayram Paşa'nın, Sivas'a geldiğinde, 40 seneden beri harap vaziyette bulunan Meraküm Yaylası'ndan getirilen su yollarını ve çeşmeleri onardığını belirtmektedir (s.38-39).

Dr. Demirel, Selçuklular'dan itibaren şehirde tesis edilen mescid, cami, zaviye, medrese ve mektepleri "Kültürel Coğrafya ve Mahalleler" başlığı altında değerlendirmekte; bu dini-kültürel yapıları mahalle düzeyinde irdelerken de, hangi yapının kentin hangi mahallesinde yer aldığını ve bu yapılar ile mahalleler arasında ne tür bir bağlantı bulunduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Örneğin, 1400-1700 yılları arasında şehirde 67 mescid ve caminin bulunduğunu ve kentin 59 mahallesinden 30'unun isminin bu mescid ve camilerden alındığını yazmaktadır (s.48). Keza, Sivas'ta bulunan zaviyeleri de Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi zaviyeleri olarak tasnife tabi tutan yazar, kentin 8 mahallesinin isimlerini bu zaviyelerden aldıklarını belirtmekte; Şeyh Çoban, Sarı Şeyh, Ali Baba ve Akbaş mahallelerini örnek olarak göstermektedir (s.57).

Geniş bir arşiv vesikası ve literatüre dayalı olarak araştırmasını hazırlayan yazar, saha çalışmasını da başırmış ve her yapının kentin hangi mahallesinde veya semtinde yer aldığını belirlemeye çalışmıştır. Buna rağmen kimi yapıların yerlerinin saptanamadığı gözlenmektedir. Pulur Mahallesi'nde bulunan ve halk arasında Sarılık Tekkesi olarak bilinen ve büyük bir ihtimal Selçuklu dönemi zaviyelerinden olan Emir Arif Türbesi örnek olarak gösterilebilir.

Selçuklular döneminden kalan dört medrese dışında, Osmanlılar döneminde Sivas'ta sadece bir medrese yapıldığını (İhsaniye Medresesi, 18. yüzyıl) belirten yazar (s.69); 1514-1850

tarihleri arasında şehirde 34 mektep ve muallimhaneye rastlandığını; Evliya Çelebi'nin şehirde 140 mektep bulunuyor ifadesinin belgelerce doğrulanmadığını ve bu 34 mektebin büyük bir kısmının da 18. yüzyılda yapıldığını; 1850'den sonra bu mekteplerin fonksiyonlarını yitirmeleri sonucu 11'e düşüklerini yazmaktadır (s.72).

Yazar, "Kültürel Coğrafya ve Mahalleler" başlığı altında, "Mescid, zaviye, medrese, mektep mahalle ilişkisini irdelediği bölümde (s. 18-73), "Kilise-Mahalle" alt başlığı altında Sivas'ta yer alan kiliseleri de mahalle bazında ele alması gerekirdi. Gerçi, bugün Sivas şehir merkezinde hiç bir kilise kalıntısına dahi rastlanmasa da, 1059'da Sivas önüne gelen Türkler'in, beyaz kilise kubbelerini askeri çadır olarak algıladıklarından, bir süre şehre girmekten çekindiklerini Urfalı Meteos'tan öğrenmekteyiz. Yine Evliya Çelebi'de ve daha sonraki hurufat kayıtlarında Kilise Camii olarak yer alan caminin, Sivas'ta zamanla oluşan İslamlaşma sonucu, herhangi bir kilisenin camiye dönüşmesi neticesinde mi oluştuğu sorgulanabilirdi (s. 45).

"Ekonomik Coğrafya ve Mahalleler" (s.73-81) başlığı altında, Selçuklular'dan itibaren şehirde yer alan imalathâne, dükkan, han, bedesten, ve çarşıların şehrin fiziki yapısı açısından dağılımları ve bu yapıların mülkiyet durumları araştırılmıştır. Örneğin, 1827 tarihli bir sicil kaydına göre şehirde toplam 932 dükkan bulunduğunu ve 1835 tarihli bir Vakıf Muhasebe Defteri'ne göre de şehirde vakıflara ait 494 dükkan olduğunu tespit eden yazar, bu dönemde Sivas esnafının yarıya yakınının ise gayri müslim ve mülk dükkan sahiplerinin de en fazla yine bu gruba mensup olduklarını belirtmektedir (s. 79).

Araştırmasının "Sivas Vakıflarının Ekonomik Yapısı" başlığını taşıyan ikinci bölümünde, 1218-1850 tarihleri arasında Sivas'ta tesis edilen vakıflardan tespit etmiş olduğu 337 vakfın ekonomik yapısını irdeleyen yazar, bu 337 vakfın %83'ünün 1700'den sonra tesis edildiğini ve bu tarihten önce tesis edilen vakıfların sayı itibarıyla az olmasına karşın, şehrin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında daha çok etkili olduklarını belirtmektedir (s.83). Bu arada, Osmanlı öncesinde şehirde tesis edilen vakıfların kapasite bakımından en büyük vakıflar olduğunu da vurgulamaktadır (89).

Sivas'ta kurulan vakıfları amaçlarına (yazar zuhul eseri olarak hukukî açıdan demektir) göre tasnif eden Dr. Ömer Demirel, %36'sının hayri; %60'ının yarı hayri ve %4'ünün ehli (zürri/ailevi) vakıflar olduğunu tespit etmiştir (s.90).

Bu araştırmada değerlendirilmeye tabi tutulan 337 vakfın gelir kaynakları (akarları) şehir dahili ve şehir harici diye tasnife tabi tutulmuş; şehir dahilinde yer alan vakıf akarları meskenler, iktisadi kuruluşlar, nakit para, sular, tahıl, hayvanlar ve diğerleri alt başlıkları içinde değerlendirilmiştir. Toplam 578 kalem tutan bu kent dahili vakıf akarları arasında sırasıyla 499 dükkan, 27 değirmen, 14 boyahane, nicelik açısından dikkatî çekmektedir (s.91-96).

Bu tasnife göre köyler, mezraalar, çiftlikler, bağ, bahçe, bostan ve tuzlalardan oluşan "Şehir Harici" vakıf akarlarından, bağ, bahçe, bostan vs. gibi ferdi mülke konu olabilen gayri menkullerin genelde, İslam literatüründe, tetümme-i sükna denilen kent çevresinde yer aldıkları (s.97-102); köy ve mezraa gibi vakıf gelir kaynaklarının da büyük oranda Sivas Sancağı dahilindeki kaza, nahiy ve diğer yerleşim birimlerinde; daha doğrusu bugünkü ulaşım ölçütlerine göre kent merkezine yaklaşık 30-40 km. mesafede bulunan tarımsal alanlar olduğu görülmektedir. Örneğin, Hafik Kazası'nda 91 karye, Yıldız Kazası'nda 65 karye, Sivas merkeze bağlı yerleşim birimlerinden 39 karyenin bu vakıf akarları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır (s.97).

Vakıf akarları içerisinde bulunan köylerin isimlerine bakıldığında sonu viran tabiriyle biten ve eski birer yerleşim alanları oldukları anlaşılan köylerin isimleri dikkat çekmektedir. Sözgelimi, Sadeviran, Damviran, Kozviran, Dereviran, Yassıviran, Yağviran, Danişmendviran gibi (s. 101)...

Temelde miriye ait olan ve fakat temlik suretiyle şahısların eline geçtikten sonra vakfedilen tuzlulardan Sivas vakıf akarları arasında 16. yüzyılda 7, 17. yüzyılda 20 ve 19. yüzyılda 13 tuzlanın bulunduğu görülmektedir (s.103).

Yazar, "Vakıf Gelir Kaynaklarının İşletme Usûlleri ve Karşılaşılan Problemler" başlığı altında Sivas vakıf akarlarının işletme biçimlerini tahlil ederken, her ne kadar vakıf kurucularının %98'inin vakıf akarlarının normal kiralama yöntemiyle (icâr, icâre-i vahide) işletilmesini tercih etmişler ve bu tercihlerini vakfiyelerinde belirtmişlerse de pratikte bu koşullara uyulmadığını örnekleriyle göstermektedir (s.104-108).

Genelde icar denilen kiralama yöntemiyle işletilen vakıf akarlarının gelirlerinin aynı ve nakdî olarak toplandığını belirten yazar, birden fazla karye ve mezraası bulunan vakıf mütevellilerinin hasad zamanı geldiğinde ya câbi gibi vakıf görevlileri eliyle ya da iltizam usûlüyle bu işi yaptıklarını açıklamaktadır (s. 108-109).

Vakıf gelirlerinin toplanması aşamasında karşılaşılan problemlerin başında vakıf görevlileri veya evlâd-ı vâkıf tarafında, ürünün toplanması veya taksimi konusunda çıkan anlaşmazlıklar yer almıştır. İkincisi, vakıf karyelerinde divanî hisseye tasarruf eden sipahilerin vakıf gelirlerine de müdahale ettikleri anlaşılmaktadır. Üçüncüsü, vakıf köylerindeki toprağı işleyen, öşür ve diğer rusûmlarını vakfa vermekle mükellef bulunan karye ahâlilerinin, bu mükellefiyetlerini yerine getirmemek hususundaki direnişleridir. Dördüncü bir husus ise, vakıf karye ve mezraalarının başkaları tarafından tasarruf edilmeleri sebebiyle, gelirlerinin vakıf tarafından toplanması konusunda vukubulan engellemeler olduğu saptanmıştır (s.108-112).

1218-1850 tarihleri arasında Sivas'ta kurulan ve bu araştırmada değerlendirilmeye alınan 337 vakfın gelir kaynaklarının yıllık gelirleri 1576 tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum'a göre, 350.667; 1693 tarihli Muhasebe Defteri'ne göre ise, altı aylığı 104.000 akçe ve Sivas vakıf gelirleriyle ilgili daha detaylı bilgiler içeren 1835 tarihli Muhasebe Defteri'nde de 503.560 kuruş olarak tespit edilmiştir. Belirtilen bu gelirlerin %89.5'unun şehir dışı alanlardan ve %10.5'unun ise kent dahilinde bulunan vakıf akarlarından sağlandığı belirtilmektedir. Bu gelirleri de akar türüne göre tahlil eden yazar, toplam vakıf gelirlerinin %52.7'sinin vakıf tuzlularından, %35.5.'inin karye ve mezraalardan, %10.5'unun ise dükkân, hamam, değirmen, mesken ve nukud vakıflarından elde edilen faiz paralarından oluştuğunu tespit etmiştir (s.112-116).

Eserin üçüncü bölümünü oluşturan, "Görevliler, İdari Organizasyon ve Vakıfların Fonksiyonları" başlığı altında Sivas vakıflarının görevlileri, yönetimi ve işlevleri çeşitli açılardan incelenmiştir. Yazar, Selçuklular'dan itibaren Sivas'ta kurulan ve tespit edebildiği kadarıyla, Osmanlı öncesine ait 15, 1400-1700 tarihleri arasında 41 ve 1700-1850 döneminde 281; toplam 337 vakfın kurucularının kimliklerini araştırırken, Osmanlı dönemi Sivas vakıf kurucularının %50.7'sinin askeri sınıftan, bugünkü anlamda devlet hizmetinde bulunan kamu görevlilerinden, %26.3'ünün müslim ve gayri müslimlerden oluşan reaya denilen sıradan insanlardan ve %23'ünün ise mesleği veya kurucusu tespit edilemeyen kimselerden oluştuğunu belirtmektedir (118-124).

"Görevlilerin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Özellikleri" altbaşlığında, Sivas vakıf mürtezikleri, Osmanlı toplumsal tabakalaşma ve nüfus yapısına göre tahlil edilmektedir (s. 124-127). Ardından görevlilerin atanma, azil, kasr-ı yed ve ferağları konusunda vâkıfların ve devletin koymuş olduğu şartlar ve bu şartların pratikte ne kadar uygulanabildiği üzerinde durulmuştur. Bu arada, vakfiyesi çeşitli sebeplerle zayi olan vakıflarda görevlilerin "eban an ced" diğer bir deyişle "dedem babam mesleği" veya "dedem babam ekmeği" şeklindeki iddialarla, yani soya bağlı olarak atandıkları belirtilmektedir (s.129).

Görev süreleri hususunda ise vakıf mütevellileri başta olmak üzere vakfiye şartlarında ve diğer kayıtlarda ömür boyu (kayd-ı hayat) şartının yaygın olduğu, örneğin, 1700-1850 tarihleri arasında Sivas vakıf görevlileriyle ilgili 1902 görev değişim kaydından %74'ünün (1411'i) ölüm sonucunda ve %26'sının (491'i) hayatta iken ya kendi isteğiyle veya herhangi bir şekilde görevden el çekilmek (kasr-ı yed) suretiyle gerçekleştiği belirtilmektedir (s.130).

Sivas vakıflarındaki görevli sayısının 1835 tarihli bir kayda göre 597 olduğunu belirten yazar, Osmanlı genelinde olduğu gibi Sivas vakıflarındaki bu görevli sayısının da zamanla azımsanmayacak miktarda şişirildiğini ve örnek olarak da Daru'r-raha vakfının vakfiyesinde görevli sayısı 11 iken 1835 tarihinde 90 civarında olduğunu; hakeza Şifaiye Medresesi'nde, 16. yüzyılda 15 görevli mevcut iken, 1835 tarihinde görevli sayısının 32'ye çıktığını ifade etmektedir (s.132-133).

Vakıf görevli ücretlerinin vakıf dilinde "vazife" ve görevliler arasında "nan paresi" veya "dedem babam ekmeği" şeklinde ifade edildiğini belirten yazar, ücretlerin tespitinde de başta vakıf kurucuları olmak üzere, toplumdaki geçim rayıcı ile vakfın gelirleri ve bu gelirlerin sürekliliğinin rol oynadığını söylemektedir (s.134). Günlük, aylık ve yıllık olarak tayin edilen vakıf görevli ücretlerinin de; akçe, kuruş, dirhem gibi para cinsinden nakdî olarak ödendiği gibi, buğday, tuz ve ekmeğin aynı olarak da verildiğini tespit etmiştir (s.134). Ayrıca, Osmanlı genelinde görülen bir uygulama olarak, Sivas vakıflarında da, bir vakıf görevlisinin birden fazla vakıftan benzer veya farklı görev ve ücret aldığı, bilhassa bu uygulamanın 18 ve 19. yüzyıllarda yaygınlaştığını belirtmektedir (s.137).

1835 tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'ne göre, 503.560 kuruş tutarındaki bir yıllık Sivas vakıf gelirleri içerisinde evlatlık ve ehl-i vezaifin ücret tutarı, toplam vakıf gelirlerinin %52.6'sı olarak saptanmıştır (s.137).

"İdari Organizasyon" altbaşlığı altında Sivas vakıflarının yönetim ve organizasyonu üzerinde durulurken vakıf mallarını himaye etmekle yükümlü bulunan evkaf müdürleri ve vakıf mütevellilerinin, Osmanlı genelinde olduğu gibi, Sivas vakıf gelirleri üzerinde de bir takım yolsuzluklara beraberce katıldıkları hususunda çarpıcı örnekler verilmektedir (s. 142-146).

Üçüncü bölümün dördüncü kısmında Sivas vakıflarının fonksiyonları üzerinde durulmaktadır. Burada, Sivas vakıflarının fonksiyonlarını hizmet türüne göre ikiye ayıran yazar; cami, mescid, medrese, mektep ve zaviyelerde verilen hizmetleri, "İbadet ve Eğitim", başlığı altında değerlendirmekte; "Beledi Hizmetleri" başlığı altında da, atık su kanalları, çeşme, hamam, su yolu, şehirdeki yol ve kaldırımların yapımı, mezarlıklar ve şehir dışında ve içinde yer alan köprü vs. gibi hizmetler üzerinde durmaktadır (s.155).

"Sonuç" (s.157-158), "Bibliyografya" (s.159-168), "Genel Dizin" (s.169-179), "Ekler" (s.181-209) ile "Levhalar" kısmıyla biten eserin, Osmanlı dönemi şehir hayatına ilişkin yeni bilgiler ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

HASAN YÜKSEL

HOWARD CRANE, *The Garden of the Mosques. Hafız Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul*, Brill, Leiden. Boston. Köln 2000, XXXIV+635 sahife. *Studies Islamic Art and Architecture, Supplements to Muqarnas*, Cilt VIII.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi İstanbul camileri hakkındaki *Hadiküt'l-cevâmi'* adlı eseri ile tanınan bir osmanlı yazardır. Babası Hacı İsmail Ağa IV. Mehmet'in kızı Hatice Sultan'ın teberdarlarının kethudası idi, 21 Haziran 1752'de vefat etmişti. Hafız Hüseyin Efendi kendisini Ayvansaray'da Toklu Dede mahallesinden Dergâh-ı Âli yeniçerileri sekbanlarının 15. Ortasına mensup, aynı zamanda aynı semtteki Toklu İbrahim Dede Mescidi imamı Halil Efendi'nin çömezi olarak tanır. Temmuz 1787'de ölmüştür. Muhtemelen babası ve üstâdı Halil Efendi gibi Toklu İbrahim Dede haziresinde defn olunmuştur¹.

Hafız Hüseyin Efendi'nin en meşhur eseri *Hadikatü'l-cevâmi'*dir. 1768-69 (H. 1182)'de yazılmaya başlanmış, 1781 (H. 1195)'te tamamlanmıştır. Eserde İstanbul, Eyüp, Galata, Boğaziçi, Üsküdar ve Kadıköy'deki cami ve mescitler derlenmiş, bunların bânileri, biliniyorsa, bânilerinin mezarlarının bulunduğu yer, bu yapıların yeni bir yapım veya kiliseden çevrilme olup olmadığı, tamirleri, yanlarında bulunan mektep, medrese, sebil ve çeşme gibi tamamlayıcı yapılar, cami hazirelerinden yatan kişiler hakkında bilgi verilmektedir. İstanbul'da ve yurt dışındaki kitaplıklarda 23 yazma nüshası Günay KUT ve Turgut KUT tarafından tesbit olunmuştur². Medine kadılarından Mahmut Esat Efendi'nin oğlu Ali Sau Efendi ölümü 1842-43, H. 1258) *Hadikatü'l-cevâmi'* nüshalarından birini inceleyerek 1838 (H. 1253)'e kadar getirmiş, yani ekleme (*zeyl*), bazı tashihler ve çıkartmalar da yapmıştır. Bu eser 1864/65 (H. 1281)'de iki cilt halinde basılmıştır. 1848 (H. 1264)'te de Mühendishâne-i Berri-i Humayun'da hazırlanıp taşbasması yayınlanan İstanbul surları içindeki cami ve mescidlerin yerlerini gösteren bir plan neşr olunmuştu³. Süleyman Besim adlı bir zat *Hadikatü'l-cevâmi'*ye, onu 1859-1860 (H. 1276)'a kadar tamamlayan bir zeyl yazmışsa da, basılmamıştır⁴. Hacı İsmail Beyzâde Osman Bey'in *Mecmua-i cevâmi'* adlı iki küçük ciltlik eseri (İstanbul 1887/H. 1304) de bu türden eserlerden birisidir. Joseph von Hammer-Purgstall sonradan Viyana'daki Milli Kitaplığa intikal eden bir *Hadikatü'l-cevâmi'* yazmasından faydalanarak bu eseri kısmen Almanca'ya çevirmiş, Osmanlı Tarihi'nde yayımlamıştır⁵.

¹ Semavi EYİCE, "Hüseyin Ayvansarayî" maddesi, *TDVİA*, c. 18, s. 528-530. *TDVİA*=Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

² "Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmail ve eserleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 33, 1982, s. 401-439.

³ Bu matbaa ve orada basılan bazı eserler için bk. Kemal BEYDİLLİ, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi* (1176-1826), İstanbul 1995, Eren yayıncılık.

⁴ Krş. Günay KUT-Turgut KUT, *aynı eser*, s. 411-412.

⁵ HAMMER, "Verzeichniss der Moscheen Constantinopel's. Ein Auszug aus dem Garten der Moscheen, von Hafis Husein Ben Elhadsch Ismail von Aiwanserai", *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest 1833, IX, 47-144; Fransızca çeviri: J.J. Hellert, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1843, XVIII, s. 1-109.

Selim Nüzhet GERÇEK 1928'de bu eserin bir dizinini hazırlamıştır: *Hadikatü'l-cevâmi' nâm eserin elifbâ fihristidir*.

Tahsin ÖZ'ün *İstanbul camileri* adlı iki ciltlik eseri de *Hadikatü'l-cevâmi'*ye dayanmaktadır⁶.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde iki mezuniyet tezi bu eserin birer cildinin dizininden ibarettir⁷.

Yıldız Üniversitesi'nin Fen Bilimleri Enstitüsü'nde de *Hadika* ile ilgili iki yüksekisans tezi yapılmıştır⁸.

Muqarnas'ın *Supplements* olarak yayımlanan ilk kitabı *Risâle-i Mi'mâriyye*⁹ olmuştu, bu eser de Howard CRANE'in bir çalışması idi¹⁰.

Howard CRANE bu yeni eserinin Giriş (*Introduction*) kısmında mimarî yapıların her devirde tarihçilerin ve seyyahların ilgisini çektiğinden bahs eder, İbn Haldun'un *Mukaddime*¹¹, el-Hatib el-Bagdâdî'nin *Ta'rih-i Bagdad*¹², İbn Battûta'nın *Rihle*¹³ adlı eserlerine değinerek sözü Hindistan'a¹⁴ ve nihayet Osmanlı Devleti'nin başkentine getirir. *Hadikatü'l-cevâmi'* yazarı Ayvan-sarâyî Hafız Hüseyin Efendi'nin, Seyyid Ahmed Han gibi, yalnız yazılı kaynaklara bağlı kalmayıp yapılar, onların tamamlayıcıları ve şehrin konumu hakkında da bilgi verdiğinden bahs eder ve över.

Yazarımız Hafız Hüseyin Efendi'nin hayatı, eserleri hakkında çok dakik bilgiler verir (s. XVII-XXVI). İstanbul'da yapılan tezleri bile görmüştür¹⁵.

⁶ Tahsin ÖZ, *İstanbul camileri*, Ankara 1962-1965, iki cilt. Türk Tarih Kurumu yayını.

⁷ Abdülkadir ÖZCAN, *İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Tezleri* (Lisans-Doktora), İstanbul 1984, s. 84, Hayati GÜRBÜZ (I. Cilt), Mustafa ALATAŞ (II. Cilt).

⁸ Fikriye BULUNMAZ, *Hadikatü'l-Cevâmi'ye göre tarihi yarımadaanın Aksaray, Sulukule, Yedikule, Yenikapı bölgesinde kalan câmi ve mescidler*, Yıldız Üniversitesi, 1986; Sevim BARUT, *Hadikatü'l-Cevâmi'ye göre İstanbul tarihi yarımadasındaki kiliseden câmiye çevrilmiş yapıların incelenmesi*, Yıldız Üniversitesi 1987 Her iki çalışma da yayınlanmamıştır.

⁹ Bu eser için bk. Orhan Şaik GÖKYAY, "Risale-i Mimariyye -Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", *İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI'ya Armağan*, Ankara 1976, Türk Tarih Kurumu yayını, s. 113-215. Eserin yazarı Cafer Efendi'dir.

¹⁰ Howard CRANE, *Risâle-i Mi'mâriyye. An early seventeenth-century Ottoman treatise on architecture*. Brill 1987.

¹¹ İbni Haldun, Türkçesi: Zâkir Kadiri UGAN, *Mukaddime*, İstanbul 1970, Dünya Edebiyatından tercümeler dizisi, Şark-İslâm Klasikleri, no. 25, II, s. 318; İngilizce çeviri: Fransız ROSENTHAL, *The Muqaddimah. An Introduction to History*, New York 1958, V. kısım.

¹² İngilizce çeviri: Jacob LASSNER, *Topography of Baghdad in the Early Middle Ages: Text and Studies*, Detroit 1970. Hatib el-Bagdâdî için bk. M. Yaşar KANDEMİR- "Hatib el-Bagdâdî maddesi, TDVİA, c. 16, s. 452-460.

¹³ Bu eser ve yazarı için bk. A. Sait AYKUT, "İbn Battûta", TDVİA, c. 19, s. 361-368.

¹⁴ Seyyid Ahmed Han, *Âsârü's-Senâfid*, Delhi 1847. Eserde Delhi'deki mimarî yapılar anlatılmaktadır, Urdu dilinde kaleme alınmıştır. İngilizce ve Fransızca çevirileri de vardır: Garçin de TASSY, *Journal Asiatique*, 5. seri, 15 (1860), s. 508-36, 16, s. 190-254, 521-543, 17 (1861), s. 77-97; R.NATH, *Monuments of Delhi: A Historical Study*, New Delhi 1979.

¹⁵ Hafız Hüseyin Efendi'nin diğer eserleri hakkında geniş bilgi Semavi EYİCE (*aynu eser, gösterilen yer*)'de de vardır.

Metin tesisinde Ali Satı Efendi'nin Matbaa-i Âmire'de basılan iki ciltlik neşir esas alınmış, Ayvansarayî'nin kaleminden çıkan metin ile ikisi arasında değişiklikler bulunduğundan, Hüseyin Efendi yazmalarından Viyana ve Tübingen nüshalarından da faydalanılmıştır.

Howard CRANE, Ali Satı Efendi'nin *Hadikatü'l-cevâmi'* nin basılı nüshasında yayını unutmuş mimarî yapıları tanıtmaktadır. Bunlar:

1. Şehremini'ndeki IV. Mehmed zamanında inşa olunan Baruthâne Camii (S. XXVII),
2. Süleymaniye külliyesi içerisindeki Tabhâne Mescidi (s. XXVII),
3. III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan için Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'nın inşa ettirdiği Alemdar semtindeki Zeynep Sultan Camii (s. XXVII-XXVIII),
4. Eyüp'te Bıçakçı Ferhad Çelebi'nin yaptırdığı Bıçakçı Mescidi,
5. Üsküdar'da Kavak İskelesi mescidi civarındaki Kanuni Süleyman'ın inşa ettirdiği belirlenen Orta Sofa Mescidi (s. XXVIII)'dir.

Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin orijinal metninde bulunmayıp da Ali Satı Efendi'nin yayınladığı metne eklediği yapılar da şunlardır:

1. Nişancı Mehmed Bey Mescidi. CRANE, bu yapıdan yalnız Ali Satı Efendi metninde bahs edildiğini, diğer *Hadikatü'l-cevâmi'* yazmalarında rastlanmadığını belirtir ve Şehremini'nde bulunan bu mescidi yaptırmanın da ulemadan Eğri Abdi Bey'in oğlu olduğuna işaret eder (s. 236-237).
2. Hacı Ali Tekkesi Mescidi. Eyüp'tedir, III. Mustafa zamanında inşa olunmuştur. Hacı Ali Efendi uzun yıllar tekkesinin şeyhi idi (s. 288).
3. İzzet Mehmed Paşa Tekkesi Mescidi. Eyüp'te bulunuyordu (s. 290).
4. Nusretiye Camii, Tophane'de (s. 384-386).
5. Gazali Mescidi. Deli Birader takma adı ile meşhur Bursalı Mehmed Efendi'nin Beşiktaş'ta yaptırdığı zaviyenin tamamlayıcısı idi (s. 427-430). Kendisi XVI. yüzyıl şair ve kadılarından.
6. Selimiye Camii. Üsküdar'da III. Selim tarafından yaptırılmıştı; yanında sibyan mektebi, Nakşibendî Tekkesi, hamamı da vardı (s. 495).
7. Adliye Camii. Bu da Üsküdar'da, Şemsi Paşa Camii'nin 200 m. kadar batısında Şerefâbâd Sarayı müstemilâundan Şerefâbâd Mescidi diye bilinen yapının yerine II. Mahmud tarafından yeniden yaptırılmıştı. Adliye ismi II. Mahmud'un "Adli" sıfatından gelmektedir (s. 496). Böylelikle CRANE, Ali Satı'nın basılmış metni ile gerçek Hafız Hüseyin Efendi metinleri arasındaki farkları belirtmiş, gerçek *Hadikatü'l-cevâmi'*yi tesis etmiş, onun çevirisini, açıklamalarla yayımlamıştır.

Yazarımız *Hadikatü'l-cevâmi'*de geçen bazı deyimlerin açıklamasını yapmış (s. XXIX-XXXI), sonra da İstanbul ile ilgili planlar hakkında da bilgi vermiş, bunların da bir listesini okuyucularına sunmuştur (XXXI-XXXIV).

Eserin geri kalan kısmı, yani ana bölüm *Hadikatü'l-cevâmi'* nin I. (s. 6-326) ve II. (s. 329-550) ciltlerinin İngilizce çevirisidir ve her yapıya ait zengin dipnotlarını ihtiva etmektedir. Her bir mimarî eserin nerede bulunduğunu, haritalardaki yerini, yaptırın veya tamir edenlerin kişi-

liklerini, bunlarla ilgili yayınları bu notlarda bulmak sevindirici, aynı zamanda Howard CRANE'in çalışmasındaki özeninin, büyük çabasının, ciddiyetinin göstergesidir.

Deyimlerin İngilizce karşılıklarının veya izahının yer aldığı bir Lugatçe (s. 551-566), faydalanılan eserlerin listesi (s. 567-571), cami, medrese, tekke ve türbe ile diğer yapıların (s. 573-596) ve şahıs isimlerinin dizinleri (s. 597-625) eseri tamamlamaktadır.

Howard CRANE, gayesinin *Hadikatü'l-cevâmi'*den Osmanist olmayan, fakat mimari ve şehircilik tarihi ile uğraşanların da faydalanması olduğunu belirtmekte ise de (s. XXVII), zannımızca bu muhteşem eser Osmanistlerin de elinden düşüremeyecekleri güvenilir bir müracaat kitabı olmuştur.

NEJAT GÖYÜNÇ

Anonim Osmanlı Tarihi(1099-1116 / 1688-1704), yayına hazırlayan Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi-Sayı 22, Ankara 2000. XXIV+359+310b (metin).

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekayiât** adlı eserini yayına hazırlayarak Osmanlı Tarihi araştırmalarına çok önemli bir hizmette bulunan Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, yeni bir eseri daha tarih âlemine sunmuş bulunmaktadır. Prof. Özcan'ın da ifade ettiğine göre, Osmanlı Devleti'nin tarihi söz konusu olunca resmî arşiv belgeleri yanında bu tür vekayinâmeler de vak'anüvis tarihleri gibi çağdaş olup araştırmacıların güvenebileceği eserlerdir. Yayınlayan, anonim eser verenler hakkında "mevki ve ikbal gayesiyle yazılmamış olan bu eserlerin müellifleri, kendilerini gizlemişler, böylece yaşadığı devrin olaylarının sebep ve sonuçlarını, hiç kimseye hesap verme ihtiyacını duymadan, hissiyata kapılmadan ele alma ve gerçek yönleriyle ortaya koyabilme fırsatını elde etmişlerdir" gibi bir yorum getirmiştir. Buna farklı yorumlar da getirmek mümkündür. Eser ilk olarak Hammer'in dikkatini çekmiştir. Eserin tarihçiler tarafından pek kullanılmamış olmasının sebebi, yegâne nüshasının Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmasındandır.

Müellif, eserinde kendisinden açıkça bahsetmemekle beraber, bazı ipuçlarına göre (s. XVI-XVII) sadriazamların yakın hizmetinde bulunanlardan biri olduğu anlaşılıyor. Bu yüzden eser, gerek sefer vekayii gerek İstanbul vekayii bakımından önem kazanmaktadır. Nitekim müverrihimiz genel olarak bu kabil eserlerde görülen alışılmış bir giriş düzenlemediği gibi telif sebebini de açıklamamıştır. Prof. Özcan'ın karineyle tesbit ettiğine göre müverrihimiz Rami Mehmed Paşa'nın sadaretinde 25 Ocak 1703'te (s. 196) vekayii zaptına başlamıştır. Şu halde müverrihimiz 1688 (1099)'den itibaren tesbit ettiği kısımları ayrıca, kaynaklar kullanarak belki müşahedelerini de katarak kaleme almıştır. Yayınlayanın tesbitlerine göre müellif Edirne Vak'ası (22 Ağustos 1703)'ni eserinin ikinci cildi itibar etmiş olmalıdır (s. XVIII-XIX).

Elimizdeki esere *Anonim Osmanlı Tarihi* adı yayınlayan tarafından verilmiştir. Zira yazma üzerinde bulunan sonradan farklı bir el tarafından yazıldığı anlaşılan *Kitâb-i Tevârih-i Sultan Süleyman* adı, eserin muhteviyatı ile uygunluk göstermemektedir. Bu durum, herhalde müellifin eseri iki cilt olarak düşünmüş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Müellif görevi gereği saray ve hükümet çevresinde bulunduğu için olaylara yakından şahit olmuş veya şahit olanlardan dinlemiştir. Müellifin bazı resmî evrakı da gördüğü anlaşılmaktadır.

Prof. Özcan'ın daha önce ifade ettiği gibi *Râşid Tarihi* (C. I,II)'nin 1082-1115 (1671-1703) yılları için ana kaynağı *Zübde-i Vekayiât* idi. Şu halde *Anonim* ile *Zübde-i Vekayiât* ele alındığı zaman, bazı hadiselerin *Anonim*'de daha geniş kaydedildiği anlaşılıyor. Prof. Özcan Fındıklı Mehmed Ağa'nın *Zeyl-i Fezleke (Silâhdâr Tarihi)* ve *Nusretnâme* adlı eserleri ile de yaptığı araştırmada *Anonim*'in bazı konularda üstünlüğünü tesbit etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki araştırmacıların paralellik gösteren her üç eseri de göz önünde bulundurmaları gerekecektir.

Eser genel olarak klasik Osmanlı tarihleri tarzında kaleme alınmıştır. Eserde kronolojiye o kadar riayet edilmiştir ki birçok yerde adeta bir rûznâme hüviyeti farkedilmektedir. Keza çok

* Türk Tarih Kurumu yayınlarından. Ankara 1995. Eser hakkındaki tanıtma yazısı için bk. *Bellekten*, LXII, S. 233, s. 237-239.

yerde günler birbirini takip etmektedir. Birkaç yerde kronolojiye uyulmadığı görülmektedir. Bu herhalde müellifin ihmalinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Yayınlayan, günleri paragraflara bölerek araştırmacıya yardımcı olmuştur. Keza tarihlerin milâdi karşılıkları da gösterilerek araştırmacının işi bir kat daha kolaylaştırılmıştır. Eserde konu başlıkları da bariz bir şekilde belirtildiği gibi tâlî başlıklar da tesbit edilip göz önüne getirilmiştir. Eserde konu başlığı pek boldur. Meselâ İstanbul hadiseleri, her türlü malî konularla birlikte müellifin vukufla enflasyona yer vermesi, tayin ve aziller, vefeyât, seferler ve bu seferlere ait safahat, Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın ıslahat gayretleri, elçi kabulleri ve hediyeler, Hicaz, Basra ve Bağdat olayları, Donanma Kanunnâmesi, en geniş şekilde Edirne Vak'ası, devrin önemli şahsiyetlerinden Râmi Mehmed Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa'nın görevleri ve icraatları anlatılmaktadır. Müellif konuların künhüne vâkıf olup lüzumsuz teferruata dalmamıştır. Prof. Özcan "yazar, yer yer yaptığı yorumlar ve verdiği öğütlerle yaşadığı devri günümüze aktarmış, böylece eserini cazip hale getirmiştir" demektedir.

Yegâne nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan ve ilk defa Hammer'in tesbit edip kullandığı *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin bir kısmına ışık tutmaktadır. Bu önemli eser, şimdiye kadar mevcudiyeti pek bilinmeyen ve kullanılmayan bir kronikti. Anonim tarihin titiz bir emek mahsulü olan dizini ile yayınlanması Osmanlı tarihçileri için büyük bir kazanç olmuştur.

MÜCTEBA İLGÜREL

Nekroloji :

PROF. DR. BAKİ ÖĞÜN

(1922 - 2001)

CENGİZ IŞIK

32 yıl birlikte çalıştığım hocam Prof. Dr. Baki Öğün'ün 11 Aralık 2001 günü aramızdan ayrılmasının hemen ardından, O'nun biyografisini yazmak görevi bana verildiğinde, içine düştüğüm dayanılmaz sıkıntının tarifini yapamam. Dile kolay! sevecen; özverili; alçakgönüllü; işbirlikçi; birleştirici; sebatkâr; kıskançlığın ve hoyratlığın değil, paylaşımcılığın ve hoşgörücülüğün örnek bir temsilcisi; her zaman sıcak tuttuğu içindeki kuva-i milliye ruhunu bir "aş" gibi etrafındakilere enjekte eden ve bu yolla daha çok gelecek nesli yaratma çabası içindeki "hoca gibi hoca" ile birlikte dolu dolu geçirilen tam 32 yıl... *"İnsan kaybetmek çok kolay, ama kazanmak çok zordur"* felsefesini kendisine bir yaşam biçimi olarak seçerek kendi ekolünü yaratmayı becerebilen bu ender ve güzel insanın bedeni, bugün artık yok. Bu bağlamda, O'nunla birlikte çalışma şansını yakalamış olan ben, daha doğrusu bizler, yalnızca arkeoloji bilimini paylaştığımız hocamızı değil, sıkıntılarımızı ve sevincimizi bizim yüreğimizle dinleyebilen tek dostumuzu da kaybettik. Kaunos kazısının yerli ve yabancı ekip üyeleri olarak acımız kalıcıdır. Ama O'nu, hep bizimle beraber ve hep bizim yanımızda hissederek ilkelerini gelecek kuşağa aktarmak, birincil görevimiz olacaktır. Ancak belki bu yolla O'nun ve bizlerin ruhu bütünleşerek bir arada huzur bulabilecektir.

1922 Uşak doğumlu Prof. Öğün'ü, üniversite yaşamımın daha ilk günlerinde tanıma şansına sahip oldum. Diyebilirim ki, O'nun ders anlatışındaki her zaman sıcak tuttuğu heyecanı, benim bu mesleğe "aşık" olmamdaki en büyük etken olmuştur. Daha üniversite sıralarında O'ndan edindiğim Hellen boyalı seramiği hakkındaki temel bilgilerimin esasında, aradan geçen bunca zaman içindeki yeni literatürün desteğine rağmen çok da büyük değişiklik olmamışsa ve bugün aynı konuda ben de profesyonelce ders verebiliyorsam, bu, O'nun nasıl iyi bir eğitimci olduğunun önemli bir göstergesi sayılmalıdır. Seramik resim sanatını kuru bir madde olarak anlatmamış, onu resimleyen ustanın karakterini yalnızca kendi fırçasında bulmamış, O'nun her türden iç dünyasını da yansıtarak, bu cansız malzemeye felsefi bir ruh kazandırmayı bilebilmiştir ki, bu da bir öğretim üyesinin "olmazsa olmazındandır".

Merhum, Ankara Gazi Lisesi'nden 1942 yılında mezun olduktan sonra, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin önce Coğrafya Bölümü'ne kaydolmuş, ama kendi anlatımıyla O'ndaki maceracı ruh, eğitimi Arkeoloji alanına kaydırmıştır. 1947 yılındaki mezuniyetinden sonra kısa bir dönem Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde görev yapmış, bir yıl sonra Arkeoloji Bölümü'nde açılan asistanlık sınavını kazanarak, öğretim üyesi olma yolundaki ilk adımını atmıştır (1948). Kendi anlatımına göre, sınavı kazanmasında daha o yıllarda iki ayrı yabancı dili, İngilizce ve Fransızca'yı biliyor olmasının rolü çok büyük olmuştur. Sonraları Almanca'yı da eklemiş ve böylece zaman içinde bu üç ayrı dili hem konuşma, hem de yazabilme rahatlığına ulaşmıştır. Yabancı dil bilmenin, bilim adamı olmanın en büyük gereklerinden biri olduğuna o denli inanmıştır ki, bunu yalnız bizlere aşlamakla kalmamış, bu dilleri öğrenmemize bile bizzat kendisi zaman ayırmış, emeğini üşenmeksiz keyifle vermiştir.

1948-1951 yılları arasında hepimizin hocası Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın başkanlığındaki Bayraklı kazılarında, 1225 m² lik "H Açması" nı John Cook ile birlikte özenle yürütmüş ve alt katmanda ele geçen binlerce tek renkli parçanın pek çoğunu yıllarını alan bir uğraştan sonra bir araya getirebilmiştir ki, bu güç işi ancak mesleğine duyduğu sevgisi ve tükenmek bilmeyen sabrıyla becerebildiğini hemen her fırsatta anlatmak, O'nu, dinlemek de bizi, mutlu etmiştir. İÖ 1050-750 yıllarını kapsayan bütün bu parçalardan yeniden yarattığı 27 kap, kendi doktora konusu olarak belirlenmiş, 1954 yılında tamamladığı "Anadolu'da I. Binde Gri Seramik (Protogeometrik ve Geometrik Dönemler)" başlıklı bu doktora çalışmasında yaptığı stilistik analizin sonucu olarak, bunların Myken dönemiyle olan ilişkisini ortaya koymuştur. Bu eser, Anadolu Protogeometrik ve Geometrik seramiği üzerine bugüne kadar yapılmış hemen tüm araştırmalarda müracaat edilen bir "baş yapıt" hüviyeti kazanmış olmasına rağmen, büyük bir talihsizlik sonucu yayınlanamamıştır. Bizlere düşen, O'nun hâlâ daha güncelliğini koruyan bu önemli araştırmasını, noktasına bile dokunmadan bilim alemine sunmaktır ki, bunun hazırlıklarına başlanılmıştır. Aynı talihsizlik, Batı Anadolu Protogeometrik seramiğin Attika ile yakın benzerlik göstermesine karşın, onların yerli Myken ve Submyken geleneğe bağlı olduğu sonucuna ulaştığı "Batı Anadolu'da Protogeometrik Devri Yunan Boyalı Seramiği" başlıklı, 1963 yılı Mart ayında tamamlanan doçentlik çalışmasının da başına gelmiştir. Bu eseri de yayımlatmak, O'na ve bilim dünyasına karşı olan yükümlülüklerimizin başında gelmektedir.

Profesör Öğün, Bayraklı'nın dışındaki kazı çalışmalarını 1956 yılına kadar yine hocası ile birlikte sürdürmüştür: 1952-1956 yılları arasında Sinop ve Foça; 1953-1956 yılları arasında ise Kyme. Bu arada, hocasının tavsiyesi üzerine Profesör Woolley başkanlığındaki Tell Açana (Alalah) kazılarına kısa süreli olarak katılmıştır. Burada etkisinden hiçbir zaman kurtulamadığı öylesine bir olaya şahit olmuştur ki, "ders çıkartmak" adına bunu hemen her fırsatta anlatmaktan keyif duyardı. Bu anekdot, Profesör Woolley'in çalışmasına başlamadan önce, her defasında masası önünde seremonial bir jestle saygıyla eğildikten sonra sandalyesine oturmasıdır ki, bilime duyulan saygı, bilimin kutsiyeti herhalde bu olmalıdır. Tıpkı kendisinin, nerede ve hangi şartlarda olursa olsun işine hiçbir zaman tıraşsız başlamadığı, şık giyinmeden fakülteye gelmediği gibi...

Yaşamı süresince hep şükran duygularını ön plana çıkararak saygı ve övgüyle söz ettiği hocası ile olan anlaşmazlığı yanında, O'ndaki doğu ve batı medeniyetleri arasındaki kültür alışverişlerini, havasını teneffüs ederek ortaya koyma aşkı, kendisini Doğu Anadolu'daki araştırmalara yönlendirmiş olmalıdır ki, 1959 yılından başlayarak 1964 yılına kadar Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında, Urartu bölgesindeki arkeolojik araştırmalar için kurulan yeni bir bilim ekibinin üyesi olmuştur. Van ve çevresindeki araştırmaların esas merkezi, ilin hemen arkasındaki Toprakkale ile Gürpınar ilçesinin sınırları içinde bulunan Çavuştepe'dir. Bu araştırmaların sonuçları, aralarından kendisinin de bulunduğu ortak isimlerle yayınlanırken ("1959 Toprakkale Sondajları ve Bölgedeki Çalışmalar", *TürkAD* 10.2 [1960] 1961, 22 vdd.; "Van Toprakkale Kazı Heyetinin 1960 Yılı Kısa Çalışma Raporu", *TürkAD* 11.2 [1961] 1962, 30 vdd.; "Van Toprakkale Kazı Heyetinin 1961 Yılı Kısa Çalışma Raporu", *TürkAD* 11.2 [1961] 1962, 33 vdd.; "Toprakkale ve Çavuştepe Raporu 1962", *TürkAD*, 12.1, 1964, 19 vd.; "Van Çevresi 1963 Çalışmaları", *TürkAD* 12.2 [1963] 1965, 34 vdd.), Toprakkale'deki çalışmaların bilimsel ilk sonuçları, uluslararası bir süreli yayında kendi imzasıyla bilim dünyasına tanıtılmıştır ("Kurze Geschichte der Ausgrabungen in Van und die türkischen Versuchsgrabungen auf Toprakkale 1959", *ZDMG* 111, 1961, 245 vdd.).

Urartu, Hoca için artık vazgeçemediği bir tutku olmuş olmalıdır ki, 1964 yılından başlayarak 1974 yılına kadar özellikle Van-Bitlis-Ağrı üçgeni içindeki maceralı bilimsel araştırmalarını hayatı pahasına da olsa sürdürmüştür. Hatta gönlünü bu bölgeye öylesine kapırmıştır ki, araştırmalarını daha iyi olanaklarla sürdürebilme inancıyla, 40b maddesi ile daha henüz kurulma

aşamasındaki Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne, orada bir Arkeoloji Bölümü kurma misyonunu üstlenerek gitmiştir (1968). Fakat kendi aktarımına göre "evdeki hesap çarşıya uymamış", bilime ayrılan maddi desteğin "kömüre" ayrılanından kıyas bile kabul edilemeyeceği oranda düşük olmasının, kendi üniversiter anlayışına ters düştüğü düşüncesiyle, bu sevdasından vazgeçmiş ve ertesi yıl yuvasına yeniden dönmüştür. Ama bu geri dönüş, O'nu bölgeden koparmamıştır. Bu defa Prof. Dr. Emin Bilgiç ile birlikte 1964 yılında Bitlis ilinin Van Gölü kenarında kurulmuş Adilcevaz ilçesinin hemen arkasındaki, bugün Kef Kalesi olarak bilinen bir Urartu Kalesi'nde yeni arkeolojik kazılara başlamıştır. Bu araştırmalara, O'nun bölgedeki hunharca soyulmaya başlanan Urartu mezarlarının peşine düştüğü 1971 yılına kadar sürekli, bu yıldan başlayarak 1974 yılına kadar da kendi ekibiyle birlikte kısmen katılmıştır. Kef Kalesi'ndeki araştırmaların yıllık sonuç raporları, Prof. Dr. Emin Bilgiç ile birlikte düzenli olarak yayınlanmıştır ("1964 Adilcevaz Kazıları Hakkında", *TürkAD* 13.2, 1964, 102 vdd.; "1964 Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia* 8, 1964 65 vdd. [Türkçe-İngilizce]; "Adilcevaz İkinci Mevsim Kazıları 1965", *Anatolia* 9, [1965] 1967, 1 vdd. [Türkçe-İngilizce]; "Adilcevaz'da İkinci Mevsim Kazıları 1965", *TürkAD* 14.1-2, [1965] 1967, 119 vdd.; "1967 Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *TürkAD* 16.1, 1968, 45 vdd.; "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1972", *TürkAD* 21.1, 1974, 31 vdd.). Kale'deki araştırmalarla elde edilen yeni Urartu belgelerinin ışığında, bu kültürün belirli sanat eserlerini analiz ederek çok önemli sonuçlara varmış ve bunları uluslararası bir süreli yayında bilim dünyasına duyurmuştur ("Die Ausgrabungen von Kef Kalesi bei Adilcevaz und einige Bemerkungen über die urartäische Kunst", *AA*, 1967, 481 vdd.). Bu arada yaptığı önemli araştırmalarından biri de, bugün bile hâlâ bir su mühendisliği harikası olarak kabul edilen Şamram (Semiramis) Kanalı'dır (Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram [Semiramis] Kanalı [1970]). Urartu kralı Menua tarafından, başkent *Tuşpa*'nın (bugünkü Van ili) alt platosunu sulamak amacıyla açtırılan 51 km. uzunluğundaki bu kanalın büyük bir bölümü, DSİ tarafından bugün de kullanılmaktadır. Kitapta, bu muazzam kanal tek başına incelenmemiş, Urartular'ın daha o dönemde bir teknoloji şaheseri olarak tesis edebildikleri barajlar ve yer altı su kanalları da (Kerhiz) arkeolojik açıdan ilk kez analiz edilmişlerdir. Bu son iki eserin bilimsel içeriği, merhum Ögün'ün 1970 yılında profesörlüğe yükseltilmesinde baş yapıtlar olarak kabul edilmiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Adilcevaz'daki Kef Kalesi kazıları devam ederken, 1971 yılında bölgedeki Urartu mezarlarının talan edilmeye ve çı-

kartulan eserlerin yalnızca ellerinde kalanların müzelerimize getirildiği kaçakçılık faaliyetleri karşısında duyarsız kalmayarak, araştırmalarındaki ağırlığı bu yöne kaydırmıştır. İçinde bu satırların yazarının da yer aldığı küçük bir ekip ve yok denecek kadar olanakla, önce Patnos ve çevresinde, sonra da Malazgirt yöresinde, zor şartlar altında olsa neyse, her an hayati tehlike içinde belki de dolaşılmayan Urartu kalesi kalmamıştır. Talan öylesine vahimdir ki, bunun duyurulması ve önlemine alınması gereği adına takip eden yıllarda konferanslar vermiş ve bu konuda bir makale yayımlamıştır ("Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar", *DTCF Dergisi* 257, 1976, 1 vdd.). Yıllara yayılan bu yüzey araştırmalarında, O'nun değimiyle aktarıyorum: "*hep, taban eti yedik!*". Ziyaret edilen kalelerin ve talan edilen mezarların planları çıkartılmış ve deskripsiyonları yapılarak arşivlenmiştir. Yayınları, O'nun anısına tarafımdan yapılacaktır ve bu görev benim için bir borçtur. İnatla sürdürülen takipler sonunda nihayet iki merkezde "av etini" yakalamıştık: Patnos ilçesine bağlı Liç köyü ve Dedeli nahiyesi. Ertesi yıl, hemen talan sonrası müdahale edilen Adilcevaz-Durakpur mahallesinin Van Gölü kenarındaki mezarlık da bunlara eklenmiştir. Böylece, Urartu kültürü üzerine olan bilimsel araştırması artık daha çok bu medeniyetin "ölü gömme geleneği" üzerine yoğunlaşmıştır. Profesör Öğün, bilim dünyasında o günlere kadar hakkında çok az şey bilinen bu konudaki ilk sonuçları, yalnızca yurtiçi ve yurtdışındaki heyecan dolu konferanslarla duyurmakla kalmamış, uluslararası dergi ve kitaplarda "başyapıtlar" hüviyetinde makaleler olarak da yayınlamıştır ("**Die urartäischen Bestattungsbräuche**"; **Festschrift für F. K. Dörner, Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, 1978, 638 vdd.**; "**Die urartäischen Gräbern in der Gegend von Adilcevaz und Patnos**", *Xth International Congress of Classical Archaeology, TTK Ankara 1978, 61 vdd.*; "**Die urartäischen Paläste und die Bestattungsbräuche der Urartäer**", *Palast und Hütte, Mainz 1982, 217 vdd.*). Son beş yıldan bu yana birlikte çalışarak ortaya koyduğumuz Adilcevaz, Liç ve Dedeli mezarlarının son derece önemli bilimsel sonuçları, "**Die urartäische Gräbern und Gräfte von Adilcevaz, Liç und Dedeli**" başlıklı bir monografide yayımlanmak üzere hazırlanmaktaydı. Ama kadere bakınız ki, bu çalışmayı artık yalnız tamamlamak zorundayım. Bu, bugün profesörlük unvanını almış olsa da, kendisini hâlâ daha öğrencisi hisseden birinin başına gelebilecek en ağır kadersizlik değil de nedir? Şunu hemen vurgulamalıyım ki, mezarlarda ele geçen adak eşyaları arasında Hocam'ın öncelikle fibulalar dikkatini çekmiş, onların, daha paranın bulunmadığı dönemler için "tarihlendirme" konusunda en az

paralar kadar yardımcı olabildiklerine inancı nedeniyle bilimsel çalışmasını belli bir süre bu konuya kaydırmıştır. Bu bağlamda, Doğu Anadolu'daki tüm müzeleri ziyaret etmiş ve bu müzelerde korunan Urartu fibulalarını, bir monografi olarak yayınlamak düşüncesiyle incelemiştir. Monografinin manuskripti, "**Prähistorische Bronze Funde**" serisinde yayınlanmak üzere teslim edilmiştir. Çalışmasında vardığı en önemli sonuç, iğne bağlantılarının farklılığına rağmen, Urartu fibulalarının form olarak 12 türe ayrılan Frig fibulalarından esinlenerek yapılmış olduğudur. Bu konuda, sonradan yayınlanan ("**Urartäische Fibeln**", *Akten des VII. Internationalen Kongresses für iranische Kunst und Archäologie*, Berlin 1979, 178 vdd.) Berlin'deki uluslararası bir kongrede verdiği konferansın etkisini, o salonda bulunan Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın kaleminden aktarıyorum: "...*Urartu fibulaları üzerinde okuduğu bildirisini kongre üyeleri ve orada hazır bulunan bu satırların yazarı hayranlıkla dinlemiştir. Bu makale stilistik araştırmalar bakımından büyük övgüye değerdir...*" (E. Akurgal, Cengiz Işık (Ed.), *Festschrift für Baki Ögün*, *Asia Minor Studien* 39, 2000, X).

Hocam'ın Doğu Anadolu'daki mesleki macerası bunlarla sınırlı değildir: Orta Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde kurulan Keban Barajı'nın suları altında kalma tehdidi altındaki kültür değerlerinin kurtarılması projesi çerçevesinde 5 yıl süreyle (1969-1973) Elazığ ilinin 55 km. doğusunda, Murat nehri kenarındaki "Haraba Höyük-Şimşat Kalesi"; daha sonra Atatürk ve Karakaya barajlarının suları altında kalacak olan Adıyaman ilinin Kahta ilçesi sınırları içindeki Fırat kıyısında yükselen "Horis Kale"de 1980-1981 yılları arasında ve son olarak da, tekrar Elazığ ilinin bu defa Baskil ilçesine bağlı verimli Fırat vadisi üzerinde kurulmuş Habibuşağı köyündeki "Yazılıkaya" tepesinde 1982-1983 kazı mevsimi içinde araştırmalarda bulunmuştur. Gerek Urartu bölgesindeki araştırmaları ve gerekse aynı mevsimler de sonraki aylarda sürdürdüğü Kaunos örenindeki çalışmaları arasına bu proje içindeki kazıları da sıkıştırmış olmasının altında yatan ana etken, O'ndaki ülkemiz arkeolojisine duyduğu hizmet aşkıdır. Bunun yanında ama, yer seçiminde hep düşünerek karar vermiştir. Amacı, gönül verdiği Urartular'ın batı sınırını belirleyebilecek başka arkeolojik belgelere ulaşabilmektir. Eğitim-öğretimin dışında kalan araştırma aylarını bu projeye dahil olduğu yıllarda üç ayrı bölgeye paylaştırarak programlamasını, bunları birlikte yaşayan bir ekip üyesi olarak ben bile "çılgınlık" olarak görüyordum. Ancak, O'nu tanıdıkça kavradım ki, burada güvendiği tek şey, kendindeki paylaşımcı ruhtur. Nitekim, Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından o yıllarda her yıl yayımlanan

“Keban Projesi Çalışmaları” serisi içindeki raporların bir kısmı, ben dahil o zamanki asistanları tarafından kaleme alınmıştır (Baki Öğün, “Haraba Kazıları 1969”, Keban Projesi 1969 Çalışmaları, I,2, 1971, 39 vdd.; “Haraba Kazısı 1970”, Keban Projesi 1970 Çalışmaları, I,3, 1972, 75 vdd.; “Haraba Kazısı 1973”, Keban Projesi 1973 Çalışmaları, I,6, 1979, 25 vdd.). Hatta Habibuşağı’ndaki araştırmanın sonuç raporunun yayınlanması hakkı tarafıma verilmiştir (“Habibuşağı Nekropolü-Die Nekropole von Habibuşağı”, *Belleten* 200, 1987, 549 vdd.). Böylesine bir tavır “hoca gibi hocalık” ki, bunu onunla olduğum son ana kadar hep doya doya yaşadım ve yaşamışızdır. Bugün arkasında bir “ekol” bırakmış olmasının özünde yatan belki de en önemli karakteri budur: “Paylaşıcılık” ve bunun beraberinde getirdiği “ekip ruhu”.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın emekliye ayrılışının ardından Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı’nın başkanlığını da yürüten Prof. Öğün’ün, Teos ve hayatını vakfettiği Kaunos örenindeki araştırmalarına geçmeden önce, akademik dünyasındaki diğer yaşamını kısaca özetleyelim: Alman Hükümeti’nin dünya çapındaki bir akademik kuruluşu olan Alexander von Humboldt Vakfı’nın bursiyeri olarak, 1956-1957 yıllarında Marburg; 1967 yılında Berlin; 1974-1975 yıllarında Bonn; 1985 yılında Heidelberg şehirlerindeki arkeoloji enstitülerinde bilimsel araştırmalarını yürütmüş ve araştırmalarının sonuçlarını her defasında sunduğu konferanslarla bilim dünyasına duyurmuştur. Ayrıca, yine bir Humboldt bursiyeri olarak, “Urartu Sanatı” üzerine bir sömestr ders vermek için 1994 yılında Kiel Üniversitesi arkeoloji bölümünde “misafir profesör” olarak görev yapmıştır. 1959-1960 yıllarında ise O, Hamburg üniversitesinde Lektör’dür. Öğün, Humboldt Vakfı’nın yalnızca bursundan faydalanmamış, vakıf yöneticilerin her 20 yılda bir düzenlediği, çerçevesi önceden saptanan arkeoloji sempozyumuna iki kez çağırılma ayrıcalığını taşımıştır: Palast und Hütte (Bildiriyle, 1979 Mainz) ve Gab es das griechische Wunder? (Katılımcı, 1999 Freiburg). Vakfa duyduğu şükran borcunu ödemek için olacak ki, Ankarada’ki farklı üniversitelerde görev yapan hemen bütün Humdoldt burslularını bir araya getirmek ve Vakıf yöneticileriyle olan ilişkileri “gelecek nesil” için sıcak tutmak adına “Alexander von Humboldt Vakfı Ankara Bursiyerleri Derneği” nin kurucu başkanlığını yapmış ve yöneticiliği bir yıl aradan sonra genç kuşağa devretmiştir (1987-1988). Bana göre ama, Hoca’nın bu Vakıf ile olan yakın ilişkisinin arkeoloji bilimine olan en birincil katkısı, gelecek vaat eden yerli-yabancı genç bilim adamlarını, burs alabilmeleri için Vakıfa tavsiyelerde bulunmasıdır ki, O’nun tavsiye edip te bu bursu kazanamayan birini tanımıyorum. Bundaki en

önemli neden de, yazmış olduğu tavsiye mektuplarının "hislerini" değil, "gerçeği" yansıtmış olmasıdır. Bugün kendi jenerasyonunun en iyilerden biri olan Prof. Dr. Fahri Işık için yazdığı övgü dolu tavsiye mektubunda, adayı karakterize eden bir ifadesini, sayın Işık'ın kendisi dahil, yeri geldiğinde hemen her zaman keyiflenerek söylemiştir: "...er ist aber auch Hartnäckig...: ...fakat O dik kafalıdır da...". O'nun Humboldt Vakfı ile kurmuş olduğu hak edilmiş yakınlığının göstergesi açısından, vefatı üzerine Vakıf yönetiminden eşine gönderilen taziye mektubunun bir bölümünü burada vermek istemiş olmamdan dolayı beni bağışlayınız lütfen: "...Doch auch wir, die Humboldt-Familie- sind erschüttert, daß Ihr lieber Mann, den wir als Wissenschaftler und warmherzigen Menschen sehr geschätzt haben, nicht mehr unter uns ist. Professor Ögün hat als wissenschaftlicher Lehrer eine bedeutende Schule der Archäologen aufgebaut; zahlreiche Schüler wurden ihrerseits Humboldtianer. Wir werden ihn in ehrenvollen Andenken behalten...: Bilim adamı ve sıcak kalpli bir insan olarak takdir ettiğimiz sevgili eşinizin aruk aramızda olmaması, Humboldt-Ailesi olarak bizleri de derinden sarsmıştır. Profesör Ögün, bir bilim adamı olarak arkeoloji alanında önemli bir ekol kurmuştur; bu ekolün çok sayıdaki öğrencisi Humboldtcudur. Bizler, O'nun aziz hatırasını yad edeceğiz..."

Hocam'ın gecikmiş de olsa iki bilim kuruluşuna daha üyeliği vardır ki, bunlar 1975 yılından itibaren **İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü "Muhabir Üyeliği"** ve ülkemizin en seçkin bilim kuruluşlarının başında gelen, "**Türk Tarih Kurumu Aslı Üyeliği**" (1983-1995). Takip eden yıllarda, bu Kurumumuz'un üyeleri tarafından kendisine layık görülen "**Şeref Üyeliği**" sıfatını da hep gururla taşımıştır. Merhum, amacı bilime hizmet olan diğer iki ayrı kuruluştan biri olan "**Selçuklu Tarih ve Medeniyetleri Enstitüsü**" nün kurucu üyeleri arasında yer almış; "**Kaunos Derneği**" nin ise kurucu başkanlığını yapmıştır.

Doğu ve Batı dünyasının kültürleri arasındaki sentezi daha iyi kurabilmek amacıyla, 1974 yılına kadar aralıksız sürdürdüğü Doğu Anadolu'daki araştırmalarına paralel olarak, aynı mevsimlerde yüzünü batıya döndürmüş ve bu bağlamda önce Prof. Dr. Yusuf Boysal ile birlikte, İonya bölgesinin bir "incisi" olan bugünkü Seferihisar ilçesinin Sığacık köyü sınırları içindeki **Teos** kentinde, ikinci başkan olarak arkeolojik araştırmalara başlamıştır. 1962 yılında başlayan ve sonuçları raporlar olarak yayınlanan ("**Teos Kazısı 1962 Kısa Raporu**", TürkAD 12.1, 1964, 12 vd.; "**Teos Kazıları 1963**", TürkAD 13.1, 1965, 115 vdd.; "**Büyük Antiochos ve Teos**" Anatolia 9, [1965] 1967, 21

vdd. [Çeviri]) bu bilimsel ortaklık dört yıl sürdürülebilmiş ve 1966 yılında, salt beklentilerine cevap verebilecek bir merkez olarak değil, büyüdü doğası ile de gönlünü kapırdığı **Kaunos**'u, vazgeçemeyeceği bir araştırma merkezi olarak seçmiştir; bu merkez için hayatını vakfetmiştir. Ve demek zorundayım ki, vefatına neden olan “beyin kanamasını”, bu “vefasız sevgilinin” kollarında geçirmiştir.

“35 yıl!.. Dile kolay. Demek ki, ünlü şair Cahit Sıtkı Tarancı'nın değımiyle 'yolun yarısı', Kaunos için harcanmıştır. Bu, bizim için büyük bir mutluluk kaynağıdır. Ne mutlu ki, Tanrı bize bu çabaların boşa gitmediğini göstermiştir. Muğlalılar ve Dalyanlılar bu mücadelenin farkında mıdır, değil midirler? Bilemiyorum!. Sanırım toplumumuzun büyük çoğunluğu gibi, onları da yalnız günlük hayat, yani günlük kazanç ya da kayıplar ilgilendiriyor. Ve sanırım onlar, bütün bu olanların kendiliğinden olduğunu, bunca turistin kendiliğinden buralara geldiklerini düşünüyorlar!..” Bu satırlar, ekip olarak yayımladığımız Kaunos kitabının “Önsöz” bölümünde, Hocam tarafından kaleme alınmıştır (**B.Öğün-C.Işık-Diğerleri**, Kaunos-Kbid. 35 Yıllık Araştırma Sonuçları (1966-2001), 2001, I). “Serzeniş” var, bu satırlarda; “uğraşı” ve “didinme” var; “anlaşılamama” var bu satırlarda, ama daha da önemlisi, Kaunos için yıllarca “gönülle” verilen hizmetin karşılığında alınmış, doyumsuz “haz” var!..

Hocam'ın, yalnız mesleki yaşamında değil, özel yaşamında da “en kıymetlisi” olan Kaunos ile tanışıklığı 1965 yılıdır. Araştırmalarını bağımsız olarak sürdürebileceği bir ören seçmek için, Prof. Dr. Emin Bilgiç ile birlikte yaptığı keşif gezisi ve bir kazı yeri olarak Kaunos'ta karar kılışının nedeni, “hikaye” kokan bir üslupla, kendisi tarafından geç de olsa bilim dünyasına duyurulmuştur (**“Warum Kaunos?”**, Kadmos 37, 1998, 175 vdd.). Özetle: Kaunos'un İÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar Likya ve Karya bölgeleri arasındaki kendi adını taşıdığı küçük bir bölgeye, Kaunos Bölgesi'ne başkentlik etmişliği bir yana, kentün, özellikle yine aynı yüzyıldaki kültürel zenginliğini belgeleyen muhteşem kaya mezarları ile etkileyici sur duvarları ve kentün, dolayısıyla Anadolu'nun o çağlardaki siyasi tarihi ve inanç dünyasına ışık tutabilecek sağa-sola dağılmış durumdaki yazıtlı blokların çokluğu; henüz çözülememiş olan “Karca” dilinin deşifre olmasında tek umudun buradaki kazılara bağlı olmasına olan inancı; Ahhiyava sorununa getirebileceği yeni belge ya da belgeler; kazıya nereden başlanabileceği konusunda topografyanın sunduğu ipuçları; kenti daha önce ziyaret eden bilim adamlarının raporlarında vurgulanan önem. Fakat ben inanıyorum ki, bütün bunların yanı sıra bu

önemli kentte arkeolojik kazılara başlamasındaki bir diğer önemli etken de, Kaunos ve çevresinin insanı büyüleyen doğasının, O'nun romantik yapısında bıraktığı derin izlerdir.

1966 yılında çok cüzi maddi olanakla başladığı kazılara, 1989 yılındaki emekliliği sonrası da dahil her yıl fiilen katılmış, kazı başkanlığını 1999 mevsimi sonuna kadar kendisi bizzat yürütmüştür; son iki mevsim ekip listesinde ve içimizdeki sıfatı, vazgeçilemez “Onursal Başkanımız” dı. Öylesine bir Onursal Başkan ki, O’nu hemen her gün öğlen saatlerine doğru merdivenli caddeden bir “Kaunoslu” gibi inerken gördüğümüzde, sanki hâlâ daha deneyimsiz öğrencileriymişiz gibi, “Acaba yapılan hangi işi eleştirecek?” endişesine, yürütülmesi planlanan işler konusunda, “yeni öneriler gelecek!” sevincine bizleri boğan... O’nunla birlikte olmanın keyfi, yalnızca arazideki bu birliktelikle yaşanmamış, özellikle “Kazı Evi” içindeki çalışmalarımızın arasında, hiçbir zaman ödün vermeye izinli olmadığımız akşamlarımızın “Beş Çay” toplantılarında da yaşanmıştır: Bilimsel sohbetlerin arasına sıkıştırdığı yaşanmış hikayelerini, bir taraftan “purosunu tütürürken” kendi ağzından duymak, bizler için doyumsuz bir keyifti. Bu sohbetlerini, rahata erdiği son yıllarındaki geç saatlere sarkan “özel” kahvaltılarında da sürdürmüş olmalı ki, bunu epigrafımız Prof. Dr. Christian Marek’in (Zürih....Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bölümü Başkanı) kendi kaleminden aktarıyorum: “...*Sein Name, die Erinnerung an den liebenswürdigen und warmherzigen Menschen, an den Lehrer, Forscher und Kollegen wird immer mit Kaunos und uns Kauniern sein. Mir ist er ein guter Freund geworden, dem ich viel verdanke und den ich sehr vermissen werde. Das Gespräch mit ihm, sein unvergleichlicher Humor, wird mir fehlen. Ich habe es immer besonders gern gehabt, ihn auf der Terrasse des Grabungshauses von alten Zeiten erzählen zu hören, von Koca Gavur, von Bittel oder Akurgal, es war so spannend, daß ich manchmal später als beabsichtigt erst in der Mittagshitze auf die Grabung kam...: ...Sevecen ve sıcak kanlı bir insan, hoca, araştırmacı ve meslektaş olarak O'nun hatırlarda kalan ismi, daima Kaunos ve Kaunoslu olan bizlerle olacaktır. Benim için O, çok şeyler borçlu olduğum ve çok özleyeceğim mükemmel bir dosttu. O'nun sohbetlerinden, O'nun karşılaşılamayacak insanlığından artık mahrumum. Kazı Evi terasında memnuniyetle dinlediğim O'nun Koca Gavur, Bittel veya Akurgal ile olan eski anıları öylesine heyecan doluydu ki, bile bile bazen öğlen sıcağında araziye geldim...*”

İlerleyen yıllarda Kaunos'un Anadolu kültür tarihindeki önemi, her geçen mevsim kendisini biraz daha ortaya koyması sonucu olmalı ki, misyo-

nunu, Kaunos kazılarını uluslararası düzeyde bir "araştırma merkezi" konumuna getirmeye kaydırmıştır. Bu bağlamda, bir taraftan fiziksel donanımı her geçen gün artan Kaunos'u bir "okul" hüviyetine sokmanın uğraşını vermiş, diğer taraftan da yabancı bilim adamlarıyla yararlı işbirliği yapabilmenin becerisini göstermiştir. Daha öğrenciliğinin birinci sınıfından itibaren bu "okula" mensup meslektaşların sayısı kabarıktır. Bunlar arasında, bugün Kaunos kazılarının üyeleri olarak görev yapan bu satırların yazarı ben (Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi); Prof. Dr. Adnan Diler (Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı); Yrd. Doç. Dr. Y. Mimar Oğuz Özer (Mimar Sinan Üniversitesi Bina Bilgisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi); Doktorantlar, Serdar Akerdem ve Mustafa Bulba ile Arkeolog Münife Doyran'ın (Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü) dışında, Prof. Dr. Recep Yıldırım (Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi); Doç. Dr. Seyhan Doruk (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi) ve uzun bir süre İstanbul Müzeleri Müdürlüğünü de yapan Dr. Alpay Pasinli (Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü) ilk aklı gelen isimlerdir. Mesleki işbirliği yaptığı Prof. Dr. Bernhard Schmaltz'ın (Almanya-Kiel, Christian Albert Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı) yanında doktora öğrenimlerini sürdüren genç Türk öğrencilerine bu bilimin "ülkemizdeki geleceği adına" sahip çıkmış ve onları Kaunos okuluna dahil ederek eğitimlerini Almanya'da tamamlamalarına olanak tanımıştır. Bugün Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Öğretim Üyesi olan Doç. Dr. Burhan Varkıvanç ve halen Almanya'da bulunan Dr. Soner Özen bunlar arasındadır. Doç. Dr. Paavo Roos, Dr. Jeolog H. Riedel, Dr. Hans Dieter Bader ve Arkeolog M.A, Xanthie Paschalidou, unvanlarını Kaunos'a borçlu yabancı genç bilim adamlarından bugün için yalnızca dördüdür.

Yorucu arazi çalışmalarımızın ardından, çağdaş donanımıyla yalnız bizlerin sosyal ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda bilimsel çalışmalarımızın devamına da hizmet veren "Kaunos Kazı Evi", bu okulun "fiziki örtüsü" dür. Bu "bilim yuvası", Hocam'ın önerisi üzerine bugün Muğla Üniversitesi bünyesindeki Karya Araştırma Merkezi'nin ilk istasyonudur da. Böylece, buradaki bilimsel çalışma ve araştırmaların yaşanan her güne yayılabilmiş olması, O'nun özellikle de genç araştırmacılara "altın tepsi" içinde sunduğu bir nimet değil de, nedir?..

Ahhiyava sorununun çözümüne ışık tutabilecek belge henüz değil ama, merhum Ögün'ün buradaki kazı çalışmalarına başlamadan önceki arkeoloji bilimine yapacağı diğer beklentileri, çok şükür ki gerçekleşmiştir. Bunlar içinde en ön sırada vurgulanması gereken, Karca dilinin çözümüne "anahtar olma" görevini üstlenmiş olmasıdır. 1996 kazı mevsiminde Kaunos'ta ortaya çıkarılan bir stel, çift dilde (Biling) yazılmıştır: Yukarıda *Karca*, altta *Grekçe*. Böylesine bir örnek bugüne kadar hâlâ daha tektir. Ancak, bugüne kadar akıtılan terlerin karşılığı bir "tanrı armağanı" olarak kabul edebileceğimiz bu stel, bilim dünyasında yalnız arkeologları değil, onlardan daha çok da dil bilimcilerini heyecana sürüklemiştir. Bu öylesine sansasyonel bir belgedir ki onlar için, hemen bir yıl sonra Zürih'te salt bu Biling-Stel üzerine, Hocam'ın ve benim de aralarında bulunduğum bir sempozyum düzenlenmiş ve burada sunulan bildiriler, *Kadmos* dergisinin bir cildi olarak yayınlanmıştır (Colloquium Caricum. Akten der Internationalen Tagung über die karisch-griechische Bilingue von Kaunos, 31.10.-1.11.1997 in Feusisberg bei Zürih, *Kadmos* 37, 1998).

Prof. Ögün, Kaunos ve Kaunos dışındaki zamanının büyük bir bölümünü son yıllara kadar daha çok bu kentin ve çevresinin korunup, gelecek nesillere bu haliyle aktarılması mücadelesinde "insanın insana yaptığına göğüs germenin" cesaretini sebatla sürdürerek, bunda da başarılı olmuştur. Bugün, Dalyan Çayı'nın batısında kalan, içinde Kaunos'un da yer aldığı bölge hâlâ daha bakir, hâlâ daha insanı büyümlü bir atmosfere sokan kendi doğası içindeyse eğer, bunu Hoca'nın önderliğinde yıllardan beri verilmiş ve hâlâ da verilmekte olan duyarlı mücadeleye borçluyuz.

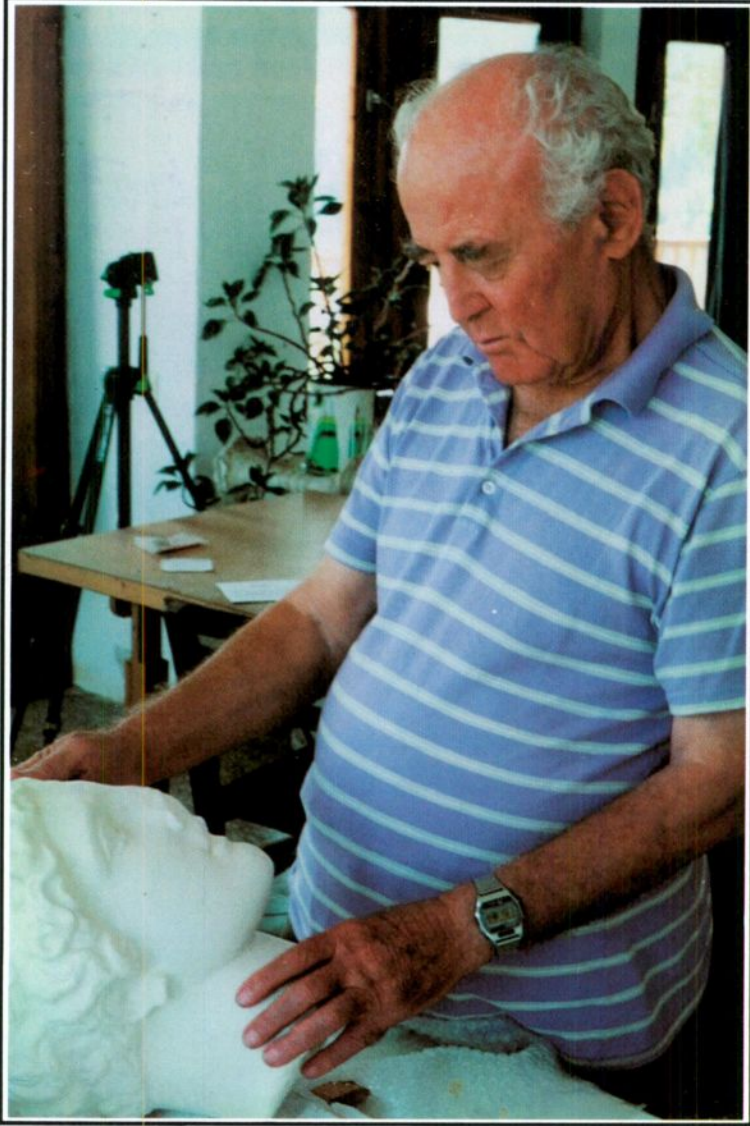
Kaunos araştırmalarının kabarık yayın listesine bakıldığında, Prof. Dr. Baki Ögün tarafından kaleme alınmış yazıların, daha çok periyodik olarak sunulan "Kazı Raporları" ve "Kongre Bildirileri" ile ulusal ve uluslararası ansiklopedilerde "Madde" olduğu görülür: "Kaunos Sondajları 1966-1967", *TürkAD* 16.1, [1967] 1968, 121 vdd.; "Kaunos Kazıları 1968-1970", *TürkAD* 19.2, [1970] 1972, 195 vdd.; "Kaunos Raporu 1971" *TürkAD* 20.1, 1973, 163 vdd.; "Kaunos Kazıları 1972" *TürkAD* 21.1, 1974, 133 vdd.; "Kaunos Kazıları-Excavations of Caunos", *Bulleten* 32, 1968, 139 vdd.; "Excavations of Caunos", *Xth International Congress of Classical Archaeology* 1973 (1978) 421 vdd.; "Kaunos", *Türk Ansiklopedisi* 406 vdd.; "Kaunos", *Enciclopedia dell'Arte Antica. Classica e Orientale*, 178 vdd.; *Yıllık Kazı Raporları* 1979 yılından bu yana Kazı Sonuçları Toplantısı'nda sunulmuş ve aynı başlıklı kitapta

yayımlanmıştır.). Bu bibliyografya, bazı kişiler tarafından bir ömre sığdırılan bilimsel yayın olarak “az” bulunabilir! Ancak, kolay değil, bir taraftan Kaunos’taki araştırmaların olanaklarını arttırarak, buradaki kazıyı “büyük kazı” konumuna getirmek için çabalayacaksınız, diğer taraftan yörenin kültür zenginliği ve doğa güzelliğini gelecek kuşaklara aktarmak için “çilekeşçe” mücadele edeceksin, moralin ve zamanın kalırsa da “yayın” yapacaksınız!. Bu nedenle, kentte yapılan araştırmaların bilimsel nihai sonuçları, ancak son onbeş yıl içine yayılarak gerçekleşebilmiştir. Bunda, doğaldır ki verilen uğraşların bilimsel meyvelerinin ancak toplanabiliyor olması yanında, bugün Türk kazıları içinde, belki bir-ikisinde yeni yeni oluşturulmaya başlanan araştırmalardan sorumlu “bilim ekibinin”, Kaunos’ta onbeş yıldan bu yana, bir uyum içinde birlikte çalışmayı becerabiliyor olmasının da rolü büyüktür. Daha önce de altını çizerek vurguladığımız gibi, bu noktadaki en büyük pay, O’nun karakterindeki “paylaşıcılık” ruhudur. Derdi ki, *“Sizlerin yayınlarınız da, benim haneme yazılmaktadır!..”*. Genel olarak Kaunos bibliyografyasına bakıldığında, bunda “haksız” olduğu da söylenemez (Kaunos üzerine bibliyografya için, bkz.: B. Öğün-C. Işık-Diğerleri, *Kaunos-Kbid. 35 Yıllık Araştırma Sonuçları* [2000] 188 vdd.).

Ülkemizin hem doğu ve hem de batısında verdiği yarım yüzyıllık uğraşının arkeoloji bilimine kazandırdığı her türden katkının hak edilmiş bir “şükran borcu” olarak, bizler, O’nun adına bir “Armağan Kitabı” yayınlamış olmanın, bugün mutluluğunu yaşıyoruz (C.Işık (Ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des ägäischen Bereiches. Festschrift für Baki Öğün zum 75. Geburtstag. Asia Minor Studien 39, 2000*). Bizleri daha da mutlu kılan, adına yurtdışında basılmış olan bu kitabı, ömrünü vakfettiği Kaunos’ta, O’nun çok sevdiği bir mekân olan “Teras Tapınağı”nda, her biri “can dostu” küçük bir topluluk önünde ve de “beyin kanaması” geçirmeden 17 gün önce kendisine takdim edebilmiş olmamızdır. Bu arada, Köyceğizliler’in ilçedeki bir caddeye Hoca’nın ismini verme kararına varmış olmaları, sonradan da olsa O’nun hizmetlerinin yöre insanı tarafından da takdir görmüş olması adına, beni ziyadesiyle mutlu etmiştir. Oysa O’nun yaptıkları, özellikle yöredeki turizm potansiyelinin yükselmesi hususunda, yapmak istediklerinin yanında, kendisinin çok yakınındaki biri olarak söyleyebilirim ki, çok da cılız kalmaktadır. Ama sevgili Hocam!, geride bıraktığın “Kaunos Ekibi Üyeleri” olarak bizlerin, “düşündüklerinizi” aynı ruhla gerçekleştirme gayreti içerisinde olacağımızdan, ruhunuz müsterih olsun!..

Yerli ve yabancı dostlarınızın hafızalarına kazınan ve bugün, istemesek de “kabulleneceğimiz” bir başka yaşam felsefeni vurgulayarak, Siz’e “hoşça kal!” demek istiyorum:

“Das Leben ist doch schön!: Yaşamak her şeye rağmen güzel!”

Prof. Dr. Baki ÖGÜN
(1922-2001)

2001 YILI İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE
GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- 140 godina Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti 1861.-2001.. — Zagreb : Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 2001. 262 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. ISBN 9531544964 (B.I/2235).
- 75 de ani de la proclamarea Republicii Turcia : conferinta ştiinţifică internaţională Moldo-Turca 15 Mai 1998. — Chişinău : Universitatea de Stat Din Moldova Facultatea de Istorie Catedra de Istorie Universala Contemporana ; Ambasada Republicii Turcia în Republica Moldova, 1998. 89 s. ; 20 cm. (A.VI/3157).
- ABADİ, M.: *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yayladağı* : 1921 yılında Fransızların Yayladağı yöresinde Türk çeteleri üzerine düzenlediği askeri harekât ve sonuçları / M. Abadi ; Fransızcadan Osmanlıcaya çev. A. H. ; günümüz Türkçesine çev. ve eklerle yay. haz. Mehmet Tekin. — Antakya : [yayl.y.], 1995. 46 s. ; 20 cm. ISBN 9757750204 (A.VI/2923).
- ABDURRAHMAN, MÜNİR : *Papa'ların tarih boyunca islâm-Türk düşmanlığı* / Münir Abdurrahman. — 1. bs. — İstanbul : Yağmur, 1967. 77 s. ; 20 cm. — (Yağmur yayınları ; 36. Fikrî Eserler ; 17) (A.VI/2713).
- ABDÜLHAK HÂMİD : *hayatı seçme şiir ve yazıları* / tertib eden Ahmed Cevad. — İstanbul : Çığır Kitabevi, 1937. 128 s. ; 20 cm. (A.VI/2772).
- ABDÜLKADİROĞLU, ABDULKERİM : *Âkif mevlidi yahut kadınlar mevlidi* / Abdülkerim Abdulkadiroğlu. — [Ankara] : [Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi], [199?]. 404-437 ss. ; 23 cm. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray özel sayısı'ndan ayrıbasım. (A.VI/2753).
- ABDÜLKADİROĞLU, ABDULKERİM : *Dini hayat* / Abdülkerim Abdulkadiroğlu. — [Ankara] : [yayl.y.], 1999. 542-564 ss. ; 21 cm. Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1998-1999'dan ayrıbasım. (A.VI/2754).
- ABŪ L-RAYHĀN AL-BĪRŪNĪ (d. 440/1048) : *texts and studies* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe

- University, 1998. 3 c. ; 25 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 34, 35, 36) (A.VI/2819).
- Actes de Kastamonitou : texte et planches / édition diplomatique par Nicolas Oikonomidès. — Paris : P. Lethielleux, 1978. xi, 128, xvi s. : pl. ; 28 cm. — (Archives de l'Athos ; 9) (B.I/2220).*
- Adalet (1932-1995) / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat, Halis Yunus Ersöz, Cahit Şanver. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998. 2 c. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 74, 75. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 29, 30. İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 11, 12) Bibliyografya var. ISBN 9758215493 (tk.) (B.I/2097).
- ADANIR, FİKRET : *Die Makedonische frage : ihre entstehung und entwicklung bis 1908 / Fikret Adanır. — Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1979. xi, 283 s. ; 24 cm. — (Frankfurter Historische Abhandlungen ; 20) ISBN 3515029141 (A.VI/3047).*
- Addresses delivered during the international symposium on islamic civilisation in Caucasia : Baku, Azerbaijan 9-11 December 1998 / organised jointly by IRCICA, Azerbaijan Academy of Science. — [y.y.] : [yayl.y.], [1998?]. 95 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/2244).*
- ADIGÜZEL, M. BAHATTİN : *Türk havacılığında iz bırakanlar / M. Bahattin Adıgüzel. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 324 s. : res. ; 21 cm. ISBN 975973091X (A.VI/3104).*
- ADIYEKE, AYŞE NÜKHET : *Yunanistan sınırları içinde Müslüman cemaat örgütlenmeleri : 'cemaat-ı islamiyeler' 1913-1998 / Ayşe Nükhet Adıyeke. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. viii, 119 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 1/2001) (A.VI/2951).*
- Die Ägäis und das westliche Mittelmeer : Beziehungen und Wechselwirkungen 8. bis 5. Jh. v. Chr. : Wien, 24. bis 27. März 1999 / hrsg. von Friedrich Krinzing ; redaktion Verena Gassner... [et al.]. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000. 559, [4] s. : res. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; 288. Bd. Archäologische Forschungen ; 4) ISBN 3700129254 (B.I/2168).*

- AFŞAR, MAHMUD : *Nameha-yi dustan* / Mahmud Afşar ; yay. haz. İrec Afşar. — Tahran : Mecmua-i İntişarat-i Edebi ve Tarihi, 1375. 472 s. ; 24 cm. (A.VI/2748).
- AFYONCU, ERHAN : *1766 İstanbul depremi ve toplum yaşantısına tesirleri* / Erhan Afyoncu, Zekai Mete. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001. 85-92 ss. ; 21 cm. Tarih boyunca Anadolu'da doğal âfetler ve deprem semineri : 22-23 Mayıs 2000 : bildiriler'den ayrışım. (A.VI/2865).
- AFYONCU, ERHAN : *Ders kitaplarında Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması meselesi* / Erhan Afyoncu. — İstanbul : TİSAV, 2001. 113-124 ss. ; 24 cm. Eser Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 4 (2001)'den ayrışım. (A.VI/2863).
- AFYONCU, ERHAN : *Kayseri Sancağı'nda yürükler (1483-1584)* / Erhan Afyoncu. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 1998. 17 ss. ; 21 cm. II. Kayseri ve yöresi tarih sempozyumu bildirileri (16-17 Nisan 1998)'den ayrışım. (A.VI/2864).
- AFYONCU, ERHAN : *Mahmud Râif Efendi ve ailesine dair kayıtlar, vesikalar* / Erhan Afyoncu. — İstanbul : TİSAV, 2000. 89-100 ss. ; 21 cm. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi sayı 2 - 2000'den ayrışım. (A.VI/2869).
- AFYONCU, ERHAN : *Mustafa Safâî'nin hayatı hakkında yeni bilgiler* / Erhan Afyoncu. — Cambridge : Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2000. 7 ss. ; 28 cm. Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları vol. 24 - 2000'den ayrışım. (B.I/2170).
- AFYONCU, ERHAN : *XVI. yüzyılda Hassa mimarları* / Erhan Afyoncu. — İzmir : [yayl.y.], 1999. 207-216 ss. ; 21 cm. Prof. Dr. İsmail Aka armağanı'ndan ayrışım. (A.VI/2867).
- AFYONCU, ERHAN : *Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasi* / Erhan Afyoncu. — [Ankara] : [Cedit], 1999. 182-190 ss. ; 30 cm. Türkiye Günlüğü sayı 58 Kasım-Aralık 1999'dan ayrışım. (B.I/2132).
- AFYONCU, ERHAN : *Ulu yürük (1485-1574)* / Erhan Afyoncu. — Ankara : Kültür Bakanlığı HAGEM Yörtürk Vakfı, 2000. 7 ss. ; 21 cm. Anadolu'da ve Rumeli'de yürükler ve Türkmenler sempozyumu bildirileri'nden ayrışım. (A.VI/2866).
- AFYONCU, ERHAN : *Vekayi'nüvis Arpaemini-Zâde Mustafa Sâmî'nin hayatı hakkında yeni bilgiler* / Erhan Afyoncu. — İstanbul : TİSAV, 2000. 235-

242 ss. ; 24 cm. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi sayı 1 - 2000'den ayrışım. (A.VI/2868).

AFYONKARAHİSAR ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (5 : 13-14 NİSAN 2000 : AFYONKARAHİSAR) : V. Afyonkarahisar araştırmaları sempozyumu bildirileri : 13-14 Nisan 2000 Afyonkarahisar / yay. haz. Mehmet Sarlık. — Afyon : Afyon Belediyesi, [2001?]. 528 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Afyon Belediyesi yayınları ; 9) ISBN 9759356708 (A.VI/2499).

AFYONKARAHİSAR ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (4 : 29-30 EYLÜL 1995 : AFYONKARAHİSAR) : IV. Afyonkarahisar araştırmaları sempozyumu bildirileri : 29-30 Eylül 1995 Afyonkarahisar / haz. E. Emel Sarlık, Mehmet Sarlık. — Afyon : Afyon Belediyesi, [1996?]. 312, [2] s. : res. ; 24 cm. — (Afyon Belediyesi yayınları ; 7) (A.VI/2498).

AFYONKARAHİSAR ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (3 : 22-24 EKİM 1993 : AFYONKARAHİSAR) : 3. Afyonkarahisar araştırmaları sempozyumu bildirileri : 22-24 Ekim 1993 Afyonkarahisar / haz. Mehmet Sarlık. — Afyon : Afyon Belediyesi, 1994. 382 s. : res. ; 24 cm. — (Afyon Belediyesi yayınları ; 6) (A.VI/2497).

AFYONKARAHİSAR ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (2 : 3-4 MAYIS 1991 : AFYON) : 2. Afyonkarahisar araştırmaları sempozyumu bildirileri : 3-4 Mayıs 1991 Afyon / haz. Mehmet Sarlık. — Afyon : Afyon Belediyesi, [1992?]. 160 s. : res. ; 23 cm. — (Afyon Belediyesi yayınları ; 5) (A.VI/2496).

AGIZZA, ROSA : Antik Yunan'da mitoloji : masallar ve söylenceler : Olympos'tan Hades'e, Parnassos'tan Elysion bahçeleri'ne savaşlarla dinselliğin iç içe geçtiği söylenceler evreni / Rosa Agizza ; çev. Z. Zühre İlkelen ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen ; yay. haz. Aynur Gürlemez. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 372 s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Eskiçağ Dinleri ve Mitoloji dizisi ; 7) ISBN 9756899913 (A.VI/3059).

AHİSHALI, RECEP : Osmanlı devlet teşkilatında reisülküttâblık (XVIII. yüzyıl) / Recep Ahışalı. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV), 2001. x, 390 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) yayınları. Tarih serisi ; 3) ISBN 9756596023 (A.VI/2439).

AHMED SÂFÎ : Dönmeler âdeti : Selânik'te yaşayan sabataycılarının gizli hayatı hakkında 120 yıl önce yapılmış bir araştırma / Ahmed Sâfi ; yay. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. — 1. bsk. — İstanbul : Zvi-Geyik Yayınları, 2001.

104 s. ; 20 cm. — (Etnik Kültürlerin Sosyal Yaşantıları ; 4) ISBN 9758516124 (A.VI/2993).

AHMEDOF, AHMET CABİR : *Azerbaycan mutfağı* / Ahmet Cabir Ahmedof ; Türkiye Türkçesine aktaran ve yay. haz Melek Müderriszade. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 222 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 261) ISBN 975161466X (A.VI/2619).

AHMET BÂDÎ : *Riyâz-ı belde-i Edirne = Edirne şehri bahçeleri : Edirne şehri tarihi* / Ahmet Bâdi ; osmanlıcadan çev. Ratip Kazancıgil ; yay. koordinatörü Ender Bilâr. — [Edirne] : Edirne Valiliği, 2000. ... c. ; 31 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 13. Edirne Kültür Müdürlüğü yayınları ; 9) Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9755851445 (B.I/2075-1).

Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) : sempozyum : 9-11 Haziran 1995. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1997. xv, 393, [7] s. : res. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 232. Sempozyum-Paneller serisi ; 18) Eser adı dış kapakta Ahmet Cevdet Paşa : vefatının 100. yılına armağan olarak verilmiş. ISBN 9753892535 (A.VI/2470).

AHMET HÂŞİM : *Bize göre : "ve bir seyahatin notları"* / Ahmet Hâşim. — 2. bsk. — İstanbul : Semih Lütüfi Kitabevi, 1960. 71 s. ; 21 cm. (A.VI/2728).

AHMET MİTHAT EFENDİ : *Letaif-i rivayat* / Ahmet Mithat Efendi ; haz. Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın. — İstanbul : Çağrı, 2001. xxiv, 851 s. ; 24 cm. — (Çağrı yayınları ; 71. Edebî Eserler ; 1) ISBN 9754540381 (A.VI/3024).

AHMETBEYOĞLU, ALİ : *Avrupa Hun İmparatorluğu* / Ali Ahmetbeyoğlu. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xii, 203 s. : 1 katl. hrt. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi - Sa. 195) Bibliyografya ve indeks var. ISBN 975161435X (A.VI/2545).

AK, COŞKUN : *Bağdatlı Rûhî divânı : karşılaştırmalı metin* / Coşkun Ak. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2001. ... c. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi yayınları yayın no ; 11-016-0337) Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9756958413 (tk.) (A.VI/2931-1).

AKÇURA, YUSUF : *Yeni Türk Devletinin öncüleri : 1928 yılı yazıları* / Yusuf Akçura ; yay. haz. Nejat Sefercioğlu. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xxii, 260 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 421. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitapları dizisi ; 11) ISBN 9751726123 (A.VI/2874).

- AKDENİZ, SABRİ : *Sömürgeci Avrupa topluluğu / Sabri Akdeniz.* — İstanbul : Şa-To Yayınları, 2001.) 90 s. ; 20 cm. — (Şa-To yayınları ; 2) Eser adı dış kapakta sömürgeci Avrupa topluluğu ile küreselleşme hikayesi : 1914 öncesi Osmanlı dönemini geri getirme girişimleri sömürgeci batı devletlerinin ermenicilik eylemlerini yeniden başlatması olarak geçiyor. (A.VI/3114).
- AKGÖNÜL, SAMİM : *Vers une nouvelle donne dans les relations Gréco-Turques? : programme de recherche "Turquie-caucase-mer noire" / Samim Akgönül.* — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2001. 46 s. ; 27 cm. — (Les Dossiers de l'Ifeia série. La Turquie Aujourd'hui ; 6) ISBN 2906053627 (B.I/2163).
- AKIN, NUR : *Balkanlarda Osmanlı dönemi konutları / Nur Akın ; genel yay. yönetmeni Kenan Kocatürk ; ed. Saadet Özkal, Öner Ciravoğlu.* — İstanbul : Literatür, 2001. 242 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (Genel yayın no ; 040) ISBN 9758431048 (B.I/2214).
- AKIN, NUR : *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera / Nur Akın.* — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 1998. 355 s. : res. ; 24 cm. — (Literatür yayınları ; 24) ISBN 9757860905 (A.VI/3022).
- AKMATALIYEV, ABDILDACAN : *Kırgız folkloru ve tarihî kahramanlar : evlilik geleneği ve türküleri, çocuk folkloru, edebî eser ve tarihî kahramanlar / Abdıldacan Akmataliyev ; Türkiye Türkçesine aktaran Kalmamat Kulamshaeв.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 382 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 270) ISBN 9751614813 (A.VI/2840).
- AKMATALIYEV, ABDYLDAJAN : *Üylönüü ülpöt saltı jana ırı / Abdıldajan Akmataliyev.* — Bişkek : [yayl.y.], 2000. 111 s. ; 17 cm. ISBN 9967203323 (A.VI/3140).
- AKÖZ, ALÂADDİN : *Konya'da ihtidâ hareketleri ve Osmanlı mahkemesi (1640-1750) / Alâaddin Aköz.* — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. 547-560 ss. ; 27 cm. Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi 7-9 Nisan 1999 : bildiriler = International congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment'dan ayırbaşım. (B.I/2129).
- AKÖZ, ALAADDİN : *Selçuklulardan Osmanlılara Çumra'nın yerleşim süreci ve değişiklikler / Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli.* — [y.y.] : [yayl.y.], 2000. 31-35, [3] ss. : hrt. ; 27 cm. I. Uluslararası "Çatalhöyük'ten günümüze Çumra" kongresi : bildiriler 15-16 Eylül 2000 Çumra'dan ayırbaşım. (B.I/2131).

- AKSEL, MALİK : *Sanat ve folklor* / Malik Aksel. — 1. bs. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. viii, ii, 378, [4] s. ; 20 cm. — (Çağdaş Türk Yazarları Makale serisi ; 2) (A.VI/2899).
- AKSU, FUAT : *Türk-Yunan ilişkileri : ilişkilerin yönelimini etkileyen faktörler üzerine bir inceleme* / Fuat Aksu. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. iii, 365 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 2/2001) (A.VI/2953).
- AKŞİT, BAHA : *Kısaca Celal Bayar* / Baha Akşit. — İstanbul : [yayl.y.], 1987. 28 s. ; 20 cm. (A.VI/2707).
- AKTEPE, M. MÜNİR : *1720-1724 Osmanlı-İran münâsebetleri ve silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın revân fetih-nâmesi* / M. Münir Aktepe. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970. xv, 90, 55 s. ; 20 cm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 1585) (A.III/5567).
- AKURGAL, EKREM : *Ege batı uygarlığının doğduğu yer : Doğu Hellen kültür tarihi İ.Ö. 1050-333* / Ekrem Akurgal ; yay. haz. Mustafa Özturanlı. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000. xii, 124 s. : res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 3) ISBN 9751800447 (A.VI/2792).
- AKYILDIZ, ALİ : *Osmanlı dönemi tahvil ve hisse senetleri = Ottoman securities* / Ali Akyıldız ; araştırma ve yay. haz. = research and ed. Tarih Vakfı = The History Foundation of Turkey. — İstanbul : Türk Ekonomi Bankası, 2001. 532 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9756650036 (B.I/2107).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Fetih'ten Kanûnî'ye Trabzon : idârî yapılanma ve Trabzon vâlileri (1461-1566)* / Hüseyin Albayrak ; yay. kurulu Fikret Deniz, İsmail Kansız, Veysel Usta. — 1. bsk. — Trabzon : Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1999. 338 s. : res. ; 24 cm. — (Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 9) ISBN 975585097X (A.VI/2741).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) külliyesi* / Hüseyin Albayrak. — Ankara : [yayl.y.], 1998. 127 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9759522438 (A.VI/2743).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Trabzonlu muallim İbrâhim Cûdî : hayâu-eserleri-şiiirleri* / Hüseyin Albayrak. — Ankara : [yayl.y.], 1998. 312 s. ; 24 cm. ISBN 9759522446 (A.VI/2742).

- ALDAN, MEHMET : *İz bırakan mülki idare amirleri / Mehmet Aldan.* — 1. bsk. — Ankara : İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1990-2001. 3 c. ; 24 cm. — (Yayın no Genel ; 438, 459, 533. APK ; 27, 34, 41) ISBN 9755851879 (A.V/3120).
- ALİOF, İKRAR : *Tarih-i Atorpatekan / İkrar Aliof ; tercüme Şadman Yusuf.* — 1. bsk. — Tahran : Neşr-i Belh Vabeste be Bünyad-i Nişabur, 1378. 245 s. ; 23 cm. ISBN 9646337198 (A.VI/2746).
- ALLOUCHE, ADEL : *Osmanlı-Safevî ilişkileri : kökenleri ve gelişimi / Adel Allouche ; çev. Ahmed Emin Dağ ; yay. ed. Erhan Güngör.* — 1. bs. — İstanbul : Anka, 2001. 232 s. ; 21 cm. — (Anka yayınları ; 17. Tarih ; 2) Eserin özgün adı: The origins and development of the Ottoman-Safavid conflict (906-962/1500-1555). ISBN 9756628111 (A.VI/3004).
- ALP, SEDAT : *Hititlerde şarkı, müzik ve dans. Hitit çağında Anadolu'da üzüm ve şarap / Sedat Alp.* — Ankara : Kavaklıdere, 1999. 99 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (Kavaklıdere Kültür yayınları ; 6) ISBN 9756813024 (A.VI/2298).
- ALPAGUT, HAYDAR : *Denizde Türkiye / Haydar Alpagut.* — [Ankara] : Deniz Harp Akademisi, 1937. 628 s. ; 22 cm. — (Dz. Hr. Akademisi neşriyatından sayı ; 24) Kütüphanemizde eserin 1. cildi bulunmaktadır. (A.VI/2732).
- ALPTEKİN, İRFAN : *Yedek Subay Okulunda okutulan harp tarihi notları / İrfan Alptekin.* — 2. bs. — Ankara : Yedek Subay Okulu Basımevi, 1950. 82 s. ; 21 cm. (A.VI/2854).
- ALTHEIM, FRANZ : *Tarihçi gözüyle Asya'nın Avrupa'ya öğrettiği / Franz Altheim ; çev. Emin Türk Eliçin.* — İstanbul : May, 1967. 112 s. ; 20 cm. (A.VI/3144).
- ALTINAY, AHMET REFİK : *Köprülüler / Ahmet Refik Altınay ; yay. haz. İbrahim Delioğlu.* — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. 199 s. ; 20 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 120. Tarihe Yolculuk dizisi ; 4) ISBN 975333155X (A.VI/2966).
- ALTINAY, AHMET REFİK : *Sokollu / Ahmet Refik Altınay ; yay. haz. İbrahim Delioğlu.* — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. 239 s. ; 20 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 119. Tarihe Yolculuk dizisi ; 3) ISBN 9753331525 (A.VI/2584).
- ALTINER, AHMET TURHAN : *The Konak book : a study of the traditional Turkish urban dwelling in its late period / Ahmet Turhan Altiner, Cüneyt Budak.* — 1. ed. — Ankara : Tepe, 1997. 67 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. ISBN 9759664411 (B.I/2135).

- ALTINER, AHMET TURHAN : *Konak kitabı : geleneksel Türk konutunun geç dönemi üzerine bir inceleme* / Ahmet Turhan Altiner, Cüneyt Budak. — Ankara : Tepe, 1997. 68 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. ISBN 9759664403 (B.I/2136).
- ALTINSAPAN, EROL : *Tek kemer gözlü Rize köprüleri* / Erol Altinsapan. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. xiv, 177, 60 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1289. Edebiyat Fakültesi yayınları ; 09) ISBN 9750600347 (A.VI/2750).
- Alvise Foscari : provveditore generale in Dalmazia e Albania : dispacci da Zara 1777-1780* / a cura di Fausto Sartori. — Venezia : Omaggio Della Giunta Regionale del Veneto, 1998. vii, 349 s. ; 24 cm. (A.VI/2579).
- AMANGELDİ, İLYAS : *Üç noktadan biri* / İlyas Amangeldi ; yay. haz. Serap Leloğlu-Ünal. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 244 s. ; 20 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 267) ISBN 9751614783 (A.VI/2617).
- ANABOLU, MÜKERREM (USMAN) : *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk dönemi mimarlık yapıtları* / Mükerrerem (Usman) Anabolu ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 125 s. : res. ; 28 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Eski Anadolu Uygarlıkları dizisi ; 4) ISBN 9756899603 (B.I/2067).
- ANADOL, CEMAL : *Tarihin ışığında Ermeni dosyası* / Cemal Anadol ; ed. Adem Sarıgöl. — 2. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001. 496 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9756618043 (A.VI/2394).
- Anadolu medeniyetleri sempozyumu araştırma sonuçları toplantısı* : bildiri özetleri : 23-27 Mayıs 1983 İstanbul. — İstanbul : Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, [1983?]. 48 s. ; 24 cm. (A.VI/3143).
- Anadolu medeniyetleri sempozyumu V. kazı sonuçları toplantısı* : bildiri özetleri : 23-27 Mayıs 1983 İstanbul. — İstanbul : Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, [1983?]. 63 s. ; 24 cm. (A.VI/3145).
- Anadolu Üniversitesi Çağdaş Sanatlar Müzesi* / koordinatör Atilla Atar ; yay. haz. Cemalettin Yıldız, İpek Torun. — [Eskişehir] : Anadolu Üniversitesi, 2001. 95 s. : rnk. res. ; 23 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1324) ISBN 9750600681 (A.VI/3071).
- Anadolu yazıları = Anatolian scripts*. — [y.y.] : Akbank, [19??]. [16] s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VI/2905).
- ANASTASSIADOU, MEROPI : *Selanik 1830-1912* / Meropi Anastassiadou ; çev. Işık Ergüden ; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik

- ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, c1998. x, 414 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 122) Eserin özgün adı: Salonique, 1830-1912 : une ville Ottomane à l'âge des réformes. ISBN 9753331495 (A.VI/2963).
- Anatolia antiqua = Eski Anadolu IX* / éd. par Catherine Kuzucuoğlu, Aksel Tibet. — İstanbul ; Paris : Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Georges Dumézil ; De Boccard Edition-Diffusion, 2001. 305 s. : res. ; 29 cm. ISBN 2906053635 (B.I/2231).
- Anavatana katılışının 60. yıldönümünde Hatay* / yay. haz. Berna Türkdoğan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. 129 s. ; 20 cm. ISBN 9751613981 (A.VI/2829).
- L'ancien théâtre de la résidence a Munich : Théâtre de Cuvillies* / texte établi par Herbert Brunner ; traduction Française de J. Portevin. — Munich : Bayerische Verwaltung der Staatlichen Schlösser, Gärten und Seen, 1960. 46, [14] s. : res. ; 20 cm. (A.VI/2920).
- ANDERSON, MATTHEW SMITH : *Doğu sorunu 1774-1923 : uluslararası ilişkiler üzerine bir inceleme* / Matthew Smith Anderson ; çev. İdil Eser ; redaksiyon Özgür TÜresay. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 442 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1451. Tarih ; 14) Eserin özgün adı: The Eastern question 1774-1923. ISBN 9753637780 (A.VI/2673).
- ANGOLD, MICHAEL : *Church and society in Byzantium under the comneni, 1081-1261* / Michael Angold. — 1. paperback ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000, c1995. xvi, 604 s. ; 23 cm. ISBN 0521269865 (A.VI/2973).
- Ankara ili halk kültürü bibliyografyası* / haz. A. Esat Bozyiğit. — Ankara : Kebikeç, 2000. 78 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 16. Biyografi-Bibliyografya Kitaplığı ; 7) (A.VI/2611).
- APAK, KEMALETİN : *Ana çizgilerile Türkiye'deki masonluk tarihi* / Kemalettin Apak. — İstanbul : Türk Mason Derneği, 1958. 231 s. ; 20 cm. (A.VI/2776).
- Aphek-Antipatris I : excavation of areas a and b the 1972-1976 seasons* / ed. Moshe Kochavi, Pirhiyah Beck, Esther Yadin ; contributions by Pirhiyah Beck... [et al.]. — Tel Aviv : Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, 2000. xiv, 331 s. : res. ; 28 cm. — (Tel Aviv University Sonia and Macro Nadler Institute of Archaeology. Monograph series ; 19) ISBN 9652660140 (B.I/2155).
- ARASA I GIL, FERRAN : *La romanització a les comarques septentrionals del litoral Valencià : poblament ibèric i importacions itàliques en els segles*

- II-I aC / Ferran Arasa I Gil.* — València : Servicio de Investigación Prehistórica Diputación Provincial de Valencia, 2001. x, 292 s. ; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios ; 100) ISBN 8477952868 (B.I/2232).
- ARBERRY, ARTHUR J. : *The Koran interpreted* / Arthur J. Arberry. — New York : The Macmillan Company, 1955. 350, 358 s. ; 21 cm. 1.c.: Suras I-XX — 2.c.: Suras XXI-CXIV. (A.VI/2520).
- Archaeology in the Cento region.* — Ankara : Central Treaty Organization Public Relations Division, [19??]. 20 cm. ; 20 cm. — (A Cento Cultural Publication) (A.VI/3163).
- Architecture for a changing world.* — Seville ; Geneva : Fundación Internacional de Síntesis Arquitectónica ; The Aga Khan Trust for Culture, 1996. yak. 300 s. : rnk. res. ; 41 cm. ISBN 8460548023 (C/627).
- L'architettura gotica Veneziana : atti del convegno internazionale di studio Venezia, 27-29 Novembre 1996 / a cura di Francesco Valcanover, Wolfgang Wolters.* — Venezia : Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2000. 427, [3] s. : res. (kimi rnk.), 1 katl. res. ; 35 cm. — (Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Monumenta Veneta) ISBN 8886166907 (B.I/2079).
- ARIKAN, ZEKİ : *Âli Paşa, İzmir ve kapitülasyonlar / Zeki Arıkan.* — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. 763-775 ss. ; 28 cm. Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi 7-9 Nisan 1999 : bildiriler = International congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment'dan ayrıbasım. (B.I/2127).
- ARIKAN, ZEKİ : *Anadolu'da Tanin'e göre Eskişehir / Zeki Arıkan.* — [Eskişehir] : [Anadolu Üniversitesi], [2001]. 21-44 ss. ; 24 cm. Tarihte Eskişehir Sempozyumu I (2-4 Kasım 1998)'den ayrıbasım. (A.VI/2761).
- ARIKAN, ZEKİ : *Türkiye'nin çağdaşlaşmasında Tefik Fikret ve Atatürk / Zeki Arıkan.* — Ankara : Ankara Üniversitesi, 2001. 119-140 ss. ; 23 cm. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Kasım 1998 yıl 11 sayı 22'den ayrıbasım. (A.VI/2762).
- Armağan : Kanun-u Esasî'nin 100. yılı.* — Ankara : A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978. xx, 539 s. ; 23 cm. — (A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları ; 423) (A.VI/3005).

- Armenian allegations : an assessment.* — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkans Studies (OBİV), 2001. 45 s. ; 24 cm. ISBN 9757341150 (A.VI/2648).
- The Armenians in the late Ottoman period* / ed. by Türkkaya Ataöv. — 1. ed. — Ankara : The Council of Culture, Arts and Publications, 2001. xviii, 373 s. ; 24 cm. — (The Council of Culture, Arts and Publications ; 90) ISBN 9757479810 (A.VI/2594).
- L'Arménie et Byzance : histoire et culture.* — Paris : Publications de la Sorbonne, 1996. xiv, 242 s. ; 24 cm. — (Publications de la Sorbonne. Université de Paris I - Panthéon-Sorbonne. Série Byzantina Sorbonensia ; 12. Centre de Recherches d'Histoire et de Civilisation Byzantines) ISBN 2859443002 (A.VI/2974).
- ARMUTLU, H. MEHMET : *Dünyada ilâhi emirle inşa edilen ilk kilise : Derbe / H. Mehmet Armutlu.* — Karaman : [yayl.y.], 1998. 2-18 ss. ; 30 cm. (B.I/2217).
- ARMUTLU, H. MEHMET : *Karamanoğulları tarihi / H. Mehmet Armutlu.* — Karaman : Karaman Valiliği, 2001. 319 s. ; 19 cm. — (Karaman Valiliği yayınları no ; 3) (A.VI/3051).
- ARMUTLU, H. MEHMET : *Türk dilinin Anadolu'daki üç temel direği : "üç Karamanlı" / H. Mehmet Armutlu.* — [Konya] : [yayl.y.], 1997-1999. 3 c. ; 20 cm. İçindekiler: 1.c.: Karamanoğlu Mehmet Bey — 2.c.: Yunus Emre — 3.c.: Mustafa Kemal Atatürk. (A.VI/3050).
- Around Caspar Wessel and the geometric representation of complex numbers : proceedings of the Wessel symposium at The Royal Danish Academy of Sciences and Letters Copenhagen, August 11-15 1998 : invited papers* / ed. by Jesper Lützen. — Copenhagen : C. A. Reitzels Forlag, 2001. 293 s. ; 26 cm. — (Matematisk-Fysiske Meddelelser, ISSN 0023-3323 ; 46:2. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. The Royal Danish Academy of Sciences and Letters) ISBN 8778762367 (B.I/2207).
- ARSLAN, H. ÇETİN : *Türk akıncı beyleri ve Balkanların imarına katkıları (1300-1451) / H. Çetin Arslan.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 242 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2655. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 307) ISBN 9751727251 (A.VI/2876).
- ARSLAN, HÜSEYİN : *Osmanlı'da nüfus hareketleri (XVI. yüzyıl) : yönetim nüfus göçler iskânlar sürgünler / Hüseyin Arslan.* — 1. bs. — İstanbul :

- Kaknüs, 2001. 431 s. ; 21 cm. — (Kaknüs yayınları ; 115. Tarih serisi ; 4) ISBN 9756963153 (A.VI/2669).
- ASCHERSON, NEAL : *Karadeniz* / Neal Ascherson ; çev. Kudret Emiroğlu ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 375 s. : 1 katl. hrt. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın no ; 488. Tarih dizisi ; 33) ISBN 9754582580 (A.VI/2404).
- ASHER, CATHERINE B.: *Architecture of Mughal India* / Catherine B. Asher. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xxxi, 368 s. : res. ; 26 cm. — (The New Cambridge History of India ; I : 4) ISBN 0521267285 (B.I/2145).
- ASLAN, L. NEŞE : *Üniversite öğrencilerinin boş zaman değerlendirme eğilimi : öğretmen yetiştiren kurumlarda karşılaştırmalı bir araştırma* / L. Neşe Aslan. — İzmir : Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2000. 364 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayınları ; 3) ISBN 9754834806 (A.VI/2450).
- ASLAN, YAVUZ : *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu, evreleri, yetki ve sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)* / Yavuz Aslan. — Ankara : Yeni Türkiye, 2001. 206 s. : res. ; 24 cm. — (Yeni Türkiye yayınları Tarih serisi ; 3) ISBN 9756782285 (A.VI/2653).
- Aslanapa armağanı* / yay. kurulu Selçuk Mülayim, Zeki Sönmez, Ara Altun. — 1. bs. — İstanbul : Bağlam, 1996. 304 s. : res. ; 24 cm. — (Bağlam yayınları ; 100. Armağan ; 1) ISBN 9757696780 (A.VI/2412).
- ASLANAPA, OKTAY : *Türk halı sanatı* / Oktay Aslanapa. — İstanbul : Yapı ve Kredi Bankası, 1972. 15, [14] s. : res. ; 24 cm. (A.VI/2909).
- The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* / ed. board Robert D. Biggs... [et al.]. — Chicago : The Oriental Institute, 1956-1999. 21 c. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c., part 1 ve part 2: A — 2.c.: B — 3.c.: D — 4.c.: E — 5.c.: G — 6.c.: H — 7.c.: I and J — 8.c.: K — 9.c.: L — 10.c., part 1 ve part 2 M — 11.c., part 1 ve part 2: N — 13.c.: Q — 14.c.: R — 15.c.: S — 16.c.: S — 17.c., part 1, part 2 ve part 3: _ — 21.c.: Z. Kütüphanemizde eserin 12., 18., 19., 20. ciltleri mevcut değildir. ISBN 0918986052 (tk.) (B/3659).
- Âşıkların diliyle Cumhuriyet* / haz. Saim Sakaoglu, Zekeriya Karadavut. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. xx, 299 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 688) ISBN 9751610583 (A.VI/3112).

- Âşıkpaşaoğlu tarihi* / haz. H. Nihal Atsız. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. 206 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 604. 1000 Temel Eser dizisi ; 110) (A.VI/2901).
- ATALAY, BÜLENT : *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin siyasi faaliyetleri (1908-1923)* / Bülent Atalay. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. xviii, 350 s. ; 24 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 4) ISBN 97565960301 (A.VI/2989).
- ATAÖV, TÜRKKAYA : *Discrimination & conflict* / Türkkiye Ataöv. — Geneva ; Haarlem : Eaford ; Sota, 2000. ix, 161 s. ; 24 cm. ISBN 9080440930 (A.VI/1436).
- Ataturk's secularism and international stability : a panel discussion organized by The Ataturk Society of America : American University ward building November 12, 2000.* — Washington : Atatürk Society of America, [2000?]. 43 s. ; 28 cm. (B.I/2243).
- Ataturk's view of popular sovereignty and current Turkish political reality : a panel discussion organized by The Ataturk Society of America : at the library of Congress on November 24, 1998.* — Washington : Atatürk Society of America, [1998?]. yak. 50 s. ; 28 cm. (B.I/2246).
- Atatürk haftası armağanı 10 Kasım 2001* / yay. kurulu A. Mete Tunçoku... [ve başk.] ; danışma kurulu Enver Konukçu... [ve başk.] ; redaksiyon Meltem Taşkın... [ve başk.]. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2001. 331 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, ISSN 1303-2658 ; 28. Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2001/102) (A.VI/3139).
- "Atatürk, millî egemenlik ve evrensel barış" paneli : salle son Tay-Saint Jean 22 Nisan 2000* / yay. haz. Berna Türkdoğan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. vi, 74 s. ; 20 cm. ISBN 9751614643 (A.VI/2828).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL : *Söylev : nutuk : seçmeler* / Mustafa Kemal Atatürk ; seçme ve özleştirme Özer Ozankaya. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 246 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2571. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitapları dizisi ; 15) ISBN 9751725992 (A.VI/2883).
- Atatürk ve modern Türkiye : 75. yıl yurtdışı Atatürk konferansları* / yay. haz. Hüsamettin Yıldırım, Berna Türkdoğan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. 651 s. ; 24 cm. ISBN 9751613841 (A.VI/2837).

- Atatürk'ün bütün eserleri / danışma kurulu M. Türker Acaroğlu...[ve başk.]*. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 1998-2001. ... c. ; 24 cm. — (Kaynak yayınları ; 260, 278, 293, 318, 328) İçindekiler: 1.c.: 1903-1915 — 2.c.: 1915-1919 — 3.c.: 1919 — 4.c.: 1919 — 5.c.: 1919. İndeks var. ISBN 9753432356 (tk.) (A.VI/1670).
- Atatürk'ün ölümünün 62. yılında Cumhuriyet Türkiyesinde bilimsel gelişmeler sempozyumu : 8-10 Kasım 2000 Ankara : bildiriler ve tartışmalar / ed. Bahaeddin Yediylıdız*. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2001. xiv, 369 s. ; 24 cm. ISBN 9754911126 (A.VI/3049).
- ATEŞ, MEHMET : *Mitolojiler ve semboller : anatanrıça ve doğurganlık sembolleri / Mehmet Ateş*. — İstanbul : [yayl.y.], 2001. 231 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9759727811 (A.VI/3027).
- ATEŞ, TOKTAMIŞ : *Yaşasın cumhuriyet : konferanslar / Toktamış Ateş ; yay. haz. L. Hilâl Akgül*. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2000. 154 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9756857056 (A.VI/2420).
- ATHANASSOPOULOU, EKAVİ : *Turkey - Anglo-American security interests 1945-1952 : the first enlargement of NATO / Ekavi Athanassopoulou*. — 1. published. — London : Frank Cass, 1999. xiv, 274 s. ; 24 cm. ISBN 0714648558 (A.VI/3097).
- ATILLA, A. NEDİM : *Gelişen İzmir : 1927-1928 İzmir Belediyesi albümü'ne 2001 yılından bir bakış... / A. Nedim Atilla*. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. 30 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 10) Eserin 1927-1928 İzmir fotoğraf albümü isminde eki bulunmaktadır. ISBN 975180048X (A.VI/2971).
- ATNUR, İBRAHİM ETHEM : *Osmanlı yönetiminden Sovyet yönetimine kadar Nahçıvan (1918-1921) / İbrahim Ethem Atnur*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xiv, 488, [30] s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi - Sa. 189) ISBN 975161452X (A.VI/3077).
- D'AULT-DUMESNIL, M. : *Dictionnaire historique, géographique et biographique, des croisades, embrassant toute la lutte du christianisme et de l'islamisme, depuis son origine jusqu'a la prise d'Alger par les armes Françaises / M. D'Ault-Dumesnil*. — Osnabrück : Biblio Verlag, 1984. yak. 550 s. ; 26 cm. — (Nouvelle Encyclopédie Théologique ; 18) ISBN 3764800399 (B.I/2210).

- Avrupa Birliği devlet ve STK'lar : Türkiye'de sivil toplum kuruluşları sempozyumu-VII Avrupa Birliği yolunda Türkiye'de STK-devlet ilişkileri 2-3 Haziran 2000 : Türkiye'de sivil toplum kuruluşları sempozyumu-VIII Türkiye-AB bütünleşmesinde sivil toplum kuruluşlarının rolü 15-16 Aralık 2000 / yay. haz. Aysen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. ix, 206 s. ; 24 cm. ISBN 9757306843 (A.VI/2588).*
- Avrupa'da Türkçe yayınlar sempozyumu : Ekim 1996. — Amsterdam : Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı, [199?]. 116 s. ; 24 cm. — (Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı yayınları ; 11) ISBN 9073616115 (A.VI/2701).*
- Awards of the first international islamic artisans-at-work festival : LOK VIRSA - IRCICA craft awards, Islamabad, 1994 / ed. Nazeih Maarouf ; preface Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : Organisation of the Islamic Conference Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), 1999. xlv, 123 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Crafts Development Program CDP. Islamic Crafts series ; 2) ISBN 929063085X (B.I/2156).*
- Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî : Tarihte-günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî sempozyumu : Ayaş 2-4 Temmuz 1993 / yay. haz. Mustafa Süzen, Kâmil Şahin . — Ankara : Ayaş Belediyesi, 1993. xv, 348 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9759577704 (A.VI/2534).*
- AYDINOĞLU, M. NURAY: 17 Ocak 1995 Hyogo-Ken Nanbu (Kobe) depremi gözlem ve değerlendirme raporu = 17 January 1995 Hyogo-Ken Nanbu (Kobe) earthquake reconnaissance and assessment report / M. Nuray Aydınoğlu, Mustafa Erdik. — 1. bs. = 1. publication — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü = Boğaziçi University Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute, 1995. vi, 118 s. : rnk. res. ; 23 cm. — (Yayın no = Publication no ; 563) ISBN 9755180605 (A.VI/2803).*
- AYKIN, ERTAN : Çizgilerle Tarsus'tan Anamur'a : Tarsus - Mersin - Kanlıdivane - Ayaş - Kızkalesi - Silifke - Uzuncaburç - Mut - Anamur / Ertan Aykın. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvi, 134 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2557. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 308) ISBN 9751725771 (B.I/2177).*
- AYTEKİN, OSMAN : Ortaçağ'dan Osmanlı dönemi sonuna kadar Artvin'deki mimarî eserler / Osman Aytekin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür*

- Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1999. xv, 353, [134] s. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2257. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Osmanlı Eserleri dizisi ; 8) ISBN 9751720559 (B.I/1944).
- AYVANSARÂYÎ HÜSEYİN EFENDİ : *Hadikatü'l- cevâmî'* : İstanbul câmileri ve diğer dînî-sivil mi'mârî yapılar / Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtu' Efendi, Süleymân Besîm Efendi. — 1. bsk. — İstanbul : İşaret, 2001. 744 s. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 93) ISBN 9753501188 (A.VI/2416).
- AYVAZOĞLU, BEŞİR : *Bozgunda fetih rüyası* / Beşir Ayvazoğlu ; yay. haz. Mustafa Küpüşoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kabalcı, 2001. 456 s. ; 20 cm. — (Kabalcı yayınevi ; 179. Yaşamöyküsü dizisi ; 3) ISBN 9757942420 (A.VI/2983).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS : *Autour des premières mentions du café dans les sources Ottomanes* / Jean-Louis Bacqué-Grammont. — [y.y.] : Institut Français d'Archéologie Orientale, 2001. 17-21 ss. ; 28 cm. Le commerce du café : avant l'ère des plantations coloniales : espaces, réseaux, sociétés (XVe-XIXe siècle)'den ayrışım. (B.I/2248).
- BACQUÉ-GRAMMONT, JEAN-LOUIS : *Un féliné Anatolien oublié : le chat de Divriği* / Jean-Louis Bacqué-Grammont. — Louvain : Peeters, [199?]. 339-342 ss. ; 24 cm. Hommes et terres d'islam : mélanges offerts à xavier de planhol'dan ayrışım. ISBN 2909961214 (A.VI/2845).
- BAĞCI, HÜSEYİN : *Türk dış politikasında 1950'li yıllar* / Hüseyin Bağcı. — gnş. 2. bsk. — Ankara : ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2001. v, 222 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757064394 (A.VI/2986).
- BAHAR, MİHRDAD : *Pejuheşi der esatir-i İnan* / Mihrdad Bahar. — 3. bsk. — [Tahran] : Çap Son Payız, 1378. 555 s. ; 25 cm. ISBN 9644160452 (A.VI/2635).
- BAKAR, İSMAİL : *Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş yazmaları kataloğu* / İsmail Bakar. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, 2001. 260 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9756959053 (A.VI/2433).
- BAKIR, ABDULHALİK : *Ortaçağ islam dünyasında taş ve toprak ma'mulleri sanayi* / Abdulhalik Bakır. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 253, [30] s. : res. ; 20 cm. — (Sanayi serisi ; 2) ISBN 975820131X (A.VI/2448).
- BALATA, REFET YALÇIN : *Osmanlıca dersleri* / Refet Yalçın Balata. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. 54, 94 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 117) ISBN 9754834903 (A.VI/2595).

- BALCIOĞLU, MUSTAFA : *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete* / Mustafa Balcıoğlu. — 1. bs. — Ankara : Nobel, 2001. 321 s. : res. ; 20 cm. — (Yayın no ; 231) ISBN 975591210X (A.VI/2406).
- BALCIOĞLU, SEMİH : *Önce çizdim, sonra yazdım : yaşantı* / Semih Balcıoğlu ; kitap ed. Murat Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 272, [4] s. : res. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1469. Edebiyat ; 405) ISBN 9750803086 (A.VI/2657).
- BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY : *Eski zamanlarda İstanbul hayatı* / Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey ; haz. Ali Şükrü Çoruk. — İstanbul : Kitabevi, 2001. xxxii, 442 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 154) ISBN 9757321338 (A.VI/2442).
- BALIVET, MICHEL : *Byzantins et Ottomans : relations, interaction, succession* / Michel Balivet. — 1. impression. — İstanbul : Isis, 1999. vi, 278 s. ; 23 cm. — (Analecta Isisiana ; XXXV) ISBN 9754281319 (A.VI/2851).
- BALIVET, MICHEL : *Şeyh Bedreddin : tasavvuf ve isyan* / Michel Balivet ; çev. Ela Güntekin ; yay. haz. Ali Berktaş. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. ix, 155 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 94) Eserin özgün adı: *Islam mystique et révolution armée dans les Balkans Ottomans : Vie du Cheikh Bedreddin le "hallâj des Turcs"* (1358/59-1416) ISBN 9753331258 (A.VI/2441).
- Balkan Harbi'nde Yanya savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat)* / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984. vii, 108, [15] s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 576. Kültür Eserleri dizisi ; 34) (A.VI/2717).
- BALTA, EVANGELIA : *Olive cultivation in Crete at the time of the Ottoman conquest* / Evangelia Balta. — [İstanbul] : [Enderun Kitabevi], 2000. 143-164 ss. ; 23 cm. Osmanlı Araştırmaları XX (2000)'den ayırbaşım. (A.VI/2760).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı kabartmalarında tasvir edilen tören* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 9, [4] ss. ; 24 cm. (A.VI/2860).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı kabartmalarında yaban domuzu ve geyik avı* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 22, [3] ss. ; 24 cm. (A.VI/2861).

- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı tekerlekli boğa ritonu kabartması konusunda gözlemler* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 16 ss. ; 24 cm. (A.VI/2857).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı'ya ait altı kült görevlisi kabartması konusunda bazı gözlemler* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 16 ss. ; 24 cm. (A.VI/2856).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı'ya ait bir kabartma konusunda yeni gözlemler* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 16 ss. ; 24 cm. (A.VI/2858).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapı'ya ait müzisyen ve bir görevli kabartmasına ilişkin gözlemler* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 16 ss. ; 24 cm. (A.VI/2859).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Alaca Höyük sfenksli kapıya ait tanrıçaya tapınma konulu kabartmaya ilişkin gözlemler* / Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 16 ss. ; 24 cm. (A.VI/2855).
- BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI : *Hayatım* / İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ; yay. haz. Ali Y. Baltacıoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Dünya Yayınları, 1998. viii, 394 s. ; 24 cm. — (Dünya yayınları. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Bütün Eserleri ; 1) ISBN 975763297X (A.VI/2625).
- BANOĞLU, N. AHMED : *Camilerimiz ve Bânileri : Mahmud Paşa : hayatı ve şehadeti* / N. Ahmed Banoğlu. — İstanbul : Gür, 1970. 112 s. ; 16 cm. A.III/4824).
- BAR HEBRAEUS : *The chronography of Gregory Abû'l-Faraj 1225-1286 : the son of Aaron, the hebrew physician commonly known as Bar Hebraeus : being the first part of his political history of the world* / Bar Hebraeus ; translated from the Syriac with an historical introduction, appendixes, and an index accompanied by reproductions of the Syriac texts in the Bodleian manuscript 52 Ernest A. Wallis Budge. — reprinted — Amsterdam : Apa-Philo Press, 1976. 2 c. ; 23 cm. İçindekiler: 1.c.: English translation — 2.c.: Syriac texts. ISBN 9060224116 (tk.) (A.VI/3082).
- BARBARO, NICOLÒ : *1453 Konstantinopl kuşatma güncesi* / Nicolò Barbaro ; çev. Yurdakul Fincancıoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Büke Yayınları, 2001. 78 s. ; 21 cm. ISBN 9758454285 (A.VI/3008).
- BARIN, NASUH : *Batu dans tarihi* / Nasuh Barın. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1999. xi, 284 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2315. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 247) ISBN 9751722608 (A.VI/3125).

- BARIŞTA, H. ÖRCÜN : *Osmanlı İmparatorluğu dönemi İstanbul'undan kuşevleri* / H. Örcün Barışta. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. xii, 426 s. : rnk. res., 1 katl. tablo ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2528. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 306) ISBN 9751725356 (B.I/2172).
- BARON DUBOD, KLAMENT : *Sefername-i Luristan ve Huzistan* / Klament Baron Dubod ; tercüme Muhammed Hüseyin Ariya. — 1. bsk. — Tahran : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1371. 506 s. ; 24 cm. (A.VI/2690).
- Basında dış Türkler* : Bibliyografya VI : makale, yorum ve haberler 1 Ocak 1996 - 30 Haziran 2000 / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları İbrahim Karaer, Erol Çelik. — Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 2001. ... c. ; 24 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı yayın nu ; 22) ISBN 9751927668 (B.I/434-6).
- BASİRETÇİ ALİ EFENDİ : *İstanbul mektupları* / Basiretçi Ali Efendi ; haz. Nuri Sağlam. — İstanbul : Kitabevi, 2001. xix, 745 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 155) ISBN 9757321370 (A.VI/2665).
- BAŞ, ALİ : *Konya Şerefeddin (Şerafeddin) Camii* / Ali Baş, Bayram Ürekli. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1999. 199-253 ss. ; 24 cm. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi yıl 1999 sayı 13'den ayrıbasım. (A.VI/2766).
- Başbakanlık dış genelgeleri (2000)*. — Ankara : Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 2001. x, 215 s. ; 24 cm. (A.VI/2451).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi fermanlar sergisi kataloğu* : 7-9 Nisan 1999 Konya = Prime Ministry Ottoman Arshives [doğrusu Archives] fermans exhibition catalogue : 7-9 April 1999 Konya. — İstanbul : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999. 53 s. ; 21 cm. (A.VI/2925).
- BAŞGELEN, NEZİH : *Havadan Nemrut* / Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. [31] s. : rnk. res. ; 22 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Havadan Türkiye serisi ; 1) ISBN 9756899719 (A.VI/3065).
- BAYAR, CELAL : *Kayseri cezaevi günlüğü* / Celal Bayar ; haz. Yücel A. Demirel. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 342 s. ; 24 cm. — (Tarih ; 5) ISBN 975363952X (A.VI/2674).

- BAYKAL, KÂZİM : *Bursa'da Ulucami* / Kâzım Baykal. — [Bursa] : Bursa Liselerinden Yetişenler Cemiyeti, 1950. vii, 159 s. : res. ; 24 cm. — (Bursa Liselerinden Yetişenler Cemiyeti neşriyatından ; 1) (A.VI/2910).
- BAYMUR, A. FUAT : *Tarih öğretimi* / A. Fuat Baymur. — Ankara : Gazi Terbiye Enstitüsü, 1941. 99 s. ; 20 cm. — (Gazi Terbiye Enstitüsü Neşriyatı ; 11) (A.VI/2706).
- BAYRAK, MEHMET : *Köy enstitüleri ve köy edebiyatı* / Mehmet Bayrak. — Ankara : Öz-Ge, 2000. 400 s. ; 24 cm. — (Öz-Ge yayınları ; 26) ISBN 9757861049 (A.VI/2421).
- BAYRAKAL, SEDAT : *Edirne'deki tek kubbeli camiler* / Sedat Bayrakal. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xi, 239 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2555. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 307) SBN 9751725836 (A.VI/2880).
- BAYRAM, SADİ : *Osmanlı Devleti'nin 700. kuruluş yıldönümü ve düşündürdükleri üzerine bir deneme!.. : milenyum rüyası : Türk kültür ve medeniyeti* / Sadi Bayram. — Ankara : [yayl.y.], 2000. 20 s. ; 25 cm. ISBN 9759391007 (A.VI/2758).
- BAYSUN, ABDULLAH RECEP : *Türkistan İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa* / Abdullah Recep Baysun ; haz. Erol Cihangir. — İstanbul : Turan Kültür Vakfı, 2001. 201, [6] s. : res. ; 21 cm. ISBN 9757893323 (A.VI/3015).
- BAYTOP, TURHAN : *Türkçe bitki adları sözlüğü* / Turhan Baytop. — 2. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1997. 512 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 578) ISBN 9751605423 (A.VI/3035).
- BAYTOP, TURHAN : *Türkiye'de eski bahçe gülleri* / Turhan Baytop. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xv, 149 s. ; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2593. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 319) ISBN 975172712X (A.VI/2885).
- BECKE, MAJOR A. F. : *Napoleon and Waterloo : the emperor's campaign with the armée du nord 1815* / Major A. F. Becke. — reprinted. — London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., 1939. xv, 320 s. : 5 katl. hrt. ; 23 cm. (A.VI/3072).
- BEG, RAUF : *Adı Afganistan'dı, Talibanların eline nasıl düştü* / Rauf Beg ; redaksiyon Erol Cihangir. — İstanbul : Turan Kültür Vakfı, 2001. 424 s. ; 21 cm. ISBN 9757893315 (A.VI/2999).

- The beginnings of printing in the Near and Middle East : Jews, christians and muslims* / ed. by Lehrstuhl für Türkische Sprache, Geschichte und Kultur Universität Bamberg, Staatsbibliothek Bamberg. — Wiesbaden : Harrassowitz, 2001. 102 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 3447044179 (A.VI/2432).
- BEHZADİ, ALİ : *Şebih-i haturat* / Ali Behzadi. — Tebriz : İntişarat-ı Zerrin, 1376-1378. 3 c. ; 24 cm. ISBN 9644070526 (A.VI/2624).
- BEK, AHMED İSA : *Tarih-i bimaristanha der islam* / Ahmed İsa Bek ; tercüme Nureddin Kesâyi. — 1. bsk. — [Tahran] : Müessesesi-i Tevsua-i Daneş ve Pejuheş-i İnan, 1371. 229 s. ; 25 cm. (A.VI/2637).
- BELDICEANU-STEINHERR, IRÈNE : *L'exil a Trébizonde d'une quarantaine de combattants albanais a la fin du XVe siècle* / Irène Beldiceanu-Steinherr. — Athina : [yayl.y.], 1998. 349-369 ss. ; 21 cm. Oi albanoi sto mesaiona'dan ayrıbasım. (A.VI/3120).
- Belediye personel yönetimi elkitabı* / proje ekibi Birgül Ayman Güler, Yasemin Yıldırım ; program kurulu Süha Oğuz Albayrak... [ve başk.] ; elkitabına katkıda bulunanlar Doğan Canman... [ve başk.]. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, 2001. xii, 268 s. ; 30 cm. — (TODAİE yayın no ; 305. YYAEM yayın no ; 13) ISBN 9757669849 (B.I/2159).
- Belgelerle Yunan mezalimi : işgal sonrası askeri makamlardan gönderilen raporlar, tahkik hey'eti raporları, uluslararası tahkik hey'eti raporu, İstanbul'da yapılan mitinglerin bildiri metinleri ve Yunan mezâlimine dair rapor ve yazılar* / yay. haz. Zekeriya Türkmen ; genel yönetmen Bahattin Ergezer ; koordinatör Sadık Sütçü. — Ankara : Ocak, 2000. ix, 373 s. ; 24 cm. ISBN 9754221839 (A.VI/2667).
- BELLİ, OKTAY : *Nahçıvan Bölgesi'nde orta ve son tunç çağı : boya bezemeli çanak çömlek kültürü* / Oktay Belli, Veli Bahşaliyev. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 120, [16] s. : res. (kimi rnk.) ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 25) Eserin İngilizce adı: Middle and late bronze age painted pottery culture in the Nakhichevan region. ISBN 9756899883 (A.VI/3060).
- BERBERİYAN, MANUEL (MANUG MANUGYAN) : *Custari der peşine-i daneş-i keyhan ve zemin der İnanvic* / Manuel (Manug Manugyan) Berberiyen. — Tahran : Neşr-i Belh Vabeste be Bünyad-i Nişabur, 1376. 551 s. ; 23 cm. ISBN 9646337139 (A.VI/2691).

- BERTANZA, ENRICO : *Maestri, scuole e scolari in Venezia fino al 1500* / Enrico Bertanza, Giuseppe Dalla Santa. — Vicenza : Neri Pozza Editore, 1993. xxii, 419 s. ; 25 cm. — (Cultura Popolare Veneta. Collana di Studi e Ricerche Sulla Cultura Popolare Veneta Realizzata Su Iniziativa Della Regione del Veneto Nuova serie ; 3**) ISBN 8873054390 (A.VI/2581).
- BEYDİLLİ, KEMAL : *“Evreka, evreka” veya “errare humanum est”* / Kemal Beydilli. — İstanbul : İlim Yayın Cemiyeti, 2000. 45-66 s. ; 24 cm. İlmî Araştırmalar : dil, edebiyat, tarih incelemeleri 9 (2000)'den ayrışım. ISBN 4759501805 (A.VI/2756).
- BEYDİLLİ, KEMAL : *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e dâir eseri* / Kemal Beydilli, İlhan Şahin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xvii, 245 s. ; 29 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; II. Dizi - Sa. 36) ISBN 9751611938 (B.I/2219).
- BEYDİLLİ, KEMAL : *Osmanlı döneminde imamlar ve bir imamın günlüğü* / Kemal Beydilli. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. x, 309 s. ; 24 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 5) ISBN 975659604X (A.VI/3026).
- Beypazarı* / haz. Beypazarı Kaymakamlığı. — Ankara : , 1994. 107 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/2091).
- Beşşirli gazilerin Millî Mücadele hatıraları* / derleyenler Hasan Karaca, Mehmet Koç ; ed. Ahmet Atalay. — Konya : [yayl.y.], 2000. 89, [36] s. : res. ; 24 cm. (A.VI/2654).
- BİCE, HAYATİ : *Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler* / Hayati Bice. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1991. vii, 213, [3] s. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 65) ISBN 9753890567 (A.VI/2697).
- BİJE, EKREM : *Sovet-Türkiye iktisadi münasibetleri (1923-1939)* / Ekrem Bije. — Bakü : Azerbaycan İlimler Akademisi, 1965. 131 s. ; 21 cm. (A.VI/2788).
- BİLGE, MUSTAFA : *İlk Osmanlı medreseleri* / Mustafa Bilge. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984. xvi, 326 s. ; 23 cm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 3101) (A.VI/2913).
- BİLGE, NİLGÜN : *Modern ve soyut heykelin doğuşu 1900-1950* / Nilgün Bilge. — 1. bs. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 2000. xi, 293 s. : res. ; 30 cm. — (Yayın no ; 667) (B.I/2142).
- BİLGİ, ÖNDER : *Protohistorik çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi madencileri : Hind-Avrupalıların anavatanı sorununa yeni bir yaklaşım =*

- Protohistoric age metallurgists of the Central Black Sea Region : a new perspective on the question of the Indo-Europeans' original homeland / Önder Bilgi ; çev. = translation Önder Bilgi, Angela Bell. — İstanbul : TASK Vakfı, 2001. ix, 114 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (TASK Vakfı yayınları ; 4. Monografi serisi ; 1) ISBN 9756637048 (A.VI/2749).*
- Bilim teknoloji ve üniversiteler. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 144 s. ; 24 cm. (A.VI/3043).*
- BİLKAN, ALİ FUAT** : *Nabi divanı / Ali Fuat Bilkan. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı, 1997. 2 c. ; 24 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2946, 2947. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 856, 857. Türk Edebiyatı dizisi ; 32) ISBN 9751110300 (tk.) (A.VI/3041).*
- 1926 Bakû Türkoloji kongresinin 70. yıl dönümü toplantısı (29-30 Kasım 1996). — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. v, 119 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 726) ISBN 9751611539 (A.VI/3109).*
- 1927-1928 İzmir fotoğraf albümü. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. yak. 100 s. : res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 10) ISBN 975180048X (A.VI/2971-ek).*
- Bir Osmanlı bürokratinin Avrupa izlenimleri : Mustafa Sâmî Efendi ve Avrupa risâlesi / haz. M. Fâtiâ Andı. — İstanbul : Kitabevi, 1996. 128 s. ; 20 cm. — (Kitabevi yayın no ; 56) (A.VI/2696).*
- BİRAY, HİMMET** : *Batu grubu Türk yazı dillerinde isim / Himmet Biray. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. xiii, 265 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 711. Gramer Bilim ve Uygulama Kolu yayınları ; 24) (A.VI/3042).*
- BİREŞK, AHMED** : *Gahname-i tatbik-i shezar sale / Ahmed Bireşk. — 2. bsk. — [Tahran] : Çaphane-i Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1373. 295 s. ; 24 cm. (A.VI/2634).*
- Birgi : tarihi, tarihî coğrafyası ve Türk dönemi anıtları / yay. haz. Rahmî Hüseyin Ünal... [ve başk.]. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. x, 317 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2573. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 309) ISBN 9751725712 (B.I/2178).*
- BİRİNCİ, ALİ** : *Tarih uğrunda : matbuat âleminde birkaç adım / Ali Birinci. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 270 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 222. Tarih serisi ; 20) ISBN 9756611170 (A.VI/2928).*

- BİRİNCİ, ALİ : *Tarih yolunda : yakın mazînin siyasî ve fikrî ahvâli* / Ali Birinci. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 328 s. ; 21 cm. — (Dergâh yayınları ; 219. Tarih serisi ; 19) ISBN 9756611030 (A.VI/2589).
- Birinci Büyük Millet Meclisi*. — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, 1999. 44 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/2600).
1. *Karakeçili kültür şenliği (panel 16 Eylül 1995)* : Ertuğrul Gazi ve Karakeçili Aşireti. — Kırıkkale : Karakeçili Köylerine Hizmet Götürme Birliği, 1996. 43 s. ; 19 cm. — (Karakeçili Köylerine Hizmet Götürme Birliği ; 2) (A.VI/2596).
- BOCHOVE, TH. E. VAN : *To date and not to date : on the date and status of Byzantine law books* / Th. E. van Bochove. — Groningen : Egbert Forsten, 1996. xxx, 251 s. ; 24 cm. ISBN 9069800969 (A.VI/3081).
- BOLLWEG, JUTTA : *Vorderasiatische wagentypen : im spiegel der terracottaplastik bis zur altbabylonischen zeit* / Jutta Bollweg. — Freiburg : Universitätsverlag, 1999. ix, 206 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. — (Orbis Biblicus et Orientalis, ISSN 1015-1850 ; 167) ISBN 3727812540 (A.VI/3080).
- BOLŞAKOV, O. G. : *İstoriya Halifata* / O. G. Bolşakov. — Moskva : Nauka, 1993-2000. 3 c. ; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) İçindekiler: 1.c.: İslam v Aravii (570-633) — 2.c.: Epoha velikih zavoyevaniy 633-656 — 3.c.: Mejdu dvuh grajdanskih voyn 656-696. ISBN 502018165X; ISBN 5020165522 (A.VI/1560).
- BORAN, ALİ : *Anadolu'daki iç kale cami ve mescidleri* / Ali Boran. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xiii, 288, [353] s. : pl., rnk. res. ; 29 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 61) ISBN 975161371X (B.I/2068).
- BOYANG, WANG : *Imperial mausoleums and tombs* / Wang Boyang ; translated by Liu He. — Wien ; New York : Springer, 1998. 188 s. : rnk. res. ; 37 cm. — (Ancient Chinese Architecture) ISBN 3211829911 (C/630).
- BRONSART v. SCHELLENDORF : *Ein zeugnis für Talaat Pascha* / Bronsart v. Schellendorf. — [y.y.] : [yayl.y.], 1921. [4] ss. ; 30 cm. Deutsche Allgemeine Zeitung nr. 342 24.7.1921'den ayırması. (B.I/2249).
- BRUCK, W. F. : *Social and economic history of Germany from William II to Hitler 1888-1938 : a comparative study* / W. F. Bruck ; with a foreword by J. F. Rees. — New York : Russell & Russell, 1962. xv, 292 s. ; 23 cm. (A.VI/2483).

- BUDAK, MUSTAFA : *Mütareke döneminde bir aydın-halk işbirliği : Kilis'in Türklüğü Osmanlı Hükümeti'ne bağlılığı hakkında bir muhtıra / Mustafa Budak.* — İstanbul : İlim Yayma Cemiyeti, 2000. 67-75 ss. ; 24 cm. İlmî Araştırmalar : dil, edebiyat, tarih incelemeleri 9 (2000)'den ayrışım. ISBN 4759501805 (A.VI/2757).
- Bugünün diliyle Mevlânâ / yenileştiren A. Kadir.* — İstanbul : [yayl.y.], [19?]. 88 s. ; 20 cm. (A.VI/2774).
- Bulgaristan'da Osmanlı belgeseli / yay. haz. derleyen İsmail Kahraman ; yay. koordinatörü Yunus Kahraman.* — Kocaeli : Anadolu Basın ve Yayıncılık, [2000?]. 192 s. : res. ; 20 cm. — (Balkanlarda Osmanlı Medeniyeti Belgeseli ; 1) (A.VI/2733).
- BURKE, PETER : *Gutenberg'den Diderot'ya bilginin toplumsal tarihi / Peter Burke ; çev. Mete Tunçay ; yay. haz. Ayşe Ozil.* — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. vii, 264 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 118. Kuram ; 6) Groningen Üniversitesi'ndeki (Hollanda) Vonhoff konferanslarının ilk dizisinden. Eserin özgün adı: *A social history of knowledge.* ISBN 9753331533 (A.VI/2585).
- BÜLBÜL, ZEKERİYA : *Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti tarihi / Zekeriya Bülbül.* — Ankara : Nobel, 2000. xiii, 218 s. ; 24 cm. — (Yayın no ; 205) ISBN 9755911847 (A.VI/2660).
- BÜNYADOV, ZİYA : *Azerbaycan KGB arşivi muhtevası / Ziya Bünyadov.* — Ankara : Azerbaycan Kültür Derneği, 1995. 15 s. ; 17 cm. (A.VI/2921).
- Büyük zafer ve sonuçları : 60. yıldönümü toplantısı bildirileri.* — 1. bsk. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1982. 247 s. ; 23 cm. — (Boğaziçi Üniversitesi yayınları ; 354) (A.VI/2802).
- Byzantine Constantinople : monuments, topography and everyday life / ed. by Nevra Necipoğlu.* — Leiden : Brill, 2001. xv, 363 s. : res. ; 25 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, ISSN 0928-5520 ; 33) ISBN 9004116257 (A.VI/2935).
- CAHILL, TIMOTHY C. : *An annotated bibliography of the Alamkârasâstra / Timothy C. Cahill.* — Leiden : Brill, 2001. xxiii, 364 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies = Handbuch der Orientalistik. Section 2. India = Indien, ISSN 0169-9377 ; 14) ISBN 9004121331 (A.VI/2972).
- The Cambridge history of ancient China : from the origins of civilization to 221 B. C. / ed. by Michael Loewe, Edward L. Shaughnessy.* — 1.

published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. xxix, 1148 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0521470307 (A.VI/3086).

The Cambridge history of China volume 8 : the Ming Dynasty, 1368-1644, part 2 / ed. by Denis Twitchett, Frederick W. Mote. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. ... c. ; 24 cm. ISBN 0521243335 (A.V/9632-VIII-2).

CANBY, JEANNY : *Vorys The "Ur-Nammu" stela* / Jeanny Vorys Canby. — Philadelphia : University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2001. xiv, 58, 64 s. : res. ; 29 cm. — (University Museum Monograph ; 110) ISBN 0924171871 (B.I/2245).

Il canon medicinae di avicenna nella tradizione ebraica : le miniature del manoscritto 2197 della Biblioteca Universitaria di Bologna / a cura di Giuliano Tamani. — Padova : Editoriale Programma, 1988. 93 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Centro Veneto Studi e Ricerche sulle Civiltà Orientali) (B.I/2089).

CARRUBA, ONOFRIO : *Analecta linguistica Anatolica* / Onofrio Carruba. — 1. ed. — Pavia : Gianni Iuculano Editore, 1997. 377 s. ; 24 cm. — (Studia Mediterranea ; 11) ISBN 8870724032 (A.VI/2786).

CASA, JEAN-MICHEL : *Le palais de France à Istanbul : un demi-millénaire d'alliance entre la Turquie et la France = İstanbul'da bir Fransız sarayı : Fransa ile Türkiye arasında 500 yıllık ittifak* / Jean-Michel Casa ; préface = önsöz François Dopffer ; traduction = çev. Yiğit Bener. — İstanbul : Yapı Kredi, [199?]. 113 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9753633947 (B.I/2117).

CASTELLAN, GEORGES : *Histoire des Balkans (XIVe-XXe siècle)* / Georges Castellan. — [Paris] : Fayard, 1991. 643 s. ; 24 cm. Bibliyografya ve indeks var. (A.VI/3084).

Catalogue des registres des tribunaux Ottomans : conservés au centre des archives de Damas = Delil sicillatü'l-mehakimü'ş-şer'iyetü'l-Osmaniyye / présenté par Brigitte Marino, Tomoki Okawara ; sous le patronage de Daad Al-Hakim. — Damas : Institut Français d'Études Arabes de Damas Centre des Archives de Damas, 1999. 68, 255, [5] s. ; 28 cm. ISBN 2901315542 (B.I/1912).

Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of art / ed. by Eric McGeer, John Nesbitt, Nicolas Oikonomides. — Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001. ... c. : res. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Italy, North of the Balkans, North of

- the Black Sea — 2.c.: South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor — 3.c.: West, Northwest and Central Asia Minor and the orient — 4.c.: The East. ISBN 088402282X (B.I/731).
- Caucasus and an unholy alliance* / ed. by Antero Leitzinger. — Helsinki : Kirja-Leitzinger, 1997. 349 s. ; 21 cm. ISBN 9529752164 (A.VI/2571).
- Caucasus : war and peace : the new world disorder and Caucasia* / ed. Mehmet Tütüncü. — Haarlem : SOTA, 1998. 221 s. ; 24 cm. ISBN 9090111255 (A.VI/2570).
- CAUNCE, STEPHEN : *Sözlü tarih ve yerel tarihçi* / Stephen Caunce ; çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya ; yay. haz. Ayşe Ozil. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. ix, 235 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 115) Eserin özgün adı: Oral history and the local historian. ISBN 9753331444 (A.VI/2583).
- Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar* / yay. haz. Ali Güler. — Ankara : Türk Metal Sendikası Genel Merkezi, 2001. viii, 104 s. ; 20 cm. ISBN 9756610018 (A.VI/3124).
- Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na* / haz. Mehmet Özel ; metinler Hamza Eroğlu ; araştırma Nail Tan. — 5. bsk. — Ankara : Ankara Ticaret Odası, [200?]. 2 c. : res. ; 33 cm. İçindekiler: 1.c.: Trablusgarp Savaşı Balkan Savaşı I. Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi — 2.c.: Türk Kurtuluş Savaşı. ISBN 9751710448 (B.I/2160).
- CERALD, FITZ : *Tarih-i Ferheng-i Çin* / Fitz Cerald ; tercüme İsmail Devletşahi. — 1. bsk. — [Tahran] : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1367. 813 s. ; 25 cm. (A.VI/2641).
- CEVAT SAMİ : *İzmir 1905* / Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000. x, 217, [4], 11 s. : pl. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 5) Eser Aydın Vilayeti celilesinin ahval-i tabiiyye, ziraiyye, ticariyye ve iktisadiyye vesair ahvalinden bahis 1321 sene-i maliyesine mahsus nevsal-i iktisat adı ile 1323'de basılmıştır. ISBN 9751800404 (A.VI/2789).
- Cevdet Bayburtluoğlu için yazılar* / ed. Coşkun Özgünel... [ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2001. ix, 266 s. : res. ; 31 cm. Eserin İngilizce adı: Essays in honour of Cevdet Bayburtluoğlu. Eserde İngilizce, Almanca metinler de bulunmaktadır. Eser adı dış kapakta günışığında Anadolu : Cevdet Bayburtluoğlu için yazılar = Anatolia in daylight : essays in honour of Cevdet Bayburtluoğlu olarak geçiyor. ISBN 9758293176 (B.I/2143).

- CHALIAND, GÉRARD : *Göçebe imparatorluklar : Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy - XVI. yy* / Gérard Chaliand ; çev. Engin Sunar. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2001. 174 s. ; 23 cm. Eserin özgün adı: Les Empires nomades de la Mongolie au Danube Ve s. av. J. c. -XVIe s. ISBN 9756719877 (A.VI/2392).
- CHARTERIS, LESLIE : *Send for the saint / Leslie Charteris. Nothing's certain but death / M. K. Wren ; The case of the Russian diplomat / E. V. Cunningham.* — New York : Detective Book Club, 1978. 110 s. ; 20 cm. (A.VI/2495).
- CHILDE, V. GORDON : *New light on the most ancient east / V. Gordon Childe.* — 3. printing. — New York : Grove Press, 1957. xii, 255 s. ; 21 cm. (A.VI/2510).
- CHOMSKY, NOAM : *Demokrasi gerçek ve hayal / Noam Chomsky ; Türkçesi Cevdet Cerit.* — 2. bs. — İstanbul : Pınar, 2001. 266 s. ; 21 cm. — (Pınar yayınları ; 88. Araştırma, İnceleme ; 22) Eserin özgün adı: Detering democracy. ISBN 9753520794 (A.VI/3000).
- CHRISTIDHIS, CHRISTOFOROS : *Ta Septembriana : Konstantinoupoli kai Smyrni 1955 / Christoforos Christidhis.* — Athina : Kentro Mikrasiatikon Spoudhon, 2000. 363, [10] s. ; res., 1 katl. hrt. 21 cm. ISBN 9608597633 (A.VI/3118).
- CİCİ, RECEP : *Osmanlı dönemi islâm hukuku çalışmaları : kuruluşan fatih devrinin sonuna kadar / Recep Cici.* — Bursa : Arasta yayınları, 2001. xx, 418 s. ; 21 cm. — (Arasta yayınları ; 6. Din-Felsefe-Bilim ; 3) ISBN 9758484079 (A.VI/3045).
- La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux (2e millénaire av. J.-C. - 4e siècle ap. J.-C.) : actes de la table ronde internationale d'Istanbul, 2-5 Novembre 1999 = Kilikia : mekânlar ve yerel güçler (M.Ö. 2. binyıl - M.S. 4. yüzyıl) : uluslararası yuvarlak masa toplantısı bildirileri İstanbul, 2-5 Kasım 1999 / éd. par Éric Jean, Ali M. Dinçol, Serra Durugönül.* — İstanbul ; Paris : Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil ; De Boccard Edition-Diffusion, 2001. 588 s. ; 28 cm. — (Varia Anatolica ; 13) ISBN 2906053643 (B.I/2234).
- La civilisation islamique en Afrique de l'ouest : communications du symposium international tenu les 27-30 Décembre 1996 Dakar, Sénégal / organisé conjointement par IRCICA, IFAN ; ed. par Samba Dieng ; préface par Ekmeleddin İhsanoğlu.* — İstanbul : IRCICA, 1999. xxix, 430 s. ; 24 cm. — (Serie d'Histoire des Nations Musulmanes ; 4) ISBN 9290630876 (A.VI/2850).

- CLAY, CHRISTOPHER : *Gold for the Sultan : western bankers and Ottoman finance 1856-1881 : a contribution to Ottoman and to international financial history* / Christopher Clay. — London : I. B. Tauris, 2000. xx, 698 s. ; 24 cm. — (The International Library of Historical Studies series) Bibliyografya ve indeks var. ISBN 1860644767 (A.VI/2409).
- CONGRESSO INTERNAZIONALE DI HITTITOLOGIA (2 : 1993 : PAVIA) : *Atti del II congresso internazionale di hittitologia* / a cura di Onofrio Carruba, Mauro Giorgieri, Clelia Mora. — 1. ed. — Pavia : Gianni Iuculano Editore, 1995. xi, 400 s. ; 24 cm. — (Studia Mediterranea ; 9) ISBN 8870722341 (A.VI/2785).
- Consiglio dei dieci : deliberazioni miste registro V (1348-1363)* / a cura di Ferruccio Zago. — Venezia : Il Comitato Editore, 1993. xx, 436 s. ; 24 cm. — (Comitato per la pubblicazione Delle Fonti Relative Alla Storia di Venezia. Fonti per la Storia di Venezia ; sez. I. Archivi pubblici) (A.VI/2578).
- Contemporary crisis of the nation state?* / ed. by John Dunn. — 1. published. — Oxford : Blackwell, 1995. 237 s. ; 24 cm. ISBN 0631192638 (A.VI/2493).
- Cradle of christianity* / ed. by Yael Israeli, David Mevorah. — Jerusalem : The Israel Museum, 2000. 232 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9652782653 (B.I/2085).
- CROSS, TONI M. : *A brief history of Ankara* / Toni M. Cross, Gary Leiser. — 1. ed. — California : Indian Ford Press, 2000. 159 s. ; 22 cm. Bibliyografya var. ISBN 0965595811 (A.VI/2932).
- CSEH, ÉVA : *Japanese miniature carvings : netsuke* / Éva Cseh ; ed. by Maria Ferenczy. — Budapest : Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, 2000. 47 s. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 9637098720 (A.VI/3166).
- Cumhuriyetimizin 75. yılında dünden bugüne 1. Tarsus sempozyumu bildirileri : 25-26 Aralık 1998 Tarsus.* — Tarsus : Berdan Tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma Vakfı, [1998?]. 285 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VI/3129).
- Cumhuriyet'in 75. Osmanlı Devleti'nin 700. yılında Trabzon tarihi ilmi toplantısı (6-8 Kasım 1998) : bildiriler* / yay. haz. Kemal Çiçek... [ve başk.]. — 2. bsk. — Trabzon : Trabzon Belediyesi, 2000. 665 s. ; 24 cm. — (Trabzon Belediyesi yayınları ; 81) (A.VI/2644).
- CUNNINGHAM, ALLAN : *Anglo-Ottoman encounters in the age of revolution : collected essays* / Allan Cunningham ; ed. by Edward Ingram. — 1.

published. — London : Frank Cass, 1993. ... c. ; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 0714634948 (A.VI/1949-1).

CÜNEYDİ, FERİDUN : *Neberd-i endişeha der İran pes ez islam* / Feridun Cüneydi. — 1. bsk. — Tahran : Nakş-i Cihan, 1359. 73, [6] s. ; 22 cm. (A.VI/2631).

CÜNEYDİ, FERİDUN : *Zendeği-yi ve muhaceret-i Aryaiyan ber paye-i guftarha-yi İrani* / Feridun Cüneydi. — 2. bsk. — Tahran : [yayl.y.], 1374. 256, [9] s. ; 23 cm. (A.VI/2744).

ÇAKIR, COŞKUN : *Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi* / Coşkun Çakır. — 1. bs. — İstanbul : Küre Yayınları, 2001. xiii, 366 s. ; 23 cm. — (Küre yayınları. BSV Kitaplığı ; 4. Türkiye Araştırmalar ; 1) ISBN 975661403X (A.VI/3010).

ÇAMBEL, HALET : *Karatepe-Aslantaş ve Domuztepe 1991 ve 1992 çalışmaları / Halet Çambel, James E. Knudstad*. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1993. 309-323 ss. : res. ; 24 cm. XV. kazı sonuçları toplantısı I : 24-28 Mayıs 1993 Ankara'dan ayırması. (A.VI/2759).

Çanakkale hatıraları / yay. haz. Metin Martı. — 1. bsk. — İstanbul : Arma, 2001. ... c. ; 20 cm. — (Arma yayınları ; 37. Tarih/Anı ; 17) İçindekiler: 1.c.: Anafartalar hatıraları / Mustafa Kemal Atatürk — Çanakkale hatıraları / Selahattin Âdil Paşa — Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay / Miralay Şefik Aker — Birinci Dünya Savaşında Çanakkale-Arıburnu Hatıralarım / Sokrat İncesu. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9757336262 (A.VI/2995-1).

ÇAPA, MESUT : *Pontus meselesi* / Mesut Çapa. — 1. bsk. — Trabzon : Serander, 2001. 159 s. : 1 katl. hrt. ; 22 cm. — (Serander yayınları. Genel dizi ; 8. Trabzon Araştırmaları dizisi ; 5) Bibliyografya var. ISBN 9759758903 (A.VI/2826).

Çarlık belgeleri'nde Anadolu'nun paylaşılması / derleyen E. E. Adamof. — 4. bs. — İstanbul : Kaynak, 2001. 480 s. ; 19 cm. — (Kaynak yayınları ; 324) ISBN 9753433255 (A.VI/2987).

ÇAY, ABDULHALÛK : *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kültürel yapısı* / Abdulhalûk Çay. — Ankara : Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Genel Başkanlık Özel, 1986. 22 s. ; 20 cm. (A.VI/2839).

ÇEÇEN, M. KÂZİM : *II. Bayezid suyu haritaları* / M. Kâzım Çeçen. — İstanbul : İSKİ, 1997. 78 s. : rnk. res., 2 katl. hrt. ; 31 cm. (B.I/1834).

- ÇEÇEN, KÂZİM : *İstanbul'un Osmanlı dönemi suyolları / Kâzım Çeçen ; yay. haz. Celâl Kolay. — İstanbul : İSKİ, 1999. 336 s. : rnk. res., 34 pafta ; 31 cm. + 3 pafta. (B.I/1835).*
- ÇEÇEN, KÂZİM : *Topkapı Sarayı'na su sağlayan isale hatları / Kâzım Çeçen, Celâl Kolay. — İstanbul : İSKİ, 1997. 95 s. : rnk. res., 9 katl. hrt. ; 31 cm. İngilizce özet var. ISBN 9758215264 (B.I/1832).*
- ÇELİK, KEMAL : *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti karar defteri ve Millî Mücadele'de Mut / Kemal Çelik. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. x, 190 s. ; 23 cm. ISBN 9751614295 (A.VI/2833).*
- ÇETİN, ATILLA : *Guida degli archivi dell'Impero Ottomano conservati nell'archivio della presidenza del consiglio dei Ministri della Turchia / Atilla Çetin ; traduzione di Nicolai L. Sapkarov ; presentazione di Alberto Boscolo. — Roma : Il Centro di Ricerca, 1985. viii, 206 s. ; 24 cm. — (Fonti e Studi di Storia Legislazione e Tecnica Degli Archivi Moderni ; 20) (A.VI/2818).*
- [ÇIĞIRAÇAN], İBRAHİM HİLMÎ : *Maarifimiz ve servet-i ilmiyyemiz / İbrahim Hilmî [Çığıraçan] ; [haz.] Melek Dosay Gökdoğan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. xvii, 102 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2504. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 278) ISBN 9751725275 (A.VI/2881).*
- "Çıkarlar, çatışmalar, çözümler" : *tarihten geleceğe Türk-Alman ilişkileri / yay. haz. Erhan Yazar... [ve başk.]. — Ankara : Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A. Ş., [200?]. 260 s. ; 24 cm. (A.VI/3021).*
- ÇİZAKÇA, MURAT : *A history of philanthropic foundations : the islamic world from the seventh century to the present / Murat Çizakça. — 1. printing. — İstanbul : Boğaziçi University Press, 2000. xii, 288 s. ; 21 cm. ISBN 9755181512 (A.VI/2806).*
- Çocuk bakışıyla Dede Korkut : "Bayburt Dede Korkut 3'üncü kültür-sanat şöleni" dolayısıyla düzenlenen şiir ve kompozisyon yarışmasına katılan öğrencilerin eserleri / başkan Yusuf Küçük ; başkan yardımcısı Ömer Doğan ; yazım komisyonu Resul Atamer... [ve başk.]. — Bayburt : Bayburt Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2000. vi, 326 s. ; 24 cm. ISBN 9755851437 (A.VI/2602).*
- ÇOKER, FAHRİ : *Bahriyemizin yakın tarihinden kesitler / Fahri Çoker. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvetleri Komutanlığı, 1994. 265 s. : res. ; 28 cm. — (Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvetleri Komutanlığı Kültür yayınları Tarih Eserleri dizisi ; 1) ISBN 97540901104 (B.I/2119).*

Çöp hizmetleri yönetimi / ed. Birgül Ayman Güler... [ve başk.]. — Ankara : TODAİE, 2001. vi, 246 s. ; 24 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayını no ; 302. Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi no ; 11) ISBN 9757669822 (A.VI/2457).

Çukurova'nın yükselen yıldızı Ceyhan 2000 = The rising star of Çukurova Ceyhan 2000 / yay. kurulu = publication committee Mehmet Öklü. — [Ceyhan] : Ceyhan Kaymakamlığı, 2000. 144 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2121).

DABAĞYAN, LEVON : *Panos Sultan Abdülhamit ve Ermeniler* / Levon Panos Dabağyan ; redaksiyon ve ed. Erol Cihangir. — 1. bsk. — İstanbul : Kum Saati Yayınları, 2001. 266 s. ; 21 cm. — (Kum Saati yayınları. Tarih dizisi ; 2) ISBN 9758414399 (A.VI/3001).

Daîretü'l-ma'arif-i bozorg-i islâmî. — Tahran : Merkez-i Daîretü'l-Ma'arif-i Bozorg-i İslâmî, 1374-1379 (1995-2000). 9 c. ; 29 cm. İçindekiler: 1.c.: Ab-Al — 2.c.: Al-i Reşid-İbn-i Ezrak — 3.c.: İbn-i Ezrak-İbn-i Sirin — 4.c.: İbn-i Sina-İbn-i Müseyyar — 5.c.: İbn-i Meymun-Ebu'l-İzz-i Kalanisi — 6.c.: Ebu'l-İzze-Ahmed b. Abdulmelik — 7.c.: Ahmed b. Alaviyye-Özbek Han _ 8.c.: Özbekistan _ İşbiliye — 9.c.: İştüb-Elbire. (B.I/2070).

Daîretü'l-ma'arifü'l-islamiye'l-kübâ / bi işrâfi Kâzım el-Mûsavî el-Bujnürdî . — Tahran : Merkezi Daîretü'l-Ma'arifü'l-İslamiye'l-Kübâ, 1370-1378 (1991-1999). 4 c. ; 28 cm. 1.c.: Ab-Ayin-i Alamşahi — 2.c.: E- İbn-i Horasan — 3.c.: İbn-i Horasani-İbn-i Kesir — 4.c.: İbn-i Kesir — Ebu Talib. (B.I/2069).

DALBY, ANDREW : *Antik çağ yemekleri ve yemek kültürü* / Andrew Dalby, Sally Grainger. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2001. vii, 160 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. Eserin özgün adı: The classical cookbook. ISBN 9758293117 (A.VI/2811).

DALE, PETER ALLAN : *In pursuit of a scientific culture : science, art, and society in the Victorian age* / Peter Allan Dale. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1989. ix, 338 s. ; 23 cm. — (Science and Literature) ISBN 0299122646 (A.VI/2516).

DANIK, ERTUĞRUL : *Dersim (Tunceli) bibliyografyası* / Ertuğrul Danık. — Ankara : Kebikeç, 1996. 62 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 10. Biyografi-Bibliyografya Kitaplığı ; 5) ISBN 9757981095 (A.VI/2614).

DANIK, ERTUĞRUL : *Ortaçağda Harput* / Ertuğrul Danık. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. ix, 140 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2595. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 320) ISBN 9751726468 (A.VI/2878).

- DANIŞMEND, İSMAİL HAMİ : *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın dosyasındaki resmî ve hususî vesikalara göre 31 Mart Vak'ası* / İsmail Hami Danişmend. — İstanbul : İstanbul Kitabevi, 1961. 247 s. ; 20 cm. (A.VI/2711).
- DARA, RAMİS : *Düş kazıları : Bursa yazıları* / Ramis Dara. — 1. bs. — Bursa : Uludağ Üniversitesi, 2001. 168 s. ; 21 cm. — (Uludağ Üniversitesi yayınları no ; 8.027.0335) ISBN 9756958405 (A.VI/2434).
- DARNTON, ROBERT : *Mesmerism and the end of the enlightenment in France* / Robert Darnton. — Massachusetts : Harvard University Press, 1968. xiii, 218 s. ; 22 cm. (A.VI/2509).
- DAVIS, ROBERT C. : *Costruttori di navi a Venezia* / Robert C. Davis ; traduzione di Maria J. Strazzulla. — Vicenza : Neri Pozza Editore, 1997. 339 s. ; 21 cm. ISBN 8873054641 (A.VI/2462).
- Decision making : alternatives to rational choice models* / ed. by Mary Zey. — California : Sage, 1992. xiv, 454 s. ; 23 cm. ISBN 0803947518 (A.VI/2490).
- DEHHODA, ALİ EKBER : *Lugatname-i Dehhoda* / Ali Ekber Dehhoda. — 1. bs. — Tahran : Müessese-i İntişarat ve Çap-ı Danişgah-i Tahran, Müessese-i Lugatname-i Dehhoda, 1373. 15 c. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.: A-Urdi — 2.c.: Urdibeheşt-İnfisam — 3.c.: İnfizac-Buyeyza — 4.c.: P-Tunuk-i cam — 5.c.: Tunuk-ı cengel-Hedad — 6.c.: Hades-Derperçin — 7.c.: Derperest-Revan — 8.c.: Revan-Şamih — 9.c.: Şam Horden-Arabistan — 10.c.: Arabistan-i Suudi-Kızıl Irmak — 11.c.: Kızılbaş-Gond-i şapur — 12.c.: Gond-i şek-Muza'af — 13.c.: Muza'if-Nevahane — 14.c.: Nevaht-yyy. ISBN [9640300004 (tk.)] (B.I/2104).
- DEIGHTON, HILARY J. : *Eski Atina yaşantısında bir gün* / Hilary J. Deighton ; çev. Hande Kökten Ersoy. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2000. ix, 85 s. ; 22 cm. Eserin özgün adı: A day in the life of ancient Athens. ISBN 9758293133 (A.VI/2814).
- DEMİROĞLU, FAİZ : *Van'da ermeni mezâlimi (1895-1920)* / Faiz Demiroğlu. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985. viii, 104, [8] s. ; 20 cm. (A.VI/2904).
- Deniz terimleri sözlüğü (İngilizce-Türkçe) (Türkçe-İngilizce)* / derleyen ve haz. Cem Gürdeniz ; katkıda bulunanlar Selahattin Deniz, Rahmi Kart, Özcan Altunbulak. — [Ankara] : [yayl.y.], 2001. 392, [16] s. ; 11 cm. Eserin İngilizce adı: Naval terms dictionary English-Turkish Turkish-English. (A.VI/3136).

- DERİNGİL, SELİM : *The well-protected domains : ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire 1876-1909* / Selim Deringil. — London : I. B. Tauris, 1999, c1998. xii, 260 s. ; 22 cm. ISBN 1860644724 (A.VI/2960).
- DERMAN, MEHMET ALİ : *Eba Süfyan'ın oğlu Şam Valisi Muaviye* / Mehmet Ali Derman. — İstanbul : [yayl.y.], 1978. 57 s. ; 20 cm. (A.VI/2727).
- Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1925 : dokumente und zeitschriften aus dem Dr. Johannes-Lepsius-Archiv an der Martin-Luther-Universität Halle- Wittenberg* / zusammengestellt und bearbeitet von Hermann Goltz, Axel Meissner. — München : K. G. Saur, 1998. 3 teil ; 25 cm. İçindekiler: Teil 1: Katalog — Teil 2: Mikrofiche-edition _ Teil 3: Thematisches lexikon. Teil 2 Kütüphanemizde Mikrofiş 20'de kayıtlıdır. Kütüphanemizde Teil 1 ve Teil 2 mevcuttur. ISBN 3598344074 (A.VI/2835).
- Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1925 : dokumente und zeitschriften aus dem Dr. Johannes-Lepsius-Archiv an der Martin-Luther-Universität Halle- Wittenberg : teil 2 : Mikrofiche-edition.* / hrsg. von Hermann Goltz ; zusammengestellt und bearbeitet von Hermann Goltz, Axel Meissner ; unter mitarbeit von Ute Blaar, Jana Büttner, Leonore Kratzsch. — München : K. G. Saur, 1999. 3 teil ; 317 fische. İçindekiler: Teil 1: Katalog — Teil 2: Mikrofiche-edition _ Teil 3: Thematisches lexikon. Begleitband zu teil 2: Mikrofiche-edition içeriyor. Teil 1 Kütüphanemizde A.VI/2835-1'de kayıtlıdır. Kütüphanemizde Teil 1 ve Teil 2 mevcuttur. ISBN 3598344082 (Mikrofiş 20).
- Deutschland und Armenien 1914-1918 : sammlung diplomatischer aktenstücke* / hrsg. und eingeleitet von Johannes Lepsius. — Potsdam : Der Tempelverlag in Potsdam, 1919. lxxx, 500 s. ; 23 cm. (A.VI/3147).
- Le IIe Congrès du dialogue Arabo-Turc sur : modernisation et modernisme dans les pays Arabes et en Turquie au XXe siècle* / préfacé par Abdeljelil Temimi. — Zaghouan : Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l'Information, 2001. 143, 116 s. ; 24 cm. — (Série ; 6. Monde Arabe, Turquie et Afrique ; 11) Eserde Arapça kısım da bulunmaktadır. ISBN 9973320131 (A.VI/2848).
- Dev-geç davası gerekçeli hükmü.* — Ankara : [yayl.y.], 1975. xii, 1066 s. ; 29 cm. 4 ncü Kolordu Komutanlığı Nezdinde Kurulu Sıkıyönetim 1 Numaralı Askerî Mahkemesi evrak no: 1973/4. Esas no: 1973/4. Karar no: 1973/60. Ankara 25.12.1973. (B.I/2134).

- DICK, IGNACE : *Les melkites : Grecs-orthodoxes et Grecs-catholiques des patriarchats d'Antioche, d'Alexandrie et de Jérusalem* / Ignace Dick. — [Turnhout] : Éditions Brepols, 1994. 222, [16] s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Fils d'Abraham) (A.VI/3083).
- DIESTELKAMP, BERNHARD : *Drei professoren der rechtswissenschaft in bewegter zeit : Heinrich Mitteis (1889-1952), Franz Beyerle (1885-1977), Friedrich Klausing (1887-1944)* / Bernhard Diestelkamp. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 35 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 4) ISBN 3515076867 (A.VI/3153).
- DİLAN, HASAN : *Mehmet Şeref Aykut ve İzmir'de ilk fikir hareketleri* / Hasan Dilan. — 1. bsk. — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1996. 112 s. ; 20 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 23) ISBN 9757653535 (A.VI/2473).
- DİLÇİN, CEM : *Fuzulî divanı üzerine notlar* / Cem Dilçin ; yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. — Cambridge : Harvard Üniversitesi, 2001. xxviii, 366 s. ; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 50. Türkçe Kaynaklar ; XLIII) Eserin İngilizce adı: Studies on Fuzulî's divan. (B.I/2147).
- DİMİTROV, İVAN : *Kralyat na okeana alonso de oheda* / İvan Dimitrov. — [y.y.] : Kınçev i Sic, 1999. 84 s. ; 20 cm. ISBN 9549606651 (A.VI/3141).
- DİNÇOL, ALİ M. : *Analitik arkeoloji : denemeler = Essays in analytical archaeology* / Ali M. Dinçol, Sönmez Kantman. — [İstanbul] : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önyasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 1969. 170 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (Anadolu Araştırmaları ; 3-Özel sayı) (A.VI/2730).
- Discovering Turkey* / ed. Alan White. — [Ankara] : The Ministry of Tourism, 1998. 207 s. : rnk. res. ; 29 cm. (B.I/2084).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : *Kök Türkler : kut, küç, ülüg* / Sencer Divitçioğlu ; kitap ed. Korkut Tankuter. — gnlş. 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 360 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1399. Cogito ; 97) ISBN 9750802306 (A.VI/2682).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : *Oğuz'dan Selçuklu'ya : boy, konat ve devlet* / Sencer Divitçioğlu ; kitap ed. Korkut Tankuter. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 158 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1324. Cogito ; 91) ISBN 9750802047 (A.VI/2684).

- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : Osmanlı Beyliğinin kuruluşu / Sencer Divitçioğlu ; kitap ed. Korkut Tankuter. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 165 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1302. Cogito ; 89) ISBN 9753635478 (A.VI/2685).
- DIYAKONOF, A. M. : *Tarih-i Mad* / A. M. Diyakonof ; tercüme Kerim Kişaverz. — 3. bsk. — Tahran : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1371. 664 s. ; 25 cm. (A.VI/2640).
- DOBB, MAURICE : *Soviet economic development since 1917* / Maurice Dobb. — 2. printing. — New York : International Publishers, 1968. viii, 515 s. ; 21 cm. (A.VI/2535).
- Doğan Aksan armağanı* / yay. haz. Kamile İmer, Leyla Subaşı Uzun. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1998. xvii, 233 s. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayın no ; 366) ISBN 9754824525 (A.VI/2530).
- DOĞAN, İSMAİL : *Osmanlı ailesi : sosyolojik bir yaklaşım* / İsmail Doğan. — Ankara : Yeni Türkiye, 2001. 181 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Yeni Türkiye yayınları. Toplum serisi ; 1) ISBN 9756782315 (A.VI/3018).
- DOĞAN, ORHAN : *Sağlık bilimleri alanında davranış bilimleri* / Orhan Doğan. — Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi, 1999. ix, 233 s. ; 24 cm. — (Cumhuriyet Üniversitesi yayınları; 76) ISBN 9757631493 (A.VI/2460).
- DOĞER, ERSİN : *İlk iskanlardan Yunan işgaline kadar Menemen (ya da Tarhanıyat) tarihi* / Ersin Doğer. — İzmir : Sergi, 1998. 406 s. : res. ; 23 cm. + 3 katl. hrt. — (Sergi Yayınevi. Belge Bilgi dizisi ; 8) ISBN 9753726173 (A.VI/2408).
- DOĞRUL, ÖMER RIZA : *Yeryüzündeki dinler tarihi* / Ömer Rıza Doğrul. — 2. bs. — [y.y.] : [yayl.y.], 1947. 352 s. ; 20 cm. (A.VI/2777).
- Doğu Ermenice-Türkçe sözlük* / haz. Birsen Karaca. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 2001. xiv, 164 s. ; 24 cm. ISBN 975482519X (A.VI/2529).
- Doğu'da kahve ve kahvehaneler* / ed. Hélène Desmet-Grégoire, François Georgeon ; çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan ; Redaksiyon Işık Ergüden, Mutafa Koç. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 258 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları Tarih ; 8. Toplumsal Tarih Araştırmaları dizisi ; 4) Eserin özgün adı: Cafés d'orient revisités. ISBN 975060046X (A.VI/2678).
- Doğu'da mizah* / haz. İrene Fenoglio, François Georgeon ; çev. Ali Berktaş ; kitap ed. Ayşe Erdem. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 249 s. ;

- 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1408. Tarih ; 10. Toplumsal Tarih Araştırmaları dizisi ; 5) ISBN 9750800486 (A.VI/2675).
- Doğumunun 75. yılında Ali Rıza Önder.* — Ankara : Folklor Araştırmaları Kurumu, 1994. 32 s. ; 24 cm. — (Folklor Araştırmaları Kurumu yayınları ; 20) (A.VI/2924).
- Der dom zu Aachen / einföhrung von Otto Müller.* — Königstein im Taunus : Karl Robert Langewiesche Nachfolger Hans Köster, [19??]. 47 s. : res. ; 21 cm. (A.VI/2915).
- DOSTUM, HÜSEYİN : *Tarih-i cihan-guşa-yı Timur / Hüseyin Dostum.* — 1. bsk. — [Tahran] : Neşr-i Pune, 1374. 359 s. ; 25 cm. (A.VI/2639).
- DOUMANI, BESHARA : *Rediscovering Palestine : merchants and peasants in Jabal Nablus, 1700-1900 / Beshara Doumani.* — Berkeley : University of California Press, 1995. xv, [3], 340 s. ; 23 cm. Bibliyografya ve indeks var. ISBN 0520088956 (A.VI/2397).
- DÖNMEZ, ŞEVKET : *İ.Ö. 1. bin yılı Orta Anadolu çanak-çömleğinde ana tanrıça kültü / Şevket Dönmez.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. 707-716, [8] ss. : res. ; 24 cm. Belleten LXIV, Aralık 2000, sayı 241'den ayrışım. (A.VI/2797).
- DRIJVERS, JAN WILLEM : *Helena Augusta : the mother of Constantine the great and the legend of her finding of the true cross / Jan Willem Drijvers.* — Leiden : E. J. Brill, 1992. viii, 217 s. ; 25 cm. — (Brill's Studies in Intellectual History, ISSN 0920-8607 ; 27) ISBN 9004094350 (A.VI/3093).
- DUNLOP, D. M. : *The history of the Jewish Khazars / D. M. Dunlop.* — New York : Schocken Books, 1967, c1954. xv, 293 s. ; 21 cm. (A.VI/2511).
- DURAN, REMZİ : *Selçuklu devri Konya yapı kitâbeleri : inşa ve ta'mir / Remzi Duran.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. viii, 76, [35] s. : res. ; 29 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 54) ISBN 9751614600 (B.I/2153).
- DURANT, WILL : *The story of civilization : the life of Greece : being a history of Greek civilization from the beginnings, and of civilization in the Near East from the death of Alexander, to the Roman conquest; with an introduction on the prehistoric culture of Crete / Will Durant.* — New York : Simon and Schuster, 1939. xviii, 754 s. : res. ; 25 cm. (A.VI/2513).
- DURŞUN, M. KÂMİL : *İzmir hatıraları / M. Kâmil Dursun ; yay. haz. Ünal Şenel.* — İzmir : Akademi Kitabevi, 1994. xvii, 176, [15] s. ; 20 cm. ISBN 9757395358 (A.V/3937).

- DURUKOĞLU, SALİM : *Süleyman Nesib (Süleyman Paşazade Sami Bey) hayatı - edebî kişiliği - şiirleri* / Salim Durukoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvii, 610 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2587. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 288) ISBN 9751727146 (A.VI/2877).
- DÜNDAR, FUAT : *İttihat ve Terakki'nin müslümanları iskân politikası (1913-1918)* / Fuat DüNDAR. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 284 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 730. Araştırma-İnceleme dizisi ; 112) ISBN 9754709114 (A.VI/2663).
- Dünden bugüne Kıbrıs meselesi* / yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001. xxi, 306 s. ; 21 cm. — (TATAV yayınları. Tarih serisi ; 6) ISBN 9756596058 (A.VI/3067).
- Dünden bugüne Ordu ili* / ed. Öcal Serdar Yıldırım ; yazarlar Bahaeddin Yediylıdız...[ve başk.]. — 1. bsk. — Konya : [yayl.y.], 2001. 294 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/2593).
- Dünya kültür mirasında Gaziantep* / haz. Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1999. 203 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 9756899344 (A.VI/3066).
- Dünya ve Türkiye açısından Atatürk* / haz. Suna Kili ; yay. haz. Ömer Çendeoğlu ; yay. koordinatörü Aslıhan Dinç. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1996. 103 s. ; 24 cm. — (Cumhuriyet ve Türkiye) ISBN 9753636210 (A.VI/2676).
- DÜRÜŞKEN, ÇİĞDEM : *Antik çağda doğan bir eğitim sistemi : rhetorica : Roma'da rhetorica eğitimi* / Çiğdem Dürüşken ; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — 2. bsk. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. xii, 143 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 15) ISBN 9757538779 (A.VI/3062).
- DÜRÜŞKEN, ÇİĞDEM : *Antikçağ'da yaşamın ve ölümün bilinmezine yolculuk : Roma'nın gizem dinleri* / Çiğdem Dürüşken ; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 216 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri dizisi ; 6) ISBN 9756899816 (A.VI/3064).
- Düşünce ve davranışları ile Atatürk*. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2001. ix, 124 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2001/10) (A.VI/2700).
- Economic and social development plan for Eastern Thrace (Turkey)* / report prepared by Ministry of Reconstruction and Resettlement,

- Turkey, General Directorate of Planning and Association Bretonne de Géographie Appliquée, France ; summary by Michel Philipponneau. — Paris : Organisation for Economic Co-Operation and Development, 1968. 165 s. : hrt. ; 24 cm. — (Problems of Development) (A.VI/2486).
- EDHEM, HALİL : *Trabzon'da Osmanlı kitâbeleri* / Halil Edhem ; haz. İsmail Hacifettahoğlu. — 1. bsk. — Trabzon : Trabzon Belediyesi, 2001. 112 s. ; 21 cm. — (Trabzon Belediyesi Kültür yayınları ; 90. Tarih ve Biyografi serisi ; 2) ISBN 9759515830 (A.VI/2643).
- Efsaneden tarihe, tarihten bugüne Adana : köprü başı* / haz. Erman Artun, M. Sabri Koz ; kitap ed. Selahattin Özpallabıyıklar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 609 s. ; rnk. res. 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1392) ISBN 975080239X (B.I/2116).
- Ege Adalarının egemenlik devri tarihçesi* / ed. Cevdet Küçük ; haz. Cevdet Küçük... [ve başk.]. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. vi, 395 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 6/2001) (A.VI/2954).
- Eğitim / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat... [ve başk.].* — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998. 3 c. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 80, 81, 82. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 35, 36, 37. İstanbul Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 17, 18, 19) İçindekiler: 1.c.: İlk, orta ve lise (1928-1996) — 2.c.: Mesleki teknik eğitim-1 (1927-1996) — 3.c.: Mesleki teknik eğitim-2 (1967-1996) ISBN 9758215582 (tk.) (B.I/2101).
- EICKHOFF, TILMAN : *Kar tukulti ninurta : eine mittelassyrische kult- und residenzstadt* / Tilman Eickhoff. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1985. 98, [23] s. : res., 1 katl. hrt. ; 32 cm. — (Abhandlungen der Deutschen Orient-Gesellschaft ; 21) ISBN 378611384X (B.I/2193).
- EMECEN, FERİDUN M. : *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler dünyası* / Feridun M. Emecen. — İstanbul : Kitabevi, 2001. xi, 236 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 159) ISBN 9757321400 (A.VI/2994).
- EMİROĞLU, ÖZTÜRK : *Türkiye'de edebiyat toplulukları* / Öztürk Emiroğlu. — Warsaw : Academic Publications DIALOG, 2001. 160 s. ; 21 cm. ISBN 8388238663 (A.VI/2740).

- Encyclopaedia of the Qur'ân* / general ed. Jane Dammen McAuliffe ; associate ed. Claude Gilliot... [et al.] ; assistant ed. Monique Bernards, John Nawas. — Leiden : Brill, 2001. ... c. ; 27 cm. İçindekiler: 1.c.: A-D. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9004114653 (B.I/2073-1).
- ENGİNÜN, İNCİ : *Bir sığınak olarak kitap ve edebiyat* / İnci Enginün. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 392 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 226. Türk Edebiyatı Deneme serisi ; 14) ISBN 9756611065 (A.VI/3016).
- ENGİNÜN, İNCİ : *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı* / İnci Enginün. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 456 s. ; 24 cm. — (Dergâh yayınları ; 225. Türk Edebiyatı-İnceleme ; 24) ISBN 9756611057 (A.VI/2652).
- ENLART, C. : *L'art gothique et la renaissance en Chypre* / C. Enlart. — Paris : Ernest Leroux, 1899. 2 c. : res. ; 25 cm. (A.VI/2842).
- Entlang der Seidenstrasse : frühmittelalterliche kunst zwischen Persien und China in der Abegg-Stiftung* / hrsg. von Karel Otavsky ; beiträge von Sheila S. Blair. — Riggisberg : Abegg-Stiftung, 1998. 381 s. : res. ; 31 cm. — (Riggisberger Berichte ; 6) ISBN 3905014114 (B.I/2211).
- ERCAN, YAVUZ : *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler : kuruluştan Tanzimat'a kadar sosyal, ekonomik ve hukukî durumları* / Yavuz Ercan. — 1. bs. — Ankara : Turhan, 2001. lxii, 316, [55] s. : res. ; 25 cm. — (Turhan Kitabevi yayınları. Türk Kültürü dizisi Araştırmalar, İncelemeler ; 2) ISBN 9756809590 (A.VI/2666).
- ERHAN, ÇAĞRI : *Yunan toplumunda Yahudi düşmanlığı* / Çağrı Erhan. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. vi, 102 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 4/2001) (A.VI/2949).
- ERİŞÇİ, LÜTFÜ : *Türkiye'de işçi sınıfının tarihi (özet olarak)* / Lütfü Erişçi. — Ankara : Kebikeç, 1997. 30 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 13. Tarih Kitaplığı ; 3) ISBN 9757981125 (A.VI/2610).
- Ermeni iddiaları ve Türkiye : sempozyum : 4 Haziran 2001 Derbent/Kocaeli* / ed. Hikmet Özdemir. — Kocaeli : Kocaeli Üniversitesi, 2001. 159 s. ; 20 cm. ISBN 9758047051 (A.VI/2889).
- Ermeni komitelerinin emelleri ve ihtilal hareketleri : meşrutiyetten önce ve sonra* / haz. Mehmet Kanar. — İstanbul : Der, 2001. vii, 558 s. ; 22 cm. — (Der yayınları ; 298) ISBN 975353227X (A.VI/2393).

- Ermeni meselesi üzerine araştırmalar* / yay. haz. Erhan Afyoncu. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV), 2001. viii, 210 s. ; 21 cm. — (Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) yayınları. Tarih serisi ; 1) ISBN 97565960007 (A.VI/2437).
- ERÖDİ, BÉLA : *Csok jása! a Török küldöttség látogatásának emlékkönyve = Çok yaşa! Türk heyetinin ziyareti'nden hatıra kitabı* / Béla Erödi ; redaktörler Dávid Géza, Tóth Tibor F. ; Török nyelvre fordította = Türkçeye çev. Yılmaz Gülen. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 2001. 131 s. ; 29 cm. ISBN 9630578034 (B.I/2118).
- ERTEKÜN, N. M. : *The Cyprus dispute and the birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus* / N. M. Ertekün. — Nicosia : K. Rustem & Brother, 1984. xiii, 507 s. ; 24 cm. (A.VI/2514).
- ESENGİN, KENAN : *Kürtçülük sorunu* / Kenan Esengin. — İstanbul : Su, 1978. 168 s. ; 20 cm. — (Belgesel İnceleme) (A.VI/2714).
- ESKİCİ, BEKİR : *Ankara mihrabları* / Bekir Eskici. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 498 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2578. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 312) ISBN 9751725682 (B.I/2175).
- Essays on Ottoman civilization : proceedings of the XIIth congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, Praha 1996.* — Praha : Academy of Sciences of the Czech Republic Oriental Institute, 1998. 423 s. ; 23 cm. — (Archív Orientální. Supplementa, ISSN 0044-8699 ; VIII) ISBN 8085425297 (A.VI/2783).
- EVREN, BURÇAK : *Osmanlı esnafı* / Burçak Evren. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Hava Yolları ; Doğan Kitapçılık, 1999. 223 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9756817291 (B.I/2065).
- Evrenin efendileri? : NATO'nun Balkan seferi* / derleyen Tarık Ali ; Türkçesi Yavuz Alagon ; yay. haz. Hür Güzelcik. — 1. bsk. — İstanbul : Om Yayınevi, 2001. 565 s. ; 21 cm. — (Om Ekonomi-Politik) ISBN 9756827726 (A.VI/2981).
- The expulsion of the German population from Czechoslovakia : a selection and translation from dokumentation der vertreibung der Deutschen aus ost-mitteuropa band IV, 1 und IV, 2* / ed. Theodor Schieder ; editorial committee W. Conze... [et al.] ; translated by G. H. de Sausmarez and his associates. — Bonn : Federal Ministry for Expellees, Refugees and War Victims, 1960. xv, 579 s. ; 24 cm. + 2 katl. hrt. Kütüphanemizde eserin 4. cildi mevcuttur. (A.VI/2519-4).

- Facts about Korea*. — Seoul : Ministry of Culture and Information, 1969. 167 s. : res., 1 katl. hrt. ; 18 cm. (A.VI/3162).
- Fadime Baltacıoğlu : Salman /* metin = text Kaya Özsezgin ; yay. haz. = ed. İsmail Kaya ; çev. = translation Ceyhun Aksoy. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 185 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 9759497905 (B.I/2138).
- FAİK, BEDİİ : *Matbuat basın derkeen... Medya /* Bedii Faik. — 2. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2001. 2 c. ; 23 cm. ISBN 9756612037 (A.VI/2672).
- FAROQHI, SURAIYA : *Approaching Ottoman history : an introduction to the sources /* Suraiya Faroqhi. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. x, 262 s. ; 24 cm. ISBN 0521661684 (A.VI/2959).
- FAROQHI, SURAIYA : *Osmanlı tarihi nasıl incelenir? : kaynaklara giriş /* Suraiya Faroqhi ; çev. Zeynep Altok ; yay. haz. Ayşe Ozil. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, c1999. vii, 336 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 121) Eserin özgün adı: *Approaching Ottoman history*. ISBN 9753331541 (A.VI/2964).
- FEIFER, GEORGE : *Moscow farewell /* George Feifer. — New York : The Viking Press, 1976. 446 s. ; 23 cm. ISBN 0670489859 (A.VI/2541).
- Felsefe tartışmaları 27. kitap /* yay. yönetmeni Vehbi Hacıkadıroğlu ; yay. danışmanları İlhan İnan, Erkut Sezgin. — İstanbul : [yayl.y.], 2000. 189 s. ; 24 cm. (A.VI/2809).
- Felsefe tartışmaları 26. kitap /* yay. yönetmeni Vehbi Hacıkadıroğlu ; yay. danışmanları Arda Denkeli, Erkut Sezgin. — İstanbul : [yayl.y.], 2000. 159 s. ; 24 cm. (A.VI/2808).
- FERDİ, KÂTİP : *Mardin Artukluları tarihi /* Kâtip Ferdi. — [Mardin] : Mardin Halkevi, 1939. 51 s. ; 20 cm. — (Mardin Halkevi neşriyatı ; 8) (A.VI/2914).
- FERŞÂD, MEHDİ : *Tarih-i muhendisi der İran /* Mehdi Ferşâd. — 3. bsk. — Tahran : Hüma, 1376. 500 s. ; 22 cm. ISBN 9646387147 (A.VI/2689).
- FIRATLI, NEZİH : *İzmit şehri ve eski eserleri rehberi /* Nezih Fıratlı. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1971. 43, xxiv s. : res., 1 katl. hrt. ; 20 cm. — (Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınlarından seri ; 1. Sayı ; 25) (A.III/7107).
- FISHER, JOHN : *Curzon and British imperialism in the Middle East 1916-19 /* John Fisher. — 1. published. — London : Frank Cass, 1999. xvi, 342 s. ; 24 cm. ISBN 0714648752 (A.VI/3098).

- FİKRET MUALLÂ : *Yeni adam'dan desenler, 1936-1937 = Drawings from yeni adam, 1936-1937* / Fikret Muallâ. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1993. 117 s. : res. ; 22 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1447. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Plastik Sanatlar dizisi ; 27-1) ISBN 9751712165 (A.VI/2793).
- FİLİZOK, RIZA : *Ali Canip'in hayatı ve eserleri üzerinde bir araştırma* / Rıza Filizok. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. iv, 265 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayın no ; 114) ISBN 9754834717 (A.VI/2735).
- FİLİZOK, RIZA : *Anlam analizine giriş* / Rıza Filizok. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. 160 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayın no ; 115) ISBN 9754834709 (A.VI/2736).
- The first world war : Middle Eastern perspective : proceedings of the Israeli-Turkish international colloquy : 3-6 April 2000, Tel-Aviv, Israel* / ed. Yigal Sheffy, Shaul Shai. — Tel-Aviv : Israel Society for Military History, Tel-Aviv University ; IDF-Department of History, The Institute for Military History, [2000?]. 232 s. ; 24 cm. ISBN 965903640X (A.VI/3161).
- Florilegium marianum III : recueil d'études à la mémoire de Marie-Thérèse Barrelet* / textes réunis par Dominique Charpin, Jean-Marie Durand. — Paris : Société pour l'Étude du Proche-Orient Ancien, 1997. 317 s. ; 30 cm. — (Supplément à NABU Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires 1997 ; no. 2 (juin). Mémoires de N.A.B.U., ISSN 0959-5671 ; 4) (B.I/2212).
- Foreign affairs : America and the world 1985* / ed. William G. Hyland. — New York : Council on Foreign Relations, 1986. 393-674 ss. ; 25 cm. Foreign affairs vol. 64, no 3. (A.VI/2537).
- FOREST, JEAN-DANIEL : *Les premiers temples de Mésopotamie (4e et 3e millénaires)* / Jean-Daniel Forest. — Oxford : Archaeopress, 1999. 139 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 765) ISBN 0860549763 (B.I/2224).
- FOSS, CLIVE : *Survey of medieval castles of Anatolia II : nicomedia* / Clive Foss. — London : The British Institute of Archaeology at Ankara, 1996. viii, 75, [23] s. : res. ; 31 cm. — (British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph, ISSN 0969-9007 ; 21) ISBN 1898249075 (B.I/2223).

- Fotoğraflarla Gaziantep = Gaziantep in pictures / yay. kurulu = written and compiled by Mehmet Doğan, Şemsettin Can Kaya. — Gaziantep : Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü = Gaziantep Tourism Directorate, 1998. 98 s. : rnk. res. ; 20 cm. (A.VI/2705).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Balkan studies : annual 2000/2001 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [2001?]. 209 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Balkan incelemesi yıllığı 2000/01. ISBN 9757341134 (A.V/8447-5).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Balkan studies : annual 1998/1999 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [1999?]. 339 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Balkan incelemesi yıllığı 1998/99. ISBN 975734110X (A.V/8447-4).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Balkan studies : annual 1996/97 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [1997?]. 180 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Balkan incelemesi yıllığı 1996-97. ISBN 9757341088 (A.V/8447-3).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Middle East studies : annual 2000/01 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [2001?]. 280 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Ortadoğu incelemesi yıllığı 2000/01. ISBN 9757341142 (A.V/9103-11).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Middle East studies : annual 1998/99 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [1999?]. 280 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Ortadoğu incelemesi yıllığı 1998/99. ISBN 9757341118 (A.V/9103-10).*
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Middle East studies : annual 1996/97 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil*

- İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [1997?]. iv, 178 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Ortadoğu incelemesi yıllığı 1996-97. ISBN 975734107X (A.V/9103-9).
- Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) Turkish review of Middle East studies : annual 1994/95 / Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV) ; ed. İsmail Soysal ; ed. advisors Halil İnalçık, Erol Manisalı, Orhan Koloğlu. — İstanbul : Isis, [1995?]. iv, 239 s. ; 24 cm. Eserin Türkçe adı: Ortadoğu incelemesi yıllığı 1994-95. ISBN 9757341053 (A.V/9103-8).*
- FRAGNER, BERT G. : *Oriental studies, Middle Eastern and islamic studies in Germany (an overview) / Bert G. Fagner. — Tokyo : Islamic Area Studies Project, 2001. 12 s. ; 26 cm. — (Islamic Area Studies. Working Paper series ; 24) (B.I/2240).*
- FRANK, ALLEN J. : *Islamic historiography and 'Bulghar' identity among the tatars and bashkirs of Russia / Allen J. Frank. — Leiden : Brill, 1998. ix, 232 s. ; 25 cm. — (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, ISSN 1385-3376 ; 61) ISBN 9004110216 (A.VI/3052).*
- FRANK, ALLEN J. : *Muslim religious institutions in Imperial Russia : The islamic world of Novouzensk district and the Kazakh Inner Horde, 1780-1910 / Allen J. Frank. — Leiden : Brill, 2001. x, 341 s. ; 25 cm. — (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403 ; 35) ISBN 9004119752 (A.VI/2820).*
- FREELY, JOHN : *A history of Robert College : the American College for girls, and Boğaziçi University (Bosphorus University) / John Freely ; ed. Ayşe Erdem. — 1. ed. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 2 c. : res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1352, 1353) ISBN 9750802381 (tk.) (B.I/2110).*
- FREELY, JOHN : *Galata : a guide to Istanbul's old genoese quarter / John Freely. — İstanbul : Archaeology & Art Publications, 2000. 61 s. : rnk. res., 1 kat. res. ; 20 cm. ISBN 9756899484 (A.VI/3058).*
- FRIEDRICH, JOHANNES : *Kayıp yazılar ve diller / Johannes Friedrich ; çev. Recai Tekoğlu ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. 232 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Başvuru ve El Kitapları dizisi ; 7) ISBN 9756899794 (A.VI/3063).*
- From huts to houses : transformations of ancient societies : proceedings of an international seminar organized by the Norwegian and Swedish Institutes in Rome 21-24 September 1997 / ed. by J. Rasmus Brandt, Lars Karlsson. — Stockholm : Paul Åströms, 2001. 461 s. : res. ; 30 cm.*

- (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom ; 4°, LVI = Acta Instituti Romani Regni Sueciae ; 4°, LVI. Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia, ISSN 0065-0900 ; 4°, XIII) ISBN 9170421633 (B.I/2144).
- FRYE, RICHARD N. : *The heritage of Persia* / Richard N. Frye. — California : Mazda Publishers, 1993. xiii, 330 s. ; 21 cm. — (Bibliotheca Iranica. Reprint series ; 1) ISBN 1568590083 (A.VI/3031).
- FURTH, CHARLOTTE : *A flourishing yin : gender in China's medical history, 960-1665* / Charlotte Furth. — Berkeley : University of California Press, 1999. xiv, 355 s. ; 23 cm. ISBN 0520208293 (A.VI/3087).
- The future of international relations : masters in the making?* / ed. by Iver B. Neumann, Ole Wæver. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 1997. xiv, 380 s. ; 24 cm. — (The New International Relations) ISBN 0415144086 (A.VI/2503).
- GACEK, ADAM : *The Arabic manuscript tradition : a glossary of technical terms and bibliography* / Adam Gacek. — Leiden : Brill, 2001. xvi, 269 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section one. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 58) ISBN 9004120610 (A.VI/2400).
- GAGE, NICHOLAS : *Eleni* / Nicholas Gage. — 1. ed. — New York : Random House, 1983. 470 s. ; 24 cm. ISBN 0394520939 (A.VI/2474).
- GALANTİ, AVRAM : *Vatandaş Türkçe konuş!* / Avram Galanti ; çevrimyazı Ömer Türkoğlu ; sunuş Rifat N. Bali. — Ankara : Kebiçeç, 2000. viii, 47 s. ; 20 cm. — (Kebiçeç yayınları ; 17. Tarih Kitaplığı ; 4) (A.VI/2612).
- GANZER, KLAUS : *Unanimitas, maioritas, pars sanior : zur repräsentativen willensbildung von gemeinschaften in der kirchlichen rechtsgeschichte* / Klaus Ganzer. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 28 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 9) ISBN 3515078533 (A.VI/3149).
- Gaziantep el ve ev sanatları* / yay. kurulu Mehmet Doğan, Şemsettin Can Kaya. — [Gaziantep] : Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, 1999. 104 s. : rnk. res. ; 24 cm. (A.VI/2704).
- Geç antik çağda kent* / derleyen John Rich ; çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 1999. x, 203 s. ; 22 cm. Eserin özgün adı: The city in late antiquity. ISBN 9758293060 (A.VI/2816).

- Geçmişten günümüze Foça : uluslararası sempozyum bildirileri : 23-24-25 Ağustos 1996 = Past to present Foça : international symposium notes : 23-24-25 August 1996.* — [İzmir] : Foça Belediyesi ; Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi = Municipality of Foça ; Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 1997. 147 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 9758221019 (B.I/2066).
- GENCER, ALİ İHSAN : *Bahriye'de yapılan ıslâhât hareketleri ve Bahriye Nezâretî'nin kuruluşu (1789-1867) / Ali İhsan Gencer.* — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xi, 379, [12] s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi - Sa. 180) ISBN 9751614082 (A.VI/2547).
- General Ali Fuat Cebesoy : bilinmeyen hatıralar : Kuva-yı Milliyyeden Cumhuriyet devrimlerine / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu.* — İstanbul : Temel, 2001. xxxi, 385 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 122. Tarih/Kültür dizisi ; 22) ISBN 975410056X (A.VI/2979).
- GHAHARI, KEIVANDOKHT : *Nationalismus und modernismus in Iran in der periode zwischen dem zerfall der Qāğāren-Dynastie und der machtfestigung Rezā Schahs : eine untersuchung über die intellektuellen kreise um die zeitschriften Kāweh, Īrānšāhr und Āyandeh / Keivandokht Ghahari.* — Berlin : Klaus Schwarz, 2001. ii, 281 s. ; 24 cm. — (Islamkundliche Untersuchungen, ISSN 0939-1940 ; 235) Bibliyografya ve indeks var. ISBN 3879972885 (A.VI/2463).
- GIBON, EDVARD : *İnhitat-i ve sükut-i İmparatori-yi Rum / Edvard Gibon ; tercüme Ferengis Şadman.* — 2. bsk. — Tahran : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1370. 2 c. ; 25 cm. (A.VI/2621).
- GIESEN, KATHARINA : *Zyprische fibeln typologie und chronologie / Katharina Giesen.* — Jonsered : Paul Åströms, 2001. 404, 62 s. : res. ; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-book ; 161) ISBN 9170811717 (A.VI/2607).
- GONEN, RIVKA : *Excavations at Efrata : a burial ground from the intermediate and Middle Bronze Ages / Rivka Gonen ; with contributions by Noemi Acreche... [et al.] ; ed. in chief Ayala Sussmann ; ed. Inna Pommerantz, Aviva Schwarzfild.* — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2001. 153 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 12) ISBN 9654060760 (B.I/2238).
- GÖKBERK, MACİT : *Kant ile Herder'in tarih anlayışları / Macit Gökberk ; sunuş Ülker Gökberk ; yay. haz. Türker Armaner ; yay. koordinatörü*

- Aslıhan Dinç. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1997. 153 s. ; 21 cm. — (Cogito ; 50) ISBN 9753635540 (A.VI/2687).
- GÖKMEN, MUSTAFA : *Eski Türk kitabeleri* / Mustafa Gökmen. — 2. bsk. — İstanbul : Nakışlar Yayınevi, 1981. 129 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/2724).
- GÖZE, ERGUN : *Meşhurların son sözleri* / Ergun Göze. — [İstanbul] : Bab-ı Âli Yayınevi, 1961. 97 s. ; 16 cm. (A.VI/2709).
- GÖZLER, KEMAL : *Les villages pomaks de Lofça : aux XVe et XVIe siècles d'après les tahrir defters Ottomans* / Kemal Gözler. — Ankara : Société Turque d'Histoire, 2001. ix, 117 s. ; 25 cm. — (Conseil Suprême d'Atatürk pour Culture, Langue et Histoire. Publications de la Societe Turque d'Histoire ; Serie XIV - No. 26) ISBN 9751614538 (A.VI/3076).
- GRABAR, ANDRÉ : *Byzantium : Byzantine art in the middle ages* / André Grabar ; translated by Betty Forster. — London : Methuen, 1966. 216 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Art of the World. A series of Regional Histories of the Visual Arts) (A.VI/2902).
- GRANVILLE, EDGAR : *Çarlık Rusyasının Türkiyedeki oyunları* / Edgar Granville ; çev. Orhan Arıman. — 1. bsk. — Ankara : Yarı Yayınları, 1967. 95 s. ; 19 cm. (A.VI/2716).
- The great Ottoman, Turkish civilisation* / ed. in chief Kemal Çiçek ; co-ed. Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı ; executive ed. Güler Eren. — Ankara : Yeni Türkiye, 2000. 4 c. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.: politücs — 2.c.: Economy and society — 3.c.: Philosophy, science and institutions — 4.c.: Culture and arts. ISBN 975678217X (tk.) (B.I/2206).
- GREENWOOD, KEITH M. : *Robert College : the American founders* / Keith M. Greenwood. — 1. printing. — İstanbul : Boğaziçi University Press, 2000. x, 266, [12] s. : res. ; 21 cm. — (Publication no ; 666) ISBN 9755181385 (A.VI/2807).
- GRILLMEIER, ALOIS : *Jesus der Christus im Glauben der Kirche* / Alois Grillmeier. — Freiburg : Herder, 1990-1991. ... c. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: Von der apostolischen zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451) — 2/1.c.: Das Konzil von Chalcedon (451) : rezeption und widerspruch (451-518) — 2/4.c.: Die Kirche von Alexandrien mit Nubien und Äthiopien nach 451. Kütüphanemizde eserin 1., 2/1. ve 2/4. ciltleri mevcuttur. ISBN 3451185474 (A.VI/2955).

- GRISWOLD, WILLIAM J. : *Anadolu'da büyük isyan 1591-1611* / William J. Griswold ; çev. Ülkün Tansel ; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. xviii, 221 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt Yayınları ; 93) Eserin özgün adı: The great Anatolian rebellion, 1000-1020/1591-1611. ISBN 9753331231 (A.VI/2629).
- GROUSSET, RENÉ : *Cihan fâihi Cengiz-Han* / René Grousset ; [çev.] İzzet Tanju. — İstanbul : Ötüken Neşriyat, 2001. 283, [1] s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 501. Edebî Eserler ; 232) ISBN 9754373760 (A.VI/2980).
- GUÉRIN, DANIEL : *Fransa'da sınıf mücadelesi 1793-1795* / Daniel Guérin ; Türkçesi Yavuz Alogan. — 1. bs. — İstanbul : Yazın, 1986. 295 s. ; 20 cm. — (Yazın ; 6/Tarih) Eserin özgün adı: Class struggle in the first French Republic (bourgeois et bras nus, 1793-1795). (A.VI/2775).
- GUMİLEV, LEV NİKOLAYEVİÇ : *Kavimlerin türeyişi ve yeryüzü üzerindeki yaşam bölgeleri : etnogenezis ve yeryüzü biyosferi* / Lev Nikolayevič Gumilev ; Türkçe'ye çev. Nuri Eyüpoğlu. — İstanbul : Ötüken, 2001. 532 s. ; 24 cm. — (Yayın nu ; 503. Kültür serisi ; 213) ISBN 9754373787 (A.VI/3014).
- GÜLDİKEN, NEVZAT : *Ortakent esnafı üzerine uygulamalı bir araştırma (Sivas örneği)* / Nevzat Güldiken, Mustafa Çağlayandereli. — Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi, 1997. xiv, 266 s. ; 20 cm. — (Cumhuriyet Üniversitesi yayınları ; 66) ISBN 975763137X (A.VI/2454).
- GÜLMEZ, MESUT : *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi : egemenlik insanındır* / Mesut Gülmez. — 2. bs. — Ankara : TODAİE, 2001. xxxii, 476 s. ; 24 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayın no ; 303) ISBN 9757669830 (A.VI/2456).
- Gülner I : le site de Meydancikkale : recherches entreprises sous la direction d'Emmanuel Laroche (1971-1982)* / textes réunis par Alain Davesne, Françoise Laroche-Traunecker. — Paris : Ministère des Affaires Étrangères. Éditions Recherche sur les Civilisations, 1998. 370 s. : res. ; 30 cm. + 7 katl. hrt, 1 katl. tablo. ISBN 2865382672 (B.I/2081).
- GÜLTEKİN, ESER : *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi* / Eser Gültekin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xii, 262 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2628. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 333) ISBN 9751727383 (B.I/2174).

- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN : *Tarihî coğrafya açısından bir araştırma : XVI. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus / Osman Gümüüşçü.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xiv, 248, [20] s. : rnk. res. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XIV. Dizi - Sa. 25) ISBN 9751614589 (A.VI/3075).
- GÜZEL, ABDURRAHMAN : *Mustafa Kemâl Atatürk'de millî birlik ve beraberlik / Abdurrahman Güzel.* — Çanakkale : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü, 1995. 30 s. ; 21 cm. (A.VI/3132).
- GÜZEL, ABDURRAHMAN : *Türk edebiyatı'nda Çanakkale zaferi / Abdurrahman Güzel.* — Çanakkale : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü, 1996. vii, 118 s. ; 20 cm. — (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü. Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi yayın no ; 3) ISBN 97581000107 (A.VI/3131).
- Gyakorlati Magyar-Török szótár : 1. rész = Madsar ve Türk lugat kitabı : birinci kısım / szerkesztette János Pastinszky.* — Budapest : Mars-Nyomda, [19??]. xxix, 1377 s. ; 17 cm. (A.VI/3159).
- GYLLIUS (GILLES), PETRUS (PIERRE) : *İstanbul boğazı / Petrus (Pierre) Gyllius (Gilles) ; Latince'den çev. Erendiz Özbayoğlu.* — İstanbul : Eren, 2000. 268 s. ; 24 cm. — (Yayın no ; 89) ISBN 9757622435 (A.VI/3023).
- Habsburgisch-Osmanische beziehungen = Relations Habsbourg-Ottomanes : Wien, 26.-30. September 1983 : colloque sous le patronage du comité international des études pré-Ottomanes et Ottomanes / hrsg. von Andreas Tietze.* — Wien : Verlag des Verbandes der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1985. 343 s. ; 24 cm. — (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes ; Bd.13) ISBN 3853696147 (A.VI/3146).
- HACIFETTAHOĞLU, İSMAİL : *Sakarya şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey : Tirebolulu Alparslan : hayatı - eserleri : Trabzon ili lâz mı? Türk mü? : Tirebolulu H. Alp Arslan / İsmail Hacifettahoğlu.* — 1. bsk. — Ankara : Atlas, 1999. 175 s. ; 21 cm. — (Atlas yayınları ; 2. İnceleme/Araştırma dizisi ; 1) ISBN 9759515814 (A.VI/2929).
- Hacılar, seyyahlar, misyonerler ve İzmir : yabancıların gözüyle Osmanlı döneminde İzmir : 1608-1918 / araştırma-derleme ve çev. İlhan Pınar.* — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. xiii, 382 s. : res. ; 31 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 11) ISBN 9751800498 (B.I/2209).

- HAFIZOĞULLARI, ZEKİ : *Laicism / Zeki Hafızoğulları* ; translated by M. İbrahim Yılmaz. — Ankara : Atatürk Culture Centre, 2000. xvii, 91 s. ; 20 cm. — (Atatürk Supreme Council. Atatürk Culture Centre publication ; 248. Gleaning from Turkish Culture ; 68) ISBN 9751614392 (A.VI/2574).
- Hakkari kilimleri*. — Hakkari : HİSAŞ, 1996. 18 s. ; 23 cm. Eserin İngilizce adı: Hakkari kilims. (A.VI/2922).
- HALAÇOĞLU, AHMET : *Teke mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve faaliyetleri / Ahmet Halaçoğlu*. — Isparta : [yayl.y.], 2001. iv, 102 s. ; 20 cm. ISBN 9759754304 (A.VI/2948).
- Halkbilimi sempozyumları II / yay. haz. Kani Kanol*. — 1. bsk. — [y.y.] : K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997. xii, 363 s. ; 20 cm. — (Kültür dizisi ; 43. Kitap) ISBN 9751718597 (A.VI/3110).
- HAMEROW, THEODORE S. : *Reflections on history and historians / Theodore S. Hamerow*. — 1. printing. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1987. xiii, 267 s. ; 24 cm. ISBN 0299109305 (A.VI/2508).
- HAMILTON, IAN : *Gelibolu günlüğü / Ian Hamilton ; İngilizce'den çev. Osman Öndeş*. — 1. bsk. — İstanbul : Hürriyet, 1972. 304 s. ; 20 cm. — (Hürriyet yayınları Yaşantı dizisi ; 2) (A.VI/2900).
- A Handbook of Kemalist thought / translated by Ayşegül Amanda Yeşilbursa*. — Ankara : Atatürk Research Center, 2001. 313 s. ; 24 cm. ISBN 9751614341 (A.VI/2836).
- HANNA, NELLY : *Construction work in Ottoman Cairo (1517-1798) / Nelly Hanna*. — Le Caire : Institut Français D'Archéologie Orientale, 1984. vi, 71 s. ; 28 cm. — (Supplément aux Annales Islamologiques Cahier, ISSN 0254-282X ; 4) (B.I/2094).
- HARRISON, SELIG S. : *China, oil, and Asia : conflict ahead? : a study from the Carnegie Endowment for international peace / Selig S. Harrison*. — New York : Columbia University Press, 1977. xvi, 317 s. ; 24 cm. ISBN 0231043783 (A.VI/2542).
- HART, LIDDELL : *II. Dünya Savaşı tarihi / Liddell Hart ; çev. Kerim Bağrıaçık*. — 3. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2000. 2 c. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. — (Yapı Kredi yayınları Tarih ; 2) ISBN 9753634447 (A.VI/2688).
- HARTAL, MOSHE : *The al-Subayba (Nimrod) fortress : towers 11 and 9 / Moshe Hartal ; with contributions by Reuven Amitai, Adrian Boas*. —

- Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2001. 130 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 11) ISBN 9654060361 (B.I/2247).
- HASSAN, ÜMİT : *Osmanlı : örgüt-inanç-davranış'tan hukuk-ideoloji'ye* / Ümit Hassan ; ed. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 243 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 725. Araştırma-İnceleme dizisi ; 111) ISBN 975470905X (A.VI/2430).
- HAUSNER, GIDEON : *Justice in Jerusalem* / Gideon Hausner. — 1. ed. — New York : Harper & Row, 1966. xiii, 528 s. ; 24 cm. (A.VI/2521).
- HAUSSIG, HANS WILHELM : *İpek Yolu ve Orta Asya kültür tarihi* / Hans Wilhelm Haussig ; çev. Müjdat Kayayerli. — İstanbul : Ötüken, 2001. 300, [3] s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 499. Kültür serisi ; 211) ISBN 9754373752 (A.VI/3009).
- HECHTER, MICHAEL : *Internal colonialism : the Celtic fringe in British national development, 1536-1966* / Michael Hechter. — Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1977. xviii, 361 s. ; 22 cm. ISBN 0520035127 (A.VI/2504).
- HEITSCH, ERNST : *Zu Platons charmides* / Ernst Heitsch, Franz von Kutschera. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 50 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 7) ISBN 3515077863 (A.VI/3148).
- HELD, WINFRIED : *Das heiligtum der Athena in Milet* / Winfried Held ; mit einem beitrage von Ayşe Çorbacı Gültekin. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. x, 194, 40 s. : res. ; 31 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Milesische Forschungen ; 2) ISBN 3805325940 (B.I/2071).
- HELMREICH, PAUL C. : *Sevr entrikaları : büyük güçler, maşalar, gizli anlaşmalar ve Türkiye'nin taksimi* / Paul C. Helmreich ; çev. Şerif Erol. — 1. bsk. — İstanbul : Sabah Kitapları, 1996. x, 278 s. ; 24 cm. — (Sabah Kitapları Olaylar-İnsanlar dizisi) Eserin özgün adı: From Paris to Sèvres : the partition of the Ottoman Empire at the peace conference of 1919-1920. ISBN 9757238228 (A.VI/2533).
- HEMPHILL, PAMELA : *Archaeological investigations in Southern Etruria* / Pamela Hemphill. — Stockholm : Svenska Institutet i Rom, 2000. ... c. : res., 1 katl. hrt. ; 30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom = Acta Instituti Romani Regni Sueciae, series in, ISSN 0081-993X ; 40, XXVIII:I) İçindekiler: 1.c.: The civitella cesi survey. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9170421609 (B.I/2087-1).

- HEYD, URIEL : *Türk milliyetçiliğinin kökleri* / Uriel Heyd ; Türkçesi Adem Yalçın. — 1. bs. — İstanbul : Pınar, 2001. 208 s. ; 21 cm. — (Pınar yayınları ; 139. Araştırma, İnceleme ; 36) ISBN 9753521383 (A.VI/2990).
- HILLENBRAND, CAROLE : *A muslim principality in crusader times : the early Artuqid state* / Carole Hillenbrand. — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul , 1990. xiii, 260 s. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul ; 66) ISBN 9062580661 (A.VI/3092).
- HINTS, VALTER : *Dünya-yi gumşode-i İlam* / Valter Hints ; tercüme Firuz Firuzenya. — 1. bsk. — Tahran : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1371. 209 s. ; 24 cm. (A.VI/2747).
- HIRSCHBERG, H. Z. (J. W.) : *A history of the Jews in North Africa* / H. Z. (J. W.) Hirschberg ; ed. by Eliezer Bashan, Robert Attal. — Leiden : E. J. Brill, 1981. ... c. ; 25 cm. İçindekiler: 2.c.: From the Ottoman conquests to the present time. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 9004062955 (A.VI/3054-2).
- HIRSCHON, RENÉE : *Mübadele çocukları* / Renée Hirschon ; çev. Serpil Çağlayan ; yay. haz. Hamdi Can Tuncer. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. xxvi, 245 s. : res. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 109) Eserin özgün adı: Heirs of the Greek catastrophe. The social life of Asia Minor refugees in Piraeus. ISBN 9753331339 (A.VI/2628).
- HİBRİ, ABDURRAHMAN : *Enîsü'l-müsâmirîn = Edirne tarihi 1360-1650* / Abdurrahman Hibri ; çev. Ratip Kazancıgil. — [Edirne] : Edirne Valiliği, 1999. 184 s. : res. ; 24 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 9. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 6) ISBN 9755850694 (A.VI/2453).
- Hisar'da kültür ve sanat konuşmaları* / haz. Öztürk Emiroğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 334 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2600. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 291) ISBN 9751726743 (A.VI/2739).
- A history of the western world : modern times* / general ed. Shepard B. Clough. — 2. ed. — Massachusetts : D. C. Heath and Company. A Division of Raytheon Education Company, 1969. ... c. ; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 3. cildi mevcuttur. (A.VI/2487-3).

- The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago : P* / ed. by Hans G. Güterbock, Harry A. Hoffner. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 1997. xxix, 403 s. ; 29 cm. ISBN 0918986265 (tk.) (B.I/2082-P).
- The Hittite dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago L-N* / ed. by Hans G. Güterbock, Harry A. Hoffner. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 1980. xxxi, xxx, 477 s. ; 29 cm. ISBN 0918986265 (tk.) (B.I/2082-L-N).
- HOLT, FRANK L. : *Alexander the Great and Bactria : the formation of a Greek frontier in Central Asia* / Frank L. Holt. — Leiden : E. J. Brill, 1988. x, 114 s. ; 24 cm. — (Mnemosyne. Bibliotheca Classica Batava. Supplementum, ISSN 0169-8958 ; 104) ISBN 9004086129 (A.VI/2518).
- HOTHAM, DAVID : *The Turks* / David Hotham. — London : John Murray, 1972. 220 s. ; 22 cm. ISBN 0719527252 (A.VI/2825).
- HOUGH, JERRY : *Russia and the west : Gorbachev and the politics of reform* / Jerry Hough. — New York : Simon and Schuster, 1988. 301 s. ; 22 cm. ISBN 0671618393 (A.VI/2491).
- HOVANNISIAN, RICHARD G. : *Armenia : on the road to independence 1918* / Richard G. Hovannisian. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. viii, 364 s. ; 21 cm. (A.VI/3165).
- HUGHES, MATTHEW : *Allenby and British strategy in the Middle East 1917-1919* / Matthew Hughes. — 1. published. — London : Frank Cass, 1999. xiv, 224 s. ; 24 cm. — (Cass series. Military History and Policy, ISSN 1465-8488 ; 1) ISBN 0714649201 (A.VI/3096).
- HUMPHREYS, R. STEPHEN : *Islamic history a framework for inquiry* / R. Stephen Humphreys. — revised ed. — New Jersey : Princeton University Press, 1991. xiv, 401 s. ; 24 cm. ISBN 0691008566 (A.VI/2477).
- HÜSEYNOV, V. İ. : *İkinci Dünya erefesinde Türkiye Cumhuriyetinin Yakın ve Orta Şergde siyaseti (1923-1939)* / V. İ. Hüseyinov. — Bakü : Elm Neşriyatı, 1992. 146 s. ; 20 cm. ISBN 5806605485 (A.VI/2787).
- IBN AL-QİFTİ : *Ta'rih al-hukamā* / Ibn al-Qifti ; hrsrg. von Julius Lippert. — Leipzig : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1903. 22, 499 s. ; 22 cm. (A.VI/2391).
- Ibn Chaldoen en de geschiedenis van de migratie = İbn Haldun ve göç tarihi* / redaksiyon Veyis Güngör. — Amsterdam : Stichting Nederlands-Turks Academisch Genootschap = Hollanda Türk Akademisyenler Birliği, [199?]. 64 s. ; 20 cm. ISBN 9073616018 (A.VI/2721).

- In the service of the Khan : eminent personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300) / ed. by Igor de Rachewiltz... [et al.] ; with the assistance of May Wang. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1993. xlv, 808 s. ; 25 cm. — (Asiatische Forschungen. Monographienreihe zur Geschichte, Kultur und Sprache der Völker Ost- und Zentralasiens, ISSN 0571-320X ; 121) ISBN 3447033398 (A.VI/2944).*
- Információáramlás a Magyar és Török végvári rendszerven / szerkesztette Tivadar Petercsák, Mátyás Berecz ; fedélterv Anikó Tőro. — Eger : Dobó István Vármúzeum, 1999. 280 s. ; 20 cm. — (Studia Agriensia, ISSN 0231-0244 ; 20) (A.VI/3158).*
- The Inner Asian international style 12th-14th centuries : papers presented at a panel of the 7th Seminar of the International Association for Tibetan Studies Graz 1995 / ed. by Deborah E. Klimburg-Salter and Eva Allinger. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998. vii, 169 s. : res. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften ; bd. 267. Beiträge zur Kultur- und Geistesgeschichte Asiens ; 25. Proceedings of the 7th Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Graz 1995 ; vol. VII) ISBN 3700127499 (B.I/2150).*
- Ioannes Kinnamos'un historia'sı (1118-1176) / yay. haz. Işın Demirkent. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xxxiii, 261, [11] s. : res., 2 katl. hrt. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XIX. Dizi _ Sa. 18) ISBN 9751613825 (A.VI/2551).*
- Istanbul poems / selected and ed. by Mevlut Ceylan ; translated from the Turkish by Nermin Menemencioglu...[et al.] ; with additional translations by Ruth Christie, Richard McKane, Davis Silk. — İstanbul : Metropolitan Municipality of Istanbul Head of the Department for Cultural Affairs, 1996. 102 s. ; 24 cm. — (Metropolitan Municipality of Istanbul Head of the Department for Cultural Affairs ; 25) ISBN 9757580597 (A.VI/2605).*
- IŞIK, ADEM : Antik kaynaklarda Karadeniz Bölgesi / Adem Işık. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xxii, 253, [2] s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 60) ISBN 9751613760 (A.VI/2550).**
- IŞIK, İHSAN : Türkiye yazarlar ansiklopedisi : edebiyat (şiir, öykü, roman, deneme, eleştiri, araştırma, inceleme, oyun), düşünce, felsefe,**

sosyoloji, ekonomi, politika, din, dil, folklor, tarih, sanat tarihi vb. alanlarında eser veren 3218 şair ve yazarın hayat ve eserleri / İhsan Işık. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 1094 s. : res. ; 25 cm. ISBN 9759331004 (A.VI/3028).

IZQUIERDO PERAILE, ISABEL : *Monumentos funerarios Ibéricos : los pilares-estela / Isabel Izquierdo Peraile ; con la colaboración de F. Arasa i Gil... [et al.]. — Valencia : Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 2000. x, 558 s. : res., 1 katl hrt. ; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios ; 98) ISBN 8477952655 (B.I/2166).*

İBRAHİM EDHEM : *Plevne hatıraları / İbrahim Edhem ; yay. haz. Seyfullah Esin. — İstanbul : Kervan Kitapçılık, 1979. 82, [5] s. : res. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 135) (A.IV/7951).*

İdrîs-i Bidlîsî Selim Şah-nâme / haz. Hicabi Kırlangıç. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xvi, 432 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2565. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 287) ISBN 9751725887 (A.VI/2875).

İhsaiyat-ı maliye : maliye istatistikleri 1885-1909. — Ankara : Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2000. xix, 450 s. ; 28 cm. — (Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yayın no ; 2000/357) (B.I/2007).

İki göç hikâyesi 1915 1916 / haz. İbrahim Özsoy, Aydoğan Ataunal. — Ankara : 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, 2001. 228 s. ; 21 cm. — (20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı yayını ; 8) ISBN 9757142077 (A.VI/2555).

İki tarafın bakış açısından Türk-Arap münasebetleri. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2000. xxxiii, 634 s. ; 25 cm. — (Tarih-Araştırma serisi ; 3) ISBN 92906399X (A.VI/2556).

2001 yıllık ekonomik rapor. — [Ankara] : Maliye Bakanlığı, 2001. vii, 268 s. ; 29 cm. (B.I/2158).

294 numaralı Hınıs Livâsı mufassal tahrir defteri (963/1556) : dizin, transkribe ve ıtkıbasım / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай ; proje sorumluları Necati Aktaş, Necati Gültepe, Mustafa Kaplan ; yay. haz. Ahmet Özkılınç... [ve başk.]. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000. ix, 88, yak. 90 s. ; 34 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire

- Başkanlığı yayını ; 46. Defter-i Hâkânî dizisi ; VI) ISBN 9751926513 (B.I/2141).
- İl oluşunun 10. yılında Bayburt tarihi.* — [Bayburt] : Bayburt Valiliği, 1999. 242 s. ; 29 cm. Bibliyografya var. (B.I/2120).
- İlber Ortaylı ile tarihin sınırlarına yolculuk* / haz. Mustafa Armağan. — İstanbul : Ufuk Kitapları, 2001. 183 s. ; 21 cm. — (Ufuk Kitapları ; 14. Tarih dizisi ; 6) ISBN 9756571039 (A.VI/3003).
- İLDEM, ARZU ETENSEL : *Fransız gezginlerin gözüyle Türkler ve Yunanlılar : 19. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin yapıtlarında karşılaştırmalı Türk ve Yunan imgesi* / Arzu Etensel İldem. — 1. bs. — İstanbul : Boyut Kitapları, 2000. 288 s. : res. ; 21 cm. — (Boyut Kitapları Araştırma dizisi) ISBN 9755213996 (A.VI/2396).
- İLHAN, SUAT : *Türk devrimi ve Türk dünyası* / Suat İlhan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. viii, 149 s. ; 20 cm. ISBN 975161385X (A.VI/2830).
- İLHAN, SUAT : *Türkiye'nin ve Türk dünyasının jeopolitiği* / Suat İlhan. — 2. bsk. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1997. xiii, 205 s. ; 24 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 153. Seri VIII-sa. A.2) ISBN 9754560617 (A.VI/3111).
- İLTER, ERDAL : *Türk-Ermeni ilişkileri bibliyografyası* / Erdal İlder. — gnş. 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 421 s. ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 262) ISBN 9751614678 (A.VI/2438).
- İnançlar kavşağı Kapadokya Ürgüp* / metin Mustafa Kaya, J. D. Zizioulas ; koordinatör Hasan B. Oktay ; çev. Canan Türkbaş. — Ürgüp : Ürgüp Belediyesi, [200?]. 21 s. : rnk. res. ; 22 cm. — (Ürgüp Belediyesi Kültür ve Sanat dizisi) (A.VI/3078).
- İngilizce - Türkçe - Arapça sözlük* / haz. Serdar Mutçalı. — İstanbul : Dağarcık, 2001. vii, 752, 221 s. ; 22 cm. — (Dağarcık yayınları Referans Kitapları ; 3) ISBN 9759501112 (A.VI/2662).
- İnşaat : inşaat ruhsatnamelerine göre (1963-1996)* / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat, Halis Yunus Ersöz, Cahit Şanver. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998. 2 c. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 71, 72. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 26, 27. İstanbul

- Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 6, 7) ISBN 9758215450 (tk.) (B.I/2096).
- İSKENDEROĞLU, REŞİD : *Geçmişte kalan günlerim : anılar / Reşid İskenderoğlu*. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 1997. 189, [3] s. : res. ; 23 cm. (A.VI/108).
- İslâm ansiklopedisi : Türkiye Diyanet Vakfı / başkan Ş. Tufan Buzpınar ; danışma kurulu M. Orhan Okay...[ve başk.]*. — İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı, 1988- . . . c. ; 29 cm. ISBN 9759548003 (tk.) (B.I/1070-23).
- İSLAMOĞLU-İNAN, HURİ : *State and peasant in the Ottoman Empire : agrarian power relations and regional economic development in Ottoman Anatolia during the sixteenth century / Huri İslamoğlu-İnan*. — Leiden : E. J. Brill, 1994. xvii, 293 s. ; 25 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 1) ISBN 9004100288 (A.VI/3053).
- İstanbul University's contributions to archaeology in Turkey (1932-2000) / ed. by Oktay Belli ; publishing committee Ufuk Esin... [et al.] ; translations coordinated by Fatma Artunkal*. — İstanbul : İstanbul University Rectorate Research Fund., 2001. xv, 452 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (İstanbul University Rectorate publication no ; 4285) ISBN 9754046166 (B.I/2188).
- İstanbul'un dört çağı : İstanbul panelleri / haz. Fatma Türe*. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 133 s. ; 21 cm. ISBN 9753635354 (A.VI/2679).
- İstiklal madalyası tarihçesi ve tanımı*. — Ankara : Türkiye Muharip Gaziler Derneği Genel Merkezi, [19??]. 120 s. ; 24 cm. (A.VI/2599).
- İstoriya vostoka / baş redaktör M. S. Kapitsa, G. F. Kim*. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1995-1999. 3 c. ; 24 cm. İçindekiler : 1.c.: Vostok v drevnosti — 2. c.: Vostok v sredniye veka — 3.c.: Vostok na rubeje srednevekovya i novogo vremeni XVI-XVIII vv. ISBN 5020179361 (A.VI/1561).
- İŞÇİ, GÜNSELİ SÖNMEZ : *Yeni eleştiriden yeni tarihselci eleştiriye : Macbeth / Günseli Sönmez İşçi*. — Bornova : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. viii, 256 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 116) ISBN 9754834083 (A.VI/2447).
- İzmir 1921 : Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi raporu / çev. Aykan Candemir*. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000.

- xxv, 145 s. : res., 2 katl. hrt. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 8) Eserin özgün adı: A survey of some social conditions in Smyrna, Asia Minor. ISBN 9751800439 (A.VI/2791).
- JACKSON, RALPH : *Roma İmparatorluğu'nda doktorlar ve hastalıklar* / Ralph Jackson ; çev. Şenol Mumcu. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 1999. viii, 208 s. : res. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Doctors and diseases in the Roman Empire. ISBN 9758293028 (A.VI/2810).
- JARDÓN GINER, PAULA : *Los raspadores en el paleolítico superior : tipología, tecnología y función en la cova del Parpalló (Gandía, España) y en la Grotte Gazel (Sallèles-Cabardès, Francia)* / Paula Jardón Giner. — Valencia : Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 2000. x, 182 s. : res. ; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios ; 97) ISBN 8477952663 (B.I/2165).
- JARY, DAVID : *The HarperCollins dictionary of sociology* / David Jary, Julia Jary. — New York : HarperPerennial. A Division of HarperCollins, 1991. v, 601 s. ; 21 cm. ISBN 0064610365 (A.VI/2488).
- JEAN-MARIE, MARYLOU : *Tombes et nécropoles de Mari* / Marylou Jean-Marie. — Beyrouth : Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient Beyrouth-Damas-Amman, 1999. v, 214, 266, [8] s. : pl. ; 28 cm. — (Bibliothèque Archéologique et Historique ; T. CLIII. Mission Archéologique de Mari ; V) ISBN 2912738024 (B.I/2190).
- JORMA, ATILLA : *Hazar berisi : Karadeniz kültür çevresinde Türk dili* / Atilla Jorma. — 1. bsk. — Haarlem : SOTA Vakfı, 1999. 141 s. ; 24 cm. — (Turkuaz dizisi ; 3) Eserin İngilizce ismi: This side of the Khazar : the Turkish language in the Black Sea cultural milieu. ISBN 9080440922 (A.VI/2568).
- Kadim komşumuz yeni Rusya* / haz. Yılmaz Tezkan. — 1. bsk. — [İstanbul] : Ülke, 2001. 256 s. : hrt. ; 24 cm. — (Ülke Kitapları ; 9) ISBN 9756611152 (A.VI/3020).
- KALAFAT, YAŞAR : *Makedonya Türkleri : Türkmenler, Torbeşler/Türkbaş Çenkeriler ve Yörükler arasında yaşayan halk inançları* / Yaşar Kalafat. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994. v, 64 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9754980756 (A.V/9648).
- KANŞAY, DİLBER : *Karaçay Malkar halkının birinci kültür festivali üstüne* / Dilber Kanşay. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 1992. 53, [18] s. : res. ; 20 cm. (A.VI/2561).

- KAR, İSMAİL : *Karikatür sanatı* / İsmail Kar. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1999. xi, 290 s. : res. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2254. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 230) ISBN 9751721768 (B.I/2226).
- KARABAŞ, SEYFİ : *Bütüncül Türk budunbilimine doğru* / Seyfi Karabaş ; kitap ed. Vedat Çorlu. — gözden geçirilmiş ve gnış. 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 551 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları Cogito ; 83) ISBN 9750800354 (A.VI/2680).
- KARAKAŞ, MAHMUT : *Şanlıurfa mezar taşları* / Mahmut Karakaş. — 1. bs. — [Şanlıurfa] : ŞURKAV, 1996. 199 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı yayınları ; 14. Kültür yayınları dizisi ; 10) ISBN 9757394122 (A.VI/2698).
- KARAKAŞ, ŞUAYB : *Süleyman Nazif* / Şuayb Karakaş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. 338 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 968. Kültür Eserleri dizisi ; 122) ISBN 9751703166 (A.VI/2916).
- KARAMAN, DENİZ : *Câvid Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası* / Deniz Karaman. — Ankara : Liberte, 2001. vii, 476 s. ; 24 cm. — (Liberte yayınları ; 41) ISBN 9756877308 (A.VI/2417).
- KARAUĞUZ, GÜNGÖR : *Hitit mitolojisi* / Güngör Karauğuz. — 1. bs. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2001. 223, [1] s. ; 21 cm. — (Çizgi Kitabevi. İnceleme/Araştırma) ISBN 9758156330 (A.VI/2423).
- KARAVELİ, ORHAN : *Görgü tanığı : yaşantı/belgesel* / Orhan Karaveli. — 1. bsk. — İstanbul : Pergamon, 2001. 208, [11] s. ; 21 cm. — (Pergamon yayını ; 4) Eser adı dış kapakta Görgü tanığı : bir gazetecinin "sıradışı" anıları olarak geçiyor. ISBN 9759682621 (A.VI/2655).
- KARPAT, KEMAL H. : *Ortadoğu'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk* / Kemal H. Karpat ; çev. Recep Boztemur ; yay. haz. Oktay Özel. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2001. 223 s. ; 20 cm. ISBN 975533338X (A.VI/2984).
- KAŞIKÇI, NİHAT : *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar : ülkeler-şehirlere-iz bırakanlar* / Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz. — 2. bsk. — [Ankara] : Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 2000. 304 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 9759431017 (B.I/2225).
- KAŞIKÇI, NİHAT : *Batum'dan Burgaz'a Karadeniz'in öte yakası : ülkeler-şehirlere-iz bırakanlar* / Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz. — 1. bsk. — [Ankara] : Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 2000. 304 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 9759431025 (B.I/2228).

- KAŞIKÇI, NİHAT** : *Mora'dan Viyana'ya Osmanlı'nın Avrupası : ülkeler - şehirler - iz bırakanlar* / Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz. — 1. bsk. — Ankara : Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 2001. 352 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 9759431033 (B.I/2227).
- Kaunos* : *kbid* : *35 yılın araştırma sonuçları (1966-2001)* / Baki Ögün... [ve başk.]. — Antalya : Orkun & Ozan Medya Hizmetleri A. Ş., 2001. iv, 192 s. : rnk. res., hrt. ; 21 cm. — (Arkeoloji serisi ; 2) ISBN 9757084056 (A.VI/2967).
- KAYA, DOĞAN** : *Folklorumuzda beddua söyleme geleneği ve Türk halk şiirinde beddualar* / Doğan Kaya. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. xv, 281 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 256) ISBN 9751614368 (A.VI/2445).
- KAYA, İ. GÜVEN** : *Yugoslavya'da Türk halkı edebiyatı / İ. Güven Kaya*. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1993. ix, 363 s. ; 23 cm. — (Yayın no ; 519) ISBN 9755180192 (A.VI/2805).
- KAYA SEFEROĞLU, ŞÜKRÜ** : *Milli Mücadele yıllarında Kürt "Türk"-Ermeni ilişkileri* / Şükrü Kaya Seferoğlu. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990. 111 s. ; 17 cm. — (T.D.A.V. yayını ; 66. Kutsun serisi ; 12) ISBN 9754980268 (A.VI/2695).
- KAYALI, KURTULUŞ** : *Türk düşünce dünyasında yol izleri* / Kurtuluş Kayalı. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 264 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 744. Araştırma-İnceleme dizisi ; 115) ISBN 9754709270 (A.VI/2656).
- KAYHAN, HÜSEYİN** : *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)* / Hüseyin Kayhan. — 1. bsk. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2001. 363 s. : 3 katl. hrt. ; 21 cm. — (Çizgi Kitabevi yayını. İnceleme/Araştırma) ISBN 9758156292 (A.VI/2424).
- KAYIN, EMEL** : *İzmir oteller tarihi* / Emel Kayın ; yay. haz. Mustafa Özturanlı. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000. xii, 201 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 4) ISBN 9751800390 (B.I/2137).
- KAZANCIGİL, RATİP** : *Edirne imaretleri* / Ratip Kazancıgil. — [Edirne] : Edirne Valiliği, 1999. 119 s. : res. ; 28 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 10. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 7) ISBN 9755850716 (B.I/2080).
- KAZANCIGİL, RATİP** : *Edirne mahalleleri tarihçesi (1529-1990)* / Ratip Kazancıgil. — [Edirne] : Edirne Valiliği, 1999. 275, [14] s. : res. ; 28

cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 7. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 4) ISBN 9755850740 (B.I/2074).

KAZANCIGİL, RATİP : *Edirne Sarayı ve yerleşim planı / Ratip Kazancıgil.* — [Edirne] : Edirne Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1999. 23 s. ; res., 28 cm. + 1 katl. pl. — (Edirne Valiliği yayınları ; 5. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 2) ISBN 9755850724 (B.I/2171).

KAZANCIGİL, RATİP : *Edirne Sarayı ve yerleşim planı / Ratip Kazancıgil ;* yay. koordinatörü Ender Bilar. — 1. bsk. — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1994. 23 s. : res. ; 28 cm. + 1 pl. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 18) ISBN 9757653357 (B.I/2092).

KAZANCIGİL, RATİP : *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi / Ratip Kazancıgil.* — Edirne : Trakya Üniversitesi, 1997. 126 s. : res. ; 24 cm. — (Trakya Üniversitesi Rektörlüğü yayınları no ; 7. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı yayınları no ; 1) ISBN 9753740069 (A.VI/2008).

KAZANCIGİL, RATİP : *Edirne şehir tarihi kronolojisi (1300-1994) / Ratip Kazancıgil.* — [Edirne] : Edirne Valiliği, 1999. 208 s. ; 24 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 8. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 5) ISBN 9755850759 (A.VI/2444).

KAZANCIGİL, RATİP : *Eski Edirne'den renkli izler / Ratip Kazancıgil.* — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1997. 82 s. : res. ; 22 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 27. Edirne Araştırma dizisi ; 15) ISBN 9757653640 (A.VI/2472).

KAZANCIGİL, RATİP : *Hafız Rakım Ertür'ün anılarından Balkan Savaşında Edirne savunması günleri / Ratip Kazancıgil ;* yay. koordinatörü Ender Bilar. — 2. bs. — [Edirne] : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1999. 110, [24] s. : res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayını no ; 30) ISBN 9757653764 (A.VI/2443).

KAZANCIGİL, RATİP : *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Edirnesi / Ratip Kazancıgil.* — [Edirne] : Edirne Valiliği, 1999. 80 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 4. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 1) ISBN 9755850708 (B.I/2072).

KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (5 : 23-27 MAYIS 1983 : İSTANBUL) : *V. kazı sonuçları toplantısı : İstanbul - 23-27 Mayıs 1983.* — [Ankara] : Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1983. 556 s. : res., 2 katl. hrt. ; 25 cm. (A.VI/2557).

- KEEGAN, JOHN : *2500 yıllık savaş tarihi* / John Keegan ; Türkçesi Ali Çakıroğlu. — İstanbul : Aykırı Yayıncılık, 2001. 395 s. ; 20 cm. — (Tarih dizisi ; 6) Eserin özgün adı: Book of war. ISBN 9758337254 (A.VI/2998).
- KEMAL : *Selâtin-nâme (1299-1490)* / Kemal ; haz. Necdet Öztürk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xxxviii, 269 s. ; 25 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVIII. Dizi - Sa. 16) ISBN 9751614090 (A.VI/2554).
- KENNEDY, HUGH : *Crusader castles* / Hugh Kennedy. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2001. xv, 221 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0521799139 (A.VI/3091).
- KENNEDY, PAUL : *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri : 16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar* / Paul Kennedy ; çev. Birtane Karanakçı ; yay. haz. Mürşit Balabanlılar. — 8. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 762 s. ; 24 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 306. Tarih dizisi ; 22) Eserin özgün adı: The rise and fall of the great powers. ISBN 9754580308 (A.VI/3019).
- Kent, toplum, müze : deneyimler-katkılar : Toplumsal Tarih Müzesi kuruluş sorunları sempozyumu 27/29 Mayıs 1993 : Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri atölyesi 28-30 Haziran 1995* / ed. Burçak Madran. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. x, 254 s. ; 24 cm. ISBN 9757306851 (A.VI/2965).
- KEREKESHÁZY, JÓZSEF : *Az igazi Kemál : egy köztársaság születése* / József Kerekesházy. — Budapest : Terebess Kiadó, 2000. 240 s. : res. ; 24 cm. Eser adı dış kapakta Atatürk Kerekesházy József : az igazi Kemál olarak verilmiş. ISBN 9639147419 (A.VI/2362).
- Kerküklü Mehmet Râsîh Öztürkmen : hayatı ve şiirleri* / yay. haz. Suphi Saatçi. — İstanbul : Kerkük Vakfı, 2001. 212 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 2) ISBN 9756849010 (A.VI/2794).
- KESKİN, MUSTAFA : *Kayseri tarihinin kaynakları : H. 1247-1277 / M. 1831-1860 tarihli Kayseri nüfus müfredat defteri* / Mustafa Keskin. — Kayseri : Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2000. xvii, 232 s. ; 24 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları ; 35) ISBN 9758046357 (A.VI/1848).
- KESTELLİ, RAİF NECDET : *Osmanlı İmparatorluğunun batışı (ufül) : edirne savunması* / Raif Necdet Kestelli ; yay. haz. Veliye Özdemir. — 2. bsk.

— İstanbul : Arma, 2001. 171 s. ; 20 cm. — (Arma yayınları ; 38. Tarih/Anı ; 18) ISBN 9757336270 (A.VI/2978).

KILIÇ, DAVUT : *Osmanlı idaresinde Ermeniler arasındaki dinî ve siyasi mücadeleler* / Davut Kılıç. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000. xxx, 394 s. ; 20 cm. — (Avrasya - Bir Vakfı ASAM yayınları ; 11. Kafkasya Araştırmaları dizisi ; 2) ISBN 9756693010 (A.VI/2872).

KLEISS, WOLFRAM : *Bastam / Rusa-i-Uru.Tur : beschreibung der Urartäischen und mittelalterlichen ruinen* / Wolfram Kleiss. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag in Berlin, 1977. 71 s. : res. ; 24 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Teheran. Führer zu Archäologischen Plätzen in Iran ; 1) (A.VI/2957).

KLONER, AMOS : *Survey of Jerusalem : the southern sector* / Amos Kloner. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2000. 108, 161 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. — (Archaeological Survey of Israel) ISBN 9654060507 (A.VI/3160).

KLOPPROGGE, AXEL : *Ursprung und ausprägung des abendländischen Mongolenbildes im 13. jahrhundert : ein versuch zur ideengeschichte des mittelalters* / Axel Klopprogge. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1993. xi, 277 s. ; 25 cm. — (Asiatische Forschungen. Monographienreihe zur Geschichte, Kultur und Sprache der Völker Ost- und Zentralasiens, ISSN 0571-320X ; 122) ISBN 3447033851 (A.VI/2947).

KNAUER, ELFRIEDE REGINA : *The camel's load in life and death : iconography and ideology of Chinese pottery figurines from Han to Tang and their relevance to trade along the silk routes* / Elfriede Regina Knauer. — Zürich : Akanthvs, 1998. 159 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. — (Akanthvs Crescens ; 4) ISBN 3905083124 (A.VI/3090).

KOCACIK, FARUK : *Toplumbilim : ders notları* / Faruk Kocacık. — 2. bsk. — Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi, 2000. x, 197 s. ; 24 cm. — (Cumhuriyet Üniversitesi yayınları ; 84) ISBN 9757631345 (A.VI/2455).

KOCH, GUNTRAM : *Roma imparatorluk dönemi lahitleri* / Guntram Koch ; çev. Z. Zühre İlkelen ; yay. ve yöneten Nezhil Başgelen ; yay. haz. Aynur Gürlemez. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. xvi, 374 s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Başvuru ve El Kitapları dizisi ; 8) ISBN 9756899921 (A.VI/3061).

- KOÇAK, BİLÂL : *En üsttekiler : Avrupa'nın Türk patronları* / Bilâl Koçak, Kâzım Kılınç ; yay. koordinasyonu Şeref Özata, Seyfullah Türksoy. — 1. bsk. — İstanbul : Ekonomi Vitriini Basın Yayın Ltd. Şti., 1997. 525 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 975816600X (A.VI/3127).
- KODAMAN, BAYRAM : *Ermeni macerası : tarihî ve siyasî bir değerlendirme* / Bayram Kodaman ; yay. haz. Hasan Babacan. — 1. bsk. — Isparta : Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, 2001. 144 s. ; 24 cm. — (Süleyman Demirel Üniversitesi yayın no ; 12) ISBN 9757929344 (A.VI/2436).
- KOLOĞLU, ORHAN : *Bir çağdaşlaşma örneği olarak Cumhuriyet'in ilk onbeş yılı (1923-1938)* / Orhan Koloğlu ; yay. haz. Sultan Polat. — 1. bs. — İstanbul : Boyut, 1999. 392 s. ; 21 cm. — (Boyut Kitapları. Araştırma-Siyaset Yazıları dizisi ; 1999/3) ISBN 9755211454 (A.VI/2401).
- KOLOĞLU, ORHAN : *Mustafa Kemal'in yanında iki Libya'lı lider : Ahmet Şerif - Süleyman Baruni* / Orhan Koloğlu. — Ankara : Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi, 1981. iv, 168, [16] s. ; 20 cm. (A.VI/2712).
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI : *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi* / İbrahim Hakkı Konyalı. — [Erzurum] : Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, 1960. 594 s. ; 25 cm. — (Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği yayınları ; 2) (A.VI/2918).
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI : *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi* / İbrahim Hakkı Konyalı. — Konya : [yayl.y.], 1964. 1213 s. ; 25 cm. (A.VI/2911).
- KÖSTÜKLÜ, NURİ : *Kâzım Karabekir ve eğitim* / Nuri Köstüklü. — 1. bs. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2001. xii, 275 s. : res. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 33. Çizgi Tarih ; 9) ISBN 9758156438 (A.VI/2985).
- KÖYLÜOĞLU, NERİMAN MERİÇ : *Edirne'de Osmanlıdan günümüze su yapıları* / Neriman Meriç Köylüoğlu ; yay. koordinatörü Ender Bilal. — 1. bsk. — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 2001. v, 163 s. : res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 33) ISBN 9757653888 (A.VI/2941).
- KRESTEN, OTTO : *Die beziehungen zwischen den patriarchaten von Konstantinopel und antiocheia unter Kallistos I. und philotheos kokkinos im Spiegel des patriarchatsregisters von Konstantinopel* / Otto Kresten. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und

- der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 87 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 6) ISBN 3515077480 (A.VI/3155).
- KRISTENSON, ARTUR : *İran der zaman-i Sasaniyan / Artur Kristenson ; tercüme Reşid Yasemi.* — Tahran : Dünya-yi Kitab, 1377. 711 s. ; 25 cm. ISBN 9645870046 (A.VI/2638).
- KROLL, STEPHAN : *Keramik Urartäischer festungen in Iran : ein beitrage zur expansion Urartus in Iranisch-Azarbaidjan / Stephan Kroll.* — Berlin : Verlag von Dietrich Reimer in Berlin, 1976. 184 s. : şek. ; 27 cm. — (Archaeologische Mitteilungen aus Iran. Ergänzungsband ; 2) (B.I/2191).
- KUBAN, DOĞAN : *Türkiye'de kentsel koruma : kent tarihleri ve koruma yöntemleri / Doğan Kuban ; yay. haz. Ayşe Ozil.* — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. viii, 269 s. : res. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 116) ISBN 9753330324 (A.VI/2586).
- Kudüs 1850-1948 : Osmanlılardan İngilizlere : ruhanî birliktelikle siyasi yırtılma arasında / haz. Catherine Nicault ; çev. Estreya Seval Vali ; ed. Rifat N. Bali.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 211 s. : res. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 732. Dünya Şehirleri dizisi ; 3) Eserin özgün adı: Jérusalem 1850-1948 : des Ottomans aux Anglais : entre coexistence spirituelle et déchirure politique. ISBN 9754709033 (A.VI/2649).
- Kunst im alten Mexico / text und gestaltung Bodo Spranz ; photos Erika und Helmut Müller-Schilling, Stolper Galleries.* — [Freiburg im Breisgau] : Museum für Völkerkunde Freiburg im Breisgau, [19??]. yak. 50 s. : res. ; 21 cm. (A.VI/2919).
- Kūşyār Ibn Labbān's introduction to astrology / ed. and translated by Michio Yano.* — Tokyo : Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1997. xxviii, 319 s. ; 30 cm. — (Studia Culturae Islamicae, ISSN 1340-5306 ; 62) (B.I/1478).
- Kutcher, Norman Mourning in late imperial China : filial piety and the state / Norman Kutcher.* — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. xiv, 210 s. ; 23 cm. — (Cambridge Studies in Chinese History, Literature and Institutions) ISBN 0521624398 (A.VI/3089).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Antep Mevlevihânesi ve vakfiyeleri / Yusuf Küçükdağ.* — Gaziantep : Gaziantep Valiliği ; Gaziantep Üniversitesi, 2000. 211-242 ss. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. Osmanlı döneminde Gaziantep sempozyumu (22 Ekim 1999)'dan ayrışım. (A.VI/2896).

- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *1251 H / 1835 M. tarihli Mevlânâ Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı tamir ve inşası defteri / Yusuf Küçükdağ.* — Konya : Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1996. 181-206 ss. : res. ; 24 cm. Türkiyat araştırmaları dergisi : II. milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler kongresi (tebliğler) (özel sayı) yıl: 2 - sayı: 2, Mayıs 1996'dan ayırabım. (A.VI/2897).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî devirlerinde Cemâli ailesi / Yusuf Küçükdağ.* — İstanbul : Aksarayî Vakfı, 1995. ix, 207 s. : 1 katl. pl. ; 20 cm. — (Aksarayî Vakfı yayınları ; 2) (A.VI/2891).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Konya'da bir Mevlevî manzumesi : Piri Mehmed Paşa zâviyesi ve vakfiyesi / Yusuf Küçükdağ.* — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1992. 159-178 ss. : res. ; 30 cm. IX. Vakıf haftası kitabı : Türk vakıf medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîhânelerin yeri ve vakıf eserlerde yer alan Türk-islâm sanatları seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara)'dan ayırabım. (B.I/2133).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Konya'da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsi ve Vakfiyesi / Yusuf Küçükdağ.* — Konya : [Selçuk Üniversitesi], 1997. 155-192 ss. : res. ; 24 cm. Ata Dergisi Sayı VII'den ayırabım. (A.VI/2895).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Osmanlı dönemi konya medreseleri / Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı.* — [Konya] : [Selçuk Üniversitesi], [1999]. 81-133 ss. ; 24 cm. Dünden bugüne Konya'nın kültür birikimi ve Selçuk Üniversitesi'nden ayırabım. (A.VI/2893).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Osmanlı dönemi Konya Tekke ve zâviyeleri / Yusuf Küçükdağ.* — [Konya] : [Selçuk Üniversitesi], [1999]. 135-155 ss. ; 24 cm. Dünden bugüne Konya'nın kültür birikimi ve Selçuk Üniversitesi'nden ayırabım. (A.VI/2892).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF : *Osmanlı döneminde Konya'da ahilik ve ahiler / Yusuf Küçükdağ.* — [Ankara] : Kültür Bakanlığı HAGEM, [1999?]. 214-228 ss. ; 24 cm. II. Uluslararası ahilik kültürü sempozyumu bildirileri : 13-15 Ekim 1999 Kırşehir'den ayırabım. (A.VI/2894).
- Kültür ve spor (1930-1995) / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat... [ve başk.].* — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997. xxviii, 444 s. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 65. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 19. İstanbul Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 4) ISBN 9758215256 (B.I/2102).

Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. 27 s. ; 20 cm. 23 Temmuz 1983 gün ve 18113 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. (A.VI/2560).

KÜMMEL, HANS MARTIN : *Nichtliterarische texte in Akkadischer sprache / Hans Martin Kümmel.* — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1985. xix s., 42 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 28) ISBN 3786113955 (B.I/2198).

Kürdistan tarihi / M. S. Lazarev... [ve başk.] ; ed. M. S. Lazarev, Ş. X. Mihoyan ; Rusçadan çev. İbrahim Kale ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2001. 389 s. ; 22 cm. — (Avesta. Kürdoloji ; 90/7.) Eserin özgün adı: İstoriya Kurdistana. ISBN 9757112968 (A.VI/2982).

LAÇİNER, SEDAT : *Turkey and the world : a complete English bibliography of Turkey and Turks / Sedat Laçiner.* — 1. bs. — İstanbul : Kaknüs, 2001. 446 s. ; 23 cm. — (Kaknüs yayınları ; 113. İnceleme-Araştırma serisi ; 11) Eserin Türkçe ismi: Türkiye ve dünya : İngilizce Türkiye ve Türkler bibliyografyası. ISBN 975669808X (A.VI/2422).

Lâle devri / yay. haz. Mustafa Armağan. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 2000. 340 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 85. İstanbul Armağanı ; 4) ISBN 9758215876 (A.VI/2606).

Landwirtschaft im alten orient : ausgewählte vorträge der XLI. rencontre Assyriologique internationale Berlin, 4.-8.7.1994 / hrsg. von Horst Klengel, Johannes Renger. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1999. 402 s. ; 24 cm. — (Berliner Beiträge zum Vorderen Orient ; 18) ISBN 3496026529 (A.VI/2958).

LAROUİ, ABDALLAH : *The history of the Maghrib : an interpretive essay / Abdallah Laroui ; translated from the French by Ralph Manheim.* — New Jersey : Princeton University Press, 1977. viii, 431 s. ; 22 cm. — (Princeton Studies on the Near East) (A.VI/2543).

LARSEN, J. A. O. : *Representative government in Greek and Roman history / J. A. O. Larsen.* — reissued. — Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1976. vi, 247 s. ; 21 cm. ISBN 0520032403 (A.VI/2501).

LAWRENCE, T. E. : *Seven pillars of wisdom : a triumph / T. E. Lawrence.* — New York : Doubleday & Company, 1966. xiv, 622 s. ; 22 cm. (A.VI/2536).

- LEPSIUS, JOHANNES : *Rapport secret sur les massacres d'Arménie (1915-1916)* / Johannes Lepsius ; préface de Paul Thibaud. — Paris : Payot, 1987. xiv, 332 s. ; 19 cm. ISBN 2228141909 (A.VI/2844).
- LILIE, RALPH-JOHANNES : *Byzantium and the crusader states 1096-1204* / Ralph-Johannes Lilie ; translated by J. C. Morris, Jean E. Ridings. — reprinted — Oxford : Clarendon Press, 2001, c1993. xii, 342 s. ; 24 cm. ISBN 0198204078 (A.VI/3088).
- LILIE, RALPH-JOHANNES : *Byzanz unter Eirene und Konstantin VI. (780-802)* / Ralph-Johannes Lilie ; mit einem Kapitel über Leon IV. (775-780) von Ilse Rochow. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 1996. xxvi, 435 s. ; 21 cm. — (Berliner Byzantinistische Studien, ISSN 0945-3598 ; 2) ISBN 3631305826 (A.VI/2943).
- LIN, EN HSIAN : *T'u chüeh yan chiu* / en Hsian Lin. — 2. bsk. — Tai Pei : Ta'iwian Shangwu Yin Shu K'uan fa Hsing, 1992. 359 s. ; 21 cm. ISBN 9570505974 (A.VI/2852).
- LINDBLOM, MICHAEL : *Marks and makers : appearance, distribution and function of Middle and Late Helladic manufacturers' marks on Aeginetan pottery* / Michael Lindblom. — Jonsered : Paul Åströms, 2001. 153, 64 s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; 128) ISBN 9170811792 (B.I/2098).
- LOTI, PIERRE : *Türkiye için mektuplar = Lettres pour la Turquie* / Pierre Loti ; haz. = éd. établie par Fikret N. Üçcan ; yay. kurulu = comité de publication Alain Quella-Villéger, Orhan Koloğlu, Sevim Sönmez ; çev. = articles et lettres traduits par Sevim Sönmez. — 1. bs. = 1. ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü = Ministère de la Culture de la République de Turquie Directoriat Général des Bibliothèques, 2000. 239 s. ; 32 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları = Publications du Ministère de la République de Turquie ; 2359. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü = Directoriat Général des Bibliothèques ; 33) ISBN 975172337X (B.I/2182).
- LOUIS, FRANÇOIS : *Die goldschmiede der Tang- und Song- zeit : archäologische, sozial- und wirtschaftsgeschitliche materialien zur goldschmiedekunst Chinas vor 1279* / François Louis. — Bern : Peter Lang, 1999. 323 s. : res. ; 22 cm. — (Schweizer Asiatische Studien. Monographien, ISSN 0172-3375 ; 32) ISBN 3906761479 (A.VI/2977).
- LOWRY, HEATH W. : *Trabzon şehrinin islâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583 : Trabzon örneğinde Osmanlı tahrir defterinin şehirleşme demoğrafik*

tarihi için kaynak olarak kullanılması / Heath W. Lowry ; İngilizceden Türkçeye çev. Demet ve Heath Lowry. — 2. bs. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 1998. xiii, 190, [13] s. : res. ; 21 cm. — (Yayın no ; 638) ISBN 9755181164 (A.VI/2411).

LUSIGNAN, ESTIENNE DE : *Description de tovtte l'isle de Cypre, et des roys, princes, et seigneurs, tant payens que chreftiens, qui ont commandé en icelle : contenant l'entiere hiftoire de tout ce qui fy eft paffe depuis le deluge vniuerfel, l'an 142. & du monde, 1798. iufques en l'an de l'incarnation & natiuite de Iefus-Chrift, mil cinq cens foixante & douze* / Estienne de Lusignan. — Paris : Avec Privilege Dv Roy, 1580. yak. 650 s. ; 25 cm. (A.VI/2843).

Madrid Milli Kütüphanesi'nde bulunan Türkçe yazmalar / haz. Hüseyin Yurdaydın. — Madrid : Instituto de Estudios Orientales y Africanos Universidad Autónoma de Madrid, 1981. xviii, 45 s. ; 21 cm. Eserin İspanyolca adı: Los manuscritos Turcos en la Biblioteca Nacional. (A.VI/2853).

MAGIE, DAVID : *Anadolu'da Romalılar* / David Magie ; çev. Nezh Başgelen, Ömer Çapar ; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. ... c. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 20) Eser adı dış kapakta Anadolu'da Romalılar : Attalos'un vasiyeti olarak geçiyor. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9756899492 (A.VI/3055-1).

MAHDÎ, MUHSİN : *Ibn Khaldûn's philosophy of history : a study in the philosophic foundation of the science of culture* / Muhsin Mahdi. — Chicago : The University of Chicago Press, 1964. 325 s. ; 20 cm. — (Phoenix Books) (A.II/7746).

MAHMUD CEVAD İBNÜ'Ş-ŞEYH NÂFÎ' : *Maârif-i Umûmiye Nezâreti târihçe-i teşkilât ve icrââtı : XIX. asır Osmanlı maarif tarihi* / Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi' ; haz. Taceddin Kayaoğlu. — Ankara : Yeni Türkiye, 2001. 1, [7], 512, [21] s. ; 25 cm. — (Yeni Türkiye yayınları Tarih serisi ; 4) ISBN 9756782293 (A.VI/2590).

MAHMUD NEDİM BEY : *Arabistan'da bir ömür : son Yemen valisinin hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da nasıl yıkıldı?* / Mahmud Nedim Bey ; derleyen Ali Birinci. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 2001. xii, 228 s. ; 24 cm. ISBN 9754282056 (A.VI/2626).

Makers and markets : the wright collection of twentieth-century native American art / ed. by Penelope Ballard Drooker ; text by Patricia

- Capone, Penelope Ballard Drooker ; photographs by Hillel S. Burger. — Massachusetts : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1998. viii, 176 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. ISBN 0873658256 (B.I/2088).
- Maliye teşkilatı : tarihçesi ve mevzuatı.* — gnış. 2. bsk. — Ankara : Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1994. xii, 983 s. ; 24 cm. — (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü sayı ; 1994/3) (A.V/6873).
- MANDACI, NAZİF : *Balkanlarda azınlık sorunu : Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki azınlıklara bir bakış / Nazif Mandacı, Birsen Erdoğan.* — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. ii, 134 s. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 5/2001) (A.VI/2950).
- MANGO, ANDREW : *Atatürk / Andrew Mango ; Türkçesi Füsün Doruker ; yay. haz. Erkan Kayılı.* — 1. bsk. — İstanbul : Sabah Kitapları, 2000. 637 s. ; 23 cm. — (Sabah Kitapları ; 109. Olaylar-İnsanlar dizisi ; 32) ISBN 9755790853 (A.VI/2469).
- MANGUEL, ALBERTO : *Okumanın tarihi : inceleme / Alberto Manguel ; İngilizceden çev. Füsün Elioğlu ; kitap ed. Fatma Canpolat ; redaksiyon Tuğrul Tanyol.* — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 415 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1557. Edebiyat ; 421) Eserin özgün adı: A history of reading. ISBN 9753639198 (A.VI/3046).
- Mamulâtan markaya : Arçelik kurum tarihi 1955-2000 / proje koordinasyonu Ömer Kayalıoğlu, H. Levent Türkay ; metin Bedirhan Toprak, Nalân Sakızlı, Enis Rıza ; redaksiyon Akın Yılmaz, Korkut Tankuter.* — İstanbul : Arçelik A. Ş., 2001. 410 s. : res. ; 34 cm. (B.I/2218).
- MANAKİS BİRADERLER = THE MANAKİS BROTHERS : *Manastır'da ilân-ı hürriyet 1908-1909 = The proclamation of freedom in Manastir / Manakis Biraderler = The Manakis Brothers ; yay. haz. = ed. by Roni Margulies ; önsöz = foreword by Zafer Toprak ; yay. koordinatörü Ashıhan Dinç.* — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1997. 18, [yak. 80] s. : res. ; 24 cm. ISBN 975363434X (A.VI/2683).
- MANOV, ATANAS : *Gagauzlar : hıristiyan Türkler / Atanas Manov ; Bulgarcadan çev. M. Türker Acaroğlu.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xiv, 244 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; X. Dizi - Sa. 20) ISBN 9751614503 (A.VI/2546).

- MARAVA-CHATZINICOLAOU, ANNA : *Catalogue of the illuminated Byzantine manuscripts of the National Library of Greece* / Anna Marava-Chatzinicolaou, Christina Toufexi-Paschou. — Athens : Publications Bureau of the Academy of Athens, 1985. 287, yak. 300 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. İçindekiler: 2.c.: Manuscripts of new testament texts 13th-15th century. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. (B.I/2221-2).
- Marmi della basilica di San Marco : capitelli, plutei, rivestimenti, arredi* / a cura di Irene Favaretto... [et al.]. — Milano : Rizzoli, 2000. 223 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Tesori Nascosti) ISBN 8817866032 (B.I/2078).
- MARRIOTT, J. A. R. : *The eastern question : an historical study in European diplomacy* / J. A. R. Marriott. — 4. ed. — London : Oxford at the Clarendon Press, 1947. xii, 602 s. : 1 katl. hrt. ; 20 cm. (A.VI/2485).
- MARZOLPH, ULRICH : *Narrative illustration in Persian lithographed books* / Ulrich Marzolph. — Leiden : Brill, 2001. xii, 302 s. : res. ; 30 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section one. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 60) ISBN 9004121005 (B.I/2064).
- MAS LATRIE, M. L. DE : *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* / M. L. de Mas Latrie. — Paris : L'Imprimerie Impériale, 1852-1873. 4 c. ; 26 cm. İçindekiler: 1.c.: Histoire — 2.c.: Documents et mémoires servant de preuves a l'histoire de l'île de Chypre sous les Lusignans — 3.c.: Documents et mémoires servant de preuves a l'histoire de l'île de Chypre sous les Lusignans — 4.c.: Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan. (B.I/2161).
- Massacre exerted by the Armenian on the Turks during world war I pictures*. — Ankara : Publication of TGS. Military History and Strategic Studies, 2001. 81 s. ; 24 cm. (A.VI/3167).
- MASSON, V. M. : *Turkmenistan in the mirror of world history : three epochs of grandeur and glory* / V. M. Masson. — St-Petersburg : Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan Republic, 2000. 30 s. ; 20 cm. (A.VI/3156).
- The master and the disciple : an early islamic spiritual dialogue* / Arabic ed. and English translation of Ja'far b. Mansūr al-Yaman's kitāb al-'Ālim wa'l-ghulam by James W. Morris. — London : I. B. Tauris, 2001. xiii, 225, 180 s. ; 23 cm. — (The Institute of Ismaili Studies. Ismaili Texts and Translations series ; 3) ISBN 1860647812 (A.VI/3069).

- Maşathöyük'de bulunmuş üçgen biçimli objeler / yay. Hatçe Baltacıoğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 56, [12] s. : lev. ; 24 cm. ISBN 9759620200 (A.VI/2862).*
- Materialien zu Evliya Çelebi. — Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989-1992. 2 c. ; 24 cm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B (Geisteswissenschaften) ; 90/1, 90/2) İçindekiler: 1.c.: Erläuterungen und indices zur karte B IX 6 "kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi" / Jens Peter Laut — 2.c.: A guide to the seyâhat-nâme of Evliya Çelebi bibliographie raisonnée / Robert Dankoff, Klaus Kreiser. ISBN 3882265353 (A.V/2315).*
- MATTHEWS, DAVID : *The Cyprus tapes / David Matthews. — 1. published. — London : K. Rustem & Brother, 1987. 235 s. ; 24 cm. ISBN 996356500X (A.V/4899).*
- MATTHEWS, ROGER J. : *Cities, seals and writing : archaic seal impressions from Jemdet Nasr and Ur / Roger J. Matthews. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1993. 73, [33] s. : res. ; 30 cm. — (Materialien zu den Frühen Schriftzeugnissen des Vorderen Orients ; 2) ISBN 3786116865 (B.I/2187).*
- MAY, ARTHUR J. : *The Hapsburg monarchy 1867-1914 / Arthur J. May. — 1. published. — New York : The Norton Library, 1968, c1951. viii, 532 s. ; 20 cm. (A.VI/2480).*
- MÄZENDERANİ, HÜSEYİN ŞEHİDİ : *Merzha-yi İnan ve Turan ber bünyad-i şahname-i Firdevsi / Hüseyin Şehidi Mäzenderani. — 1. bsk. — Tahran : Neşr-i Belh, 1376. 164 s. ; 21 cm. ISBN 9646337120 (A.VI/2632).*
- MCCULLAGH, C. BEHAN : *Justifying historical descriptions / C. Behan McCullagh. — 1. published. — Cambridge : Cambridge University Press, 1984. x, 252 s. ; 23 cm. ISBN 0521318300 (A.VI/2540).*
- Mecanismes et innovations monetaires dans l'Anatolie Achemenide : numismatique et histoire : actes de la table ronde internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997 / éd. par Olivier Casabonne. — İstanbul : Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, 2000. iv, 284, xxxix s. : pl. ; 29 cm. — (Varia Anatolica ; XII) ISBN 2906053546 (B.I/2157).*
- Méditerranée et mer noire entre mondialisation et regionalisation : actes du colloque international d'Antalya 11, 12 et 13 Septembre 1997 / coordonnés par M. Bazin... [et al.] ; et avec le concours de Lyazid Kichou. — İstanbul : Institut Français d'Etudes Anatoliennes Georges Dumezil, 2000. 520 s. ; 24 cm. — (Varia Turcica ; XXXIV) ISBN 2738496628 (A.VI/2847).*

- MERCAN, HASAN : *Balkanlar'da çağdaş Türk hikayeleri antolojisi* / Hasan Mercan. — Ankara : Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2001. vii, 519 s. ; 24 cm. ISBN 9751928022 (A.VI/3040).
- MERKELBACH, JACOB : *Die protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den Jahren 1105/06 (1693-1695) : übersetzung und kommentierung* / Jacob Merkelbach. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 1991. xvii, 482 s. : 3 katl. hrt. ; 21 cm. — (Europäische Hochschulschriften. Publications Universitaires Européennes European University Studies ; reihe III. Geschichte und Ihre Hilfswissenschaften, ISSN 0531-7320 ; 478) ISBN 3631438117 (A.VI/2956).
- MERKLEY, PAUL CHARLES : *The politics of christian zionism 1891-1948* / Paul Charles Merkley. — 1. published. — London : Frank Cass, 1998. x, 223 s. ; 24 cm. ISBN 0714648507 (A.VI/3101).
- MERRILLEES, PARVINE H. : *Ancient Near Eastern glyptic in the national gallery of Victoria, Melbourne, Australia* / Parvine H. Merrillees. — Jonsered : Paul Åströms, 2001. viii, 95, vii s. : res. ; 29 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; 129) ISBN 9170811814 (B.I/2099).
- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa uluslararası sempozyumu : 08-11 Haziran 2000 Merzifon* / yay. haz. Zeki Dilek... [ve başk.]. — Ankara : Merzifon Vakfı, 2001. xxix, 576 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Merzifon Vakfı yayınları ; 1) ISBN 9759744708 (A.VI/2734).
- MEYER, GUSTAV : *Türkische studien : die griechischen und romanischen bestandteile im wortschatze des Osmanisch-Türkischen = Türkçe incelemeleri : Osmanlı Türkçesinin sözcüklerindeki Yunanca ve Latince ödünclemeler* / Gustav Meyer ; mit einem geleitwort und einem index hrsg. von = giriş ve dizinle birlikte yay. haz. Mehmet Ölmez. — Ankara : Kebikeç, 1998. x, 108 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 15. Sözlük Kitaplığı ; 1) (A.VI/2616).
- MEYER, WOLFGANG : *Topkapı Sarayı Müzesindeki saatların kataloğu = Catalogue of clocks and watches in the Topkapı Sarayı Museum = Katalog der ausgestellten uhren im Topkapı Sarayı Museum zu Istanbul = Catalogue des pendules et montres exposées au Musée de Topkapı Sarayı à Istanbul* / Wolfgang Meyer. — İstanbul : [yayl.y.], [19??]. yak. 100 s. : res. ; 27 cm. (B.I/2179).
- MICHEL, CÉCILE : *Correspondance des marchands de Kani_ au début du IIe millénaire avant J.-C.* / Cécile Michel. — Paris : Les Éditions du Cerf, 2001. 601 s. ; 20 cm. — (Littératures Anciennes du Proche-Orient, ISSN 0459-5831 ; 19) ISBN 2204067008 (A.VI/2608).

- MIHCIOĞLU, MEHMET MEHDİ : *Gazi Mustafa Kemal ve hafızamdaki Ankara / Mehmet Mehdi Mihcioğlu*. — Ankara : [yayl.y.], 1998. 96 s. : res. ; 20 cm. ISBN 975944870X (A.VI/2567).
- MISIROĞLU, KADİR : *Lozan : zafer mi? hezimet mi?* / Kadir Mısıroğlu. — İstanbul : Sebil, 1965. 323 s. ; 20 cm. — (Sebil yayınları ; 1) (A.III/1991).
- MITCHELL, TIMOTHY : *Mısır'ın sömürgeleştirilmesi / Timothy Mitchell ; çev. Zeynep Altok ; ed. Asena Günal*. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 310 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 735. Araştırma-İnceleme dizisi ; 113) Eserin özgün adı: Colonising Egypt. Bibliyografya var. ISBN 9754708967 (A.VI/2668).
- MİFTAHA, ELHAMİ-VEHHAB VELİ : *Nigahi be revend-i nufuz-i ve gostereş-i zeban ve Edebiyat-i Farsi der Türkiyye / Elhami-Vehhab Veli Miftah*. — Tehran : Şurâ-yı Gostereş-i Zeban-i ü Edebiyat-ı Farisî, 1376. 640 s. ; 24 cm. (A.VI/2692).
- MİHAİLOVIĆ, KONSTANTİN : *Memoirs of a janissary / Konstantin Mihailovic ; translated by Benjamin Stolz ; historical commentary and notes Svat Soucek*. — Michigan : The University of Michigan Ann Arbor, 1975. xxx, 255 s. ; 23 cm. — (Michigan Slavic Translations ; 3) (A.IV/283).
- MİLLETLERARASI YEMEK KONGRESİ (5 : 1-3 EYLÜL 1994 : İSTANBUL) : *Beşinci milletlerarası yemek kongresi Türkiye 1 - 3 Eylül 1994 = Fifth international food congress Turkey 1 - 3 September 1994 / düzenleyen = organized by Feyzi Halıcı*. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. [10], 341 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 181. Kongre ve Bilgi Şöleni (sempozyum) dizisi ; 12) ISBN 9751611113 (A.VI/1018).
- MİLLÎ EĞİTİM ŞÛRASI (15 : 1996 : ANKARA) : *Onbeşinci millî eğitim şûrası : "2000'li yıllarda Türk millî eğitim sistemi" : raporlar, görüşmeler kararlar*. — [Ankara] : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 1996. xvii, 498 s. ; 24 cm. (A.VI/3032).
- Millî Kütüphane yazmalar kataloğu / haz. Müjgân Cunbur... [ve başk.]*. — Ankara : Millî Kütüphane Başkanlığı, 1987-2001. 6 c. ; 29 cm. Eserin İngilizce ismi: The manuscripts catalogue of the Turkish National Library. ISBN 9751700302 (B.I/2105).
- Miracle et Karama : hagiographies médiévales comparées 2 / sous la direction de Denise Aigle*. — Turnhout : Brepols, 2000. 690 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences Religieuses ; 109) ISBN 2503508995 (A.VI/2962).

- Mirza, Nasseh Ahmad Syrian ismailism : the ever living line of the imamate, AD 1100-1260 / Nasseh Ahmad Mirza. — Richmond : Curzon, 1997. xii, 150 s. ; 22 cm. ISBN 070070504X (A.VI/2500).*
- Misâk-ı Millî'nin 80. yıldönümünde İskenderun ve çevresi paneli / yay. haz. N. Birgül Gündüz. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. iv, 89, [10] s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751614430 (A.VI/2827).*
- MİTHA, FAROUK : Al-Ghāzālī and the Ismailis : a debate on reason and authority in medieval islam / Farouk Mitha. — London : I. B. Tauris, 2001. xxi, 128 s. ; 23 cm. — (The Institute of Ismaili Studies. Ismaili Heritage series ; 5) ISBN 1860647928 (A.VI/3070).*
- MOAČANIN, NENAD : Pozega i požeština u sklopu Osmanlijskoga carstva (1537.-1691) / Nenad Moaçanin. — Jastrebarsko : Naklada Slap, 1997. 544 s. ; 25 cm. — (Biblioteka Posegana ; knj. 5) ISBN 9531910642 (A.VI/3048).*
- MOACANIN, NENAD : Pozega i poze-tina u sklopu Osmanlijskoga carstva (1537.-1691.) / Nenad Moacanin. — Jastrebarsko : Naklada Slap, 1997. 544 s. ; 25 cm. — (Biblioteka Posegana ; knj. 5) ISBN 9531910642 (A.VI/3048).*
- Modern political systems : Europe / ed. Roy C. Macridis. — 7. ed. — New Jersey : Prentice Hall, 1990. xvi, 429 s. ; 24 cm. ISBN 0135953561 (A.VI/2505).*
- Modern Türkiye'de siyasî düşünce : Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası : tanzimat ve meşrutiyet'in birikimi / Mehmet Ö. Alkan... [ve başk.] ; genel yay. yönetmeni Murat Belge ; ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. ... c. ; 23 cm. Kütüphanemizde eserin 1. ve 2. ciltleri mevcuttur. ISBN 9754709092 (tk.) (A.VI/2418).*
- Modern Türkiye'de siyasî düşünce : Kemalizm / genel yay. yönetmeni Murat Belge ; ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. — İstanbul : İletişim, 2001. ... c. ; 24 cm. — (İletişim yayınları ; 762) Kütüphanemizde eserin 1. ve 2. ciltleri mevcuttur. ISBN 9754709092 (tk.) (A.VI/2418).*
- MOLTKE, HELMUTH VON : Türkiye mektupları / Helmuth Von Moltke ; çev. Kemal Vehbi Gül. — İstanbul : Varlık, 1967. 173 s. ; 17 cm. — (Faydalı Kitaplar ; 70) (A.VI/2723).*
- MONTESQUIEU : İran mektupları / Montesquieu ; çev. Muhiddin Göklü. — 2. bs. — İstanbul : Anka, 2001. 413 s. ; 21 cm. — (Anka yayınları ; 10. Edebiyat ; 4. Mektup ; 1) Eserin özgün adı: Lettres Persanes. ISBN 9756628081 (A.VI/2658).*

- MØRKHOLM, OTTO : *Erken hellenistik çağ sikkeleri : Büyük İskender'in tahta çıkışından Apameia Barışı'na kadar (İ.Ö. 336-188) / Otto Mørkholm* ; ed. Philip Grierson, Ulla Westermark ; çev. Oğuz Tekin. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2000. xvii, [3], 287 s. : lev. ; 24 cm. Eserin özgün adı: Early hellenistic coinage : from the accession of Alexander to the peace of Apamea (336-188 B.C.). ISBN 9758293125 (A.VI/2812).
- MORRIS, WESLEY : *Reading Faulkner / Wesley Morris, Barbara Alverson Morris*. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1989. ix, 259 s. ; 24 cm. ISBN 0299122204 (A.VI/2507).
- MUHAYYADDEEN, M. R. BAWA : *Hajj : the inner pilgrimage / M. R. Bawa Muhaiyaddeen*. — Philadelphia : Fellowship , 1998. 205 y. ; 28 cm. (B.I/2154).
- MU'İN, MUHAMMED : *Ferheng-i farsî-yi doktor Mu'in / Muhammed Mu'in*. — Tahran : Muessese-i İntişarat-i Emir-i Kebir, 1375. 6 c. ; 23 cm. ISBN 9640001643 (A.VI/2620).
- Muqarnas : an annual on the visual culture of the Islamic world / ed. by Gülru Necipoğlu ; founding ed. Oleg Grabar ; managing ed. Margaret B. Ševcenko*. — Leiden : Brill, 2001. 243 s. : res. ; 28 cm. — (Muqarnas, ISSN 0732-2992 ; vol. 18) ISBN 9004122346 (B/9234-18).
- MÜLAYİM, SELÇUK : *Ters lâle : Osmanlı mimarisinde Sinan çağı ve Süleymaniye / Selçuk Mülayim* ; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 314 s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme, Eleştiri ve Tarih dizisi ; 25) ISBN 975656105X (A.VI/3056).
- MÜLLER, GERHARD : *Die mystik oder das wort? : zur geschichte eines Spannungsverhältnisses / Gerhard Müller*. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 43 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 3) ISBN 3515076778 (A.VI/3152).
- MÜLLER-WIENER, WOLFGANG : *İstanbul'un tarihsel topografyası : 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul / Wolfgang Müller-Wiener* ; çev. Ülker Sayın ; redaksiyon Ahmet Vefa Çobanoğlu... [ve başk.]. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 534 s. : res. ; 29 cm. + 1 katl. hrt. — (Yapı Kredi yayınları ; 1419. Tarih ; 12. Toplumsal Tarih Araştırmaları dizisi ; 7) ISBN 975080158X (B.I/2115).

- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH : *Câmiu'd-düvel : Selçuklular tarihi / Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah ; yay. Ali Öngül. — İzmir : Akademi Kitabevi, 2000-2001. 2 c. ; 24 cm. — (Türk Tarihi Kaynakları ; 2) İçindekiler: 1.c.: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları — 2.c.: Anadolu Selçukluları ve beylikler. ISBN 9756727039 (tk.) (A.VI/2427).*
- NAKANO, AKI'O : *Ethnographical texts in Moroccan Berber : dialect of anti-atlas : studia Berberi / Aki'o Nakano. — Tokyo : Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1995-1998. ... c. ; 26 cm. — (Studia Culturae Islamicae, ISSN 1340-5306 ; 54, 63) Kütüphanemizde eserin 2. ve 3. cildi mevcuttur. ISBN 4872977181 (B.I/1127).*
- NECATİOĞLU, HALİL : *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve risâle-i islâmiye adlı eserinin tenkidli metni / Halil Necatioğlu. — Ankara : [yayl.y.], 1982. 160 s. ; 19 cm. (A.VI/2718).*
- NECEFZADE, YAKUB KENAN : *1908 - 1918 Sultan İkinci Abdülhamid ve İltihad-ü-Terakk / Yakub Kenan Necefzade. — İstanbul : İtimad Yayınevi, 1967. 192 s. ; 20 cm. (A.VI/2710).*
- NEGAHBAN, EZAT O. : *Weapons from Marlik / Ezat O. Negahban. — Berlin : Verlag von Dietrich Reimer in Berlin, 1995. 123, [21] s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. — (Archaeologische Mitteilungen Aus Iran. Ergänzungsband, ISSN 0170-5814 ; 16) ISBN 3496009292 (B.I/2197).*
- NEHRU, PANDİT : *Dünya tarihine bakışlar / Pandit Nehru ; çev. Sabiha Tuğcu, Engin Deniz Akarlı. — İstanbul : Ataç Kitabevi, 1965. 158 s. ; 20 cm. — (Ataç Kitabevi yayınları ; 93. Toplumbilim dizisi) (A.VI/2562).*
- NERSÈS ŞNORHALI : *La complainte d'édessa / Nersès Şnorhali ; introduction traduction de l'Armenien et notes par Isaac Kechichian. — Venise : Casa Editrice Armena, 1984. xiii, 83 s. ; 22 cm. — (Bibliotheca Armeniaca. Textus et Studia ; 3) (A.VI/3085).*
- NEU, ERICH : *Textfunde der neunziger Jahre / Erich Neu, Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 2001. xviii s., 28 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 42) ISBN 3786124205 (B.I/2205).*
- NEVE, PETER : *Die oberstadt von Hattuša : die bauwerke / Peter Neve. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1999. 2 c. : res., sek. ; 36 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Boğazköy - Hattu_a. Ergebnisse der Ausgrabungen ; 16) İçindekiler: 1.c.: I. Die bebauung im zentralen tempelviertel — 2.c.: Beilagen. ISBN 3786122628 (C/629).*

- NEWMAN, BERNARD : *Turkish crossroads : illustrated* / Bernard Newman. — 1. published. — London : Robert Hale Limited, 1951. 258 s. : res. ; 22 cm. (A.III/362).
- NICOLSON, HAROLD : *The congress of Vienna : a study in allied unity : 1812-1822* / Harold Nicolson. — 4. printing. — New York : The Viking Press, 1962. 312 s. ; 20 cm. (A.VI/2492).
- NIEMEIER, WOLF-DIETRICH : *Die palaststilkeramik von Knossos : stil, chronologie und historischer kontext* / Wolf-Dietrich Niemeier. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1985. xii, 271, 29 s. : res. ; 31 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Archäologische Forschungen ; 13) ISBN 3786111847 (B.I/2192).
- Notaları ile Edirne türküleri* / derleyen Ratip Kazancıgil. — [Edirne] : Edirne Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1999. [52] s. ; 29 cm. — (Edirne Valiliği yayınları ; 6. İl Kültür Müdürlüğü yayınları ; 3) ISBN 9755850732 (B.I/2169).
- NUMANZADE, ÖMER FAİK : *Kafkasya'dan İstanbul'a hatıralar* / Ömer Faik Numanzade ; haz. İrfan Murat Yıldırım, Fazıl Gökçek. — İzmir : Akademi Kitabevi, 2000. ix, 148 s. ; 20 cm. — (Hatırat ; 2) ISBN 9757395579 (A.VI/2413).
- Nüfus ve demografi* / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat... [ve başk.]. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997. 2 c. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 56, 64. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 9, 14. İstanbul Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 1, 3) İçindekiler: 1.c.: 1927-1990 — 2.c.: 1930-1995. ISBN 9758215116 (1.c.) (B.I/2103).
- OBERLING, PIERRE : *The road to Bellapais the Turkish Cypriot exodus to Northern Cyprus* / Pierre Oberling. — Boulder ; New York : Social Science Monographs ; Distributed by Columbia University Press, 1982. xii, 256 s. ; 22 cm. — (East European Monographs ; CXXV. Atlantic Studies. Brooklyn College Studies on Society in Change ; 25) ISBN 0880330007 (A.IV/9421).
- OIKONOMOS, KONSTANTINOS : *Destanlar çağından 19. yüzyıla İzmir* / Konstantinos Oikonomos, Bonaventure F. Slaars. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 244 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 719. İzmir dizisi ;

2) Eserin özgün adı: Etude sur Smyrne. ISBN 9754708649 (A.VI/2419).

10 Kasım 1994 devlet töreni konuşmaları ve Atatürk ve Türk kimliği paneli. — [Ankara] : Atatürk Araştırma Merkezi, 1996. 55 s. ; 24 cm. ISBN 975160835X (A.VI/3133).

Onaltıncı millî eğitim şûrası : hazırlık dokümanı : konularla ilgili kamu-özel kurum ve kuruluşların görüşleri. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1998. 346 s. ; 24 cm. (A.VI/3034).

Onaltıncı millî eğitim şûrası : ön komisyon raporları : hazırlık dokümanı. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şûra Genel Sekreterliği, 1998. viii, 210 s. ; 24 cm. (A.VI/3033).

ONUK, TACİSER : *Osmanlı'dan günümüze oyalar = Oya culture since the Ottomans / Taciser Onuk* ; İng. çev. = translation into English Barbara Blackwell Gülen. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. xi, 282 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2513. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 300) ISBN 9751724511 (B.I/2173).

Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver (1898-1986) / düzenleyen ve yay. haz. Ekrem Kadri Unat. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1986. 63 s. ; 24 cm. — (İ. Ü. Rektörlüğü yayın no ; 3393) (A.VI/2907).

Orijentalni Institut u Sarajevu 1950.-2000. = *The Institute for oriental studies in Sarajevo* / urednici = ed. Amir Ljubovic, Lejla Gazic. — Sarajevo : Orijentalni Institut u Sarajevu, 2000. 175 s. ; 30 cm. ISBN 9958626020 (B.I/2239).

ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZI VE ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (5 : 19-20 NİSAN 2001 : ANKARA) : V. Ortaçağ ve Türk dönemi kazı ve araştırmaları sempozyumu : bildiriler : 19-20 Nisan 2001 / bilim kurulu Beyhan Karamağaralı... [ve başk.] ; yay. haz. Sema Alpaslan. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 2001. 608 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756813199 (A.VI/3138).

Ortadoğu mutfak kültürleri / ed. Sami Zubaida, Richard Tapper ; çev. Ülkün Tansel ; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. ix, 309 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 104) Eserin özgün adı: Culinary cultures of the Middle East. ISBN 9753331169 (A.VI/2627).

- ORTALLI, GHERARDO : *Scuole, maestri e istruzione di base tra medioevo e rinascimento : il caso Veneziano* / Gherardo Ortalli. — Vicenza : Neri Pozza Editore, 1993. x, 151 s. ; 25 cm. — (Cultura Popolare Veneta. Collana di Studi e Ricerche Sulla Cultura Popolare Veneta Realizzata Su Iniziativa Della Regione del Veneto Nuova serie ; 3*) ISBN 8873054307 (A.VI/2582).
- Ortaöğretimle ilgili mevzuat : kanunlar, bakanlar kurulu kararları, yönetmelikler, yönerge ve talimatnameler, genelgeler.* — Ankara : Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, 1988. 908 s. ; 23 cm. — (Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayınları ; 795. Mevzuat dizisi ; 172) (A.VI/3036).
- ORTAYLI, İLBER : *Çarlık Rusyasında Türkçülük hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey* / İlber Ortaylı. — Ankara : Milliyetçi Türk Kadınları Derneği, 1968. yak. 50 s. ; 21 cm. — (Milliyetçi Türk Kadınları Derneği yayınları ; 1) (A.VI/3142).
- Osmanlı Devletinde azınlıklar ve arşivlerle Ermeni meselesi = Minorities in the Ottoman State and Armenian question according to archives* / haz. Politika Dergisi Araştırma Servisi. — [y.y.] : [yayl.y.], [200?]. 64 s. ; 20 cm. Politika Haber Dergisi'nin ekidir. (A.VI/2752).
- Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılında geçmişten günümüze Gerede sempozyumu* / yay. kurulu İrfan Aycan, Kâzım Ünlüol. — Gerede : Gerede Belediye Başkanlığı ; Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı, 2000. 345 s. ; 25 cm. — (Gerede Belediyesi yayınları ; 1) (A.VI/2175).
- Osmanlı gökkuşağında yolculuk : biçim/biçem örnekleriyle Osmanlı sanatı = A journey over the Ottoman rainbow : the Ottoman art through the examples of form and style* / proje koordinatörü = project coordinator Fatma Türe ; yay. haz. = ed. Münevver Eminoğlu ; çev. = translations Mary Işın, Robert Bragner. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 198 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9750801741 (B.I/2114).
- Osmanlı gökkuşağında yolculuk : Osmanlı esiniyle çağdaş Türk sanatı = A journey over the Ottoman rainbow : contemporary Turkish art with an Ottoman inspiration* / haz. = ed. Veysel Uğurlu ; çev. = translation Robert Bragner. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 104 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9753632703 (B.I/2113).
- Osmanlı İmparatorluğu'nda doğal afetler* / ed. Elizabeth Zachariadou ; çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk ; yay. haz. Ayşe Ozil. — İstanbul :

- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001. x, 313 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 117) Eserin özgün adı: Natural disasters in the Ottoman Empire. ISBN 9753331509 (A.VI/2587).
- Osmanlı İmparatorluğunun doruğu : 16. yüzyıl teknolojisi / ed. Kâzım Çeçen. — İstanbul : İSKİ, 1999. 349 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/1833).*
- Osmanlı-Yunan Harbi : Osmanlı-Yunan Seferi 1313/1897 / yay. haz. İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Aksın. — İzmir : Akademi Kitabevi, 2001. xliii, 317 s. ; 24 cm. — (Osmanlı Araştırmaları ; 6) ISBN 9756727071 (A.VI/2988).*
- Osmanlı'da yahudi kıyafetleri = Jewish costumes in the Ottoman Empire / küratör = curator Silvyo Ovadya ; proje koordinatörü = project coordinator Tilda Levi ; proje danışmanı = project consultant Amalia S. Levi. — [İstanbul] : Gözlem Sanat Galerisi, [2000?]. [25], 63, [8] s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9757304514 (B.I/2043).*
- OSMANOĞLU, OSMAN SELAHEDDİN : *Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılında Osmanlı hanedanı / Osman Selaheddin Osmanoğlu ; takdim Ertuğrul Osman. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), 1999. 67 s. : res. ; 30 cm. — (İSAR Vakfı yayınları ; 8) ISBN 9757874086 (B.I/2151).*
- OSMANOĞLU, OSMAN SELAHEDDİN : *The Ottoman family on the 700th anniversary of the foundation of the Ottoman State / Osman Selaheddin Osmanoğlu ; foreword Ertuğrul Osman. — İstanbul : Foundation for Research on Islamic History Art and Culture (İSAR), 1999. 69 s. : res. ; 30 cm. — (Publication of ISAR Foundation ; 9) ISBN 9757874094 (B.I/2152).*
- OTTEN, HEINRICH : *Festbeschreibungen und rituale / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1984. xiv s., 51 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 30) ISBN 3786114110 (B.I/2199).*
- OTTEN, HEINRICH : *Hethitische texte vorwiegend von Büyükkale, gebäude A / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1995. xviii s., 50 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 39) ISBN 3786118876 (B.I/2203).*
- OTTEN, HEINRICH : *Hethitische texte vorwiegend von Büyükkale, gebäude A / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag,*

1991. xviii s., 50 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 34) ISBN 3786116636 (B.I/2201).
- OTTEN, HEINRICH : *Tafelkataloge, inventare u. a. vorwiegend von Büyükkale* / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 2000. xv s., 50 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 31) ISBN 3786114544 (B.I/2200).
- OTTEN, HEINRICH : *Texte in hurritischer sprache* / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1993. xviii s., 50 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 35) ISBN 3786117292 (B.I/2202).
- OTTEN, HEINRICH : *Texte verschiedenen inhalts vorwiegend von Büyükkale* / Heinrich Otten, Christel Rüster. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1999. xiv s., 50 y. ; 35 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Kommission für den Alten Orient. Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 41) ISBN 3786123039 (B.I/2204).
- OWENS, E. J. : *Yunan ve Roma dünyasında kent* / E. J. Owens ; çev. Cânâ Bilsel. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2000. x, 206 s. : res. ; 22 cm. Eserin özgün adı: The city in the Greek and Roman world. ISBN 9758293044 (A.VI/2815).
- ÖGEL, BAHAEDDİN : *Türk kültür tarihine giriş* / Bahaeddin Ögel. — 4. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. 9 c. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 638. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 46) İçindekiler: 1.ve 2.c.: Türklerde köy ve şehir hayatı (Göktürklerden Osmanlılara) — 3.c.: Türklerde ev kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) — 4.c.: Türklerde yemek kültürü (Göktürklerden Osmanlılara) — 5.c.: Türklerde giyecek ve süslenme (Göktürklerden Osmanlılara) — 6.c.: Türklerde tuğ ve bayrak (Hunlardan Osmanlılara) — 7.c.: Türklerde ordu, ordugâh ve otağ : devlet, ordu ve aile disiplinin temelleri (Hunlardan Osmanlılara) — 8.c.: Türklerde devlet ve ordu mehteri (Hunlardan Osmanlılara) : resimler ve sözlükler — 9.c.: Türk halk musıkisi aletleri (Uygur Devleti'nden Osmanlılara). ISBN 9751708729 (tk.) (A.VI/2873).
- ÖĞÜN BEZER, GÜLAY : *Begteginliler : Erbil'de bir Türk beyliği (526-630/1132-1253)* / Gülay Öğün Bezer. — İstanbul : Türk Gençlik Vakfı, 2000. xxxviii, 172 s. ; 20 cm. ISBN 9759720507 (A.VI/2044).

- ÖKE, MİM KEMAL : *The Armenian question* / Mim Kemal Öke. — Ankara : Turkish Historical Society, 2001. xv, 297 s. ; 25 cm. — (Atatürk Supreme Council of Culture, Language and History publications of Turkish Historical Society ; Serial VII - No. 197) ISBN 9751614066 (A.VI/2549).
- Öncesi ve sonrası ile Trabzon'un fethi / yay. haz. İsmail Hacifettahoğlu. — 1. bsk. — [Trabzon] : Trabzon Belediyesi, 2001. 272 s. ; 24 cm. — (Trabzon Belediyesi Kültür yayınları ; 91. Tarih ve Biyografi serisi ; 3) ISBN 9759515849 (A.VI/2930).
- ÖNER, ERDOĞAN : *Mali olaylar ve düzenlemeler ışığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde mali idare* / Erdoğan Öner. — Ankara : Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2001. xx, 813 s. — (Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı ; 2001/359) (B.I/2090).
- ÖRİK, NAHİD SİRRI : *Kayseri Kırşehir Kastamonu* / Nahid Sırrı Örik. — İstanbul : Kanaat Kitabevi, 1955. 141 s. ; 16 cm. (A.VI/2722).
- ÖRS, MEHMET ŞAKİR : *İzmir : sesler yüzler sokaklar* / Mehmet Şakir Örs. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. v, 151 s. : res. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 9) ISBN 97501800471 (A.VI/2969).
- ÖZALP, ÖMER HAKAN : *Kazan'la İstanbul arasında bir âlim : Rızâeddin Bin Fahreddin* / Ömer Hakan Özalp. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2001. 480 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 233. Tarih dizisi ; 22) ISBN 9756611146 (A.VI/2997).
- ÖZAYDIN, ABDÜLKERİM : *Sultan Berkyaruk devri Selçuklu tarihi (485-498/1092-1104)* / Abdülkerim Özaydın. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. xvi, 272 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayınları ; 4280. Edebiyat Fakültesi ; 3424) ISBN 9754046085 (A.VI/2591).
- ÖZBAY, HÜSEYİN : *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın şiirleri : metin-aktarma-inceleme* / Hüseyin Özbay. — Ankara : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993. 538 s. ; 24 cm. — (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 133. Seri ; IV. Sayı ; A. 37) ISBN 9754560668 (A.VI/3039).
- ÖZBAY, KEMAL : *Türk asker hekimliği tarihi ve asker hastaneleri* / Kemal Özbay. — İstanbul : [yayl.y.], 1976-1981. 3 c. 4 c.'te. ; 24 cm. İçindekiler: 1.c.: Selçuklular - Osmanlılar - Cumhuriyet Türkiyesinde

- barış ve savaşlarda, isyan, ihtilal, manevra ve tatbikatlarda sağlık hizmet ve kuruluşları — 2.c.: Osmanlı - Türk ordularında sağlık hizmetleri teşkilâtı ve personelinin yetiştirilmesi — 3.c.,1: Hastaneler (A-I) — 3.c.,2: Hastaneler (I-Z). (A.VI/2908).
- ÖZCAN, AZMİ : *Pan-islamizm : Osmanlı Devleti, Hindistan müslümanları ve İngiltere (1877-1914) / Azmi Özcan.* — İstanbul : İSAM, 1992. xiii, 292 s. ; 24 cm. — (İSAM yayınları ; 1) (A.VI/2407).
- ÖZCAN, RUHİ : *Şer'îye sicillerine göre Antep'te mülk satışları (1646-1666) / Ruhi Özcan.* — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. 833-843, [2] ss. ; 27 cm. Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi 7-9 Nisan 1999 : bildiriler = International congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment'dan ayırbaşım. (B.I/2128).
- ÖZÇELİK, SADETTİN : *XV. yüzyılda yazılmış bir tıp eseri kitâbü'l-mühimmât / Sadettin Özçelik.* — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. xii, 157 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 266) ISBN 9751614767 (A.VI/2618).
- ÖZDAĞ, MUZAFFER : *Türkiye ve Türk dünyası jeopolitiği üzerine / Muzaffer Özdağ.* — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001. xiii, 488 s. ; 20 cm. — (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları ; 22. Jeopolitik-Strateji-Terör Araştırmaları dizisi ; 5) ISBN 9756769203 (A.VI/2410).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Atatürk ve İngiltere : "bir barışmanın diplomatik tarihi" / Hikmet Özdemir.* — [Ankara] : The British Council, [2001]. 319 s. ; 31 cm. ISBN 9759768003 (B.I/2181).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Türkiye Cumhuriyeti / Hikmet Özdemir.* — İstanbul : İz, 1995. 479 s. ; 20 cm. — (İz yayıncılık ; 133. Çağdaş Sorunlar dizisi ; 9. Hikmet Özdemir - Bütün Eserleri ; 6) ISBN 9753551584 (A.VI/3105).
- ÖZDEMİR, ZEKERİYA : *Balıkesir Bölgesi'nde Millî Mücadele önderleri / Zekeriya Özdemir.* — 2. bs. — Ankara : [yayl.y.], 2001. xv, 332 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759572664 (A.VI/2890).
- ÖZDEMİR, ZEKERİYA : *Millî Mücadele yıllarında Balıkesir cepheleleri / Zekeriya Özdemir.* — 1. bs. — Ankara : [yayl.y.], 2001. xv, 384 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759572699 (A.VI/2670).
- ÖZDOĞAN, GÜNAYGÖKSU : *"Turan"dan "bozkurt"a : tek parti döneminde Türkçülük (1931-1946) / Günay Göksu Özdoğan ; İngilizce'den çev. İsmail Kaplan.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 352 s. ; 20 cm. —

- (İletişim yayınları ; 714. Araştırma-İnceleme dizisi ; 110) ISBN 9754708835 (A.VI/2429).
- ÖZDOĞAN, MEHMET : *Türk arkeolojisinin sorunları ve koruma politikaları -I-* / Mehmet Özdoğan ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen ; yay. haz. Zeynep Eres. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 157 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Deneme Eleştirisi ve Tarih dizisi ; 24) ISBN 9756899859 (A.VI/2425).
- ÖZEMRE, AHMED YÜKSEL : *Portreler, hâtıralar...* / Ahmed Yüksel Özemre. — 1. bsk. — İstanbul : Kubbealtı Neşriyâtı, 2001. 355 s. ; 20 cm. — (Kubbealtı Neşriyâtı ; 83) ISBN 9757663727 (A.VI/3002).
- ÖZENDES, ENGİN : *Sébah & Joaillier'den foto sabah'a : fotoğrafta oryantalizm* / Engin Özendes ; kitap ed. Selahattin Özpallabıyıklar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 274 s. : res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları Sanat ; 59) ISBN 9750800273 (B.I/2112).
- ÖZGÜÇ, ÂDİL : *Batu Trakya Türkleri* / Âdil Özgüç. — İstanbul : Kutluğ Yayınları, 1974. 223 s. ; 20 cm. (A.VI/2720).
- ÖZKAN, NURETTİN : *Konya onuncu yıl Cumhuriyet anıtları* / Nurettin Özkan. — Konya : Konya ve Mülhakatu Eski Eserleri Sevenler Derneği, 1998. 32 s. : res. ; 20 cm. (A.VI/2926).
- ÖZKAN, SELMA : *Edirnedeki tarihi eserlerin dış mekanlarında seramik malzemenin kullanımı* / Selma Özkan ; yay. koordinatörü Ender Bilar. — Edirne : Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1995. 47 s. : res. ; 24 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları ; 19) ISBN 975765339X (A.VI/2942).
- ÖZTUNCAY, BAHATTİN : *Vasilaki Kargopulo : Hazret-i pâdişâhi'nin serfotoğrafi* / Bahattin Öztuncay. — İstanbul : BOS, 2000. 311 s. : res. ; 32 cm. ISBN 9756648007 (B.I/2106).
- ÖZTÜRK, HÜSAMETTİN : *Millî Mücadele'de Çanakkale* / Hüsamettin Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiv, 338 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2572. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Cumhuriyet Kitapları dizisi ; 16) ISBN 975172595X (A.VI/2882).
- ÖZTÜRK, NURETTİN : *Türk edebiyatında insan* / Nurettin Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. x, 503 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 257) ISBN 9751614376 (A.VI/2467).

- ÖZTÜRK, YÜCEL : *Osmanlı hakimiyetinde Kefe (1475-1600)* / Yücel Öztürk.
— 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı,
2000. xxxiv, 570 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2389.
Yayımlar Dairesi Başkanlığı Osmanlı Eserleri dizisi ; 18) ISBN
9751723639 (A.VI/2886).
- ÖZTÜRK, ZEHRA : *Hamdu'llah Hamdî'nin Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi : giriş,
metin, inceleme ve tıpkıbasım* / Zehra Öztürk ; yay. Şinasi Tekin,
Gönül Alpay Tekin. — Cambridge : Harvard Üniversitesi, 2001. 2 c. ; 28
cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları ; 48, 49. Türkçe
Kaynaklar ; XLI, XLII) İçindekiler: 1. kısım: Tipler, motifler ve
tıpkıbasım [Ayasofya K. 390/1] — 2. kısım: Tenkidli metin.
(B.I/2148).
- PARİZİ, MUHAMMED İBRAHİM BASTANİ : *Yad u yad bud* / Muhammed
İbrahim Bastani Parizi. — Tahran : Çaphane-i Rengareng, 1365. 332 s. ;
29 cm. (B.I/2124).
- PARTIDA, ELENA C. : *The treasures at Delphi : an architectural study* /
Elena C. Partida. — Jonsered : Paul Åströms, 2000. 333, [74] s. : res.
(kimi rnk.) ; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and
Literature. Pocket-book, ISSN 0283-8494 ; 160) Yazarın tezi (Doktora
— University of Birmingham)'ne bağlı olarak. ISBN 9170811695
(A.VI/2399).
- PARVEVA, STEFKA : *The Sofia Oriental Archives : history, structure and
organisation, catalogues, and publication of documents* / Stefka
Parveva. — Tokyo : Islamic Area Studies Project, 2001. 8 s. ; 26 cm. —
(Islamic Area Studies. Working Paper series ; 21) (B.I/2242).
- PAŞAYEV, GAZENFER : *Irak Türkmen folkloru* / Gazenfer Paşayev ; ed. ve
Türkiye Türkçesine aktaran Mahir Nakip. — İstanbul : Kerkük Vakfı,
1998. 320 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 1) ISBN 9756849002 (A.VI/1835).
- Peasant society : a reader* / ed. by Jack M. Potter, May N. Diaz, George M.
Foster. — 2. printing. — Boston : Little, Brown and Company, 1967. ix,
452 s. ; 21 cm. (A.VI/2481).
- PERETZ, DON : *The Middle East today* / Don Peretz. — New York : Holt,
Rinehart and Winston, 1963. xi, 483 s. ; 24 cm. (A.VI/2484).
- PÉROUSE, JEAN-FRANÇOIS : *Turquie : l'après-séismes : observatoire urbain
d'Istanbul* / Jean-François Pérouse. — İstanbul : Institut Français
d'Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2001. 52 s. : res. ; 27 cm. —
(Les Dossiers de l'Ifea série. La Turquie Aujourd'hui ; 7) ISBN
2906053651 (B.I/2162).

- PETROVICH, MICHAEL BORO : *The emergence of Russian panslavism 1856-1870* / Michael Boro Petrovich. — 3. printing. — New York ; London : Columbia University Press, 1966. xiv, 312 s. ; 24 cm. (A.VI/2517).
- PFÄLZNER, PETER : *Mittanische und mittelassyrische keramik : eine chronologische, funktionale und produktionsökonomische analyse* / Peter Pfälzner. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1995. 2 c.. ; 35 cm. — (Berichte der Ausgrabung Tall _eh Hamad/Dur-Katlimmu ; 3) İçindekiler: 1.c.: Text — 2.c.: Tafeln. ISBN 3496025050 (B.I/2196).
- Pietro di Versi raxion de' marineri : taccuino nautico del XV secolo* / a cura di Annalisa Conterio. — Venezia : Il Comitato Editore, 1991. liv, 147 s. ; 24 cm. — (Comitato per la pubblicazione Delle Fonti Relative Alla Storia di Venezia. Fonti per la Storia di Venezia ; sez. V. Fondi Vari) (A.VI/2576).
- PIPES, RICHARD : *U.S. - Soviet relations in the era of détente* / Richard Pipes. — Colorado : Westview Press, 1981. xviii, 227 s. ; 24 cm. ISBN 0865311544 (A.VI/2494).
- PITCHER, DONALD EDGAR : *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası : başlangıcından 16. yüzyılın sonuna kadar sultanlığın genişleme sürecini gösteren ayrıntılı haritalarla birlikte* / Donald Edgar Pitcher ; çev. Bahar Tırnakçı. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 231 s. : 29 katl. hrt. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1293. Tarih ; 9) ISBN 9750801571 (A.VI/2677).
- PITTMANN, HOLLY : *The glazed steatite glyptic style : the structure and function of an image system in the administration of protoliterate Mesopotamia* / Holly Pittmann. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1994. xxii, 393, [30] s. ; 24 cm. — (Berliner Beiträge zum Vorderen Orient ; 16) ISBN 3496025271 (A.VI/2938).
- POLAT, NÂZİM H. : *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti* / Nâzım H. Polat. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. xiii, 311 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1293. Kaynak Eserler dizisi ; 52) ISBN 9751708397 (A.VI/2917).
- POLEMIS, IOANNIS D. : *Theophanes of Nicaea : his life and works* / Ioannis D. Polemis. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996. 234 s. ; 24 cm. — (Wiener Byzantinistische Studien ; 20) ISBN 3700122276 (A.VI/2968).
- The political thought of Woodrow Wilson* / ed. by E. David Cronon. — 1. printing. — Indianapolis ; New York ; Kansas City : The Bobbs-Merrill

- Company, 1965. xcv, 559 s. ; 21 cm. — (The American Heritage series) (A.VI/2538).
- PRINGLE, DENYS : *The churches of the crusader Kingdom of Jerusalem : a corpus* / Denys Pringle ; drawings by Peter E. Leach. — Cambridge : Cambridge University Press, 1993-1998. ... c. : res. ; 28 cm. İçindekiler: 1.c.: A-K (excluding Acre and Jerusalem) — 2.c.: L-Z (excluding Tyre). Kütüphanemizde eserin 1. ve 2. ciltleri mevcuttur. ISBN 0521390362 (B.I/2146).
- PRITSAK, OMELJAN : *İlk Türk-Ukrayna ittifakı (1648)* / Omeljan Pritsak. — İstanbul : İlim Yayma Cemiyeti, 1999. 255-284 ss. ; 24 cm. İlmî Araştırmalar : dil, edebiyat, tarih incelemeleri 7 (1999)'dan ayrışım. ISBN 4759501805 (A.VI/2755).
- Proceedings of LP'94 : proceedings of the conference item order in natural languages : Prague, August 16-18, 1994* / ed. by Bohumil Palek ; advisory ed. František Daneš, Osamu Fujimura, Jirí V. Neustupny. — Prague : Charles University Press, 1995. x, 415 s. ; 23 cm. — (Acta Universitatis Carolinae - Philologica 1994, ISSN 0567-8269 ; 3-4) (A.VI/2823).
- Proceedings of LP'90 : proceedings of the conference linguistics and phonetics : prospects and applications : Prague, August 27-31, 1990* / ed. by Bohumil Palek, Premysl Janota ; advisory ed. František Daneš, [et al.]. — Prague : Charles University Press, 1991. 2 c. ; 23 cm. — (Acta Universitatis Carolinae - Philologica 1992, ISSN 0567-8269 ; 3-4) (A.VI/2824).
- Prof. Dr. Necmeddin Sefercioğlu armağanı* / haz. Ersin Özarslan. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 298 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9755070907 (A.VI/3106).
- Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu armağanı : sanat yazıları* / ed. Mustafa Denктаş, Yıldırım Özbek. — Kayseri : Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2001. 663 s. : res. ; 25 cm. — (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı Kültür yayınları no ; 36) ISBN 9758046373 (A.VI/2569).
- Qajar Iran : political, social and cultural change 1800-1925* / ed. by Edmond Bosworth, Carole Hillenbrand. — California : Mazda Publishers, 1992. xxv, 414 s. : res. ; 23 cm. ISBN 0939214989 (A.VI/3030).
- Quaderno di bordo di Giovanni Manzini prete-notaio e cancelliere (1471-1484)* / a cura di Lucia Greco. — Venezia : Il Comitato Editore, 1997. viii, 153 s. ; 24 cm. — (Comitato per la pubblicazione Delle Fonti

- Relative Alla Storia di Venezia. Fonti per la Storia di Venezia ; sez. III. Archivi Notarili) (A.VI/2577).
- RACZYNSKI, EDWARD : *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat* / Edward Raczynski ; çev. Kemal Turan. — İstanbul : Kervan Kitapçılık, 1980. 221 s. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 150) (A.IV/7961).
- Rahmi Pehlivanlı* / yay. danışmanı = publication supervisor Nurhan Pehlivanlı. — 1. bsk. = 1. ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2001. 352 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9751727812 (B.I/2186).
- RANSIMAN, İSTEVAN : *Tarih-i cengha-yi salibi* / İstevan Ransiman ; tercüme Menuçehr Kâşif. — 3. bs. — Tahran : Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi, 1371. 3 c. ; 25 cm. (A.VI/2623).
- RAVLIC, ALEKSANDER ACO : *Banjalučka ferhadija : ljepotica koju su ubili* / Aleksander Aco Ravlič. — Rijeka : AARIS, 1996. 175 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. ISBN 9539656206 (B.I/2149).
- RAYMOND, ANDRÉ : *Yeniçerilerin Kahiresi : Abdurrahman Kethüda zamanında bir Osmanlı kentinin yükselişi* / André Raymond ; çev. Alp Tümertekin. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 1999. 173 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Tarih ; 4. Toplumsal Tarih Araştırmaları ; 1) Eserin özgün adı: Le Caire des janissaires l'apogée de la ville Ottomane sous 'Abd al-Rahmân Katkhudâ. ISBN 9753636571 (A.VI/2686).
- Reallexikon für antike und Christentum : sachwörterbuch zur auseinandersetzung des Christentums mit der antiken welt : band XIX : itinerarium - kannibalismus* / hrsg. von Ernst Dassmann..[et. al.]. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1950- c. ; 28 cm. ISBN 3777201340 (B.I/1373-19).
- Reallexikon für antike und Christentum : sachwörterbuch zur auseinandersetzung des Christentums mit der antiken welt* / hrsg. von Theodor Klauser...[et al.]. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1950- c. ; 28 cm. Supplement-band I: Aaron-biographie II. ISBN 3777201030 (B.I/1373-supl.1).
- Das reallexikon für antike und Christentum und das F. J. Dölger-Institut in Bonn* / hrsg. Ernst Dassmann. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1950- c. ; 28 cm. Mit registern der stichwörter a bis ianus sowie der autoren bände 1-16. ISBN 3777294276 (B.I/1373-ek).
- Recueil des traités, conventions, protocoles, arrangements et déclarations signés entre l'Empire Ottoman et les puissances étrangères 1903-1922*

- / recueillis et publiés par Sinan Kunalalp. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2000. 2 c. ; 24 cm. — (Studies in Ottoman Diplomatic History ; 10)
İçindekiler: 1.c.: 1903-1916 — 2.c.: 1917-1922. ISBN 9754281602 (A.VI/2846).
- REED, JOHN : *Dünyayı sarsan on gün* / John Reed ; Türkçesi Rasih Güran. — İstanbul : Ağaoğlu, 1967. 320 s. ; 20 cm. (A.VI/2780).
- REITER, FLORIAN C. : *The aspirations and standards of taoist priests in the early T'ang period* / Florian C. Reiter. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1998. viii, 241 s. ; 25 cm. — (Asien- und Afrika- Studien der Humboldt-Universität zu Berlin, ISSN ; 0948-9798 ; 1) ISBN 3447040866 (A.VI/2934).
- Répertoire des pétroglyphes d'Asie Centrale. — Paris : De Boccard, 1994-1998. ... fasc. : res. ; 30 cm. — (Mémoires de la Mission Archéologique Française en Asie Centrale, ISSN 0989-5817 ; V.1, V.2, V.3, V.5)
İçindekiler: 1.fasc.: Sibérie du sud 1 : oglakhty I-III (Russie, Khakassie) / Jakov A. Sher ; avec la collaboration de N. Blednova, N. Legchilo, D. Smirnov — 2. fasc.: Sibérie du sud 2 : tepsej I-III, ust'tuba I-VI (Russie, Khakassie) / Natalia Blednova... [et al.] — 3.fasc.: Sibérie du sud 3 : kalbak-tash I (République de l'Altai) / Vladimir D. Kubarev, Esther Jacobson — 5.fasc.: Kazakhstan 1 : choix de petroglyphes du semirech'e (felsbilder im siebenstromland) / A. N. Mar'ja_ev, A. A. Gorjacev, S. A. Potapov. Kütüphanemizde eserin 1., 2., 3. ve 5. fasikülleri bulunmaktadır. ISBN 290743103X (B.I/2213).
- Die rezente umwelt von tall Šeh Hamad und daten zur umweltrekonstruktion der Assyrischen stadt Dur-Katlimmu* / hrsg. von Hartmut Kühne ; mit beiträgen von Cornelia Becker... [et al.]. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1991. 193 s. : res. ; 35 cm. + 6 katl. hrt. — (Berichte der Ausgrabung Tall _eh Hamad/Dur-Katlimmu ; 1) ISBN 3496004991 (B.I/2195).
- RIEMENSCHNITTER, ANDREA : *China zwischen himmel und erde : literarische kosmographie und nationale krise im 17. jahrhundert* / Andrea Riemenschneider. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 1998. xii, 383 s. ; 21 cm. — (Europäische Hochschulschriften ; reihe XXVII. Asiatische und Afrikanische Studien, ISSN 0721-3581 ; 68) ISBN 3631341725 (A.VI/2976).
- RILEY-SMITH, JONATHAN : *The first crusaders, 1095-1131* / Jonathan Riley-Smith. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. x, 300 s. ; 23 cm. ISBN 0521646030 (A.VI/2961).

- RIST, M. CHARLES : *Rapport au gouvernement de la Republique Turque sur la situation financiere & la balance des comptes* / M. Charles Rist. — [Paris] : [yayl.y.], [1930]. 229 y. ; 30 cm. (B.I/2164).
- RIZATEPE, HARUN : *Yirminci yüzyıl anglo-sakson düşüncesinde felsefe konuları* / Harun Rızatepe, Semiha Akıncı. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, 2001. xi, 179 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1279. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları ; 45) ISBN 9750600258 (A.VI/2523).
- ROMANOVSKY, WOLFGANG : *Die kriege des Qing-Kaisers Kangxi gegen den oiratenfürsten galdan : eine darstellung der ereignisse und ihrer ursachen anhand der dokumentensammlung "Qing Shilu"* / Wolfgang Romanovsky. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998. 289 s. ; 24 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte ; bd. 661. Beiträge zur Kultur- und Geistesgeschichte Asiens ; 27) ISBN 3700127537 (A.VI/2975).
- ROSSI, PAOLO : *Les philosophes et les machines 1400-1700* / Paolo Rossi ; traduit de l'italien par Patrick Vighetti. — 1. éd. — Paris : Presses Universitaires de France, 1996. xxi, 186 s. ; 22 cm. — (Science, Histoire et Société, ISSN 1242-5027) ISBN 213047568X (A.VI/3103).
- ROUSSEAU, J.-J. : *İlimler ve sanatlar hakkında nutuk* / J.-J. Rousseau ; çev. Sabahaddin Eyüpoğlu, Selmin Tefvik Siber. — İstanbul : Hilmi Kitabevi, 1942. 99 s. ; 20 cm. (A.VI/2778).
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES : *İtiraflar* / Jean-Jacques Rousseau ; çev. Selâhaddin Güzey, Faik Bercmen. — İstanbul : Semih Lûtfi Kitabevi, 1943. 340, 176, 152 s. ; 23 cm. (A.VI/2782).
- ROUX, JEAN-PAUL : *Faune et flore sacrées dans les sociétés Altaïques* / Jean-Paul Roux. — Paris : Adrien-Maisonneuve, 1966. 477 s. ; 25 cm. . (A.VI/3074).
- RUBRUK, WILHELM VON : *Moğolların büyük hanına seyahat 1253-1255* / Wilhelm von Rubruk ; çev. Ergin Ayan. — İstanbul : Ayışığı Kitapları, 2001. 142 s. ; 21 cm. — (Ayışığı Kitapları ; 35) ISBN 9757321281 (A.VI/2405).
- RUDENKO, SERGEY IVANOVIÇ : *Başkurtlar* / Sergey İvanoviç Rudenko ; çev. Roza-İklil Kurban. — 1. bsk. — Konya : Kömen Yayınları, 2001. xvi, 533 s. : res. ; 20 cm. — (Kömen yayınları ; 3. Türk Dünyası Tarih serisi ; 2) (A.VI/3006).

- The Rushdie file* / ed. by Lisa Appignanesi, Sara Maitland. — 1. ed. — New York : Syracuse University Press, 1990. xv, 266 s. ; 22 cm. ISBN 0815602480 (A.VI/2478).
- RUSHDIE, SALMAN : *Haroun and the sea of stories* / Salman Rushdie. — London ; New York : Granta Books ; Viking, 1990. 216 s. ; 22 cm. ISBN 0670838047 (A.VI/2489).
- RUSHDIE, SALMAN : *Imaginary homelands : essays and criticism 1981-1991* / Salman Rushdie. — London ; New York : Granta Books ; Viking, 1991. 432 s. ; 23 cm. ISBN 0670839523 (A.VI/2476).
- Der Russisch-türkische Krieg 1877-1878 auf der Balkan-Halbinsel* / übersetzung Viktor Grzesicki, Franz Wiedstruck. — Wien : L. W. Seidel und Sohn, 1906. 2 c. ; 25 cm. Kütüphanemizde eserin 3. cildi mevcuttur ve 3. cilt 2 kısımdan oluşmaktadır. (A.VI/2390-III).
- RYWKIN, MICHAEL : *Moscow's muslim challenge : Soviet Central Asia* / Michael Rywkin. — London : C. Hurst & Company, 1982. viii, 183, [1] s. ; 22 cm. ISBN 0905838807 (A.IV/8714).
- SABEV, ORLIN : *Osmanski učilišta v balgarskite zemi XV-XVIII vek.* / Orlin Sabev. — Sofia : Ljubomadrie-Chronia, 2001. 304 s. ; 21 cm. ISBN 9548334593 (A.VI/2572).
- SADIKOVA, CEMİLE : *Tahkikat-i daneşmendani Azerbaycan-i der bare-i zeban-i Farsi* / Cemile Sadikova, Tabibe Alesgerova. — Tahran : İntişarat-i Beynel-Mileliyyü'l-hüda, 1377. 194 s. ; 24 cm. ISBN 9646371493 (A.VI/2745).
- SADİ, KERİM : *Osmanlı İmparatorluğunun dağılma devri ve tarihî maddecilik* / Kerim Sadi. — İstanbul : [yayl.y.], 1941. 87 s. ; 21 cm. (A.VI/2725).
- SAFA, ZEBİHULLAH : *Gonc-i sohen - şairan-i bozorg-i parsi guy-i müntehib ve asar-i anan ez Rudeki ta - Behar* / Zebihullah Safa. — 10. bsk. — Tahran : İntişarat-i Kaknus, 1374. 851 s. ; 24 cm. ISBN 9643110109 (A.VI/2636).
- SAĞLAM, MÜMTAZ : *İzmirli ressamlar ansiklopedisi* / Mümtaz Sağlam. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. 192 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 13) ISBN 9751800501 (B.I/2208).
- Sağlık (1927-1996)* / proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat... [ve başk.]. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür

- İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997. xxxi, 267 s. ; 31 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 57. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 10. İstanbul Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 2) ISBN 9758215132 (B.I/2095).
- SAK, İZZET : *İranlı kölelerin satışının yasaklanması ile ilgili fermanlar / İzzet Sak.* — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1994. 259-266 s. ; 24 cm. Türkiyat Araştırmaları Dergisi yıl 1 sayı 1 Kasım 1994'ten ayrışım. (A.VI/2763).
- SAK, İZZET : *Konya'da köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl) / İzzet Sak.* — İstanbul : [Enderun Kitabevi], 1989. 159-197 ss. ; 24 cm. Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies IX'dan ayrışım. (A.VI/2765).
- SAK, İZZET : *Osmanlı döneminden günümüze Hadim / İzzet Sak.* — Konya : [Selçuk Üniversitesi], 1997. 169-180 ss. ; 25 cm. Türkiyat Araştırmaları Dergisi sayı 4'den ayrışım. (A.VI/2764).
- SAK, İZZET : *Şer'iyye sicillerine göre kölelerin milliyet ve eşkali (17. ve 18. yüzyıllar) / İzzet Sak.* — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1994. 377-394 ss. ; 24 cm. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yıl 1994 sayı 3'den ayrışım. (A.VI/2767).
- Sakarya zaferi ve Sakarya şehitleri anıtı.* — Ankara : Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği, [19??]. 27 s. ; 20 cm. — (Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği yayınları ; 6) (A.VI/2601).
- SALGUT, ENGİN : *Mulan türküsü / Engin Salgut.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 250 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 260) ISBN 9751614627 (A.VI/2465).
- SALT, JEREMY : *Imperialism, evangelism and the Ottoman Armenians 1878-1896 / Jeremy Salt.* — 1. published. — London : Frank Cass, 1993. ix, 188 s. ; 24 cm. ISBN 0714634484 (A.VI/3095).
- Sanat tarihi defterleri I.* — İstanbul : Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1996. 54, [17] s. : res., 1 katl. pl. ; 24 cm. — (Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi yayını ; 4. Sanat Tarihi Defterleri ; 1) (A.VI/2796).
- Sanayi : imalat /* proje koordinatörü ve yay. yönetmeni Ahmet Kal'a ; proje sorumlusu ve yönetmeni Sedat Murat ; yay. haz. kurulu Sedat Murat... [ve başk.]. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998. 2 c. ; 31 cm. —

- (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 76, 77. İstanbul Araştırmaları Merkezi yayınları ; 31, 32. İstanbul Külliyyâtı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri ; 13, 14) İçindekiler: 1.c.: 1932-1982 — 2.c.: 1950-1994. ISBN 9758215523 (tk.) (B.I/2100).
- SANDALCI, SEMA : *Roma edebiyatında satura türü : kelimenin kökeni ve edebi gelişimi* / Sema Sandalcı ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 48 s. ; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Edebiyat ve Kültür Eserleri dizisi ; 2) ISBN 9756899832 (A.VI/2428).
- SARAÇ, CELÂL : *Salih Zeki Bey : hayatı ve eserleri* / Celâl Saraç ; yay. haz. Yeşim Işıl Ülman. — İstanbul : Kızılelma, 2001. 188 s. ; 24 cm. — (Kızılelma yayıncılık ; 8. Bilim tarihi ; 1) ISBN 9758334085 (A.VI/2431).
- SARAY, MEHMET : *Afganistan ve Türkler* / Mehmet Saray. — ilaveli 2. bsk. — İstanbul : Kitabevi, 1997. 298 s. ; 20 cm. — (Kitabevi yayın no ; 62) (A.VI/2996).
- SARICAOĞLU, FİKRET : *Kendi kaleminden bir padişahın portresi : Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* / Fikret Sarıcaoğlu. — İstanbul : Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV), 2001. xxx, 360 s. ; 24 cm. — (Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) yayınları. Tarih serisi ; 2) ISBN 9756596015 (A.VI/2440).
- SARICAOĞLU, MEHMET ESAT : *Malî tarih açısından Osmanlı Devletinde merkez taşra ilişkileri : II. Mahmut döneminde Edirne örneği* / Mehmet Esat Sarıcaoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2001. xiii, 274 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2626. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 300) ISBN 975172709X (A.VI/2879).
- SAYAR, AHMED GÜNER : *Osmanlıdan 21. yüzyıla ekonomik, kültürel ve devlet felsefesine ait değişmeler* / Ahmed Güner Sayar. — İstanbul : Ötügen Neşriyat, 2001. 277 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 502. Kültür serisi ; 212) ISBN 9754373779 (A.VI/2992).
- SAYIN, HİDAYET : *Yıldırım Bayezid (oyun : 2 bölüm)* / Hidayet Sayın. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. viii, 94 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1913. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Sanat-Tiyatro Eserleri dizisi ; 129-116) ISBN 9751718384 (A.VI/2597).

- SAYKES, SERPERSİ : *Tarih-i İran / Serpersi Saykes ; tercüme Seyyid Fahreddin Takiyyi Fahr Dayi Geylani. — Tahran : Dünya-yi Kitab, 1377. 2 c. ; 25 cm. (A.VI/2622).*
- SCHAPIRO, LEONARD : *The origin of the communist autocracy : political opposition in the Soviet state : first phase, 1917-1922 / Leonard Schapiro. — New York : Frederick A. Praeger, 1965. xvii, 397 s. ; 20 cm. (A.VI/2482).*
- SHELLENBERGER, BERNARDIN : *Nomad of the spirit : reflections of a young monastic / Bernardin Schellenberger ; translated from German by Joachim Neugroschel ; foreword by Basil Pennington. — New York : Crossroad, 1981. 105 s. ; 22 cm. ISBN 082450075X (A.VI/2502).*
- SCHERZER, KARL VON : *İzmir 1873 / Karl Von Scherzer ; çev. İlhan Pınar. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2001. 138 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 14) ISBN 975180051X (A.VI/2970).*
- Die Schweiz und ihre landschaft in Slavischer lyrik : mit vergleichendem blick auf die westeuropäische dichtung, malerei und musik) / hrsg. Peter Brang ; mit beiträgen von Peter Brang... [et al.]. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 131, [16] s. : res. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 5) ISBN 3515077146 (A.VI/3154).*
- SECCADİ, ZİYAEDDİN : *Kohenterin nesr-i tarihi - guzide tarih-i belami / Ziyaeddin Seccadi. — 1. bsk. — Tahran : Çaphane-i Haydari, 1375. 284 s. ; 22 cm. (A.VI/2633).*
- 82 numaralı mühimme defteri (1026-1027/1617-1618) : özet - transkripsiyon - indeks ve upkıbasım / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Necati Aktaş... [ve başk.] ; yay. haz. Hacı Osman Yıldırım... [ve başk.]. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000. xxix, 313, 176 s. ; 28 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını ; 47. Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri dizisi ; VI) ISBN 9751926491 (B.I/2139).*
- SELÇUK, SAMİ : *Türkiye'nin demokratik dönüşümü / Sami Selçuk. — Ankara : Yeni Türkiye, 2001. 198 s. ; 21 cm. — (Yeni Türkiye Demokrasi serisi ; 9) Eser adı dış kapakta Türkiye'nin demokratik dönüşümü : 2001-2002 adli yıl açış konuşması olarak geçiyor. ISBN 9756782307 (A.VI/2661).*

- Selçuklular döneminde Anadolu'ya yapılan akınlar : 1799-1802 Osmanlı-Fransız Harbi'nde Akka Kalesi savunması : 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas cephesi / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1981. vi, 95 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 489. Kültür Eserleri dizisi ; 16) (A.VI/2719).*
- SELEN, NEVİN : *Toplumsal dilbilime giriş : uygulamalı çalışma örnekleriyle / Nevin Selen. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2001. vi, 76 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1280. Eğitim Fakültesi yayınları ; 77) ISBN 9750600266 (A.VI/2524).*
- SERTEL, SABİHA ZEKERİYA : *"Tevfik Fikret - Mehmet Âkif kavgası münasebetile" Sebilürreşatçıya cevap / Sabiha Zekeriya Sertel. — İstanbul : [yayl.y.], 1940. 56, 24 s. ; 21 cm. (A.VI/2773).*
- 700 years of Ottoman heritage (1299-1999) / acknowledges with gratitude the valuable contributions of Günsel Renda... [ve başk.] ; miniaturist Nusret Çolpan. — Ankara : Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2000. [9] s. : rnk. res. ; 42 cm. (C/628).*
- SEVENGİL, REFİK AHMET : *Eski Türklerde dram san'atı / Refik Ahmet Sevensil. — 2. bsk. — Ankara : Devlet Konservatuvarı, 1969. xi, 90, [30] s. : res. ; 24 cm. — (Devlet Konservatuvarı yayınları serisi. Türk Tiyatrosu Tarihi ; 1) (A.VI/2781).*
- Seventy-five years of the Turkish Republic / ed. Sylvia Kedourie. — 1. published. — London : Frank Cass, 2000. 237 s. ; 23 cm. ISBN 0714650420 (A.VI/3102).*
- SEVGİSUNAR, M. KEMAL : *Polatlı araştırmaları / M. Kemal Sevgisunar. — Polatlı : Polatlı Ticaret Odası, 2001. ... c. : res. ; 27 cm. — (Polatlı Ticaret Odası yayınları. Bilim serisi ; 1) İçindekiler: 1.c.: Polatlı adı nereden gelmektedir? Yayınlarda Polatlı. Polatlı'da coğrafi nokta isim tespitleri I. Polatlı'nın ilçe oluşu ve o yıllara ilişkin bazı yeni bilgiler. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9755125493 (tk.) (B.I/2123-1).*
- SEVİN, VELİ : *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I / Veli Sevin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xv, 306 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VI. Dizi - Sa. 50) ISBN 9751609844 (A.VI/2552).*
- SEVİN, VELİ : *Hakkari stelleri : Zap Irmağı kıyısında bozkır göçebelere / Veli Sevin. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2001. 79-88 ss. : res. ; 30 cm. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi sayı 4 (2001)'den ayrıbasımdır. Eserin İngilizce ismi: The Hakkari stelae : a nomadic impact on the River Zap. (B.I/2077).*

- SEYDOL, İ. MEMDUH : *Fransız İhtilâlinin dış ve içyüzü* / İ. Memduh Seydol. — İstanbul : Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1950. 151 s. ; 21 cm. — (Sosyal Bilimler serisi sayı ; 2) (A.VI/2726).
- SEYİRCİ, MUSA : *Afyonkarahisar folklor-etnoğrafya-arkeoloji-sanat tarihi bibliyografyası* / Musa Seyirci, Ahmet Topbaş. — Afyon : Afyon Müzelerini Eski Eserlerini Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği, 1984. 23 y. ; 24 cm. — (Afyon Müzelerini Eski Eserlerini Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği yayınları ; 3) (A.VI/2708).
- SEZGİN, FUAT : *Geschichte des Arabischen schrifttums : gesamtindices zu band I-IX* / Fuat Sezgin. — Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1995. ... c. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften) Kütüphanemizde ayrıca eserin 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. ciltleri mevcuttur. (A.III/1603-indeks).
- A short history of English literature : lecture notes : a companion to the history of English literature* / compiled by Lerzan Gültekin. — Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi, 1998. 190 s. ; 24 cm. — (Cumhuriyet Üniversitesi yayınları ; 86) ISBN 9757631574 (A.VI/2459).
- SIMENON, GEORGES : *Maigret on the defensive* / Georges Simenon. Turkish rondo / Anne Stevenson ; Someone in the house / Barbara Michaels. — New York : Detective Book Club, 1981. 208 s. ; 20 cm. (A.VI/2479).
- Sivas basınında harf inkılâbı* / haz. Burhan Paçacıoğlu. — Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi, 1990. 132 s. ; 20 cm. — (Cumhuriyet Üniversitesi yayınları ; 36) ISBN 9757631094 (A.VI/2458).
- Sivas Belediyesi 1997 faaliyet raporu* / yay. kurulu Mustafa Seviş...[ve başk.]. — Ankara : [yayl.y.], 1998. 230 s. ; 27 cm. Eser adı dış kapakta Sivas Belediyesi 1997 faaliyet raporu : dünden bugüne Sivas : Sivas Belediyesi tarihçesi olarak geçiyor. (B.I/2185).
- Soixante-quatorzième session annuelle du comité : Bruxelles, du 13 au 18 Juin 2000 : compte rendu.* — Bruxelles : Union Académique Internationale, [200?]. 153 s. ; 25 cm. (A.VI/2849).
- SOLOMONIDOU, LINA S. : *Kıbrıs günlüğü - 1974* / Lina S. Solomonidou ; çev. Ümit Kurtuluş. — Ankara : [yayl.y.], [19??]. 287 s. ; 20 cm. (A.VI/2912).

- SONYEL, SALAHİ R. : *Falsification and disinformation : negative factors in Turco-Armenian relations* / Salahi R. Sonyel. — Ankara : Center for Strategic Research, 2000. 47 s. ; 24 cm. — (SAM Papers, ISSN 1302-3845 ; 3/2000) (A.VI/2821).
- SONYEL, SALAHİ RAMADAN : *The muslims of Bosnia : genocide of a people* / Salahi Ramadan Sonyel. — Leicester : The Islamic Foundation, 1994. 72 s. ; 21 cm. — (Islam in Europe series ; 1) ISBN 0860372383 (A.VI/3130).
- SONYEL, SALAHİ R. : *Turkey's struggle for liberation and the Armenians* / Salahi R. Sonyel. — Ankara : Center for Strategic Research, 2001. 247 s. ; 24 cm. — (SAM Papers, ISSN 1302-3845 ; 1/2001) (A.VI/2784).
- SOYSAL, İSMAİL : *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek sorunu : olaylar-belgeler 1990-1996* / İsmail Soysal, Şule Kut. — 1. bsk. — İstanbul : İsis, 1997. xi, 341 s. ; 24 cm. — (Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV)) Eserde İngilizce asıl metinler bulunmaktadır. ISBN 9757341096 (A.V/8461).
- SPANGENBURG, RAY : *The history of science from 1895 to 1945* / Ray Spangenburg, Diane K. Moser. — New York : Facts On File, Inc., 1994. xi, 164 s. ; 24 cm. — (On the Shoulders of Giants) ISBN 0816027420 (A.VI/3029).
- STARR, CHESTER G. : *Antik çağda deniz gücü* / Chester G. Starr ; çev. Gürkan Ergin. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2000. vi, 95 s. ; 22 cm. Eserin özgün adı: *The Influence of sea power on ancient history*. ISBN 9758293109 (A.VI/2813).
- STAVRIDES, THEOHARIS : *The sultan of vezirs : the life and times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)* / Theoharis Stavrides. — Leiden : Brill, 2001. xi, 449 s. ; 25 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 24) ISBN 9004121064 (A.VI/2937).
- STEIN, KENNETH W. : *The land question in Palestine, 1917-1939* / Kenneth W. Stein. — 2. printing — Chapel Hill ; London : The University of North Carolina Press, 1985, c1984. xxi, 314 s. ; 24 cm. ISBN 0807815799 (A.VI/2506).
- STERN, E. MARIANNE : *Roman, Byzantine, and early medieval glass : 10 BCE-700 CE : Ernesto Wolf collection* / E. Marianne Stern. — Ostfildern-Ruit : Hatje Cantz Publishers, 2001. 427 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 377579042X (B.I/2215).

- STEWART, ANGUS DONAL : *The Armenian Kingdom and the Mamluks : war and diplomacy during the reigns of Het'um II (1289-1307)* / Angus Donal Stewart. — Leiden : Brill, 2001. xi, 215 s. : res. ; 25 cm. — (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, ISSN 0928-5520 ; 34) ISBN 9004122923 (A.VI/2936).
- SULTANZADE, HÜSEYİN : *Tebriz, haşti-yi ustubar der mimari-yi İran* / Hüseyin Sultanzade. — Tahran : Defter-i Pejuheşha-yi Ferhengi, 1376. 520 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/2693).
- Suna Kili'ye armağan : cumhuriyete adanan bir yaşam.* — 1. bs. — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 1998. ix, 479 s. ; 23 cm. — (Yayın no ; 642) ISBN 9755181245 (A.VI/2801).
- SUSUMU, NEJIMA : *Pir, waiz, and imam : the transformation of socio-religious leadership among the Ismailis in Northern Pakistan* / Nejima Susumu. — Tokyo : Islamic Area Studies Project, 2001. 32 s. ; 26 cm. — (Islamic Area Studies. Working Paper series ; 23) (B.I/2241).
- SÜRMEĻİ, SERPİL : *Türk-Gürcü ilişkileri (1918-1921)* / Serpil Sürmeli. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. xv, 736 s. ; 24 cm. ISBN 9751614287 (A.VI/2838).
- SWADDLING, JUDITH : *Antik olimpiyat oyunları* / Judith Swaddling ; çev. Burçak Gürün. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2000. 102, [3] s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. Eserin özgün adı: The ancient olympic games. ISBN 9758293168 (A.VI/2817).
- Syrien und Palästina nach dem reisebericht des Benjamin von Tudela* / übersetzt und erklärt von Hans Peter Rüger. — Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1990. xi, 80 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen des Deutschen Palästinavereins, ISSN 0173-1904 ; 12) ISBN 3447028815 (A.VI/2945).
- ŞAHİN, M. ÇETİN : *The political and religious structure in the territory of Stratonikeia in Caria* / M. Çetin Şahin. — Ankara : [yayl.y.], 1976. i, 52 s. ; 24 cm. (A.VI/3164).
- ŞAHİN, FARUK : *Seramik sözlüğü* / Faruk Şahin. — İstanbul : Anadolu Sanat, 1983. 46 s. : res. ; 24 cm. — (Anadolu Sanat yayınları ; 2. Arkeoloji ve Sanat Tarihi dizisi ; 2) (A.VI/2903).
- ŞENGÜĻ, ABDULLAH : *Türk drama geleneği ve tarihî oyunlarımız* / Abdullah Şengül. — 1. bs. — Afyon : Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001. vii, 192 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no ; 36) ISBN 9757150320 (A.VI/2738).

- ŞEŞEN, RAMAZAN : *Harran tarihi* / Ramazan Şeşen. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1993. xii, 140, [6] s. ; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 89. İlmî Eserler serisi ; 26) . ISBN 9753890907 (A.VI/2694).
- ŞEŞEN, RAMAZAN : *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri* / Ramazan Şeşen. — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. viii, 299 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi - Sa. 173) ISBN 9751614074 (A.VI/2548).
- ŞEVKET, ŞÂKİR : *Trabzon tarihi* / Şâkir Şevket ; haz. İsmail Hacifettahoğlu. — 1. bsk. — Trabzon : Trabzon Belediyesi, 2001. 240 s. ; 21 cm. — (Trabzon Belediyesi Kültür yayınları ; 89. Tarih ve Biyografi serisi ; 1) ISBN 9759515822 (A.VI/2642).
- Taç Vakfı'nın 25 yılı : anı kitabı : Türkiye'de risk altındaki doğal ve kültürel miras* / ed. Haluk Sezgin ; bilim kurulu yay. komisyonu Nur Akın... [ve başk.]. — İstanbul : Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 2001. xvi, 377 s. : res. ; 30 cm. ISBN 975974841X (B.I/2189).
- TAKÁCS, GÁBOR : *Etymological dictionary of Egyptian* / Gábor Takács. — Leiden : Brill, 1999-2001. ... c. ; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik : Erste abt. Der Nahe und Mittlere Osten = Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 48) İçindekiler: 1.c.: A Phonological introduction — 2.c.: b-, p-, f-. ISBN 9004121218 (A.VI/657).
- TANİLLİ, SERVER : *Nasıl bir eğitim istiyoruz?* / Server Tanilli. — 1. bs. — İstanbul : Amaç, 1988. 221 s. ; 20 cm. — (Genel Sıra no ; 13. Eğitim dizisi ; 1) (A.VI/2779).
- TANÖR, BÜLENT : *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980) (OTAG)* / Bülent Tanör ; kitap ed. Korkut Tankuter. — 7. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 456 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları Cogito ; 69) ISBN 9753636881 (A.VI/2681).
- TANSU, İSMAİL : *Ashında hiç kimse uyumuyordu : TMT* / İsmail Tansu. — Ankara : [yayl.y.], [200?]. 294 s. ; 24 cm. Eser adı dış kapakta Ashında hiç kimse uyumuyordu : yeralında silahlı bir gizli örgüt, hem de devlet eliyle... TMT olarak geçiyor. ISBN 9759360802 (A.VI/2651).
- TANYU, HİKMET : *Tarih boyunca Yahudiler ve Türkler* / Hikmet Tanyu. — [İstanbul] : Bilge, [199?]. ... c. ; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. (A.VI/2731-2).

Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi / yay. yönetmeni Ekrem Çakıroğlu ; ed. Murat Yalçın. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. 2 c. : res. ; 29 cm. ISBN 9750803280 (tk.) (B.I/2109).

TARHAN, M. TANER : *Tarih yazımında arkeolojinin önemi* / M. Taner Tarhan. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1995. 30 s. ; 20 cm. ISBN 9757538779 (A.V/9394).

TARİH BOYUNCA KARADENİZ KONGRESİ (2 : 1-3 HAZİRAN 1988 : SAMSUN): *İkinci tarih boyunca Karadeniz kongresi bildirileri (uluslararası I) : 1-3 Haziran 1988* / yay. haz. Mehmet Sağlam... [ve başk.]. — Samsun : Ondokuz Mayıs Üniversitesi ; Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990. xvi, 693 s. ; 24 cm. Eserin Fransızca adı: Congrès international sur la mer noire I : 1-3 Juin 1988. (A.V/8311).

Tarih boyunca Türk dili bilgi şöleni : "barış dili Türkçe" : Karaman 13-14 Mayıs 1997 / bilimsel koordinasyon ve yay. haz. İsmail Parlatur, İbrahim Birler. — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 1998. 228 s. ; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları ; 81) ISBN 9757479659 (A.V/9654).

Tarih : ders geçme ve kredi yönetmeliği'ni uygulayan ortaöğretim kurumları için ders kitabı / koordinatör Kâzım Yaşar Koprıman ; komisyon başkanı Bahaeddin Yediöldüz. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1994. 2 c. : rnk. res. ; 27 cm. — (Millî Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2586, 2577. Ders Kitapları dizisi ; 488, 480) (B.I/2180).

Tarih içinde Afyon 1982. — Afyon : Afyon Müzelerini, Eski Eserlerini ve Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği, 1983. 85 s. : res. ; 24 cm. — (Afyon Müzelerini, Eski Eserlerini ve Güzel Sanatlarını Sevenler Derneği yayını ; 2) (A.VI/2798).

Tarih risaleleri / derleyen ve Türkçeleştiren Mustafa Özel. — İstanbul : İz, 1995. 261 s. ; 20 cm. — (İz yayıncılık ; 107. İktisat ve Toplum Kitaplığı ; 9) ISBN 9753551193 (A.VI/2471).

Tarih-i Sâhip Giray Hân. — [Ankara] : Ahmet Veli Menger Vakfı, [2000?]. vi, 411 s. ; 22 cm. (A.VI/2822).

Tarihte Eskişehir sempozyumu - I (2-4 Kasım 1998). — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2001. 308 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1285. Edebiyat Fakültesi yayınları ; 08) ISBN 9750600304 (A.VI/2525).

Tarihte Güney-Doğu Avrupa : Balkanolojinin dünü, bugünü ve sorunları = South East Europe in history : the past, the present and the problems

- of Balkanology*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1999. v, 141 s. ; 24 cm. ISBN 9754824711 (A.VI/2532).
- TAYLA, MUSTAFA : *Batı Anadolu'da Yunan mezalimi : Bursa Vilayetinde yaşanan acıların dokümanter incelemesi* / Mustafa Tayla. — Ankara : Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 2001. vi, 280 s. : res. ; 24 cm. — (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi. Araştırma Projeleri dizisi ; 3/2001) (A.VI/2952).
- TAYLOR, JANE : *İstanbul : imparatorlukların başkenti : gezginler için İznik, Bursa ve Edirne rehberi ile birlikte* / Jane Taylor ; çev. İnci Türkoğlu ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2000. viii, 464 s. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bölge, Şehir ve Semt Monografileri dizisi ; 4) Eserin özgün adı: Imperial Istanbul : a traveller's guide. ISBN 9756988778 (A.VI/3057).
- TEKEREK, NURHAN : *Cumhuriyet dönemi'nde Adana'da batı tarzı tiyatro yaşamı (1923-1990)* / Nurhan Tekerek. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1997. xvi, 442 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1980. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Tiyatro Eserleri dizisi ; 148-129) ISBN 9751717701 (A.VI/3126).
- TEMİR, AHMET : *Altmış yıl Almanya (1936-1996) : bir yabancının gözü ile geziler - araştırmalar - hatıralar* / Ahmet Temir. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1998. xxi, 426 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2106. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi ; 223) ISBN 9751719100 (A.VI/745).
- Tez özetleri 1990-1995 : sanat tarihi = Dissertation abstracts : history of art*. — İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü = Istanbul Technical University Institute of Social Sciences, 2000. 39 s. ; 24 cm. — (Sosyal Bilimler Enstitüsü yayını = Institute of Social Sciences publication ; 3) ISBN 9755611886 (A.VI/3137).
- TEZ, ZEKİ : *Bilim ve teknikte ortaçağ müslümanları* / Zeki Tez. — 1. bs. — Ankara : Nobel, 2001. xii, 295 s. : res. ; 24 cm. — (Yayın no ; 253) . ISBN 9755912320 (A.VI/2650).
- THEOLIN, STURE : *The Swedish palace in Istanbul : a thousand years of cooperation between Turkey and Sweden = İstanbul'da bir İsveç sarayı : İsveç ile Türkiye arasındaki bin yıllık işbirliği* / Sture Theolin ; foreword = önsöz Anna Lindh ; translation = çev. Sevin Okyay ; ed. =

kitap ed. Fatma Canpolat. — İstanbul : Yapı Kredi, [2000?]. 212 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9750802586 (B.I/2111).

THOMSON, FRANCIS J. : *The reception of Byzantine culture in mediaeval Russia* / Francis J. Thomson. — Aldershot : Ashgate Variorum, 1999. xxii, 390 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS590) ISBN 0860786501 (A.VI/2449).

TINKER, HUGH : *Men who overturned empires : fighters, dreamers and schemers* / Hugh Tinker. — Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1987. xv, 272 s. ; 22 cm. ISBN 0299114600 (A.VI/2515).

TITUS LIVIUS : *Roma tarihi : şehrin kuruluşundan itibaren = Ab Urbe Condita* / Titus Livius ; çev. Sabahat Şenbark ; yay. ve yöneten Nezhik Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1992-1999. 5 c.'te 10 kitap ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Kaynaklar dizisi ; 3, 5-6, 8, 9) ISBN 975753871X (tk.) (A.VI/431).

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE : *The old régime and the French revolution* / Alexis de Tocqueville ; translated by Stuart Gilbert. — New York : Anchor Books Doubleday, 1983, c1955. xv, 300 s. ; 21 cm. ISBN 0385092601 (A.VI/2539).

Tokat : turizm '98 / haz. İl Turizm Müdürlüğü. — 2. bsk. — Tokat : [yayl.y.], 1998. 86 s. ; 28 cm. (B.I/2122).

TOPARLI, RECEP : *El-kavânînü'l-külliyye li-zabti'l-hüğü't-Türkiyye* / Recep Toparlı, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. viii, 137, yak. 60 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 728. Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi ; 3) ISBN 9751611849 (A.VI/3108).

TOPARLI, RECEP : *Hârezmlî Hâfız'ın divanı : inceleme-metin-tpkıbasım* / Recep Toparlı. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. 586, yak. 250 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 696) ISBN 9751609925 (A.V/9844).

TOPUZOĞLU : *Kongo Kurtuluş Savaşı* / Topuzoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Ataç Kitabevi, 1965. 95 s. ; 20 cm. — (Ataç Kitabevi yayınları ; 89. Toplum Bilim dizisi) (A.VI/2799).

Torre mordillo 1987-1990 : le relazioni egee di una comunità protostorica della sibaritide / M. L. Arancio... [et al.] ; a cura di Flavia Trucco, Lucia Vagnetti. — Roma : CNR-Istituto Per Gli Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici, 2001. 439 s. : res. ; 31 cm. — (Incunabula Graeca, ISSN 1126-7348 ; 101) ISBN 8887345058 (B.I/2233).

- TOSYAVİZE RIFAT OSMAN : *Hayatım ve hatıratım : Dr. Rifat Osman'ın öğrencilik ve Gülhane anıları (1879-1921)* / Tosyavizade Rifat Osman ; çev. Ratıp Kazancıgil. — Ankara : GATA, 1998. 148 s. : res. ; 24 cm. (A.VI/2452).
- Trabzon fetih yllığı 1994* / yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Muhittin Bal. — Ankara : Atlas, 1994. 135 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9759515806 (B.I/2183).
- Trabzon yllığı 1997 : "Trabzon Belediyesi'nin 130'uncu kuruluş yıldönümü anısına.."* / yay. kurulu Hüseyin Albayrak... [ve başk.]. — [Trabzon] : Trabzon Belediye Başkanlığı, 1997. 207 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Trabzon Belediye Başkanlığı yayınları yayın no ; 52. Yıllık dizisi ; 1) ISBN 9759635208 (B.I/2184).
- Traktat über die Derwischmützen (Risāle-i Tāciyye) des Müstaqim-Zāde Süleymān Sa'deddin (ST. 1788)* / hrsg. von Helga Anetshofer, Hakan T. Karateke. — Leiden : Brill, 2001. xxiii, 218, [79] s. : res. ; 25 cm. — (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403 ; 37) ISBN 9004120483 (A.VI/2933).
- TUĞRUL, H. MURAT : *Edirne'de Osmanlı döneminden 2000 yılına kalan mimari eserler albümü* / H. Murat Tuğrul, Ratıp Kazancıgil. — [Edirne] : Edirne Valiliği, 2000. xvi, 202 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Edirne Valiliği Kültür Müdürlüğü yayınları ; 14) ISBN 9755851569 (B.I/2076).
- TULAY, AHMET SEMİH : *Genel nümizmatik sözlüğü* / Ahmet Semih Tulay ; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2001. 254 s. : res. ; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Antik Nümizmatik dizisi ; 5) ISBN 9756988867 (A.VI/2426).
- TUNA, TURGAY : *Hebdomon'dan Bakırköy'e = From Hebdomon to Bakırköy* / Turgay Tuna ; İng. çev. = English translation Turan Aksoy, Dilek Sanlav. — İstanbul : Bakırköy Belediyesi, 2000. 320 s. : res. ; 22 cm. — (Bakırköy Belediyesi Kültür yayınları = Bakırköy Municipality Cultural public-Additions ; 1) (A.VI/3079).
- TURAL, SADIK : *Ermeni meselesine dair* / Sadık Tural. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. x, 61 s. ; 20 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 265. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 73) ISBN 9751614759 (A.VI/2464).
- TURAL, SADIK : *In the track of the learned* / Sadık Tural ; translated from 3rd ed. of "Bilgelerin Yolunda" Mustafa Özcan. — Ankara : Atatürk

- Culture Center, 2000. xviii, 228 s. ; 20 cm. — (Atatürk Supreme Council. Atatürk Culture Center publications ; 235. Gleanings from the Turkish Culture series ; 63) ISBN 9751613906 (A.VI/2573).
- TURAL, SADIK : *Sensibility flowing from history to epic* / Sadık Tural ; translated by M. İbrahim Yılmaz. — 5. rev. and expanded printing — Ankara : Atatürk Culture Centre, 2000. ix, 162 s. ; 20 cm. — (Atatürk Supreme Council Atatürk Culture Centre publications ; 247. Gleaning from Turkish Culture ; 67) ISBN 9751614279 (A.VI/2575).
- TURAN, ÖNDER : *Kıbrıs'ta ak günlere* / Önder Turan. — 1. bs. — İstanbul : Milliyetçi Yayınlar, 1974. 160 s. ; 20 cm. — (Tarih dizisi ; 13) (A.VI/2715).
- TURGUT, MEHMET : *Haura nev'inden notlar* / Mehmet Turgut. — 1. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 2000. 356 s. ; 20 cm. — (Boğaziçi yayınları ; 268) ISBN 9754511950 (A.VI/2991).
- Turkey before and after Atatürk : internal and external affairs* / ed. by Sylvia Kedourie. — 1. published. — London : Frank Cass, 1999. 282 s. ; 23 cm. ISBN 0714649473 (A.VI/3099).
- Turkey : identity, democracy, politics* / ed. by Sylvia Kedourie. — revised ed. — London : Frank Cass, 1998. xii, 257 s. ; 23 cm. ISBN 0714647187 (A.VI/3100).
- Turkish-Jewish encounters : studies on Turkish-Jewish relations through the ages* / ed. Mehmet Tütüncü. — Haarlem : SOTA, 2001. 342 s. ; 24 cm. — (Turquoise series) Eserin Türkçe adı: Türk-Yahudi buluşmaları : tarihte Türk-Yahudi ilişkileri araştırmaları. ISBN 9080440949 (A.VI/2558).
- Turkish views on Eurasia* / ed. İsmail Soysal ; assistant ed. Sevsen Aslantepe. — 1. published. — İstanbul : Isis, 2001. 215 s. ; 24 cm. — (Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV)) ISBN 9757341126 (A.VI/2630).
- TÜREDİ ÖZEN, AYŞEGÜL : *Geleneksel çömlek sanatı* / Ayşegül Türedi Özen. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Halk Bilim ve Araştırma Merkezi, 2001. 246 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1277. Halk Bilim ve Araştırma Merkezi yayınları ; 01) ISBN 975060024X (A.VI/2522).
- Türk dış politikası : Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* / Atay Akdevelioğlu... [ve başk.] ; ed. Baskın Oran. — 2. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. ... c. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 758.

- Araştırma-İnceleme dizisi ; 117) İçindekiler: 1.c.: 1919-1980. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9754709432 (tk.) (A.VI/3011-1).
- TÜRK DÜNYASI ÇAĞDAŞ LEHÇE VE EDEBİYATLARI SEMPOZYUMU (1 : 21-23 NİSAN 2000 : MUĞLA) : I. *Türk dünyası çağdaş lehçe ve edebiyatları sempozyumu (21-23 Nisan 2000, Muğla)* / yay. haz. Ali Abbas Çınar. — Muğla : Muğla Üniversitesi, 2001. [18], 196 s. ; 25 cm. — (Muğla Üniversitesi yayınları ; 24. Rektörlük yayınları ; 15) ISBN 9757207195 (A.VI/2647).
- TÜRK DÜNYASI YAZARLAR KURULTAYI (2 : 8-10 ARALIK 1994 : ANKARA) : *İkinci Türk dünyası yazarlar kurultayı : 8-10 Aralık 1994 Ankara : bildiriler* / haz. Zeki Gürel, Hasan Avni Yüksel. — Ankara : Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği, 1998. 564 s. ; 24 cm. — (İlesam yayınları ; 3. Bildiriler dizisi ; 3) ISBN 9759584328 (A.VI/3128).
- Türk düşünce tarihi* / yay. haz. Hüseyin Gazi Topdemir. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 216 s. ; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 259) ISBN 9751614449 (A.VI/2466).
- Türk el sanatları'nın dün-bugünü-yarını sempozyumu tebliğleri (4 Nisan 1994)* : Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e armağan / yay. komisyonu Saim Cirtil... [ve başk.]. — Konya : Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatlarını Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1997. 190 s. : res. ; 24 cm. El sanatları dergisi sayı 1 (1997). (A.VI/2544).
- Türk gramerinin sorunları II*. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. ... c. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 718) Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 9751611482 (A.VI/3038-2).
- Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı = Turkish Land Forces Command* / proje yönetimi = project management Bora Kutluhan. — Ankara : Mönch Media Turkey Ltd., 2001. 180 s. : rnk. res. ; 31 cm. (B.I/2230).
- TÜRKAY, CEVDET : *Başbakanlık Arşivi belgeleri'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda oymak aşîret ve cemâatlar* / Cevdet Türkay. — İstanbul : İşaret, 2001. 832 s. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 94) ISBN 9753500947 (A.VI/2415).
- Die Türkei : systematische bibliographie von 1500 bis 1950* / erstellt von Karl-Heinz Rüttimann. — Crailsheim : Verlag Karl-Heinz Rüttimann, 2001. 83 s. ; 21 cm. ISBN 3936233004 (A.VI/2940).

- TÜRKEŞ, MUSTAFA : *Uluşçu sol bir akım : kadro hareketi (1932-1934) / Mustafa Türkeş. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 1999. 255 s. ; 20 cm. ISBN 9755332847 (A.VI/2403).*
- Türkiye - Avrupa Birliği ilişkileri : 16-17 Mart 2001 tarihlerinde düzenlenmiş olan sempozyumun bildirileri, soruları ve cevapları / yay. haz. Mustafa Kahramanyol. — Ankara : Türk Ocakları Genel Merkezi ; Ankara Ticaret Odası, [2001]. 442 s. ; 24 cm. (A.VI/2566).*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 80. yıldönümü Karapınar sempozyumu : Karapınar, 26-27 Ekim 2000 / ed. Yusuf Küçükdağ. — 1. bsk. — Konya : Konya-Karapınar Belediyesi, 2001. viii, 463 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Karapınar Belediyesi yayın no ; 4) ISBN 9759745208 (A.VI/2898).*
- T. C. CUMHURBAŞKANI (1993-2000 : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı : Ankara, 7 Kasım 1999 / T. C. Cumhurbaşkanı (1993-2000 : Demirel, Süleyman). — Ankara : [Cumhurbaşkanlığı], 1999. 46 s. ; 20 cm. (A.VI/2751).*
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Tanıtma ve Kültür İşleri Genel Müdürlüğü ve yurtdışı temsilciliklerimiz tarafından 2000 yılında gerçekleştirilen başlıca tanıtma ve kültür etkinlikleri. — [Ankara] : Dışişleri Bakanlığı, 2001. 110 s. ; 28 cm. (B.I/2086).*
- Türkiye gerçekleri ve terörizm. — Ankara : Ajans-Türk Matbaacılık, 1973. 211, [2] s. : res. ; 20 cm. — (Beyaz Kitap) (A.VI/2563).*
- Türkiye sorunlarına çözüm konferansı I : 24-27 Aralık 1997 Ankara / düzenleme kurulu Mustafa Gür... [ve başk.] ; bilim kurulu Birsen Gökçe... [ve Başk.] ; tanıtım ve yay. kurulu Birten Gökyay, Yılmaz İçöz, Osman Ataman. — Ankara : [yayl.y.], [1997?]. ... c. ; 28 cm. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. (B.I/2229-1).*
- Türkiye ve dolayları deprem kataloğu 1881-1980 / E. Ayhan... [ve başk.]. — [İstanbul] : Boğaziçi Üniversitesi, [19??]. 126 s. ; 23 cm. (A.VI/2804).*
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu Burdur / proje sorumlusu Tülin Ege ; proje yürütücüsü Dursun Kaya ; yay. haz. Dursun Kaya... [ve başk.]. — Ankara : Milli Kütüphane Başkanlığı, 2000. 2 c. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2353-1, 2353-2. Milli Kütüphane Başkanlığı yayınları ; 42, 43. Kataloglar dizisi ; 15, 16) Eserin İngilizce ismi: The union catalogue of manuscripts in Türkiye. ISBN 9751723302 (tk.) (B/8698-15).*

- Türkiye yazmaları toplu kataloğu Isparta* / proje sorumlusu Tülin Ege ; proje yürütücüsü Dursun Kaya ; yay. haz. Dursun Kaya... [ve başk.]. — Ankara : Milli Kütüphane Başkanlığı, 2000. viii, 922 s. ; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2354. Milli Kütüphane Başkanlığı yayınları ; 44. Kataloglar dizisi ; 17) Eserin İngilizce ismi: The union catalogue of manuscripts in Türkiye. ISBN 9751723299 (B/8698-32).
- Türkiye'de sivil toplum ve milliyetçilik*. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2001. 616 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 684. Araştırma-İnceleme dizisi ; 104) ISBN 975470855X (A.VI/2664).
- Türklerde musiki aletleri = Turkish musical instruments*. — [y.y.] : Akbank, [19??]. [16] s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VI/2906).
- TÜRKMEN, ZEKERİYA : *Mütareke döneminde ordunun durumu ve yeniden yapılanması (1918-1920) / Zekeriya Türkmen*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2001. xxxvii, 385 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi - Sa. 86) ISBN 9751613728 (A.VI/2553).
- TÜRKMENBAŞI, SAPARMURAT : *Ruhnama / Saparmurat Türkmenbaşı*. — Aşgabat : [yayl.y.], 2001. 406 s. ; 25 cm. (A.VI/2871).
- TÜRKMENBAŞI, SAPARMURAT : *Ruhname / Saparmurat Türkmenbaşı*. — Aşgabat : [yayl.y.], 2001. 405 s. ; 25 cm. (A.VI/2870).
- ULUÇAM, ABDÜSSELAM : *Ortaçağ ve sonrasında Van Gölü çevresi mimarlığı / Abdüsselam Uluçam*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. ... c. : rnk. res. ; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2458-1. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 288) İçindekiler: 1.c.: Van. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. . ISBN 9751724252 (tk.) (B.I/2176-1).
- ULUSAL EL SANATLARI SEMPOZYUMU (2 : 18-20 KASIM 1982 : İZMİR) : 2 *Ulusal el sanatları sempozyumu bildirileri : 18-20 Kasım 1982 İzmir / derleyen İsmail Öztürk*. — 1. bs. — İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1984. iii, 379 s. ; 23 cm. — (Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi yayınları ; 19) (A.VI/2703).
- ULUSAL YAYIN KONGRESİ (4 : 16-19 ARALIK 1998 : ANKARA) : IV. *ulusal yayın kongresi : komisyon raporları (16-19 Aralık 1998, Ankara) / yay. haz. Tuncel Acar, Nurhan Naneci*. — Ankara : Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1998. vii, 151 s. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayın no ; 2144. Milli Kütüphane Başkanlığı yayın no ; 40. Bilimsel Toplantılar dizisi ; 2) ISBN 9751720710 (A.VI/2559).

- ULUSLARARASI ATATÜRK SEMPOZYUMU (3 : 3-6 EKİM 1995 : GAZİ MAĞUSA) : *Üçüncü uluslararası Atatürk sempozyumu : 3-6 Ekim, 1995 - Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti : bildiri özetleri*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, [1995?]. 98 s. ; 24 cm. *Eserin İngilizce adı: The third international symposium on Atatürk : October 3-6, 1995 Gazi Mağusa Turkish Republic of Northern Cyprus : summaries of papers.* (A.VI/3134).
- ULUSLARARASI BALKAN SEMPOZYUMU = INTERNATIONAL BALKAN SYMPOSIUM (1 : 20-21 NİSAN (APRİL) 2000 : EDİRNE) : *Uluslararası I. Balkan Sempozyumu 20-21 Nisan 2000 = International 1st Balkan Symposium April, 20-21 2000*. — Edirne : Trakya Üniversitesi = Trakya University, [200?]. 95 s. ; 24 cm. (A.VI/2598).
- ULUSLARARASI HİTİTOLOJİ KONGRESİ = INTERNATIONAL CONGRESS OF HITTITOLOGY (3 : 16-22 EYLÜL (SEPTEMBER) 1996 : ÇORUM) : *III. Uluslararası hititoloji kongresi bildirileri : Çorum 16-22 Eylül 1996 = Acts of the IIIrd international congress of hittitology : Çorum, September 16-22, 1996 / yay. haz. Sedat Alp, Aygül Süel*. — 1. bs. — Ankara : [yayl.y.], 1998. xxii, 614 s. : res. (kimî rnk.) ; 25 cm. ISBN 9759676605 (A.VI/2609).
- ULUSLARARASI İSTANBUL'UN FETHİ SEMPOZYUMU (2 : 30-31 MAYIS-1 HAZİRAN 1997 : İSTANBUL) : *II. Uluslararası İstanbul'un fethi sempozyumu : İstanbul, 30-31 Mayıs-1 Haziran '97*. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1997. 303, [1] s. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 55) ISBN 9758215078 (A.VI/2604).
- ULUSLARARASI İSTANBUL'UN FETHİ SEMPOZYUMU (1 : 24-25 MAYIS 1996 : İSTANBUL) : *I. Uluslararası İstanbul'un fethi sempozyumu : İstanbul, 24-25 Mayıs '96*. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1997. 222 s. ; 24 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları ; 43. Konferans dizisi ; 3) ISBN 9757580880 (A.VI/2603).
- ULUSLARARASI İZMİR SEMPOZYUMU (2 : 15-17 MAYIS 1995 : İZMİR) : *II. uluslararası İzmir sempozyumu : tebliğler / haz. Necmi Ülker*. — İzmir : Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1998. (A.VI/2702).
- Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi : 7-9 Nisan 1999 bildiriler / yay. haz. Alâaddin Aköz,*

- Bayram Ürekli, Ruhi Özcan. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. xiii, 932 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. Eserin İngilizce adı: International congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment. ISBN 9754481547 (B.I/2083).
- ULUSLARARASI SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ KONGRESİ (1 : 11-13 EKİM 2000 : KONYA) : *I. uluslararası Selçuklu kültür ve medeniyeti kongresi : bildiriler / yay. haz. Osman Eravşar. — Konya : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. + 4 dia, 1 disket ISBN 975448158X (A.VI/3068).*
- ULUSLAR ARASI TÜRK DİL KURULTAYI (3 : 1996 : ANKARA) : *3. uluslar arası Türk dil kurultayı 1996. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. xxviii, 1245 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 678) ISBN 9751607906 (A.VI/3044).*
- ULUSLARARASI TÜRK DİLBİLİMİ KONFERANSI = INTERNATIONAL CONFERENCE ON TURKISH LINGUISTICS (8 : 7-9 AĞUSTOS (AUGUST) 1996 : ANKARA) : *VIII. uluslararası Türk dilbilimi konferansı bildirileri 7-9 Ağustos 1996 = Proceedings of the VIIIth international conference on Turkish linguistics August 7-9 1996 / yay. Kâmile İner, N. Engin Uzun. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1997. vii, 377, 3] s. ; 24 cm. (A.VI/2531).*
- Uluslararası Türkistan halk kültürü sempozyumu (25-27 Ekim 2000, Marmaris-Muğla) / yay. haz. Ali Abbas Çınar. — Muğla : Muğla Üniversitesi, 2001. [19], 214 s. ; 24 cm. — (Muğla Üniversitesi yayınları ; 23. Rektörlük yayınları ; 14) ISBN 9757207187 (A.VI, 2646).*
- URBAN, LINA : *Processioni e feste dogali : "Venetia est mundus" / Lina Urban ; presentazione di Antonio Niero. — Vicenza : Regione del Veneto ; Neri Pozza Editore, 1998. 267 s. ; 24 cm. — (Cultura Popolare Veneta. Collana di Studi e Ricerche Sulla Cultura Popolare Veneta Realizzata su Iniziativa della Regione del Veneto. Nuova serie ; 14) ISBN 8873056644 (A.VI/2461).*
- Üç *Türk-İslam mütefekkeri : İbn Sîna- Fahreddin Râzî Nasîreddin Tûsî düşüncesinde varoluş / haz. Fahrettin Olguner. — 3. bs. — İstanbul : Ötüken, 2001. 128 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 498. Kültür serisi ; 210) ISBN 9754373728 (A.VI/3017).*
- 373 numaralı *'Ayntâb Livâsı mufassal tahrîr defteri (950/1543) : dizin, transkribe ve tipkibasım / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Necati Aktaş, Necati Gültepe, Mustafa Kaplan ; yay. haz.*

Ahmet Özkılınç... [ve başk.]. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000. xi, 91, yak. 90 s. ; 34 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 45. Defter-i Hâkânî dizisi ; V) ISBN 9751926505 (B.I/2140).

ÜLKEN, HİLMİ ZİYA : *Dünyada ve Türkiye’de sosyoloji öğretim ve araştırmaları* / Hilmi Ziya Ülken. — 1. bsk. — İstanbul : Anıl, 1956. viii, 160 s. ; 17 cm. — (Türk Sosyoloji Cemiyeti yayınları ; 4) (A.IV/6020).

ÜNAL, TAHSİN : *Bir kalkınma modeli olarak tarım kentleri* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xii, 200 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 8) ISBN 9758308440 (A.VI/3117).

ÜNAL, TAHSİN : *Harp Okulu tarihi* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xi, 184 s. : res. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 11) ISBN 9758308475 (A.VI/3119).

ÜNAL, TAHSİN : *İkinci Viyana kuşatması ışığında mağlubiyetimizin gizli sebepleri* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiii, 71 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 17) ISBN 975830853X (A.VI/3121).

ÜNAL, TAHSİN : *Milliyet üzerine düşünceler* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xi, 57 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 23) ISBN 9758308602 (A.VI/3123).

ÜNAL, TAHSİN : *Şehitler ve gaziler* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2000. ix, 78 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 2) ISBN 9758308335 (A.VI/3115).

ÜNAL, TAHSİN : *Teslim mi olacağız : Türk tarihinden menkıbeler* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2000. xii, 106 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 18) ISBN 9758308548 (A.VI/3116).

ÜNAL, TAHSİN : *Türk askerlik kültürü* / Tahsin Ünal ; yay. haz. Ali Güler, Suat Akgül ; genel koordinatör Cuma Ağca. — Ankara : Berikan, 2001. xiii, 223 s. ; 20 cm. — (Berikan. Dr. Tahsin Ünal’ın Bütün Eserleri serisi ; 6) ISBN 9758308424 (A.VI/3122).

- ÜNSAL, FİKRET : *Ankaralılar Vakfı "Ankara'da tarih ve mimari" : fotoğraf ve mimari çizim sergisi : 5-17 Ekim 1998 / Fikret Ünsal. — Ankara : Ziraat Bankası, [1998?]. yak. 60 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/2927).*
- ÜREKLİ, BAYRAM : *Mevlânâ türbesi ve Çelebi Efendi Konağına dâir bir tamir kaydı / Bayram Ürekli. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1993. 187-196 ss. ; 24 cm. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi yıl 1992-1993 sayı 7-8'den ayrıbasım. (A.VI/2768).*
- ÜREKLİ, BAYRAM : *XVII. yüzyılda Konya'da bazı eşya ve yiyecek fiatları / Bayram Ürekli. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1991. 223-261 ss. ; 24 cm. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi yıl 1991 sayı 6'dan ayrıbasım. (A.VI/2770).*
- ÜREKLİ, BAYRAM : *17. yüzyılda Osmanlı taşra teşkilatında görevliler : Konya örneği / Bayram Ürekli. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. 707-718 ss. ; 27 cm. Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi 7-9 Nisan 1999 : bildiriler = International congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment'dan ayrıbasım. (B.I/2125).*
- ÜREKLİ, BAYRAM : *Veli Baba ve Senirkent Uluğbey'deki manzumesi / Bayram Ürekli, Ali Baş. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1995. 139-217 ss. ; 24 cm. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi yıl 1994-1995 sayı 9-10'dan ayrıbasım. (A.VI/2769).*
- V reunió d'arqueologia cristiana hispànica : Cartagena, 16-19 d'Abril de 1998 = V reunió de arqueología cristiana hispànica : Cartagena, 16-19 de Abril 1998. — Barcelona : Institut d'Estudis Catalans, 2000. 630 s. : res. ; 29 cm. — (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica ; 7) ISBN 8472835022 (B.I/2167).*
- VARLIK, M. BÜLENT : *Çorumlu : inceleme-bibliyografya / M. Bülent Varlık. — Ankara : Kebikeç, 1996. 48 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 7. Biyografi-Bibliyografya Kitaplığı ; 4) ISBN 9757981060 (A.VI/2615).*
- VARLIK, M. BÜLENT : *Hep bu topraktan : inceleme-bibliyografya / M. Bülent Varlık. — Ankara : Kebikeç, 1995. 32 s. ; 20 cm. — (Kebikeç yayınları ; 3. Biyografi-Bibliyografya Kitaplığı ; 1) ISBN 9757981028 (A.VI/2613).*
- VASFİ, İHSAN S. : *Irak Türkleri'nde deyimler ve atasözleri / İhsan S. Vasfi. — gnış. 2. bsk. — İstanbul : Kerkük Vakfı, 2001. 264 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 3) ISBN 9756849029 (A.VI/2795).*

- Vatandaşlık bilgisi*. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2001. ix, 174 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2001/12) (A.VI/2699).
- VEENHOF, KLAAS R. : *Altassyrische tontafeln aus Kültepe texte und siegelabrollungen* / Klaas R. Veenhof, Evelyn Klengel-Brandt. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1992. 60, li s. : tafel ; 33 cm. — (Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Staatlichen Museen zu Berlin. Neue folge heft ; X (heft ; XXVI)) ISBN 3786116687 (B.I/2194).
- La Venetia nell'area padano-danubiana : le vie di comunicazione : convegno internazionale Venezia 6-10 Aprile 1988*. — Padova : Giunta Regionale del Veneto - CEDAM, 1990. 659 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. — (Regione Veneto Dipartimento per le Attività Culturali Dipartimento per l'Informazione) ISBN 8813166788 (A.VI/2580).
- WALRAVENS, HARTMUT : *Zur geschichte der ostasienwissenschaften in Europa : Abel Rémusat (1788-1832) und das umfeld Julius Klaproths (1783-1835)* / Hartmut Walravens. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1999. 183 s. ; 24 cm. — (Orientalistik Bibliographien und Dokumentationen, ISSN 1432-3338 ; 5) ISBN 3447041447 (A.VI/2946).
- WEIPERT, REINHARD : *Classical Arabic philology and poetry : a bibliographical handbook of important editions from 1960 to 2000* / Reinhard Weipert. — Leiden : Brill, 2002. xiv, 274 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 63) Eserin Almanca ismi: *Klassisch-Arabische philologie und poesie ein bibliographisches handbuch wichtiger editionen von 1960 bis 2000*. ISBN 9004123423 (A.VI/3094).
- WHITMAN, J. E. A. : *Tarih boyunca strateji ve tabiye* / J. E. A. Whitman ; İngilizceden çev. Feridun Ergin. — Ankara : Gnkur. Bşk. X. Şube, 1945. 84 s. ; 24 cm. (A.VI/2800).
- WILLIS, MICHAEL : *The islamist challenge in Algeria : a political history* / Michael Willis. — 1. published. — New York : New York University Press, 1997, c1996. xviii, 419 s. ; 24 cm. ISBN 0814793282 (A.VI/2475).
- WOODHAM-SMITH, CECIL : *The great hunger : Ireland 1845-9* / Cecil Woodham-Smith. — 1. published. — London : Hamish Hamilton, 1962. 385 s. ; 22 cm. (A.VI/2512).

- Yabancı dilde eğitim : sempozyum bildirileri, tartışmalar / yay. haz. Yücel Hacıoğlu. — Ankara : Türk Yurdu, 2001. 100 s. ; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları ; 69) ISBN 9757841544 (A.VI/2564).*
- YALTKAYA, MEHMET ŞEREFETTİN :** *Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin : hayatı - felsefesi - isyânı / Mehmet Şerefettin Yaltkaya ; yay. haz. İsmail Aka, Mustafa Demir. — İstanbul : Temel yayınları, 2001. 112 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 120. Tarih/Kültür dizisi ; 18) ISBN 9754100772 (A.VI/2592).*
- YAMAN, AHMET EMİN :** *Osmanlı İmparatorluğu'nda sadr-ı âzamlık (1876-1922) / Ahmet Emin Yaman. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1999. x, 243 s. ; 24 cm. ISBN 9754824959 (A.VI/2526).*
- Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi yazmalar kataloğu / haz. Yücel Dağlı... [ve başk.] ; kataloğa esas olan tespit fişlerini haz. Orhan Bilgin, Nihat Azamat. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2001. xxxii, 454 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 1502) ISBN 9750803051 (A.VI/2737).*
- YARANGA, OLAF :** *XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir / Olaf Yaranga ; çev. Gürhan Tümer ; yay. haz. Mustafa Özturanlı. — 1. bs. — İzmir : İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000. xvii, 107 s. ; 24 cm. — (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi ; 6) Eserin özgün adı: Smyrne dans la première moitié du XIX ème siècle à travers le récit des voyageurs Français. Yazarın tezi (yüksek lisans-Yeni-Sorbonne Üniversitesi)'ne bağlı olarak. ISBN 9751800358 (A.VI/2790).*
- YAZBERDİYEV, A. :** *Eski Merv ve kütüphaneleri / A. Yazberdiyev ; yay. haz. Tülin Ege, Ahmet Karataş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı, 1998. iv, 48 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2015. Millî Kütüphane yayınları ; 38. Kütüphanecilik Tarihi dizisi ; 1) ISBN 9751718864 (A.VI/3135).*
- YAZIKSIZ, NECİP ASIM :** *Kitap / Necip Asım Yazıksız ; yay. haz. Türker Acaroğlu. — İstanbul : İletişim, [199?]. xxi, 211 s. ; 21 cm. — (İletişim ; 266) ISBN 9754703779 (A.VI/3107).*
- Yazma eserlerde vakıf mühürleri / haz. Günay Kut, Nimet Bayraktar. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984. 255 s. : res. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 586. Kültür Eserleri dizisi ; 39) (A.VI/2729).*

- YEİVIN, ZE'EV : *The synagogue at Korazim : the 1962-1964, 1980-1987 excavations / Ze'ev Yeivin ; with contributions by Natalie N. May, Donald T. Ariel ; ed. Ayelet Gilboa ; ed. in chief Ayala Sussmann. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2000. 54, 162 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 10) ISBN 9654060736 (B.I/2237).*
- Yeni dünya düzeninin getirmek istedikleri : 15 Nisan 2001 tarihinde yapılmış olan sempozyumun bildirileri, soruları ve cevapları / yay. haz. Mustafa Kahramanyol. — Ankara : Türk Yurdu, 2001. 100 s. ; 23 cm. — (Türk Yurdu yayınları ; 68) ISBN 97578415346 (A.VI/2565).*
- YENİAY, İ. HAKKI : *Yeni Osmanlı borçları tarihi / İ. Hakkı Yeniay. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1964. 357 s. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayınlarından ; 1074. İktisat Fakültesi ; 150. Maliye Enstitüsü ; 15) (A.VI/2402).*
- YENİSOY, HAYRİYE SÜLEYMANOĞLU : *Çağdaş Bulgar dili : fonetik, sözcük yapımı, morfoloji, sentaks / Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1997. 306 s. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları ; 383) ISBN 9754823855 (A.VI/2527).*
- YENİSOY, HAYRİYE SÜLEYMANOĞLU : *Tarih boyunca Slav-Türk dil ilişkileri : Türkçede ve öteki Türk lehçelerinde Slav leksik unsurları / Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. 312 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 709) ISBN 9751610362 (A.VI/3113).*
- YENİTERZİ, EMİNE : *Behiştî'nin heşt behişt mesnevisi : inceleme-metin / Emine Yeniterzi. — İstanbul : Kitabevi, 2001. 206 s. ; 23 cm. — (Kitabevi ; 156) ISBN 9757321354 (A.VI/2659).*
- YERASIMOS, STEFANOS : *İstanbul : imparatorluklar başkenti / Stefanos Yerasimos ; çev. Ela Güntekin, Ayşegül Sönmezay ; yay. haz. Ali Berktaş. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. 400 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 103) Eserin özgün adı: Constantinople, capitale d'empires de Byzance à Istanbul. ISBN 9753331363 (B.I/2108).*
- YERASIMOS, STEFANOS : *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet ilişkileri (1917-1923) / Stefanos Yerasimos. — 2. bs. — İstanbul : Boyut Kitapları, 2000. 640 s. ; 21 cm. — (Boyut Kitapları Araştırma dizisi) ISBN 9755214003 (A.VI/2395).*

- YERCAN, FUNDA : *Shipping in Turkey* / Funda Yercan, Michael Roe. — Aldershot : Ashgate, 1999. xii, 151 s. ; 23 cm. — (Plymouth Studies in Contemporary Shipping) ISBN 1840149035 (A.VI/2398).
- Yerel seçimler panoraması 1963-1999* / ed. Oya Çitçi... [ve başk.] ; proje yöneticisi Birgül Ayman Güler. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2001. viii, 287 s. ; 24 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayını ; 306. Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi ; 14) ISBN 9757669857 (A.VI/2834).
- YILDIRIM, İSMAİL : *Cumhuriyet döneminde demiryolları (1923-1950)* / İsmail Yıldırım. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. xii, 220 s. ; 24 cm. ISBN 9751614775 (A.VI/2831).
- YILDIZ, NACİYE : *Hemra ve Hurlika hikâyesinin üç eş-metni üzerinde bir değerlendirme* / Naciye Yıldız. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. xi, 633 s. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 269. Halk Hikâyeleri dizisi ; 13) ISBN 9751614805 (A.VI/2841).
- YILMAZ, AYTEKİN : *Çağdaş siyasal akımlar : modern demokraside yeni arayışlar* / Aytekin Yılmaz ; yay. haz. Ercan Şen. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2001. 397 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 148. Toplum dizisi ; 50) ISBN 9756768266 (A.VI/3007).
- YILMAZ, DURMUŞ : *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini katolikleştirme siyaseti* / Durmuş Yılmaz. — Konya : Selçuk Üniversitesi Vakfı, 2001. xi, 235, [10] s. ; 24 cm. ISBN 9756652128 (A.VI/2888).
- YILMAZ, DURMUŞ : *Osmanlının son yüzyılı : Cumhuriyete giden yol* / Durmuş Yılmaz. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2001. 267, [4] s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi ; 29. Çizgi Tarih ; 7) ISBN 9758156365 (A.VI/2887).
- YILMAZ, İSKENDER : *Gümrü antlaşması* / İskender Yılmaz. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2001. xviii, 268 s. : res. ; 24 cm. . ISBN 9751613698 (A.VI/2832).
- YILMAZ, KÂŞİF : *Güftü ve teşrifâtü's-şu'arâsı* / Kâşif Yılmaz. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001. 300 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 255. Tezkireler dizisi ; 8) ISBN 9751614333 (A.VI/2446).
- YILMAZ, MEHMET : *Osmanlı Devleti'nde gülcülük ve gülyağcılık* / Mehmet Yılmaz. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 2000. 753-762 ss. ; 28 cm. Uluslararası kuruluşunun 700. yıl dönümünde bütün yönleriyle Osmanlı Devleti kongresi 7-9 Nisan 1999 : bildiriler = International

- congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th anniversary of its establishment'dan ayrışım. (B.I/2126).
- YILMAZ, MEHMET : *Tanzimat'tan Cumhuriyete Çumra havalisinde muhacir yerleşmesi* / Mehmet Yılmaz. — [y.y.] : [yayl.y.], 2000. 39-44 ss. ; 27 cm. I. Uluslararası "Çatalhöyük'ten günümüze Çumra" kongresi : bildiriler 15-16 Eylül 2000 Çumra'dan ayrışım. (B.I/2130).
- YILMAZ, MEHMET NURİ : *Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın konuşmaları makaleleri* / Mehmet Nuri Yılmaz. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996. 2 c. ; 25 cm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları ; 364. Meslekî Kitaplar ; 32) İçindekiler: 1.c.: 1992-1994 — 2.c.: 1995-1996. ISBN 9751916038 (A.VI/3037).
- YÖRÜKÂN, YUSUF ZİYA : *İslâm dini ve mezhepleri tarihi 1 : Hazret-i Muhammed'in doğumundan ölümüne kadar islâm dini tarihi* / Yusuf Ziya Yörükân ; notlarla yay. haz. Türkân Turgut. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2546-1, 2546-2. Yayınlar Daire Başkanlığı. Kültür Eserleri dizisi ; 284) ISBN 9751726131 (tk.) (A.VI/2884-1).
- YÖRÜKÂN, YUSUF ZİYA : *İslâm dini ve mezhepleri tarihi 2 : İslâm akaid sisteminde gelişmeler : İmam-ı Âzam Ebû Hanife ve İmam Ebû Mansûr-i Mâturidî* / Yusuf Ziya Yörükân ; notlarla ve eklerle yay. haz. Turhan Yörükân. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2546-1, 2546-2. Yayınlar Dairesi Başkanlığı. Kültür Eserleri dizisi ; 284) ISBN 9751726131 (tk.) (A.VI/2884-2).
- YÜCEBAŞ, HİLMİ : *Neyzen Tefrik : hayatı - hatıraları - şiirleri* / Hilmi Yücebaş. — 6. bsk. — İstanbul : Milliyet, 1976. 415 s. ; 20 cm. (A.VI/2771).
- YÜCEER, SAİME : *Bursa'nın işgal ve kurtuluş süreci (8 Temmuz 1920 - 11 Eylül 1922)* / Saime Yüceer. — Bursa : Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2001. xi, 182 s. : res. ; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi yayın no ; 4. Uludağ Üniversitesi yayınları yayın no ; 1-025-0333) ISBN 9756958383 (A.VI/2435).
- YÜCEL, M. SERHAN : *Demokrat Parti* / M. Serhan Yücel. — 1. bsk. — İstanbul : Ülke Kitapları, 2001. 346 s. ; 24 cm. — (Ülke Kitapları ; 10) . ISBN 9756611111 (A.VI/3025).

- YÜCEL, ÜNSAL : *Islamic swords and swordsmiths* / Ünsal Yücel ; preface Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : IRCICA, 2001. 174 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Islamic Art series ; 10) ISBN 9290631031 (B.I/2093).
- YÜCEL, YAŞAR : *Mutahharten ve Erzincan emîrliği* / Yaşar Yücel. — Ankara : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1982. 55 s. ; 24 cm. (A.VI/2528).
- YÜKSEL, HASAN : *Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü (1585-1683)* / Hasan Yüksel. — 1. bsk. — Sivas : [ayl.y.], 1998. 267 s. ; 24 cm. ISBN 9759615444 (A.VI/2414).
- YÜKSEL, MURAT : *Trabzon'da Türk-islâm eserleri ve kitabeler* / Murat Yüksel. — Trabzon : Trabzon Belediyesi, 2000. 5 c. ; 24 cm. — (Trabzon Belediyesi Kültür yayınları ; 58, 59, 60, 61, 62) ISBN 9757770175 (tk.) (A.VI/2645).
- YÜKSEL, NAHİT : *Kamu konutları mevzuatı (1924-1994)* / Nahit Yüksel. — Ankara : Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1995. xi, 503 s. ; 28 cm. — (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü yayın no ; 1994/10) (B.I/2216).
- 100 soruda Ermeni sorunu.* — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2001. iii, 70 s. ; 20 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2001/53) (A.VI/2468).
- ZAMMIT, MARTIN R. : *A comparative lexical study of Qur'anic arabic* / Martin R. Zammit. — Leiden : Brill, 2002. xiv, 652 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 61) ISBN 9004118012 (A.VI/3073).
- ZARCONE, THIERRY : *Yasak kent Buhara 1830-1888 : bir efsanenin fethinde modern Batı* / Thierry Zarcone ; çev. Ali Berktaş. — İstanbul : İletişim, 2001. 158 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 740. Dünya Şehirleri dizisi ; 4) Eserin özgün adı: Boukhara l'interdite 1830-1888 : l'occident moderne à la conquête d'une légende. ISBN 9754709203 (A.VI/2671).
- ZETTLER, RICHARD L. : *The Ur III temple of Inanna at Nippur : the operation and organization of urban religious institutions in Mesopotamia in the late third millennium B. C.* / Richard L. Zettler. — Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 1992. xiii, 303 s. ; 24 cm. — (Berliner Beiträge zum Vorderen Orient ; 11) ISBN 3496004223 (A.VI/2939).

- ZEYREK, YUNUS : *Acaristan ve Acarlar / Yunus Zeyrek*. — 1. bs. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 206 s. ; res. ; 24 cm. ISBN 9759763508 (A.VI/3012).
- ZEYREK, YUNUS : *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri / Yunus Zeyrek*. — 1. bs. — Ankara : [yayl.y.], 2001. 292 s. ; 24 cm. ISBN 9759763516 (A.VI/3013).
- ZIEGLER, NELE : *Florilegium marianum IV : la population féminine des palais d'après les archives royales de Mari : le Harem de Zimri-Lîm / Nele Ziegler*. — Paris : Société pour l'Étude du Proche-Orient Ancien, 1999. viii, 304 s. ; 30 cm. — (Supplément à NABU Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires 1999 ; no. 1 (mars). Mémoires de N.A.B.U., ISSN 0989-5671 ; 5) (B.I/2222).
- ZOLTÁN, DÁVID : *Az 1598. évi házösszeírás / Dávid Zoltán*. — Budapest : Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001. vii, 756 s. ; 29 cm. ISBN 9632153812 (B.I/2236).
- Die zukunft der grundlagenforschung : vorträge des symposiums vom 15. Juli 1999 / hrsg. Clemens Zintzen*. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 61 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 1) ISBN 3515076433 (A.VI/3150).
- Zur überlieferung, kritik und edition alter und neuerer texte : beiträge des colloquiums zum 85. geburtstag von Werner Schröder am 12. und 13. März 1999 in Mainz / hrsg. Kurt Gärtner, Hans-Henrik Krummacher*. — Mainz ; Stuttgart : Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 2000. 308 s. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 ; Jahrgang 2000, Nr. 2) ISBN 3515076441 (A.VI/3151).

B. DERGİLER

- Acta Antiqua XL, 1-4 (2000).
- Acta Asiatica: Bulletin of the Institute of Eastern Culture 81 (2001).
- Acta Ethnographica Hungarica XLV, 1-4 (2000); XLVI, 1-2 (2001).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LIV, 1-3 (2001).
- Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi III, 1 (2001).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies III, 9-10 (2001).
- Akkadica 119-120 (2000); 121 (2001).

- Aksiyon 310-317 (2000); 318-357 (2001).
 Altorientalische Forschungen XXVIII, 2 (2001).
 Amerasia Journal XXVI, 3 (2000-2001); XXVII, 1 (2001).
 The American Historical Review CVI, 3-4 (2001).
 American Journal of Archaeology CV, 3-4 (2001).
 American Schools of Oriental Research. Bulletin 322-323 (2001).
 Amme İdaresi Dergisi XXXIV, 1-3 (2001).
 Ana Dili : Dil ve Eğitim Dergisi 22-23 (2001).
 Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi X, 2 (2000).
 Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XVII, 1 (2001).
 Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi= Anadolu University Journal of Social Sciences I, 1 (2001).
 Anatolian Studies L (2000).
 Anatolica XXVI (2000).
 Anayasa Yargısı 18 (2001).
 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi XLVI, 1-4 (1997); XLVII, 1-4 (1998); XLVIII, 1-4 (1999); XLIX, 1-4 (2000).
 Annales (Histoire, Sciences, Sociales) LVI, 3-5 (2001).
 Annali (Istituto Universitario Orientale) LIX, 1-4 (1999); supplemento 90 (1999).
 An Anthology of Iranian Studies 4 (2000).
 Anthropology Today XVII, 3-6 (2001).
 Antropoloji 13 (1997).
 Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse 135 (2000).
 Araştırma (DTCF) XIII (1991); XV (1994).
 Araştırma Dergisi (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 17 (1989); 18 (1990); 19 (1991).
 Archaeological Reports for 47 (2000-2001).
 Archiv Orientální LXIX, 2-3 (2001); supplementa VIII (1998).
 Archivum Ottomanicum 18 (2000).
 Arkeoloji ve Sanat 100-104 (2001).
 Arkhaiologike Ephemeris 139 (2000).
 Asian and African Studies X, 1 (2001).
 Askeri Tarih Bülteni 51 (2001).
 Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Bulletin 28-29 (1998-1999); 30 (2000).
 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XVII, 49 (2001).

- Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 17 (2001).
Atatürkçü Düşünce 85-90 (2001).
Athenaeum 2 (2001).
Avrasya Dosyası 143-148 (2001).
Avrasya Etüdları 20 (2001).
Aydın Tarihi Nisan-Eylül (2001).
Baghdader Mitteilungen XXXI (2000).
Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi II, 3 (1976); III, 2 (1995); III, 3 (1998).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün / Bugün / Yarın 52-56 (2001).
Berkeley Journal of Sociology: A Critical Review XLV (2001).
Berytus Archaeological Studies XLIV (1999-2000).
Biblica LXXXII 2-3 (2001).
Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire XXII (2001).
Bibliotheca Orientalis LVIII, 3-4 (2001).
Bigadiç 12 (2001).
Bildung und Wissenschaft (Education and Science) 1-2 (2001).
Bilge 29 (2001).
Bilim ve Ütopya 55-56, 58-59, 62-66 (1999); 68-73, 75-78 (2000).
Bulgarian Historical Review 3-4 (2000); 1-2 (2001).
Bulgarica: Information Bulletin 1 (2000); 2 (2001).
Bulletin (İsviçre) 67 (1999); 68-70 (2000); 71-72 (2001).
Bulletin Archéologique 27 (1999).
Bulletin de Correspondance Hellénique CXXIV, 2 (2000).
Bulletin of the National Museum of Ethnology XXV, 4 (2001); XXVI, 1 (2001); special issue XXII (2001).
Bülten (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) XIII, 40 (2000); XIV, 41 (2001).
Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 49 (2001).
Byzantinische Zeitschrift XCIV, 1 (2001).
Byzantion LXXI, 1 (2001).
Cahiers de Civilisation Médiévale XLIV, 174-175 (2001).
Central Asiatic Journal XLV, 2 (2001).
Communicationes Archaeologicae Hungariae 1999; 2000; 2001.
Cultura Antiqua LIII, 5-8 (2001).
Çağdaş Eğitim 261-265 (2000).
Çağdaş Türk Dili XII, 143-144 (2000); XIII, 145-154 (2000).
Çağdaş Yerel Yönetimler X, 1-3 (2001).

- Danıştay Dergisi 102 (2000); 103 (2001).
- Dans Müzik Kültür: Folklorla Doğru Çeviri / Araştırma Dergisi 62 (1996), 63 (1998).
- Deniz Kuvvetleri Dergisi 581 (2001).
- Dışişleri Güncesi Ocak-Şubat (2001).
- Dialogue (Organization for Islamic Culture and Communications) 3 (2001).
- Divân İlmî Araştırmalar 9 (2000).
- Doğu Dilleri (DTCF) IV, 1 (1985); V, 3 (1996).
- Dönemeç 54-58 (2001).
- Dumbarton Oaks Papers LIV (2000).
- East European Quarterly XXXV, 2-3 (2001).
- Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 3 (2001).
- Ege Eğitim Dergisi= Ege Journal of Education 1 (2001).
- The Encyclopaedia of Islam XI, 183-184 (2001).
- Encyclopédie de l'Islam X, 175-176 (2001).
- Enformasyon Bülteni 72-75 (2001).
- Ermeni Araştırmaları 2 (2001).
- Ethnology XL, 1-2 (2001).
- Expedition XLIII, 1-2 (2001).
- The Florida Anthropologist LIV, 2 (2001).
- Foreign Periodical Abstracts 4-6 (1996); 9 (1997); 10-12 (1998); 14-17 (1999); 18-21 (2000); 22 (2001).
- Gerede 6 (2001).
- Germania LXXIX, 1 (2001).
- Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu XLII (1999); XLIII (2000).
- Golchin (Center for Cultural and International Studies) 1 (2001).
- Gurbansoltan Eje 5-10 (2001).
- Haber Bülteni (IRCICA) 53 (2000).
- Haber Bülteni = Newsletter (Türk Bilim Tarihi Kurumu) 17-18 (1999); 19-20 (2000).
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi XVIII, 1 (2001).
- Hamdard Islamicus XXIV, 2 (2001).
- Hamizrah Hahedash XLI (2000); XLII (2001).
- Harvard Journal of Asiatic Studies LXI, 1 (2001).
- Havlyat al-Cāmiat al-Tunissiyat: Macallat li'l-Bahs al-'İlmi 44 (2000).
- Hesperia LXX, 2-3 (2001).
- Hethitisches Etymologisches Glossar II, 11-12 (2001).

- Hindistan'a Bakış Ekim-Kasım (2001).
Historical Research LXXIV, 185-186 (2001).
L'Homme: Revue Française d'Anthropologie 160 (2001).
Iraq LXIII (2001).
İlgi 102 (2001).
İlmî Araştırmalar 1 (1995); 3 (1996); 5 (1997); 7-8 (1999); 9-10 (2000); 11 (2001).
Index Islamicus annual volume (1999).
Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 62-63 (1994); 64-65 (1995); 66-67 (1996); 68-69 (1997); 70-71 (2001).
International Journal of Anthropology XVI, 1-3 (2001).
International Journal of Middle East Studies XXXIII, 3-4 (2001).
Der Islam LXXVII, 1 (2001).
Islamic Area Studies. Newsletter 5 (2001).
Islamic Law and Society VIII, 2 (2001).
Islamic Studies XL, 1-2 (2001).
İslâmiyât III, 1-3 (2000).
İstanbul (Tarih Vakfı) 37-39 (2001).
İstanbul Araştırmaları 4-7 (1998).
İstanbul Kültür ve Sanat Bülteni 9 (2000); 10, 13-15 (2001).
Istanbul Mitteilungen 50 (2000).
İstoričeski Pregled LVI, 1-6 (2000); LVII, 1-2 (2001).
İstoričeskije Zapiski 3 (121) (2000).
İstorijski Časopis XLIV (1997).
Jahrbuch (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz LI (2000).
Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts CXV (2000).
Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien LXIX (2000).
Jandarma Eğitim Dergisi 1-4 (1997); 7 (1998); 10, 12 (1999); 18-19 (2001).
Journal of Archaeological Science XXVIII, 5-11 (2001).
Journal of Asian History XXXV, 1 (2001).
Journal of Cuneiform Studies LII (2000).
The Journal of Hellenic Studies CXXI (2001).
Journal of Islamic Studies XII, 3 (2001).
Journal of King Fahd National Library I, 1 (1995); I, 2 (1996); II, 1 (1996); III, 1 (1997); IV, 1 (1997-1998); IV, 2 (1998-1999); V, 1 (1999); V, 2 (1999-2000); VI, 1 (2000); VI, 2 (2000-2001); VII, 1-2 (2001).
Journal of Near Eastern Studies LIX, 3-4 (2000); LX, 1-4 (2001).

- Journal of Palestine Studies XXX, 2 (2001).
 Journal of the American Oriental Society CXXI, 1-3 (2001).
 Journal of the Economic and Social History of the Orient XLIV, 2 (2001).
 Journal of the History of Biology XXXIV, 1-3 (2001).
 Journal of the History of Sufism = Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi 1-2 (2000).
 Journal of the Pakistan Historical Society XLIX, 2-3 (2001).
 The Journal of the Royal Anthropological Institute. Incorporating MAN VII, 2-3 (2001).
 Journal of the Royal Asiatic Society XI, 2-3 (2001).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXIII (2000).
 Jusūr: The UCLA Journal of Middle Eastern Studies XV (1999).
 Kadmos XXXVII (1998); XXXVIII, 1-2 (1999); XXXIX (2000).
 Kardeşlik X-XI (2001).
 Kebikeç 1-2 (1995); 3-4 (1996); 5 (1997); 6 (1998); 7-8 (1999); 9-10 (2000); 11 (2001).
 Keesing's Record of World Events XLVII, 4-10 (2001).
 Kiryat Sefer LXIX, 4 (1999); LXXI, 2 (2001).
 Koreana: Korean Art and Culture XV, 2-3 (2001).
 Kubbealtı Akademi Mecmûası 3-4 (2001).
 Kulturchronik 3-4 (2001).
 Kurgu : Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi 18 (2001).
 Livres et Revues d'Italie XLII, 1-2 (1999).
 Macedonian Review XXIV, 1-2 (2001).
 Maliye Dergisi 137 (2001).
 Manuscripta Orientalia VII, 2-3 (2001).
 Mémoires et Documents LXI (2001).
 Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library) 58 (2000).
 Mésogeios 12 (2001).
 The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LIX, 1 (2001).
 The Middle East Journal LV, 2-4 (2001).
 Middle East Studies Association. Bulletin XXXV, 1 (2001).
 Middle Eastern Studies XXXVII, 3-4 (2001).
 Milli Eğitim Vakfı Dergisi 51 (2001).
 Milliyet Sanat 506-510 (2001).
 Mimarlık 299-301 (2001).

- Mimesis: Tiyatro / Çeviri - Araştırma Dergisi 7 (1999); 8 (2000).
Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 149 (2000); 150-154 (2001).
Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 132 (2000).
Müdafaa-i Hukuk 25-26, 28 (2000).
Müteferrika 19 (2001).
Near Eastern Archaeology LXIII, 4 (2000).
New Perspectives on Turkey 24 (2001).
Newsletter (IRCICA) 53 (2000).
Nomadic Studies 1 (2000).
Numen: International Review for the History of Religions XLVIII, 3-4 (2001).
OCIS News 29-30 (2001).
OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 11 (2000).
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 6 (1991); 11 (1998).
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (1993); 12-13 (2001).
Oriens XXXVI (2001).
Orientalia LXX, 2 (2001).
Orientalia Suecana XLIX (2000).
Oriente Moderno XIX (LXXX), 3 (2000); XX (LXXXI), 1 (2001).
Origini (Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche) XXII (Nuova Serie I) (1998-2000).
Orkun 41-45 (2001).
Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LV (104), 2-4 (2001).
Papers of the British School at Rome LXIX (2001).
Perceptions VI, 3 (2001).
Prilozi za Orientalnu Filologiju XLI (1991); XLVI (1996); XLVII-XLVIII (1997-98); XLIX (1999).
Pusula 48-49 (2001).
Pyrenae 22-23 (2001). (Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes Armağanı).
Rassegna Storica del Risorgimento LXXXVIII, 1-3 (2001); suppl. LXXXVIII, 2 (2001).
Review (Fernand Braudel Center) XXIV, 2-3 (2001).
Revue des Études Byzantines LIX (2001).
Rocznik Orientalistyczny LIII, 1 (2000).
Ruperto Carola 1-3 (2001).
Russia and the Moslem World 5-10 (107-112) (2001).
Sanat Tarihi Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XI (2001).

- School of Oriental and African Studies. Bulletin LXIV, 2-3 (2001).
 Schweizerische Zeitschrift für Geschichte L, 2-4 (2000); LI, 1-3 (2001).
 Schweizerisches Landesmuseum 109 (2000).
 Society for the Study of the Crusades and the Latin East 21 (2001).
 Sosyal Bilimler Dergisi= Journal of Social Sciences (Afyon Kocatepe Üniversitesi) III, 1 (2001).
 Sosyal Bilimler Dergisi (Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 20-21 (1998); 22-23 (1999).
 Sosyal Bilimler Dergisi= Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XI, 2 (2001).
 Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 1 (2001).
 Sosyoloji Dergisi (DTCF) 1 (1996); 2 (1999).
 Speculum: A Journal of Medieval Studies LXXVI, 3-4 (2001).
 Studi Micenei ed Egeo - Anatolici XLIII, 1 (2001).
 Studia Orientalia 94 (2001).
 Studime Historike LV (XXXVIII), 1-2 (2001).
 Suomen Museo 107 (2000).
 Südosteuropa Mitteilungen XLI, 1-2 (2001).
 Századok CXXXV, 3-5 (2001).
 TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi 1 (1998); 4 (2001).
 TÜRKSOY: Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim Haber ve Araştırma Dergisi I, 4 (2001).
 Taquino= Taqwim 1 (2000).
 Tarbiz LXIX, 4 (2000); LXX, 1 (2000).
 Tarih: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi 175-180 (2001).
 Tarih ve Düşünce 1-2 (1999); 3-14 (2000); 15-23 (2001).
 Tarih ve Toplum XXXVI, 211-216 (2001).
 Tarihçe 1-4 (2000); 6 (2001).
 Tel Aviv: Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXVIII, 1 (2001).
 Thraco-Dacica XXI, 1-2 (2000).
 Tiyatro Araştırmaları Dergisi (DTCF) 10 (1993); 11 (1994); 12 (1995).
 Toplumsal Tarih 89-95 (2001).
 T'oung Pao LXXXVII, 1-3 (2001).
 Toyo Bunko Sho-ho 32 (2000).
 The Toyo Gahuko LXXXII, 4 (2001).
 The Tōyōshi-Kenkyū: The Journal of Oriental Researches LX, 1-2 (2001).

- Történelmi Szemle 1-2 (2001).
The Turkish Studies Association Bulletin XXIV, 2 (2000).
Turkologischer Anzeiger XXIV (2000).
Türk Dili 591-600 (2001).
Türk Dünyası Araştırmaları 132-135 (2001).
Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 6 (1998).
Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi 63-64 (2001).
Türk Kültürü 459-463 (2001).
Türk Kütüphaneciliği= Turkish Librarianship VIII, 1-4 (1994); IX, 1-4 (1995); X, 1-4 (1996); XI, 1-4 (1997); XI, 4 (1998); XIII, 1-4 (1999); XIV, 1-3 (2000); XV, 1-4 (2001).
Türk Yurdu XXI, 167-172 (2001).
Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 71 (2001).
Türkiye Günlüğü 65-66 (2001).
Türklük Araştırmaları Dergisi (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 9-10 (2001).
Türkmenistanda İlim ve Teknika 5-7 (2001).
Ugarit-Forschungen XXXII (2000).
Vestnik Drevney İstorii 2-3 (237-238) (2001).
Vizantiyskiy Vremennik 60 (85) (2001).
Voice of Atatürk 14 (2000); 15-16 (2001).
Voprosi İstorii 6-12 (2001).
The Warburg Institute. Newsletter 11 (1999); 12-13 (2001).
Die Welt des Islams XLI, 2 (2001).
The Yale Review LXXXIX, 3-4 (2001).
Yapı 236-241 (2001).
Yeni Avrasya 4-11 (2001).
Yeni Batı Trakya Dergisi 164-167 (2001).
Yeni Türkiye 39-40 (2001).
Yenises 67-71 (2001).
Zeitschrift für Kulturaustausch LI, 2-3 (2001).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 135-136 (2001).
Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte LVIII, 1-3 (2001).
Zentral-Asiatische Studien 30 (2000).
Zion LXVI, 2-3 (2001).

İngilizce Özetler:

ENGİN AKDENİZ: *The Fabric of a Prehistoric Settlement in the Büyük Menderes River Basin* (pp. 1-34)

Meander Valley is located in southwestern Anatolia, starting at the Dinar-Sandıklı region (Upper Meander Valley), it extends towards to the Aegean sea shore (Upper Meander Valley). Within the Meander Valley, prehistoric settlement of the different periods have been found. The various types of evidence belong to the very early cultural periods. The earliest cultural remains at Meander Valley are the pictures on rocks which were determined at Beşparmak Mountains. The first actual settling began in the Late Neolithic Period. However, the cultural structure of that period still keeps it uncertainty. This uncertainty lasted until the Late Chalcolithic Period. It can be said that, in the Late Chalcolithic Period when 30 settlements were documented, the Valley people got rid of migration to a large extent and established commercial relationships with other regions. In the Early Bronze Age I, which had been reached without any cultural deficiencies, there was a decrease of the number of settlements. The physical remains were of rather high quality. It's possible to name the culture of this period as "The Early Bronze Age I Culture of Meander Valley". Beycesultan, Kusura and Aphrodisias can each be described as subcultures of this culture. The number of settlements in the Early Bronze Age II increased to 81. There is a quality increase and a variety of the findings. As it happened widely in West Anatolia, this period ended with a great disaster in the Valley as well. In the Early Bronze Age III, on the other hand, the number of settlements decreased by half. In addition to this, the physical elements of culture began a distinct process. In The Middle Bronze Age, when settlements were determined in 42 centres, settlements which can be named as City States started to come into being in Anatolia and the mainland of Greece. Beycesultan is this kind of a settlement. In this period, the Valley had very intimate relationships with whether the Central Anatolia or Crete. In the Late Bronze Age, The cultural structure of the Valley faced great changes, and local culture groups increasingly came into being. The number of settlements increased to 56. At the upper parts of the Valley, the Hittite influence, and at the lower parts, the Mycenaean influence is perceived. It is possible that part of the countries of Ahhiyawa and Arzawa, which were mentioned in Hittite texts, has been located in the Valley.

AYNUR ÖZFİRAT: *Shoe-shaped Vessels Produced by the Van-Urmiye Culture (2nd Millenium B.C.)* (pp. 35-48)

The shoe-shaped vessels originating from Transcaucasia and northern Anatolia in museum collections consist almost exclusively in chance finds. Their sound condition suggests that they are a by-product of grave robbing. They may be grouped into two classes: a) low-cut sandals and b) medium-high boots.

Two belonging to the first group exhibit painted decoration (1, 2) and the other is decorated in the sgraffito technique (3); both the vessels in the second group (4, 5) possess painted decoration. Forms similar to the low-cut sandal vessels from Anatolia have occurred at Alishar II, Kültepe II, and Boğazköy in the era of the Hittite Empire. Specimens comparable to the high-boot type have appeared at Kültepe II, in the inscribed vase of the Early Hittite period and in the Karaşamb goblet from the Middle Bronze Age.

The examined vessels are of the painted-decoration type characteristic of Transcaucasia and northern Anatolia in the Middle and Late Bronze Age. This culture, designated here as Aras Painted Ware, has a distribution area bounded in the north by the southern foot of the Caucasus Mountains, in the east by the Caspian Sea, and in the south by the western shoreline of Lake Urmiye and in the west by a line drawn between Muş, Erzurum, and Artvin. In this region, shoe-shaped vessels have been encountered in the Lake Van basin and Şahtahtu in Naxcivan, and, from a somewhat later date—that is to say, from the Late Bronze Period and the Early Iron Age—at David-Beka, Ltsen, Djulfa, Kızılvan, and Mingeçayır. According to current data, shoe-shaped vessels are peculiar to the Middle Bronze Age as a subgroup of Aras Painted Ware and part of the Van-Urmiye culture that encompasses Naxcivan, Van-Erzurum, and the western shores of Lake Urmiye.

The chronology of the Van-Urmiye Painted Ware—and consequently that of the shoe-shaped vessels—is difficult to trace precisely. Most likely, it first emerged in the Middle Bronze Age. In the light of its find-centers, such as Haftavantepe, Dinkhatepe, Horom, and the Sos Tumulus, a tentative dating should lie between the 20th and the 14th-13th centuries B.C.

AYŞE AYDIN: *Architectural Fragments of an Ecclesiastical Structure in the Museum of Anatolian Civilizations (Ankara)* (pp. 49-59)

Two slabs and an iconostasis pillar—all from the same church—are contained in the garden of the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara.

The pillar of dressed stone, rectangular in cross-section, is ornamented with a soffit motif on the front face and bears slab sockets on the side surfaces.

The principal motif on the face of one of the slabs, whose edges are fractured, is the peacock and a series of frames composed of profiles inscribed in a square is displayed on the other slab.

Based on the motifs (the peacock figure, the square composition and the framing by profiles) worked on both the iconostasis pillar and the slabs, which latter are assumed to have derived from the staircase of an ambo, suggest that these architectural fragments may be attributed to the 6th century.

M. SAİD POLAT: *The Emergence of the Early Principalities and the Tribal Confederations in Anatolia (1071-1175)* (pp. 61-86)

In search of a place to settle, Turkomans, mounting a constant westward advance, began to conduct raids into Asia Minor at the turn of the 11th century. By the year 1080, Turkomans under the leadership of independent princes (*beg*) had obtained control of nearly the whole of the peninsula. The process of nomadization of the settled and traditional agrarian society through the inclusion of a large population of transhumants ruled by custom and pragmatism became completed. As an outcome of this social change, a political change occurred. The centralized bureaucratic structure of the peninsula was replaced by the formation of a tribal administration under the *begs*. A tribal confederation soon came into existence under the leadership of one of the princes, Kutalmış oğlu Süleyman, who had assumed control over the surrounding principalities. Starting in 1071, this process continued until 1175 when a critical transformation took place in the political structure.

EBRU ALTAN: *The Founding of the Orders of Knights Templars and Knights Hospitallers* (pp. 87-93)

The army of the Kingdom of Jerusalem, which came into existence in the aftermath of the First Crusade, as well as the knightly orders played an important role as a military defensive force. Originally, the order of the Hospitallers was a charitable organization founded in the 11th century with the aim of tending the poor and the sick among the pilgrims coming to Jerusalem. After Jerusalem was conquered by the Crusaders in July 1099, a large hospice and a cathedral with a capacity of more than a thousand named Saint John the Baptist were constructed. From this time onward, the order began to be called by this name and, in a short time, it became an independent order. This order known as the Knights of St. John later assumed the name of the Knights of Rhodes and Malta.

The Knights Templars was founded in the year 1118 at Jerusalem with the permission of King Baldwin II and at the Council of Troyes in 1128 the knights were formally recognized as an order. They addressed one another as "brother," and thus it came to be known by the name of The Brothers.

Exhibiting rapid growth, the military orders of both the Templars and the Hospitallers, whose original purpose was to protect the pilgrims who arrived at the Holy Land and secure the roads, later exceeded its aim of religious service and came to constitute a leading unit in the army of the king. Joining all the battles fought against the Muslims, they became their most relentless foes. They also undertook the construction of castles in the region for Christians.

BETÜL ASLAN: *Reaction in Istanbul to the Abolition of the Sultanate* (pp. 95-121)

In the process that commenced with the Mondros Armistice following the First World War, a great struggle for independence under the leadership of Mustafa Kemal (Ataturk) took place in Anatolia; and, upon the driving out of the occupying imperialist powers, the foundations were laid for a new state based on the power of the people. This represented a struggle not only against the occupation forces, but also against the imperial government in

Istanbul. In consequence, the Ottoman sultanate was abolished by the Turkish Grand Assembly on 1 November 1922, which constituted an important step on the path to national sovereignty.

On the abolishment of the sultanate, the Istanbul government realized it would be unable to stay in power much longer and was forced to resign; and on 4 November 1922 government by the Turkish Grand National Assembly was established in Istanbul. With the peace treaty drawn up in Lozan, the occupation of Istanbul by the Allied Powers, which had begun on 16 March 1920 was ended and the occupational forces departed from Istanbul on 2 October 1923.

This article focusses on the reaction in Istanbul to the abolishing of the sultanate. Here, an overview is provided of the response to this decision exhibited by the people of Istanbul, the imperial government, the sultan, and the Allied Powers. In addition, an outline is presented of the actions taken by Refet Pasha in Istanbul in regard to the subordination of the administration of Istanbul to the National Assembly, the policy followed by the government of the National Assembly, and the developments in this process.

YÜCEL GÜÇLÜ: *Turkey's Relations with Germany from the Conclusion of the Montreux Straits Convention up to the Outbreak of the Second World War* (pp. 123-161)

Although most frequent mention must be made of the political relations, the special emphasis in the article lays on the economic cooperation between Turkey and Germany. For commercial and financial factors played a key role in shaping the Turkish-German relations in the second half of the 1930s. Turkey came to view the dominant German grip over its economy with much anxiety and looked to other powers to assist it in breaking the Reichsmark shackle. In the political field, the dynamics of Turkish-German relations often led Germany to seek a formal relationship which Turkey, for reasons of its own, did not grant. Throughout the study Ankara's attitude vis-à-vis Berlin evaluated in terms of its position within wider Turkish diplomatic strategy.

C O N T E N T S

Articles and Studies:

	Page
AKDENİZ, ENGİN: The Fabric of a Prehistoric Settlement in the Büyük Menderes River Basin (with one carte and one graphic)	1
ÖZFIRAT, AYNUR: Shoe-shaped Vessels Produced by the Van-Urmiye Culture (2 nd Millenium B. C.) (with 3 illustrations and one figure)	35
AYDIN, AYŞE: Architectural Fragments of an Ecclesiastical Structure in the Museum of Anatolian Civilizations (Ankara) (with 4 illustrations and 6 figures)	49
POLAT, M. SAİD: The Emergence of the Early Principalities and Tribal Confederations in Anatolia (1071-1175)	61
ALTAN, EBRU: The Founding of the Orders of Knights Templars and Knights Hospitallers	87
ASLAN, BETÜL: Reaction in İstanbul to the Abolition of the Sultanate	95
GÜÇLÜ, YÜCEL: Turkey's Relations with Germany from the Conclusion of the Montreux Straits Convention up to the Outbreak of the Second World War	123

Book Reviews:

ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: <i>Studies on Turkish-Jewish history: political and social relations, literature and linguistics</i>	163
DÖNMEZ, ŞEVKET: <i>Kemalettin Köroğlu: Üçtepe I</i>	165
KORTEK, S. HALUK: <i>Peter Jackson: The Delhi Sultanate A Political and Military History</i>	169
ARSLANTAŞ, NUH: <i>Richard J. Evans: Tarihin Savunusu</i>	175
YÜKSEL, HASAN: <i>Ömer Demirel: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü: Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek</i>	181
GÖYÜNÇ, NEJAT: <i>Howard Crane: The Garden of the Mosques</i>	187
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Anonim Osmanlı Tarihi</i>	191

Necrology:

İŞİK, CENGİZ: Prof. Dr. Baki Ögün (1922-2001) (with one illustration)	193
The books and periodicals our library received during the second half of 2001	207
Abstracts	337

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXVI

No. 245

April 2002

ANKARA - TURKISH HISTORICAL SOCIETY PRINTING HOUSE

2002